

T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI

**XIV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Devletinde Alevî-Bektaşî
Toplulukların Oluşumu ve Merkezi Yönetim İle İlişkileri
(Sivas-Dobruca Örneğinde Karşılaştırmalı İncelenmesi)**

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan
Selcen ÖZYURT ULUTAŞ

Danışman
Prof. Dr. Saim SAVAŞ

İZMİR-2014

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne sunduğum “**XIV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Devletinde Alevî-Bektaşî Toplulukların Oluşumu ve Merkezi Yönetim İle İlişkileri (Sivas-Dobruca Örneğinde Karşılaştırmalı İncelenmesi)**” adlı doktora tezinin tarafımdan bilimsel, ahlak ve normlara uygun bir şekilde hazırlandığını, tezimde yararlandığım kaynakları bibliyografya ve dipnotlarda gösterdiğimi onurumla doğrularım.

Selcen ÖZYURT ULUTAŞ

DOKTORA
TEZ SAVUNMA TUTANAĞI

ÖĞRENCİNİN

Adı Soyadı : Selcen ÖZYURT ULUTAŞ

Numarası : 92070003442

Anabilim Dalı : Türk Tarihi

Tez Başlığı (Türkçe) : XIV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Devletinde Alevi-Bektaşî Topulukların Oluşumu ve Merkezi Yönetim İle İlişkileri (Sivas-Dobruca Örneğinde Karşılaştırmalı İncelenmesi)

Tez Başlığı (İngilizce) : The Formation Of Alevi-Bektashi Communities and Their Relation with The Central Administration in the XIV-XVI. Centuries (The Comparative Examination of Sivas-Dobruca Example)

Tez Savunma Tarihi : 12.02.2014

Tez Başlığı Değişikliği Varsa Yeni Başlık:

JÜRİ ÜYELERİ

Jüri Başkanı

Unvan, Adı, Soyadı : Prof. Dr. Saim SAVAŞ

Karar : Başarılı Başarısız Düzeltme

İmza : .....

Jüri Üyesi (Tez İzleme Komitesi Üyesi)

Unvan, Adı, Soyadı : Prof. Dr. Turan GÖKÇE

Karar : Başarılı Başarısız Düzeltme

İmza : .....

Jüri Üyesi (Tez İzleme Komitesi Üyesi)

Unvan, Adı, Soyadı : Prof. Dr. Vehbi GÜNAY

Karar : Başarılı Başarısız Düzeltme

İmza : .....

Jüri Üyesi

Unvan, Adı, Soyadı : Doç. Dr. M. Murat ÖNTUĞ

Karar : Başarılı Başarısız Düzeltme

İmza : .....

Jüri Üyesi

Unvan, Adı, Soyadı : Yrd. Doç. Dr. Özlem AVCI

Karar : Başarılı Başarısız Düzeltme

İmza : .....

TEZ HAKKINDA JÜRİNİN GENEL GÖRÜŞÜ

(Jüri Başkanı Tarafından Doldurulacaktır)

Tez savunması sonucunda öğrenci tarafından hazırlanan çalışma;

Oybirliğiyle

Oy çokluğuyla

Başarılıdır

Düzeltilmelidir

Başarısızdır

- Bu tutanak üç (3) işgünü içerisinde jüri üyelerinin raporlarıyla beraber Anabilim Dalı Başkanlığı üst yazısıyla Enstitü Müdürlüğüne gönderilmelidir.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	iii
ÖNSÖZ	v
GİRİŞ	1
1. Amaç, Tanımlar, Kapsam.....	1
1.1. Kaynaklar.....	10
1.1.1. Osmanlı Tarihleri.....	11
1.1.2 Osmanlı Arşiv Belgeleri	12
2. Türklerin İslâmiyet’i Kabulü ve Halk İslâmı	14

I. BÖLÜM

KURULUŞ DÖNEMİNDE OSMANLI DEVLETİ İLE KONAR-GÖÇER

ZÜMRELER ARASINDAKİ MÜNASEBETLER: İLK TEMASLAR	18
1.1. Osman Bey Dönemi (1299-1324)	18
1.2. Orhan Bey Dönemi (1324-1362).....	25
1.3. Sultan I. Murad Dönemi (1362-1389).....	30
1.4. Sultan Yıldırım Bayezid Dönemi (1389-1402).....	33
1.5. Fetret Devri (1402-1413) ve Çelebi Mehmed Dönemi (1413-1421)	38
1.5.1. Şeyh Bedreddin İsyanı (1420).....	41

II. BÖLÜM

MERKEZİLEŞME SÜRECİNDE OSMANLI DEVLETİ İLE KONAR-GÖÇER

ZÜMRELER ARASINDAKİ MÜNASEBETLER: ÖTEKİNİN DOĞUŞU	46
2.1. Sultan II. Murad Dönemi (1421-1451).....	46
2.2. Fatih Sultan Mehmed Dönemi (1451-1481)	49
2.2.1. Otman Baba ve Merkezî Yönetim.....	56

2.3. Sultan II. Bayezid Dönemi (1481-1512) ve Safevî Devletinin Kuruluşu	61
2.4. Yavuz Sultan Selim Dönemi (1512-1520)	72
2.5. Kanuni Sultan Süleyman Dönemi (1520-1566)	88

III. BÖLÜM

SİVAS-DOBRUCA BÖLGELERİ ÖRNEĞİNDE KARŞILAŞTIRMALI DEĞERLENDİRME	100
3.1. Osmanlı Devleti Öncesinde Sivas ve Çevresindeki Sosyal ve Dinî Hareketler	102
3.2. Osmanlı Devleti Döneminde Sivas ve Çevresinin Sosyal-Dinî Yapısı.....	113
3.3. Osmanlı Devletinin Sivas ve Çevresine Gönderdiği Hükümler.....	129
3.4. Osmanlı Hâkimiyeti Öncesi Dobruca Bölgesinin Sosyal ve Dinî Yapısı	137
3.5. Osmanlı Hâkimiyetinde Dobruca Bölgesinin Sosyal ve Dinî Yapısı.....	146
3.6. Dobruca Bölgesine Gönderilen Hükümler	150
3.7. Sivas ve Dobruca Bölgelerinde Bulunan Tekke ve Zaviyelere Dair.....	155
3.8. Karşılaştırmalı Değerlendirme	158
SONUÇ.....	167
BİBLİYOGRAFYA	174
ÖZGEÇMİŞ.....	194
ÖZET.....	195
ABSTRACT	196
EKLER.....	197
I- Haritalar	198
II- Belgeler	202
III-Tekke ve Zaviyeler.....	266

KISALTMALAR

a.g.e.	:	Adı Geçen Eser
a.g.m.	:	Adı Geçen Makale
a.g.t.	:	Adı Geçen Tez
A.Ü	:	Ankara Üniversitesi
A.Ü.D.T.C.F.D:		Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi
A.Ü.İ.F.D.	:	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
A.Ü.T.A.E.D. :		Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi
BOA	:	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
bkz.	:	Bakınız
C.	:	Cilt
Çev.	:	Çeviren
ed.	:	Editör
EI ²	:	Encyclopaedia of Islam (Second Edition)
haz.	:	Hazırlayan
H.N.	:	Hüküm No
H.Ü.	:	Hacettepe Üniversitesi
İ.Ü.E.F.T.D	:	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi
İ.Ü.T.M.	:	İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası
MD.	:	Mühimme Defteri

M.E.B.İ.A.	:	Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi
Nr.	:	Numara
OTAM	:	Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
S.	:	Sayı
s.	:	Sayfa
TD.	:	Tahrir Defteri
T.D.V.İ.A.	:	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Vr.	:	Varak
Vol.	:	Volume
Yay.haz.	:	Yayına Hazırlayan

ÖNSÖZ

Tarih nedir sorusuna verilmiş onlarca cevabı ve tarihin çeşitli tanımlarını kitaplarda görmek mümkündür. En bilinen tarife göre tarih; insan topluluklarını, bu toplulukların yaşayışlarını, birbirleriyle ilişkilerini, yer ve zaman göstererek, sebep-sonuç ilişkisine dayalı olarak anlatan bilim dalıdır. Bir başka ifadeyle tarih bugünden geçmişe bakma tarzıdır. Ancak tarih yazımı denilen şey hep “şimdiki zamanda” yapılan bir etkinliktir. Daha da önemlisi tarih bugün onu yazanların eseridir demek mümkündür. Bu sebeple geçmiş tek olsa da tarih çoktur. Tek geçmiş üzerinden birden fazla tarih yazılmıştır ve yazılacaktır. Aslında tarih; geçmişin yazar tarafından yeniden inşa edilmesidir¹. Aynı geçmişe bakılarak onlarca farklı şekilde tarihi yazılabilen konulardan biri de Alevî-Bektaşî tarihidir. Alevî-Bektaşî tarihi tek bir eserde, bütün boyutlarıyla ele alınamayacak kadar derindir. Orta Asya’da başlayan süreç yüzyıllar boyunca farklı mekânlarda ve devletlerde kesintisiz devam etmiştir. Binlerce yıllık Türk kültürünün ürünü olan Alevîlik-Bektaşîlik, edebiyatıyla, müziğiyle, gelenekleriyle Türk tarihinin geçmişten günümüze kalmış en önemli miraslarından biridir. Bu çalışma, başlangıcından günümüze tüm yönleriyle bir Alevî-Bektaşî tarihi yazımı olmayıp bu büyük mirasın yalnızca küçük bir kesitini anlamaya yönelik bir tezdır.

Üç bölüm olarak hazırlanan tezin amacı, Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan Kanuni Sultan Süleyman devrine kadar geçen süre zarfında meydana gelen siyasî, sosyal olayların Alevî-Bektaşî toplulukların oluşumuna ve gelişimine etkisini anlayabilmektir. Ayrıca devletin ilgili zümreler ile ilişkilerini neye göre, nasıl şekillendirdiğini, devletin söz konusu kitlelere yönelik uyguladığı politikaların nedenlerini ve etkilerini anlayabilmektir.

Bu çalışmamda her daim maddî, manevî destek olan değerli hocam sayın Prof. Dr. Saim SAVAŞ’a en kalbî şükranlarımı ve minnetlerimi sunuyorum. Yetişmemde emeği geçen, kıymetli hocam sayın Prof. Dr. Turan GÖKÇE’ye teşekkürü borç bilirim. Ayrıca çalışmamız süresince görüşleri ve yorumları ile katkı sağlayan sayın Prof. Dr. Vehbi GÜNAY’a ve zaman ayırıp tezi okuyarak düzeltmelerde yardımcı olan sayın

---

¹ Besim F. Dellaoğlu, *Benjaminia: Dil, Tarih ve Coğrafya*, İstanbul 2012, s. 91-93.

Doç. Dr. M. Murat ÖNTUĞ'a ve Yrd. Doç. Dr. Özlem AVCI AKSOY'a teşekkür ederim.

Son olarak her daim varlıkları ile bana güven ve huzur veren anneme, babama ve kardeşlerime, benim daha iyi çalışmam için her türlü fedakârlığı yapan, usanmadan beni dinleyen kıymetli eşim Mustafa ULUTAŞ'a ve çalışma arkadaşlarıma teşekkür ediyorum.

GİRİŞ

1. Amaç, Tanımlar, Kapsam

Türkiye’de Alevîlik-Bektaşîliğe dair ilk ve en önemli eserler M. Fuad Köprülü tarafından kaleme alınmıştır. Çalışmalarına Türklerin İslâmiyet’i kabulü ile başlayan Köprülü, Alevîlik-Bektaşîliğin dinî, sosyal kökenlerini ve tarihi süreçlerini farklı eserlerinde tafsilatıyla izah etmiştir². Ayrıca Abdülbaki Gölpınarlı’nın Türk tasavvuf tarihiyle ilgili yayınları da bu alana dair temel başvuru kaynaklarıdır³. M. Fuad Köprülü ile çağdaş olan Irene Melikoff’un çalışmaları ise Alevî-Bektaşî araştırmalarına yeni boyutlar kazandırmıştır⁴. Günümüze doğru gelindiğinde ise başta Ahmet Yaşar Ocak olmak üzere birçok bilim insanı çeşitli kitaplar, tezler, makaleler üreterek literatürün zenginleşmesine katkıda bulunmuştur. Neredeyse bir asrın sonunda yapılan çalışmalar neticesinde “*parça olgular*” ve “*tarihsel alt üniteler*” (belirli zaman dilimlerinde meydana gelen olaylar, yer ve kişi adları vb.) bakımından değerli bilgiler Alevîlik-Bektaşîliği tarihsel, dinsel, kültürel boyutlarıyla anlamamıza ciddi katkılar yapmaktadır⁵. Fakat geçen zamana ve mevcut yayınlara rağmen Alevî-Bektaşî araştırmalarında bir sona gelindiğini söylemek mümkün değildir. Çünkü konuya dair her çalışma hem bir sorunun cevabı olmakta hem de yeni soruların sorulmasına ve yanıtların aranmasına vesile olmaktadır.

Bu tez, alana dair kaynaklarda ve eserlerde yapılan taramalar neticesinde olgunlaşan çeşitli sorulara cevap aramaktadır. Öncelikle M. Fuad Köprülü, Ö. Lütfi Barkan, Irene Melikoff ve takipçisi araştırmacılar ittifaken; farklı tarikat mensuplarının, Osmanlı Devleti’nin kuruluş devrinde beylerle beraber hareket ettiklerini, birlikte fetih ve gazaya katıldıklarını, özellikle dervişlerin, abdalların Balkanların fethinde ve

---

² M. Fuad Köprülü’nün konuyla ilgili bazı eserleri için bkz: *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 2009; *Türk Tarih-i Dinîsi*, Ankara 2005; “Mısır’da Bektaşîlik”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 6, S. 6, s. 14-39, İstanbul 1939; “Bektaşîliğin Menşe’leri”, *Türk Yurdu*, S.7,1925; “Bektaş”, *MEB İ.A.*, C. 2, s. 461-464.

³ Abdülbaki Gölpınarlı konu ile alakalı eserleri için bkz: *Alevî Bektaşî Nefesleri*, İstanbul 1992; *100 Soruda Soruda Tasavvuf*, İstanbul 1995; *Vilayetname-Menakıbı Hacı Bektaşî Veli*, İstanbul 1990; *100 Soruda Türkiye’de Mezhepler ve Tarikatlar*, İstanbul 1969; “Kızılbaş”, *MEB. İ.A.*, s. 789-795.

⁴ Irene Melikoff’un çeşitli yerlerde yayımlanmış olan makaleleri şu kitaplarda derlenmiştir; *Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe*, (çev. Turan Alptekin), İstanbul 2009; *Uyur idik Uyardılar Alevilik-Bektaşîlik Araştırmaları*, (çev. Turan Alptekin), İstanbul 2009 (ilerleyen bölümlerde bu eser *Uyur İdik Uyardılar* şeklinde kısaltılarak kullanılacaktır.); *Kırkların Cemi’nde*, (çev. Turan Alptekin), İstanbul 2012.

⁵ Rıza Yıldırım, “Geleneksel Alevîlikten Modern Alevîliğe: Tarihsel Bir Dönüşümün Ana Eksenleri”, *Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 62, Ankara 2012, s.136.

İslâmlaşmasında en faal, etkili rolü üstlendiklerini farklı eserlerinde yazmışlardır. Ancak, XIV. ve kısmen XV. yüzyıldaki bu ittifakın XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yerini çeşitli sorunlara bıraktığını yine aynı yazarlar ifade etmiştir.

Çalışmanın temelini oluşturan sorular da bu bağlamda şekillenmektedir; Osmanlı Devleti'nin kuruluş devrinde tesis edilen ittifakın mahiyeti nedir? “Aynı toplumsal tabandan gelme” ne anlama gelmektedir? XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan sorunların nedenleri ve sonuçları nelerdir? Meydana gelen olayların Alevî-Bektaşî toplulukların oluşumuna etkisi ne olmuştur? XV-XVI. yüzyıllarda merkezî yönetimin kitabî İslâm anlayışının dışında olan topluluklara yönelik tavrını şekillendiren unsurlar nelerdir? Devletin, farklı bölgelerde ilgili zümrelere karşı uygulamaları nasıl olmuştur? Tez, kaynakların ve arşiv malzemelerinin el verdiği ölçüde bu sorulara cevap aramaya çalışacaktır.

Tezin üç önemli sınırı vardır. İlki zaman sınırıdır. Çalışmanın öncelikli ilgi alanı Osmanlı Devleti'nin kuruluş devrinden Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) döneminin sonuna kadardır. Ancak konunun gidişatı, kaynakların sağladığı bilgiler doğrultusunda yeri geldiğinde zamanda artı-eksi genişleme olmuştur. Ancak, tezin kesin zaman sınırı XIV. yüzyılın başından XVI. yüzyılın sonu olarak belirlenmiştir. İkinci sınırlama toplumsal gruplarda yapılmıştır. Tezin incelemeye aldığı zümreler şehirde oturan, kitabî İslâm kaidelerine göre eğitim alan ve buna göre yaşayanlar değildir. Araştırmanın hedef kitlesi; konar-göçer olup, eski inanç ve an'aneleriyle İslâmiyet'in değerlerini birleştirmek suretiyle Halk İslâmı'nı yaşayan, iktisadî bakımdan ağırlıklı olarak hayvancılık ile geçinenlerdir. Son sınır ise coğrafidir. Devletin belirlenen zaman diliminde ilgili kitlelere yönelik faaliyetlerinin nedenlerini ve sonuçlarını sağlıklı tahlil edebilme ve uygulamalarını görebilme adına coğrafi olarak farklı ancak sosyo-dinî olarak benzer olduğu görülen Sivas ve Dobruca bölgeleri özelinde değerlendirme yapılacaktır.

Tez başlığının “Alevî-Bektaşî topluluklar” olarak belirlenmesinin yanı sıra metin içerisinde birçok defa Kızılbaş, Bedreddîni, Babaî ve benzeri farklı sıfatlar sıklıkla kullanılmıştır. Çalışma dönemi olan XIV-XVI. yüzyıllarda Anadolu'da Kalenderîyye, Haydarîyye, Cavlakîyye, Melametîyye, Vefâîyye, Halvetîyye, Mevlevîyye gibi farklı zümrelerin ve tarikatların olduğu bilinmektedir. İlgili devirdeki

tarikatların, inanç ekollerinin her birinin tarihini yazmak başlı başına çalışma konusudur. Öte yandan burada ismini andığımız ve anamadığımız farklı dinî teşekküllerin bir kısmı devlet ile ahenkli bir ilişki kurmuş olup bir kısmı da ciddi sorunlar yaşamıştır. Bu noktada tezin amacı; XV-XVI. yüzyıllarda merkezin din anlayışı dışında kalmış kişi ve grupların devlet ile ilişkilerini incelemektir. Bu nedenle de söz konusu zümreleri tanımlayabilecek genel bir dış adlandırmanın kullanılması gereği doğmuştur. Bunun için yapılan araştırmalar neticesinde literatürde başta Alevî-Bektaşî olmak üzere Kızılbaş, Bedreddinî, Babaî nitelemelerinin yoğun olarak kullanıldığı görülmüştür. Ayrıca M. Fuad Köprülü'ye göre tezin odağındaki toplulukların ortak inanç özelliği, *“şehirli Türklerinki gibi tamamıyla Ortodoks bir Müslümanlık olmayıp, eski Türklerin, eski putperest an'aneleriyle müfrit şî'iliğin-haricen tasavvuf rengine boyanmış- basit ve popüler bir şeklinin ve bazı mahalli bakıyelerin imtizacından hâsıl olmuş bir sencretisme”* idi⁶.

Çalışmada, Bektaşîliğin genel dış adlandırma olarak kullanılma sebebinin şöyle izah etmek mümkündür: Bektaşîlik daha ilk zamanlardan beri kitabî İslâm'a göre eğitim veren medreselerin yahut tarikatlarının hâkim olduğu büyük merkezlerde değil, daha ziyade göçebe aşiretler, köylüler ve hudutlarda yaşayan askerî taifeler gibi medrese etkisinden uzak kalmış halk tabakaları arasında yayılmıştır. Öte yandan özellikle Sultan II. Bayezid'e karşı yapılan suikasttan sonra “Işık” veya “Torlak” denilen Kalenderîlere karşı şiddetli takibata girişilmiş ve bu gibi zümre mensupları Bektaşîlere karışmıştır⁷. Ayrıca Safevî Devleti taraftarı olup devletin denetiminden kaçmak isteyenler de yine Bektaşî tekkelerine sığınmışlardır. Hülasa, Bektaşîlik gerek mahiyeti gerekse farklı isimler altında faaliyet gösteren inanç ekolleri ile aynı kaynaktan beslenmesi ve bu sayede farklı Halk İslâmı hareketlerini bünyesinde mezcdebilmesi hasebiyle tezde genel dış ad olarak kullanılmıştır.

Kızılbaş ifadesi ise Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar zamanında ortaya çıkmıştır (1460-1488). Kızıl sarık sarmaya başlayan daha sonra da 12 dilimli Kızıl tâc takan Şeyh Haydar, zamanla taraftarlarına da derecelerine göre aynı sarığı giydirmeye başlamıştır. Şeyh Haydar'dan itibaren özellikle Safevî taraftarları için kullanılan

⁶ M. Fuad Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, İstanbul 2004, s. 117.

⁷ M. Fuad Köprülü, “Bektaş”, *MEB.İ.A.*, C. 2, s. 461-462.

Kızılbaş tabiri zaman içerisinde bazen Safevî Devleti ve bazen de bu devletin hâkim olduğu coğrafya için kullanılmıştır. “Anadolu’da Kızılbaşlık ise, bu topraklarda yürütülen Safevî propagandasının tesiriyle, XVI. asrın başlarından itibaren, Osmanlı Halk İslâmî’nin Sünnilik ve Kızılbaşlık (Alevîlik) şeklinde ikiye bölünmesi neticesinde ortaya çıkmış bir olgudur, denilebilir⁸”. A.Yaşar Ocak’ın ifadesiyle, “Râfîzîlik veya Kızılbaşlık, İslâmî ve mistik bir cila altında eski inançlarını koyu bir tutuculukla koruyan konar-göçer ve yarı göçebe halk kesimi içinde kendisini vergiye bağlayıp yerleşik hayata geçirmeye zorlayan Osmanlı yönetimine karşı yaşadığı sosyo-ekonomik bunalımı kullanmak suretiyle tahrik eden Şîî propagandanın etkisiyle oluşan yeni bir siyasî-dinî ve sosyo-kültürel yapılanıştır⁹.” Bu tanımlardan hareketle çalışmada Kızılbaş ifadesi hususen Yavuz Sultan Selim (1470-1520) devrinden itibaren bu maksatla kullanılmıştır.

Tarihi açıdan Alevî, soyu, Ali’den gelen demektir. Bu söz İran’da kullanıldığı zaman bu anlaşılır. Örf ve cemaat dışı bir İslâmî akımı adlandırmak üzere, Türkiye’de ortaya çıkışı ise ancak XIX. yüzyıla doğrudur¹⁰. Zira, Anadolu’da yaşanan siyasî olayların neticesinde zamanla “Kızılbaş” ifadesinin hakaret kastıyla kullanılır hale gelmesi de Kızılbaş yerine Alevî’nin halk arasında kullanımını yaygınlaştırmıştır.

Son olarak Türkmen ifadesi çalışmada sık sık kullanılmıştır. Bu hususta öncelikle M. Fuad Köprülü’ye bakılmış olup yazarın eserlerinde merkezî yönetim ile sorunları olan zümreleri tanımlamak için Türkmen sıfatını kullandığı görülmüştür¹¹. Onun bu kullanımı takipçileri ve alan araştırmacıları tarafından da benimsenmiştir. Irene Melikoff genel kabul gören Türkmen’in tanımını şu şekilde yapmıştır; “*Türkmen sözcüğü, Osmanlı öncesi ve Osmanlı İmparatorluğu’nun ilk yüzyıllarında, göçer ya da yarı göçer Türk topluluklarını, medrese öğretimi ile eğitilmiş ve İslâmlaşmış yerleşik kentli nüfustan ayırabilmek amacıyla kullanılmaktadır*¹².” Böylece Türkmen adı

⁸ Saim Savaş, *XVI. Asırda Anadolu’da Alevîlik*, Ankara 2002, s. 23.

⁹ A.Yaşar Ocak, “Din”, *IRCICA Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, II, İstanbul 1998, 141-143; ayrıca bkz. Aynı yazar, “Babaîler İsyanından Kızılbaşlığa: Anadolu’da İslâm Heterodoksisinin Doğuş ve Gelişim Tarihine Kısa Bir Bakış”, *Belleten*, C. LXIV, s. 239, s. 129-159.

¹⁰ Melikoff, *Uyur idik Uyardılar*, s. 51.

¹¹ M. Fuad Köprülü’nün *Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluşu, Anadolu’da İslamiyet, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* gibi alandaki temel başvuru kaynağı olan eserlerinde “Türkmen” ifadesini bu maksatla kullandığı görülmüştür.

¹² Melikoff, *Uyur idik Uyardılar*, s. 52.

ekonomik faaliyetleri, sosyo-kültürel yapıları, inanç değerleri benzer toplulukları tanımlamak amacıyla araştırmacılar tarafından kullanılır hale gelmiştir. Bu tanımdan hareketle çalışmada Türkmen sıfatı, Anadolu'da Osmanlı merkezî yönetimiyle uyuşamamış, Safevî etkisinde kalmış, Safevî taraftarı yahut sempatizanı olup İran'a gidememiş ve çeşitli nedenlerle devlet ile sorun yaşayan konar-göçer ve köylüler için de kullanılmıştır.

Tezin birinci bölümünde devletin kuruluş devrinde Osmanlı beylerinin kendilerini destekleyen konar-göçer Türkmenler ile aynı toplumsal tabandan gelmelerinin ne anlama geldiğine, tesis edilen rabitanın mahiyetine ve önemine dair değerlendirmeler yapılacaktır. M. Fuad Köprülü'nün bu duruma dair tespiti şöyledir; “... gözlerimizi daha büyük bir dikkatle köylere ve göçebe Türkmen aşiretlerine çevirelim; çünkü dinî hayat ve sufîyane cereyanlar burada daha canlı, daha samimi, daha taşkın ve fi'ile münkalib olmağa daha müsaittir. Metafizik düşünceler, mücerred mefhumlar bu iptidai muhitte gayet basitleşerek ameli ve concrete şekiller alır, ahlak felsefesinin incelikleri derhal sert bir hayat kaidesi haline girer. Bilhassa uc beyliklerinin ve onlar arasında Osmanlı Devletinin kuruluşunu anlamak için bu mes'ele fevkalade mühimdir¹³.” Köprülü'nün de belirttiği üzere ilk Osmanlı beyleri ve hükümdarları yanında yer alan ancak iptidai muhitte bulunan, Sünni mutasavvıfların şiddetli tenkitlerine uğrayan, garip kıyafetli, şeriata mugayir adetleri olan¹⁴ babaların, abdalların ve takipçilerinin devletin kuruluşunda neden ve nasıl bu denli mühim yere sahip oldukları yanıtı aranan sorudur. Bu zümrelerin, devletin kuruluşuna sağladıkları katkının askerî ve sosyal alanlarda olduğu genel kabul görmektedir. Özellikle Balkanların fethinde, yeni fethedilen bölgelerin İslâmlaşması ve şenlenmesindeki payları Ö. Lütfi Barkan'ın “*Kolonizatör Türk Dervişleri*”¹⁵ adlı makalesinde tafsilatıyla anlatılmıştır. Ayrıca devletin en önemli askerî birimi olan Yeniçeri Ocağının, Bektaşî tarikatına bağlanması yani Bektaşî tarikatının manevî yönüyle Osmanlı ordusunu yetiştiren ocak haline gelmesi ilgili sorulara verilmiş önemli cevaplardır.

---

¹³ Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, s. 116.

¹⁴ Köprülü, *a.g.e.*, s. 117.

¹⁵ Ö. Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstila Devri Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, II (1942), İstanbul, s. 279-304.

Ancak, Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemini anlatan eserlerdeki çeşitli metinler bu zümrelerin devletin kuruluşunda sadece askerî ve sosyal bakımdan değil ötesinde beylerin siyasî varlıklarını ve hâkimiyetlerini meşrulaştırmada önemli bir misyon yüklendiklerini göstermektedir. Tez içerisinde birer bir alınan metinlerin tahlili neticesinde iki önemli sonuca ulaşılmıştır. İlki, keramet göstererek fetihler yapan ismi bilinen, bilinmeyen babalar, abdallar, dervişler Osman Bey'in ve Orhan Bey'in, bey olduklarını çeşitli yollarla kabul ve ilan etmişlerdir. İkinci olarak, Türk hâkimiyet telakkisine göre beylerin Tanrı'nın Kut'una mazhar oldukları ilgili toplulukların liderleri tarafından tasdik edilmiştir. Hülâsa M. Fuad Köprülü'nün ifade ettiği ve birçok araştırmaya temel olan sorusuna yeni bir cevap verilmeye çalışılmıştır. Bölüm içerisinde özellikle Osman Bey ve Orhan Bey dönemlerinde, konu ile alakalı metinlerin detaylı tahlili neticesinde konar-göçer Türkmenlerin, devletin kuruluşundaki ve yöneticilerin meşrulaştırılmasındaki yeri, rolleri tafsilatıyla anlatılmıştır.

Sultan I. Murad ile başlayıp Şeyh Bedreddin İsyanının dâhil olduğu diğer bölümler beylikten devlete geçiş döneminde merkezî yönetim ile çevrenin değişmeye başlayan ilişkisini ortaya koymaktadır. Konar-göçer Türkmen aşiretlerinin maddî-manevî katkıları beyliğin kısa sürede büyümesine vesile olmuştur. Ancak büyüme beraberinde yeni sorunları getirmiştir. Konar-göçer toplulukların, merkezileşen devletin iskân, vergi, düzenli ordu gibi uygulamalarına karşı gösterdikleri tepkilerin nedenleri ve sonuçları üzerinde durulmuştur.

Sonuç olarak birinci bölümde beyliğin kuruluşunda tesis edilen ittifakın, kurulan bağların ne olduğu ve konar-göçer Türkmen aşiretlerin devletin kuruluşundaki rollerinin açıklanması hedeflenmiştir. Akabinde devletin merkezileşmesine karşı gösterilen tepkilerin nedenlerinin ve sonuçlarının ortaya konulması amaçlanmıştır.

Tezin ikinci bölümünde 1421-1566 yılları arasında Osmanlı Devletindeki siyasî, askerî, iktisadî, sosyal değişimlerin merkezî yönetim ile çevreyi oluşturan zümreler arasındaki ilişkiyi nasıl etkilediğine ve sürecin Alevî-Bektaşî toplulukların oluşumuna tesirine dair değerlendirmeler yapılacaktır. 1421 yılında tahta çıkan Sultan II. Murad kazandığı askerî ve siyasî başarılarıyla Fetret devrinden sonra devletin toparlanmasını ve devamını sağlamıştır. Yerine geçen Fatih Sultan Mehmed ise devletin merkezileşmesine yönelik kararlar almış ve uygulamıştır.

Sultan II. Mehmed'in faaliyetlerini iki ana gruba ayırmak mümkündür. İlk olarak Sultan, yönetim ve icra alanlarında yeni ve köklü değişiklikler yapmıştır. Sultan II. Mehmed idarî ve askerî sahalardaki tüm yöneticileri kademeli olarak hükümdarın şahsına bağlamıştır. Özellikle devşirme kökenli kimselerin atanması Sultanların tam ve mutlak hâkimiyetlerini tesis etmede büyük etkiye sahiptir. İktisadî bakımdan vergilerin tanzimi, konar-göçer zümrelerin iskâna teşvik edilmesi, devletin tüm alanlarda kontrol edilebilir, denetlenebilir ve sayılabilir bir yapı kurmasına yönelik uygulamalardır. İkinci grup faaliyetler ise Sultanın yeni bir merkezî değerler sistemi tesis etmesine yöneliktir. Sultan II. Mehmed, eğitim kurumlarıyla, dinî müessesleriyle, ilmiye teşkilatıyla Osmanlı kimliğini ve ideolojisini kurmuş ve kurumsallaştırmıştır. Öte yandan, devletin yeni uygulamaları çevreyi oluşturan zümrelerin de merkeze dair algılarını ve tepkilerini şekillendirmiştir. Alevî-Bektaşî toplulukların oluşumunun anlaşılabilmesi için Fatih Sultan Mehmed döneminin ve merkezîleşmenin mahiyetinin tam manasıyla ortaya konulması gereklidir. İlgili zümrelerin oluşumunda farklı birçok faktörün olduğu malumdur. Ancak tez, konuyu merkezîleşme eksenli ele aldığından yani merkezîleşmenin sürece etkisi çalışmanın cevabını aradığı sorulardan biri olması nedeniyle Fatih Sultan Mehmed'in uygulamaları bu bağlamda değerlendirilecektir.

Sultan Bayezid devri de aynı nokta-yı nazardan hareketle tetkik edilmiştir. O, babasından devraldığı sistemi devam ettirirken çevrenin isyana varan tepkisiyle karşılaşmıştır. Bu dönemde Şah İsmail'in ortaya çıkışı ve kendi devletini kurma gayretiyle faaliyetlerde bulunması, sonraki devirlerde daha da netleşecek olan Kızılbaş kimliğinin oluşumunun ilk aşamasıdır. Şah İsmail, Osmanlı Devleti içerisinde, merkezî yönetimin uygulamalarından memnun olmayan zümreleri hedef almıştır. Devletin tüm uygulamalarına alternatif vaatlerle Anadolu'daki gayr-i memnunları kazanmaya çalışmıştır. Safevî Devletinin kuruluşu üzerine detaylı bir tahlil bu çalışmanın amaçlarından olmamakla birlikte konunun mahiyeti ve bütünlüğün sağlanması bakımından Şah İsmail'in askerî ve siyasî faaliyetlerinin kısa bir özeti yapılmıştır.

Yavuz Sultan Selim devrinde ise Safevî Devleti ile olan düşük yoğunluklu mücadele yerini savaşa bırakmıştır. Tezin mahiyeti itibarıyla bu dönemde yaşanan siyasî, askerî olaylardan ziyade söz konusu olayların Kızılbaş kimliğinin oluşumuna, tarafların saflaşmasına etkisine bakılacaktır. Özellikle her iki devletin savaşı

meşrulaştırma maksadıyla çeşitli kurum ve kişilerden aldıkları fetvaların çevreyi nasıl etkilediğine, Şah İsmail'in faaliyetlerinin ve Osmanlı Devleti'nin politikalarının sözünü ettiğimiz gayr-i memnun kitleleri nasıl etkilediğine dair tetkikler yapılacaktır.

Kanuni Sultan Süleyman döneminde Osmanlı kimliği, ideolojisi, kurumları tüm yönleriyle olgunlaşmıştır. Devletin her yönüyle kurumsallaştığı ve klasik hüviyetine kavuştuğu bu dönemde dahi Anadolu'da merkezî yönetimin idarî, iktisadî faaliyetlerinden memnun olmayanların merkeze entegre olamama hali devam etmiştir. Devletin toprak, vergi ve benzeri uygulamalarına karşı başlatılan isyanların ise dinî söylemlere ve öğretilere dayanması dikkat çekicidir. Bu bağlamda, bölüm içerisinde öncelikle Anadolu'da çıkan ve ağırlıklı olarak ekonomik nedenleri olmasına rağmen, söz konusu hareketlerin neden ve nasıl dinî söylemlere dayandığı tespit edilecektir. Buna karşın kaynakların el verdiği ölçüde devletin isyancılara ve isyana bakışına yer verilecektir. Böylece tarafların birbirlerini nasıl algıladıklarına dair değerlendirmeler yapmak mümkün olacaktır. Anadolu'daki isyanların yanı sıra İstanbul'da yaşananlara da bakılacaktır. Çünkü devletin her yönüyle benimsediği ve uyguladığı kitabî İslâm'ın tüm değerlerine ve öğretilerine açıkça karşı çıkan kişilerin kısa sürede taraftar toplaması ve ölümlerinden sonra dahi etkilerinin devam etmesi önemlidir. Bu sebeplerle ilgili kişilerin ne söylediklerine çalışmada yer verilecektir. Hülasa bölümde Anadolu'daki ve İstanbul'daki olayların nedenlerine, mahiyetlerine dair değerlendirmeler yapılacaktır. Yaşanan gelişmelerin de Alevî-Bektaşî toplulukların oluşumuna tesirinin ne boyutta olduğuna dair tahliller yapılmaya çalışılacaktır.

Tezin üçüncü bölümünde devletin, Sivas-Dobruca bölgelerinde Alevî-Bektaşî inancının oluşum süreçlerine ve devletin buralarda merkezin din anlayışından farklı inanç değerlerini yaşayan kişi ve zümrelere yönelik uygulamalarına dair değerlendirmeler yapılacaktır. Bölümde ilk olarak her iki bölgenin sosyo-dinî geçmişlerine ayrı ayrı yer verilecektir. Çünkü ancak bu suretle neden buraların seçildiğini anlayabilmek mümkün olabilecektir. M. Fuad Köprülü, "*Bektaşîliğin Menşe'leri*" adlı makalesinde Babaîler isyanıyla ilgili olarak Sivas bölgesinin öteden beri farklı inançlara beşiklik etmiş bir yer olduğunu ifade ederken, Osmanlı zamanında

da Sivas ve çevresinin Safevîler için hareket noktası olduğunu belirtmiştir¹⁶. Irene Melikoff ise cemaat ve örf dışı hareketlerin Anadolu’da belli bölgelerde olduğunu ancak özellikle Sivas-Erzincan-Divriği bölgelerinin Bizans’tan itibaren örf karşılığın ve başkaldırmanın kaynağı olarak dikkat çektiğini hatta eski Tephrike, bugünkü Divriği’nin, bu tarz hareketlerin merkezi durumunda olduğunu yazmıştır¹⁷. Uzmanların bu ifadelerinden hareketle Bizans döneminden başlamak üzere ilgili sahalarda çıkmış olan inanç hareketlerine kaynakların el verdiği ölçüde yer verilmiştir. Zira anlaşılmaktadır ki, yüzyıllar boyunca yaşanan her olay Alevîliğin-Bektaşîliğin bu coğrafyada şekillenmesine etki etmiştir.

Dobruca bölgesi ise kuzey-güney geçiş noktasında bulunan, iskânın Roma devrine kadar uzandığı Karadeniz’in kıyısında dağlık ve ormanlık bir sahadır. Türk toplulukların bölgeye kuzeyden gelişleri Bizans dönemine denk gelmektedir. Bizans yönetimiyle yakın ilişki içerisinde olan Türkler burada hem kendi inançlarını, hem Hristiyanlığa ait öğretileri bir arada yaşamışlar ve kendilerine özgü sosyo-kültürel bir yapı tesis etmişlerdir. Sahip olduğu coğrafi şartların neticesinde bölge Bizans devrinden itibaren sığınma alanı haline gelmiştir. Bizans, Anadolu’da kendisine sorun çıkartan Pavlikanları Dobruca bölgesine sürmüş ve daha sonra Bogomilizm adıyla anılacak yeni bir inanç hareketinin nüvesini bilmeden atmıştır. Öte yandan Anadolu Selçuklu Devleti devrinde Anadolu’dan gelen Müslüman Türklerin yerleştirildikleri Dobruca tam anlamıyla iki büyük dinin ve onlara bağlı farklı inanç yorumlarının bir araya geldiği bir yer olmuştur. Hülasa Dobruca, Osmanlı öncesi ve sonrası olmak üzere kendi içerisinde farklı, özel ve önemli bir yer olmuştur. İslâm’ın bölgeye girişinden sonra ise Sarı Saltuk başta olmak üzere Otman Baba, Demir Baba, Akyazılı Sultan gibi Halk İslâmı’nın bilinen önemli simaları bu bölgede faaliyet göstermişlerdir. Çeşitli nedenlerle bölge ahali zaman zaman Osmanlı yönetimiyle sorun yaşamıştır. Başta Şeyh Bedreddin İsyanı olmak üzere devletin tarihinde hem siyasî hem kültürel iz bırakan olaylar burada cereyan etmiştir. İlginçtir ki, merkezî yönetime, babası Sultan II. Bayezid’e isyan eden Şehzâde Selim’e en büyük desteği Dobruca bölgesi ahali vermiştir. Kısaca özetlenmeye çalışıldığı kadarıyla görülecektir ki, Dobruca, geçmişinden itibaren tıpkı

---

¹⁶ M. Fuad Köprülü, “Bektaşîliğin Menşeyi I”, (haz. M. Yaman), *Cem Dergisi*, Eylül, 1995, s. 8.

¹⁷ Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, s. 107.

Sivas ve civarı gibi hem farklı inançların doğduğu bir yer olmuş hem de kendi devrinde siyasî olaylara yön vermiştir.

Sonuç olarak; üçüncü bölümde öncelikle bölgelerin sosyo-kültürel ve dinî yapıları tafsilatıyla incelenecektir. Böylece Sivas ve Dobruca'nın Osmanlı devrinde, Alevîliğin ve Bektaşîliğin oluşumuna ve gelişimine etkisini anlayabilmek mümkün olacaktır. Devamında, özellikle tarihi anlatımların olduğu yerlerde, Osmanlı Devleti'nin, Safevî tehdidine ve propagandasına karşı hususen Sivas ve civarında farklı tedbirler almasından hareketle, devletin bölgedeki faaliyetlerinin nedenleri ve sonuçları üzerinde durulacaktır. Son olarak Mühimme Defterlerindeki hükümlere başvurularak merkezî yönetimin, Sivas ve Dobruca'da ilgili zümrelere yönelik tavrının nedenlerine dair değerlendirmeler yapılacaktır. Ayrıca bu bölümün amaçlarından biri devletin ilgili zümrelere karşı sergilediği tutum ve davranışlarda hangi kriterleri esas almıştır bunu görebilmektir.

1.1. Kaynaklar

Tez mahiyeti itibariyle nitel bir çalışmadır. Tezin metot olarak üç aşaması vardır; çeşitli tür kaynaklardan ayrıntılı olarak veri toplama, verilerin titizlikle değerlendirilmesi, düzenlenmesi, kavramlaştırılması, bulguların detaylı yorumu ve açıklanması. Ancak bütün bu süreçler için başvurulacak kaynaklar oldukça sınırlıdır. Çünkü Alevîlik-Bektaşîliğin, Şiilikte olduğu gibi ne yazılı bir tarihi ne de teoloji geleneği oluşmuştur. Dolayısıyla Alevîliğin dış tarihi diyebileceğimiz siyasal ve toplumsal olgularla ilgili macerasını yeniden kurgulamak için büyük çapta Osmanlı, zaman zaman da ilk dönem Safevî kaynaklarına ihtiyaç duyulmaktadır. Çoğunlukla da Osmanlı kroniklerine ve Osmanlı arşiv belgelerine başvurulmuştur. Resmi kaynaklardan olan birinci grup kaynakların yarattığı en önemli sorun ise bu eserlerin Osmanlı merkezî yönetiminin veya onunla savaştan Safevî Devleti'nin bakış açısını yansıtmaları ve bunun etkisinde kalabilme halidir. Bu da belki önemli ölçüde giderilebilecek bir sorun olmakla beraber asıl mesele bu kaynakların da Alevîliğin tarihini kesintisiz bir biçimde ortaya koymakta yetersiz oluşlarıdır¹⁸.

---

¹⁸ A.Yaşar Ocak, "Alevîlik ve Bektaşîliğin Tarihsel Sosyal Tabanı ile Teolojisi Arasındaki İlişki Problemine Dair", *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İstanbul 2011, s. 256-257.

1.1.1. Osmanlı Tarihleri

Osmanlı tarihçiliğinin ilk numuneleri Sultan II. Murad döneminde oluşmaya başlamıştır. Bu dönemde Sultanın teşvikiyle İslâm tarihinin önemli bazı eserleri tercüme edilmiş ve günümüze kadar orijinal haliyle gelen saray takvimleri hazırlanmıştır. Yine bu devirde Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman adlı tarihlerin de yazılmaya başlandığı görülmektedir. Bunlar içerik bakımından çeşitlilik göstermekle birlikte esasta birbirine bağlı olan popüler tarihlerdir. Müellifleri meçhul olan bu tarihler halkın tarih dinleme ihtiyacını gidermek için kaleme alınmışlardır¹⁹.

Tezin özellikle birinci bölümünde farklı Anonim tarihlere başvurulmuştur. Çünkü XV. yüzyılda kaleme alınmış olduğu kabul gören bu eserlerin içeriği, muhataplarına dair fikir vermektedir. Kitaplarda anlatılan doğaüstü olayların, efsanelerin, kahramanlıkların dinleyicilerin düşünce ve inanç yapılarına aykırı olmadığı sonucuna varmak mümkündür. Zira hedef kitlenin bu anlatılanlara iltifatı olmasaydı bu tarz eserler yazılamazdı. Bu bağlamda çalışmada başvuru olan metinler siyasî, askerî, idarî bilgiler aktarmaktan ziyade dinleyicilerin/okuyucuların manevî değerlerini, düşünce dünyalarını anlamaya yardımcı olabilecek anlatılardır. Söz konusu hikâyelerin, menkıbelerin farklı açılardan tahlili yapılmak suretiyle Osmanlı'nın ilk yüzyıllarındaki sosyo-kültürel yapıya dair tahliller yapılmıştır.

XV. yüzyılın son hükümdarı olan II. Bayezid ve döneminin (1481-1512) Osmanlı tarih yazıcılığında müstesna bir yeri vardır. Zira ilk standart Osmanlı tarihleri olan Aşıkpaşazâde'nin Tevârîh-i Âl-i Osman'ı, Neşrî'nin Kitâb-ı Cihannümâsı, İdris-i Bitlisî'nin Heşt Bihişt'i ve İbn-i Kemal'in Tevârîh-i Âl-i Osman'ı bu dönemde yazılmıştır²⁰. Çalışma dâhilinde hususen devletin olaylara bakışını anlayabilme adına ilgili yerlerde bu ve benzeri eserlere sıklıkla başvurulmuştur.

---

¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz: Necdet Öztürk-Murat Yıldız, *İmparatorluk Tarihinin Muhafızları Osmanlı Tarihçileri*, İstanbul 2013, s. 51-56; Erhan Afyoncu, "Osmanlı Siyasî Tarihinin Ana Kaynakları; Kronikler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.1, S.2, 2003, 103; Uğur Akbulut, "Kuruluş Dönemi Osmanlı Tarihçiliği ve Tarih Yazma Gerekçeleri", *Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Erzurum, S. 15, 2007 s. 358.

²⁰ Abdülkadir Özcan, "Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel bir Bakış", *Fatih Sultan Mehmed Üniversitesi İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S. 1, Bahar 2013, s. 275

1.1.2 Osmanlı Arşiv Belgeleri

Tezin zaman sınırının, kuruluş devrinden XVI. yüzyılın sonuna kadar olması kullanılacak arşiv malzemesinin de sınırlarını belirlemiştir. Ayrıca konuyla ilgili arşiv malzemelerinin genel itibarıyla XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yoğunlaştığı yapılan taramalar neticesinde görülmüştür.

Çalışmada başvuru olan ilk kaynak grubu Mühimme Defterleridir. 989 numaralı Divân-ı Hümayûn Defteri kataloğunda 1-266 sıra numaralarıyla kayıtlı H.961-H.1323 (1553-1905) tarihleri arasındaki hükümleri ihtiva eden 266 adet Divân-ı Hümayûn Mühimme Defteri mevcuttur. Bu defterlerin ilk 75 adeti XVI. yüzyıla aittir. 3, 5, 6, 7, 12, 82, 83 ve 85 numaralı Mühimme Defterlerinin tıpkıbasımı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü tarafından yapılmıştır. Ayrıca birçok araştırmacı farklı Mühimme Defterlerini akademik ve bilimsel çalışmalarda kullanmıştır.

İkinci kaynak grubu ise Ahkâm Defterleridir. 986 numaralı Kamil Kepeci kataloğunda H.927-H.1068 (1520-1658) tarihlerini ihtiva eden 61-73 genel numaralarda kayıtlı 13 adet Ahkâm Defteri mevcuttur. Bu defterlerden 61 nr. (H. 927/1520-1521), 62 nr. (H.951/1544-1545), 66 nr. (H. 979/1571-1572) olanları Rumeli Ahkâm Defterleridir. 63 numaralı (H.960/1552-1553) olan ise Anadolu Ahkâm Defteridir. Bunların dışında kalanlar ise tezin zaman sınırına uymamaktadır. Ancak ilgili defterlerin taranması neticesinde konuya dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Sadece İlhan Şahin ve Feridun Emecen tarafından yayımlanmış olan II. Bayezid dönemine ait 906/1501 tarihli Ahkâm Defterinde konuyla ilgili hükümlerin olduğu tespit edilmiş ve kaynak ilgili bölümlerde kullanılmıştır.

Üçüncü kaynak grubu Tapu Tahrir ve Vakıf Defterleridir. Arşivde bulunan ve daha evvel birçok farklı çalışmaya kaynaklık etmiş olan ilgili kaynaklar XVI. yüzyılda her iki bölgede çok sayıda tekke ve zaviyenin bulunduğunu açıkça göstermektedir. Ancak çalışmanın amacı bölgelerdeki tekke ve zaviyelerin isimlerini, sayılarını, gelir ve giderlerini tespit etmekten ziyade buralardaki faaliyetlerine, merkezî yönetim ile ilişkilerine dair bilgi edinebilmektir. Muhakkak söz konusu defterlerdeki değerli bilgiler birçok araştırmaya ve incelemeye kaynaklık edecektir. Fakat bu çalışma, tekke ve zaviyelere yönelik nicel bir araştırmadan ziyade ilgili kurumların niteliklerine dairdir. Bu sebeple Mühimme Defterlerindeki bilgi ve ifadelerin çalışmanın seyrine daha çok

katkı sağlayacağı düşünölmüş ve buna göre hareket edilmiştir. Özellikle tekke ve zaviyeler veya buralardaki kişiler ile ilgili Divân'a gelen şikâyet mektuplarının ve devletin bu mektuplara verdiği cevapların tezin özü olan mukayeseli tahlil yapma, devletin tavır ve tutumunu anlama noktasında kıymetli bilgiler içerdığı görölmüştür.

Ayrıca ilgili bölümlerde yaşanmış olaylara dair raporlar ve fetvalar kullanılmıştır. İlki Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde Şeyhülislâm olarak görev yapmış olan Hamza Saru Görz'ün fetvasıdır. Bu fetvanın farklı kopyaları bulunmaktadır. Bunlardan üç tanesi Topkapı Sarayı Arşivinde E. 6401, E. 5960 ve E. 12077 numaralarıyla kayıtlıdır. Fetva ilk defa Şehabettin Tekindağ'ın “*Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi*” adlı makalesinde kullanılmıştır²¹. Kemal Paşazâde'ye ait olan fetva ise Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi bölümü 3548 numaralı “*Fetvâ-yı Kemal Paşazâde der Hakk-ı Kızılbâş*” adlı mecmuada bulunmaktadır. İlgili fetva ise birçok araştırmada kullanılmıştır.

---

²¹ *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C. 17, S. 22, (1967), s. 54-55.

2. Türklerin İslâmiyet’i Kabulü ve Halk İslâmı

Tezin bu kısmında özellikle konar-göçer Türklerin İslâmiyet’e nasıl geçtiklerine dair kısa bir değerlendirme yapılacaktır. Akabinde konunun temeli olan ve sık sık başvurulan Halk inancının/Halk İslâmı’nın ne demek olduğuna, nasıl oluştuğuna yönelik çeşitli tanımlara başvurulacaktır. Konuya geçmeden evvel belirtmek gerekir ki, Türklerin İslâmiyet’e geçişlerine dair birçok yorum ve bilgi olmakla beraber burada İslâmlaşma sürecinde yöneticilerin etkisi esas alınacaktır.

Türklerin İslâm öncesi dinî inanç sistemlerinde genel olarak Gök-Tanrı inancının hâkim olduğu genel bir kanıdır. Oysa basite kaçan bu yorumdan ziyade Abdülkadir İnan, Türklerdeki Gök-Tanrı inancını “*İmparatorluk Tanrısı*” olarak değerlendirmiştir. İnan’a göre; “*Türklerde büyük imparatorlukların kurulduğu devirlerde, imparatorluğa bağlı tüm topluluklar için Gök-Tanrı inancının müşterek ve umumi bir inanç olduğu ve Gök-Tanrı’nın da Tanrıların en büyüğü sayılmış olabileceğidir*”²². Bu tanıma paralel J.P. Roux de Türk din sisteminde “*halk dini*” ile “*devlet dinini*” birbirinden ayırmış ve Türklerde Tanrı anlayışının devletin şekline ve gücüne bağlı olarak değiştiğini iddia etmiştir. Devletin büyüdüğü ve güçlendiği devirlerde merkez, hâkimiyeti altındaki kitlelere kendi dinini empoze etmiş ve Tanrı tekleşmiştir. Ancak merkezî yönetim bittiğinde tek Tanrı inancı da etkisini yitirmiş ve çok Tanrıçılık veyahut başka inanç sistemleri devreye girmiştir²³. Bu tanımlardan anlaşılmaktadır ki; esas itibariyle ilgili dönemlerde lider neye inanmışsa ona tâbi olanlar onun inandığına da tâbi olmuştur²⁴. Yönetici erkin etkisiyle İslâmiyet’in kabul edilme sürecine en önemli örnek ise X. yüzyılın ikinci yarısında Büyük Selçukluların önderliğindeki Oğuz boylarının İslâm’ı kabul şeklidir. Muhtelif sebeplerle Aral Gölü’nün kuzeyindeki yurtlarından ayrılıp Sir-Deryâ/Seyhun Nehri kenarındaki Cend şehri bölgesine gelen Büyük Selçuklular bu bölgede yaşamanın ancak İslâm dinini kabul etmekle mümkün olacağını anladıkları için İslâmiyet’in kabulüne karar vermişler ve bu maksatla Buhâra ve Hârezm’den çağırdıkları din adamlarının telkiniyle kitleler halinde yeni dini kabul etmişlerdir. Bu dönemde tâbi olunan yönetici karşılaştığı siyâsî,

²² Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, Ankara 1986, s.28; Ünver Günay-Harun Güngör, *Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dinî Tarihi*, İstanbul 2009, s. 60.

²³ Günay-Güngör, *a.g.e.*, s. 61.

²⁴ Gustav Mensching, *Dinî Sosyoloji*, (çev. Mehmet Aydın), Konya 2004, s. 46.

sosyal şartları değerlendirerek hareket etmiş ve yeni geldiği sahada varlığını devam ettirebilme adına kararlar almıştır. Takipçileri de beylerinin aldığı karara uymuş ve İslâm toplu olarak kabul edilmiştir.

Özetle, en basit şekliyle eski Türk dinini Gök Tanrı merkezli ve onun etrafında şekillenmiş tamamen kendine özgü bir sistem olarak kabul etmek mümkündür. Gerek kendi iç dinamikleri ve kendisine katılan toplulukların getirdikleriyle gerekse öteki din ve kültür sistemleriyle bağlantıları neticesinde eski Türk dini köklü ama aynı zamanda karmaşık bir sistem haline gelmiştir. Fakat bu karmaşıklığın bir faydası da yüzyıllar boyunca kazandığı zenginlik itibariyle büyüyen Türklerin millî dini, İslâm dini içerisinde bir şekilde yaşamayı becerebilmiştir²⁵.

Bu noktada Halk İnancının ne demek olduğuna geçmeden evvel millî dinin ne olduğuna bakılmalıdır. Mensching'e göre millî din; *“İstisnasız şekilde, kabileye veya millete bağlı dinlerdir. Her yerde, bütün şekilleri altında karakterize olmuştur. Çünkü her yerde boy veya cemaatin ikrar ettiği bir ortaklıktır bu. Organik ve temel cemaat, millî dinin öznesidir. Millî dinler, ilk çağların dinleridir. Bu dinler sadece dönemlerinin ihtiyaçlarını karşılamışlardır²⁶”*. Millî yahut yerel dinler aile, klan, kabile, kabileler federasyonu, bir halk ya da halklar grubu yahut en çok bir millet gibi organik cemaatlere hitap edebilen statistik karakterli dinlerdir. Millî dinin hitap ettiği kitle, yalnızca içinde doğduğu kitledir. Arasında doğduğu topluluğun ürünüdür ve o topluluğa özeldir. Fakat topluluk büyüdükçe, farklı kitlelerle, inançlarla karşılaştığında etkisini ve gücünü kaybetmeye mahkûmdur. Çünkü mahiyeti ve cevapları kısıtlıdır. Ayrıca millî din bireyden çok topluluğa hitap eder. Oysa topluluk büyüdükçe ve çeşitlendikçe millî din karakteri itibariyle böylesi ihtiyaçları karşılayamaz hale gelir. Geleneksel dinlerin yerlerini evrensel dinlere bırakmalarının asıl sebebi, evrensel dinlerin yayılmacı ve misyoner karakterlerinden ziyade geleneksel dinlerin, içinde vücut buldukları toplumların maddî-manevî yapılarında meydana gelen değişimlere ayak uyduramayışlarıdır²⁷. Bu bağlamda Türk topluluklarının hem nüfus hem nüfuz bakımından büyümesi, yeni siyasî, sosyal şartlarla karşılaşması neticesinde millî

---

²⁵ Günay-Güngör, *a.g.e.*, s.148.

²⁶ Mensching, *a.g.e.*, s. 21-23.

²⁷ Günay-Güngör, *a.g.e.*, s. 151.

inançlarının değişen durumları için yeterli olamaması onları evrensel dinlere sevk etmiştir.

Öncelikle belirtmek gerekir ki, Türklerin İslâm'ı nasıl yorumladıkları gibi uzun bir zamanı ve geniş bir mekânı içine alan, çok mühim ve karmaşık bir konuda doyurucu bilgi verebilmek, ikna edici analizler yapabilmek oldukça zordur. Çünkü Türklerin İslâmiyet'i kabulü hadisesi, sadece siyasî ve askerî boyutuyla ele alınmış, farklı boyutlarıyla incelenen monografiler meydana getirilmemiştir²⁸. Ancak tez dâhilinde yapılan incelemeler neticesinde anlaşılmıştır ki, konar-göçer Türk toplulukları askerî, siyasî ve ekonomik ilişki içerisinde oldukları Müslümanlardan öğrendikleri yeni dinin vaaz ettiklerini millî inançlarıyla başarılı bir şekilde harmanlayabilmişlerdir. Hatta eski inançlarını İslâmiyet'in değerleriyle öyle uyumlu hale getirebilmişlerdir ki, günümüze kadar gelen ve “*Halk İnanıcı/Halk İsbâmi*” denilen inanç formu doğmuştur. O halde “*Halk İnanıcı*” tam olarak nedir? Mensching'e göre Halk İnanıcı; “*dinî, imanî nokta-yı nazardan halkın sahip olduğu evrensel dinin bir inanç türüdür. Bir başka ifadeyle Halk İnanıcı organizeli bir dinin bünyesinde rastlanılan ilkel inanç şekilleridir. Saf millî dinde olduğu gibi Halk İnançları içinde hala kutsal duygusu yaşamaktadır. Öte yandan Halk İnançları tam olarak çıktıkları sosyal tabakaların yapısını yansıtır. Bu sebeple vazgeçilmezdir ve yüksek din içerisinde yüzyıllarca yaşayabilir*²⁹”.

Halk İnançlarının konar-göçer veya kırsal topluluklar arasında oluşmasının nedenlerine bakıldığında ise bu zümrelerin sahip olduğu üretim tarzının ve geçim koşullarının etkili olduğu görülecektir. Bu kitlelerin geçim kaynakları hayvancılıktır, avcılıktır. Hayatta kalma yolları mücadeledir, savaşmaktır. Hayatlarının büyük bir kısmı insan aklı ve meslekî kabiliyetlerin dışında kontrolsüz yahut müdahale edilemez, değiştirilemez durumdadır³⁰. Hayvanlarının sağlıklı olması, bulaşıcı hastalıkların çıkmaması, sürülerinin telef olmaması, hayatlarının devamı için yağmur yağması, kendilerine güç katan ve yaşamlarını devam ettirme imkânı sağlayan hayvanlarına bir şey olmaması ve benzeri örnekleri çoğaltmak mümkündür ancak özetle bu tarz toplulukların hayatları kendilerinin değil farklı güçlerin kontrolindedir. Bu sebeple de

---

²⁸ A.Yaşar Ocak, *Türkler, Türkiye ve İslâm, Yaklaşım, Yöntem ve Yorum Denemeleri*, İstanbul 2009, s.38. (İlerleyen bölümlerde bu eser ; “*Türkler, Türkiye, İslâm*” olarak kısaltılacaktır.)

²⁹ Mensching, *a.g.e.*, s. 134-135.

³⁰ Mensching, *a.g.e.*, s. 135.

yaşamlarına yön veren, hayatta kalmalarını sağlayan her şeyi kutsama ve kutsal sayma Türk millî inancının temelidir ve bu temel İslâmiyet'e geçişlerinden sonra da devam etmiştir. Çünkü hayat formları ve üretim tarzları değişmemiştir.

Sonuç olarak, tezin odağında olan konar-göçer gruplar saftır, beylerinin peşinden gitmeye hazırdırlar. İlgili toplulukların temel kaygısı hayatta kalmaktır ve bunun için yapılması gerekeni yapmakla mükelleftirler. Bağlı oldukları beyin sözü toplulukların tek gidiş yollarıdır. Siyasî, askerî her türlü manevrada beyin talimatı kabul edilip, uygulanmıştır. Bu yapının bir neticesi olarak da konar-göçerlerin İslâmiyet'e dâhil olmaları bireysel tercihten ziyade, siyasî, ekonomik, askerî şartların beyler tarafından değerlendirilmesi ve tercihi ile olmuştur denilebilir. Konar-göçer Türklerde İslâmiyet ekseriyetle merkezden çevreye doğru yayılmıştır. İslâmiyet, bu dönemde kitabî olmaktan ziyade sözlü şekilde öğrenildiğinden Türklerin millî dinleriyle harmanlanarak konar-göçer zümreler arasında, onların inanç ve zihin dünyalarına uygun bir halde yayılmıştır. Halk İslâmı olarak literatüre geçen bu inanç formu yüzyıllarca sürmüş ve sürmektedir.

I. BÖLÜM
KURULUŞ DÖNEMİNDE OSMANLI DEVLETİ İLE
KONAR-GÖÇER ZÜMRELER ARASINDAKİ MÜNASEBETLER:
İLK TEMASLAR

1.1. Osman Bey Dönemi (1299-1324)

Babası Ertuğrul Bey'den devraldığı aşireti beyliğe taşıyan ve kendi adı ile anılacak devletin temellerini atan Osman Bey, uc'ta Türkmenleri ve gelen "garîpleri" gaza savaşları için örgütleyen sübaşlarından bir alp-gâzi idi³¹. Osman Bey'in menşesine ve devletin kuruluşunu dair farklı nazariyeler vardır³². Ancak çalışmanın bu bölümünde amaç çeşitli yorum ve teorilerden farklı olarak mevcut kaynaklar dâhilinde yani gerek kroniklerin gerekse yazılı eserlerin yardımıyla Osman Bey'in beyliğini kurarken Halk İslâmı'nı benimsemiş konar-göçer zümrelerle olan ilişkisini, beyliğin kuruluşunda söz konusu toplulukların yerini ve önemini kavrayabilmektir.

XIII. yüzyıl Anadolu'su oldukça çetin şartlara sahiptir. Anadolu Selçuklu Devleti'ni yıkıma götürecek, sonun başlangıcı sayılabilecek olan büyük halk isyanı Anadolu'nun altını üstüne getirmiştir³³. İsyanın, tez konumuzun bir ayağını oluşturan Sivas bölgesinde meydana gelmesi bilhassa önemlidir. Anadolu Selçuklu Devleti'nin ekonomik ve siyasî faaliyetlerinden rahatsız olan kitleler Baba İshak'ın öncülüğünde yönetime isyan etmişlerdir (1239-1240). Anadolu Selçuklu Devleti kanlı ve şiddetli bir isyanın etkilerini üzerinden atıp toparlanmaya fırsat bulamadan doğudan gelen Moğolların hücumuna maruz kalmış ve 1243 Köseadağ bozgunuyla dağılma sürecine girmiştir³⁴. Anadolu Selçuklu Devleti'nin yaşadığı bu dağılma ve kargaşa ise bir sonraki dönemin başlangıcı olmuştur. İsyân eden konar-göçer kitleler, Moğol akınları sonucunda batıya göç etmiş ve Anadolu'nun batısında yoğun bir nüfus hareketliliğine sebep olmuşlardır. Moğol hâkimiyetinin Anadolu'ya egemen olması ve Selçuklu

---

³¹ Halil İnalçık, "Osmanlı Beyliği'nin Kurucusu Osman Beg", *Belleten*, C. LXXI, S. 261, Ağustos 2007, s.485.

³² Bkz: Paul Wittek, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu*, (çev. Fatmagül Berktaş), İstanbul 2000; M. Fuad Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, İstanbul 2004.

³³ Bu konuda detaylı bilgi için bkz: Ahmet Yaşar Ocak, *Babaîler İsyanı Aleviliğin Tarihsel Alt Yapısı*, İstanbul 2009. (İlerleyen bölümlerde bu eser, "Babaîler İsyanı" olarak kısaltılarak kullanılacaktır.)

³⁴ Konu ile ilgili detaylı bilgi için bakınız: İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.1, Ankara 1998; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, (çev. Yıldız Moran), İstanbul 1994; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 2010.

Sultanlarının gölge hükümdarlar haline gelmeleriyle Anadolu'nun hemen her yerinde yerel beyler, buldukları bölgelerde kendi hâkimiyetlerini ilan etmişlerdir. Böylece Anadolu'da Moğol valileri yönetiminde Beylikler dönemi başlamıştır. Görünürde bu beyler Selçuklu Sultanına tâbi idi. Ancak kendi başlarına Bizans'a karşı akın yapmakta ve iç işleyişlerinde bağımsız hareket etmekteydiler³⁵.

İlgili devri anlatan eserlere göre, Anadolu Selçuklu Sultanı III. Alâeddin Keykubât yarar hizmette bulunduğu dolayısı Ertuğrul Bey'e Söğüt ve Domaniç'i yaylak-kışlak olarak vermiştir³⁶. Babasından sonra Osman Bey de yine bu bölgede ağırlıklı olarak hayvancılık ile geçimlerini sağlayan, Bizans'a akınlar düzenleyen, şehir hayatından uzak, Orta Asya gelenek ve töreleri ile yaşayan, sosyal hayatta dervişlerin ve babaların etkin olduğu topluluğun başına geçmiştir³⁷. Aşıkpaşazâde eserinde onun için her ne kadar “*okuma yazma bilmez*³⁸” demiş ise de faaliyetleri, içinde bulunduğu ve sahip olduğu siyasî, askerî, sosyal koşulları çok iyi değerlendirdiğini göstermektedir.

Osman Bey, büyümenin ve güçlenmenin ilk yolunun çoğalmak olduğunun bilincine varmış ve kendisine gelen bütün Türkmen topluluklarını kabul etmiştir. Bu yüzden olsa gerek, Aşıkpaşazâde eserinde “*bu Osmanlılar garip sevicidirler*” diyerek yaşananlara işaret etmiştir. Osman Bey kendisine katılan her Türkmen aşiretiyle nüfuzuna nüfus katmış ve kazandığı insan-asker gücüyle de devletin temelleri olan fetihleri gerçekleştirmiştir. Osman Bey'in siyaseten ilk ve en önemli başarısı aşiretinin

---

³⁵ Bu konu değişik tarihçiler tarafından tahlil edilmiştir; örnek olarak bkz. Halil İncalcık, “Osmanlı Beyliğinin Kurucusu Osman Beg”, *Belleten*, C. LXXI, S. 261, Ağustos 2007, s.479-537; İncalcık, “Osmanlı Tarihine Toplu Bakış”, *Osmanlı*, C.1, s. 37-117; İncalcık, “Osmanlı Devletinin Doğuşu Meselesi”, *Söğüt'ten İstanbul'a*, (derleyenler: Oktay Özel-Mehmet Öz), Ankara 2005, s. 225-240; M. Tayyip Gökbilgin, “Osman I”, *MEB.İ.A.*, C.9, s.431-443; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, Ankara 1988; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 1, Ankara 1999; Colin Imber, “İlk Dönem Osmanlı Tarihi Kaynakları”, *Söğüt'ten İstanbul'a*, s. 39-70; Imber, “Osman Gazi Efsanesi”, *Osmanlı Beyliği 1300-1389*, ed. Elizabeth A. Zachariadou, (Çev. Gül Çağalı Güven, İsmail Yerguz, Tülin Altınova), İstanbul 1997, s. 68-77.

³⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz: Aşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, (yay.haz. Kemal Yavuz-M.A.Yekta Saraç), İstanbul 2010, s. 46-48; Oruç Beğ, *Tevârih-i Âl-i Osman*, (yay.haz. Necdet Öztürk), İstanbul 2007, s.5-12; Mevlana Mehmed Neşrî, *Cihannümâ*, (yay.haz. Necdet Öztürk), İstanbul 2008, s.30-39.

³⁷ Halil İncalcık, “Gaza ve Osman Gazi'nin Ortaya Çıkışı”, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I*, İstanbul 2009, s.9-15. (İlerleyen bölümlerde bu eser *Devlet-i 'Aliyye* olarak kısaltılacaktır.); İncalcık, “Anadolu'da Oğuz/ Türkmen Göçleri, Anadolu'da Selçuklu Sultanlığı”, *Devlet-i 'Aliyye*, s.7; Ayrıca bkz: Halil İncalcık, “Gazi Beylikler, Uc Toplumu ve Kültürü” *Devlet-i 'Aliyye*, İstanbul 2009; Irene Melikoff, “İlk Osmanlılar'ın Toplumsal Kökeni”, *Osmanlı Beyliği 1300-1389*, Ed. Elizabeth A. Zachariadou, (Çev. Gül Çağalı Güven, İsmail Yerguz, Tülin Altınova), İstanbul 1997, s.149-158.

³⁸ Aşıkpaşazâde, *a.g.e.*, s. 50.

ve kendisine katılanların güçlü ve ortak çıkarlarını başarılı bir şekilde koruyabilmesidir. O, kendisine askerî güç katan ve topraklarını genişletebilmesinin sebebi olan konar-göçer Türkmenlere otlak vermiş, avlanabilecekleri sahalara açmış ve güvenliklerini sağlayabilmiştir³⁹. Özetle Osman Bey, XIII. yüzyıl Anadolu'sunun, en hareketli ve aynı zamanda güçlü kitlelerini, yürüttüğü politikalar sayesinde hâkimiyeti altında toplamayı ve onlara liderlik ederek beyliğini büyütebilmeyi başarmıştır.

Osman Bey'in faaliyetlerine yakından bakıldığında kendisine katılanlarla güçlü bir soy ve din ittifakı tesis ettiğini görmek mümkündür⁴⁰. Türkmen aşiret lideri olarak diğer Türkmen aşiretleri kendine çekmiş ve bir arada tutabilmiştir. Böylece Osman Bey lideri olduğu bir Türkmen aşiret birliği vücuda getirmiştir. O kazanılan ganimetleri ve toprakları adaletle kendisine tâbi reisler arasında pay etmiştir.

Osman Bey'in liderliğini pekiştiren unsurlar sadece kazandığı savaşlar, zenginlikler olmamıştır. Onun sahip olduğu gaza ve cihat anlayışı askerî, siyasî faaliyetlerini daha kalıcı ve etkili kılmıştır. Ehl-i küffâr yahut Darü'l-Harb olan Bizans'a karşı giriştiği gazalar Osman Bey'in Türkmen zümreler nazarında itibarını arttırmıştır. Bizans'a karşı giriştiği ve zaferle neticelenen muharebelerinde yanında her zaman babaların, abdalların, dervişlerin ve takipçilerinin olduğu ise malumdur. İlk Osmanlı kaynaklarında görebildiğimiz kadarıyla Osman Bey, zaferleri, faaliyetleri ile Halk İslâmı'nı yaşayan zümrelerin maddî, manevî desteğini kazanmış ve onlar için meşru bey olmuştur. Bu noktada kaynaklarda tespit edilmiş üç hikâyeden hareketle Osman Bey'in manevî şekilde meşruiyetinin nasıl ilan edildiği ve ilgili zümrelerin Osman Bey'e ve ailesine dair algılarının ne olduğu anlaşılabilir çalışılacaktır.

Bu hikâyelerden ilki Yalova'nın fethidir; Yalak-abad sıcak suyu ile meşhur bir beldedir. Bizans'ın önemli devlet adamları ve tekfurları yılın belli zamanları burada toplanmaktadır. Böyle bir şenlik sırasında üryan bir derviş, kalabalığın arasına girer ve orada bulunan bütün kâfirleri İslâm'a davet eder. Topluluk hep birden dervişe gülerler ve eğer İslâm'ı kabul etmezlerse dervişin kendilerine ne yapacağını sorarlar. Derviş bu

---

³⁹ Rudi Paul Lindner, *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar*, (çev. Müfit Günay) İstanbul 2000, s. 81.

⁴⁰ İbn Haldun'un devlet kuramına göre; bir devletin kurulabilmesi için neseb ve din birliğinin tesis edilmesi şarttır. İbn Haldun, *Mukaddime I*, (çev. Zakir Kadiri Ugan), İstanbul 1989, s. 363-368; Oktay Uygun, *İbni Haldun'un Toplum ve Devlet Kuramı*, İstanbul 2008, s. 39.

soru üzerine tahta kılıcını çıkarır ve şayet İslâm üzere olmazlarsa kılıcıyla onları öldüreceğini söyler. Bunun üzerine kâfirler daha da çok güler ve alay ederler. Sarhoş bir kâfir, dervişin önüne geçer ve “*imdi kılıcınla beni çel, görelim kılıcın keser mi?*” der. Bunun üzerine derviş, Allah’ın adını anarak tahta kılıcıyla kâfiri ikiye ayırır. Dervişin kerametini gören kâfirler ise korkup Yalak-abadı terk ederler. Bunun üzerine derviş, Osman Bey’e haber gönderir ve Yalova’nın fethedildiğini müjdelir⁴¹. Bu olayda üryan derviş ve tahta kılıç olmak üzere iki ana tema dikkati çekmektedir. Kaynaklar “üryan” sıfatının veya “üryan olmanın” ekseriyetle Kalenderîye-Melâmiye tarikatlarının bir sembolü olduğu konusunda hemfikirdir⁴². Tahta kılıç da yine velilerinin, babalarının en önemli silahıdır. Bu silahın kökeni ise Türklerin İslâm öncesi inançlarına dayanmaktadır. Eski Türklerde Şaman, tahta kılıç ile kötü ruhlara karşı savaşmıştır. Tahta kılıç bir nevi şer kuvvetler ile mücadelenin en önemli aracıdır⁴³. Görüleceği üzere tamamıyla İslâm öncesi bir motif olan tahta kılıç, kendisine yüklenen yeni anlam ve değer ile İslâm sonrasında da Türk kültüründe yaşamaya devam etmiştir. Ayrıca yazarlar bu hikâye içerisinde eski Türk inançlarıyla İslâm’a dair sıfatları birleştirerek Halk İslâmı’nın en önemli simasını tasvir etmişlerdir. Buradan da anlaşılmaktadır ki, beyliğin kuruluş aşamasında bu tarz kişi veya kişiler Osman Bey namına savaşmışlar veya savaşlara katılmışlardır. Öte yandan yazarların eserlerine böyle bir hikâye koymalarının, Yalova’nın alınmasını Osman Bey’e değil de tahta kılıçlı üryan bir dervişe atfetmelerinin sebebi nedir? Daha önce de belirtildiği üzere, dervişler, babalar ilgili dönemdeki Türkmen aşiretlerinin lideri konumunda olan insanlardır. Sosyal ve dinî hayatı bu kişiler tanzim etmekteydiler. Hikâyede özetle Türkmen aşiretlerinin lideri konumunda olan/olabilecek bir üryan derviş tek başına, tahta kılıcıyla önemli bir yer fethetmiş ve bu yeri Osman Bey’e bir nevi hediye etmiştir. Metinde, evvela dervişin

---

⁴¹ *Anonim Osmanlı Kroniği*, (yay. haz. Necdet Öztürk), s.15-17; F.Giese, *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, (yay.haz. Nihat Azamat), s. 14-15; Ali Birbiçer, *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1989, s.12-13; Meral Pekmezci, *Anonim Zikr-i Mülûk-i Âl-i Osman*, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1988, s. 12-15; Hasan Hüseyin Adaloğlu, *Muhiddin Cemâlî’nin Tevârih-i Âl-i Osman’ı*, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1990, s. 8-10; Lilien Buzaş, *(Anonim) Hikâye-i Âl-i Osman, İnceleme-Metin*, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1990, s. 13-14.

⁴² Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik: Kalenderîler (XIV-XVIII. Yüzyıllar)*, Ankara 1999, s.12; Nihat Azamat, “Kalenderîye”, *TDV.İ.A.*, C. 24., s. 353-356.

⁴³ Ahmet Yaşar Ocak, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, İstanbul 2009, s.179.

iman gücü, kahramanlığı ön plana çıkarılmış ardından da kudretli ve keramet sahibi derviş, kazandığı toprakları kendisine lider olarak kabul ettiği Osman Bey'e vermiştir. Bu hikâye ile okuyuculara; Türkmenlerin manevî lideri konumundaki dervişin Osman Bey'i siyasî otorite olarak kabul ettiği ve bu sebeple de diğer Türkmen aşiretlerin, manevî liderlerinin yolundan giderek Osman Bey'i, Bey olarak kabul etmeleri gerektiği mesajı verilmiştir denebilir.

Kroniklerdeki ikinci rivayete göre, Osman Bey kardeşi Gündüz-Alp ve Aydoğdu ile Koyunhisar'a sefere giderler. Savaş sırasında Aydoğdu şehit düşer. Derhal şehit düştüğü yerde defnedilir ve kabrinin etrafı taş ile örülür. Ondan sonra da her kimin atı hastalansa o kişi Aydoğdu'nun kabrine gelir, hasta atını kabrin etrafında üç defa dolaştırılır ve at şifa bulup iyileşir⁴⁴. Bu hikâyede At ve Atalar kültü olmak üzere iki temel öge vardır. Atalar kültü, İslâm öncesi Türk topluluklarının en önemli inanç unsuruydu. Atalar kültü kısaca ölenlerin ruhu ile yaşayanlar arasındaki ilişkiye dayanır. Ölen kişinin ruhunun yaşayanlara yardım edeceğine ve onları koruyacağına inanılır⁴⁵. Bu inanç İslâmiyet'in kabulünden sonra İslâmî bir cila altında Türkler arasında yaşamaya devam etmiştir. Ancak her atanın ruhu kutsal ve yardım edebilecek konumda değildir. Maneviyatı güçlü olan evliya veya velilerin kabirleri dua edilen ve çeşitli isteklerde bulunulan mekânlar haline gelmiştir. Bu algı sebebiyledir ki, yazarlar Osman Gazi'nin kardeşini ve dolayısıyla onun ailesini böylesi bir mertebeye yükseltmişlerdir. Bu minvalde Aydoğdu bir evliya/veli ilan edilerek vefatından sonra da yaşayanlara yardıma devam etmektedir. Bir anlamda cihat ederken şehit düşen Aydoğdu'ya savaşçıların koruyucusu görevi yüklenmiştir. Ruhunu da bir savaşçının en önemli varlığı olan atlara şifa vermektedir.

---

⁴⁴ Ahmet Akgün, *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1988, s. 5; Buzaş, *a.g.t.*, s. 14-15; Cihan Çirimen, *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman, (Kuruluştan 892/1487'ye kadar)*, (Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2006, s. 6; Adalıoğlu, *a.g.t.*, s. 9; Alper İğci, *Tevârih-i Âl-i Osman (687-920/1288-1514) İnceleme Ve Metin-*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2011, s. 5; Şamil Çan, *XVI. Yüzyıla Ait Bir Tevârih-i Âl-i Osman (Gramer İncelemesi- Metin-Sözlük)*, (Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kütahya 2006, s.60; Hasan Ayhan, *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman (Transkripsiyon, İnceleme, Dizin)*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2003, s. 8.

⁴⁵ Mehmet Eröz, *Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnancı) ve Alevilik, Bektaşilik*, İstanbul 1992, s. 67.

Üçüncü olayda Karaca-Hisar'ın fethi sırasında Osman Bey'in diğer kardeşi Sarı-Yatı şehit olmuştur. Sarı-Yatı, Söğüt'te babası Ertuğrul Gazi'nin yanına defnedilmiştir. Kısa bir zaman sonra ise Sarı-Yatı'nın şehit edildiği yerde bir çam ağacı bitmiştir. Bu çamın üzerinde de her daim herkes tarafından görülebilen bir nur belirmiştir. O yüzden bu çama “*Kandilli Çam*” denilmiştir⁴⁶. Ağaç İslâm öncesi Türk inancının çok önemli bir parçasıdır. Hikâyede anlatılan çama İslâmî bir değer atfedilmiş ve bir tür Türk-İslâm sentezi yapılmıştır. Ağaç Kültü etrafında oluşan dinî telakki o denli güçlüdür ki halen ağaç ile ilgili tasavvurlar ve inançlar devam etmektedir. Çalışmaya konu olan dönemde bu inanç çok daha güçlüdür. Anadolu'da “*dağların kadısı katran, müftüsü çam*” diye bir söz vardır. Bu söz ile genel ağaç kültüründen çamın önemini anlayabilmek mümkündür. Zira çam Türk-İslâm kültüründe Tanrı'nın kutlu ağacıdır ve insanlara dinî öğreten müftü ile sembolleştirilmiştir. Eski Türklerde de çamın aydınlık bir ağaç olduğuna ve bu ağaç vesilesiyle Tanrı kutunun insanlara geçtiğine inanılır. Çamın kutu insanı çok dayanıklı, sabırlı kılar. Onun soyundan gelen insanlar hiçbir zaman zorluktan yılmaz. Çam ağacı, Tanrı'nın sıfatlarını sembolize eder. Bu kuta sahip olanlar kendisine sığınanları korur, gözetir, besler⁴⁷. İslâmiyet öncesi ve İslâm sonrasında Türk hâkimiyet geleneğinde devletin kuruluşu, her şeyden önce hâkimiyetin Tanrı'dan alındığına (*Tengride kut bulmuş*) inanılan karizmatik bir hanın ortaya çıkışına bağlıdır⁴⁸. Şayet bir kimseye Tanrı tarafından kut verilmemişse o kişinin han olması mümkün değildir. Kroniklere göre Kuran'a tazim, Mihail Gazi'nin Müslüman olma, göğüsten ağaç çıkma ve Osman Gazi'nin doğum rüyaları⁴⁹ Allah'ın, Osman Bey'e ve ailesine kut verdiği işaretleridir. Bahsi geçen “*Kandilli Çam*” hikâyesi de Allah'ın, Osman Gazi'ye ve ailesine kut verdiği ilanıdır. Çam vasıtasıyla kut verilen Osman Bey de kendisine sığınan Türkmenleri korumuş, gözetmiş ve beslenmelerine imkân sağlamıştır.

Kroniklerde yer alan mucizevî olayların dışında Osman Bey'in büyük bir devlet kuracağı müjdesi bir abdalardan, savaşçı bir Türkmen dervişinden gelmiştir.

⁴⁶ Aşıkpaşazâde, *a.g.e.*, s. 60.

⁴⁷ Pervin Ergun, *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, Ankara 2004, s. 207-211.

⁴⁸ İnalçık, “Osmanlı Beyliği'nin Kurucusu Osman Beg”, s. 504.

⁴⁹ Hasan Basri Karadeniz, “Türklerde “Kut” Kavramı ve Osmanlıların Kutsiyet Elde Etme Çabaları”, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, S.7, Eylül-2005, s.1-14.

Kumral Abdal, Osman Gazi'nin henüz beyliğini ilan etmediği yıllarda, müritleriyle beraber kâfir köylerine gaza akınları yapmaktadır. Rivayete göre bir gün, Ermeni Derbendi denilen bölgede dinlenirken Hızır Peygamber, Kumral Abdal'ın yanına gelmiş ve kendisine Osman Bey'den bahsetmiştir. Hızır Peygamber, Kumral Abdal'a, Osman Gazi'nin geleceğinin çok parlak olduğunu, Allah'ın Osman Gazi'ye ve çocuklarına kıyamete kadar sürecek bir padişahlık bahşedeceğini söyleyerek, onu bulmasını ve bu müjdeyi vermesini söylemiştir. Bunun üzerine Kumral Abdal müritleriyle beraber Osman Bey'e gider ona bu müjdeyi verir. Ondan sonra beraber gazalara çıkarlar⁵⁰. Böylece önemli bir Türkmen dervişi kanalıyla da Osman Bey'e ve ailesine Allah tarafından "kut" verildiği ilan edilmiştir.

Sonuç olarak Kroniklerde geçen bu üç hikâyeye bakıldığında beyliğin kurulduğu dönemde Osman Bey kendisini maddî bakımdan destekleyenlerin aynı zamanda manevî desteğini de kazanmıştır. Ayrıca hikâyeler okuyuculara/dinleyicilere Osman Bey'in ve ailesinin konar-göçer Türkmenler ile aynı inancı ve töreyi paylaştığını hatta sadece paylaşmak ile kalmayıp bu inanç içinde önemli mertebelere yükseldiklerini anlatmaktadır. Tahta kılıcıyla kâfirleri dize getiren derviş, Osman Gazi'yi Bey olarak kabul etmiştir. Bir kardeşi veli makamındadır ve ruhu Türkmenlerin en değerli varlığına şifa verecek kadar mukaddestir. Diğer kardeş vasıtasıyla da Tanrı kutu Osman Bey'e ve ailesine verilmiştir. Görülebileceği üzere konar-göçer Türkmenlerin sahip olduğu önemli inanç öğeleri ilgili metinlerde özenle kullanılmış ve etkileyici kurgular meydana getirilmiştir. Elbette en önemli husus ise, Osman Bey'in, Halk İslâmı liderleriyle kurduğu bağın oldukça güçlü olmasıdır. Tesis edilen rabıta, neticesinde babalar, dervişler, abdallar çeşitli vesilelerle Osman Bey'in hanlığını ilan ve tasdik etmişlerdir. Hatta, Osmanlı Devletinin ilk meşruiyet temellerinin Halk İslâmı inançlarına göre atıldığı da söylenebilir.

---

⁵⁰“Kumral Abdal'ın, Abdal lâkabını taşıması onun Abdalân-ı Rum zümresine mensup olduğunu ortaya koymaktadır. Bazı kaynaklarda adı Kumral Dede şeklinde de geçmektedir. Eskişehir yakınlarındaki Karacahisar bölgesinde yaşamış olan Kumral Abdal, İdris-i Bitlisi'ye göre, daha Osmanlı Beyliği kurulmadan önce bu bölgeye yerleşmiş ve uclarda hayatını sürdürmüştür. İbn Kemal, Kumral Abdal'ın Söğüt nahiyesinde yaşayan “sâhib-i keramet” bir şahsiyet olduğunu ifade ederken, Münecimbaşı Ahmed Dede ise, onun Yenişehir civarında oturduğunu söyler. Aşıkpaşazâde, Kumral Abdal'ı Şeyh Edebalî'nin müridi olarak gösterir. Şeyh Edebalî ile Kumral Abdal arasındaki şeyh-mürîd ilişkisinin Osmanlı Beyliği'nin kuruluşundan önceki dönemlere kadar uzandığı anlaşılmaktadır.”, Haşim Şahin, *Osmanlı Devletinin Kuruluş Döneminde Dinî Zümreler (1299-1402)*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2007, s. 212.

1.2. Orhan Bey Dönemi (1324-1362)

Orhan Bey daha babasının sağlığında Türk töresi gereği beyliğin yönetiminde ve askerî faaliyetlerde aktif rol alıyordu. 1318'den itibaren ise maiyetindeki Akça Koca, Gazi Rahman, Konur Alp ve Köse Mihal gibi ünlü ve önemli beyler ile Bizans üzerine sefere gitmeye başladı. Osman Bey rahatsızlığının şiddetlenmesi sebebiyle 1320'den sonra idarî ve askerî işlerinin tamamını oğlu Orhan'a devretmişti⁵¹. Orhan Bey, bey olur olmaz askerî faaliyetlere hız vermiştir. İlk iş olarak Bizans üzerine yürümüştür. Orhan Bey hem Bizans ile mücadele etmiştir hem de Bizans'ın iç işlerinde taraf olmuştur. Bursa'nın fethinden sonraki ilk önemli askerî başarısı ise Eskişehir muharebesidir (1329)⁵². Kazandığı bu zafer ile Orhan Bey'in Anadolu'daki ve İslâm âlemindeki şöhreti katlanmıştır⁵³. Orhan Bey'in Bizans'a karşı kazandığı zaferler, Rumeli'ye geçişi ona olan iltifatı arttırarak devam ettirmiştir. O, başında olduğu ve desteğini kazandığı Türkmen aşiretlerinin kendisine verdiği güçle fetihler gerçekleştirmiş, bu fetihler de beyliğine katılımı arttırmıştır.

Beyliğin kurucusu ve devlete adını veren Osman Bey olmakla birlikte beyliği büyüterek devletin temellerini atan Orhan Bey'dir. Bu gelişmede onun askerî başarılarının yanı sıra siyasî ve idarî alanlarda aldığı kararların etkisi muhakkaktır. Burada önce Orhan Bey'in ilgili alanlardaki faaliyetlerine kısaca değinilecektir. Zira merkezileşme ilk defa Orhan Bey'in uygulamalarıyla başlamıştır. Akabinde bu dönemde Orhan Bey'in babalar, dervişler ve benzeri kimselerle olan münasebetine bakılacaktır. Böylece Osman Bey döneminde tesis edilmiş olunan rabitanın Orhan Bey zamanındaki hali görülmeye çalışılacaktır.

Bu devirde alınan siyasî kararlardan ilki, Bursa'nın akabinde İznik'in merkez ilan edilmesidir⁵⁴. Onun zamanına kadar bey ve komutanlar neredeyse başkent orasıydı⁵⁵. Ancak Orhan Bey buna bir son verdi ve kendisine bir başkent tayin etti. Böylece “devlet merkezi” kavramı ile merkezileşme yolunda ilk adım atılmış

⁵¹ M. Tayyib Gökbilgin, “Orhan”, *MEB.İ.A.*, C. 9, s. 400.

⁵² Halil İnalçık, “Orhan”, *TDV.İ.A.*, C. 33, s. 376.

⁵³ Gökbilgin, “a.g.m.”, s. 401.

⁵⁴ İnalçık, “a.g.m.”, s. 385.

⁵⁵ Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C.1, (çev. Mehmed Harmancı), İstanbul 2004, s. 44.

olunuyordu. Bu merkezlerde cami, imarethane yapılması, medreselerin kurulması ve bu kurumlara görevlilerin atanması da devletin ilk faaliyetlerindendir.

Orhan Bey'in ikinci kararı ise Divân teşkilatını kurması ve üyelerini atamasıdır⁵⁶. Anlaşılmaktadır ki, Orhan Bey, kurduğu devleti, yetkili ve bilgili kişilerin yardımıyla, devrin hukukî şartlarına uygun olarak yönetmiştir. Bu faaliyetlerin yanı sıra Orhan Bey, bürokratlarının kılık kıyafetine dair bazı kararlar almıştır. Buna göre, Divân'da bulunan vezirlerin ve askerî sınıfa mensup görevlilerin başlarına burma tülbent sarmalarına karar verdi. Böylece devlet erkânı ile halkın ayırt edilmesini sağladı⁵⁷. Aynı kararı kurduğu askerî teşkilatta da uyguladı. Türkmen aşiretlerine mensup askerler savaşa giderken kırmızı börk giyerlerken, Orhan Bey kendisine bağlı askerlere ak börk giydirmiştir⁵⁸. Böylece yeni temelleri atılan devletin askerî ve sivil çalışanlarının kılık kıyafet ile ayırt edilmesini sağladı. Orhan Bey böyle bir uygulamayla kurduğu teşkilata bağlı kimselerin aynı uniformalar içerisinde birleşmesini sağlamıştır denilebilir⁵⁹.

Orhan Bey'in bir diğer önemli icraatı ise "Müsellem" adıyla yaya ve atlılardan oluşan daimi ordu kurmasıdır. Bilindiği üzere ilk fetihlere aşiret kuvvetleri katılıyordu. Özellikle sınır bölgelerini korumada, Hristiyan topraklarına akın düzenlemede oldukça etkili olmalarına karşın uzun muhasara görevlerinde çeşitli sıkıntılar çıkıyordu. Ayrıca savaş zamanlarında, buldukları yerlerde hazırlanıp harekete geçmeleri hayli zaman kaybına neden oluyordu. Bu nedenlerle Türklerden müteşekkil, savaş zamanı devletten maaş alan, savaş dışında da ziraatla uğraşan Müsellem teşkilatı oluşturulmuştur⁶⁰.

⁵⁶ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Ankara 1988, s.2.

⁵⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.1, s. 126.

⁵⁸ "Bir gün karındaşı Alaeddin, Orhan'a didi kim: "İy karındaş! Şimdiden girü leşkerün ziyâde oldı, İslâm leşkeri artdı. Muhammed dini âşikâr oldı, şevket dutdı. Sen dahi âlemde bir nişân ko, kim gayrı leşkerde olmaya" didi. Orhan Gazî eyitdi: "Karındaş! Sen ne dirsen eyle olsun, sözün kabul iderin" didi. Alaeddin eyitdi: "Karındaş! Kamu leşkerün kızıl börk geysünler, sen ak börk gey" didi. "Âlemde bu dahi bir nişân olsun" didi. Orhan Gazî vardı. Hacı Bektâş Sultân oğlından dest-i tevbe idüp, ak börk geydi. Kendüye ta'alluk olan kullar dahi ak börk geydiler. Ak börk geymek ol zamândan kaldı yeniçeriye." Birbiçer, *a.g.t.*, s.15; İğci, *a.g.t.*, s.7; Adalıoğlu, *a.g.t.*, s. 11; Pekmezci, *a.g.t.*, s. 17; *Anonim Osmanlı Kroniği*, (yay.haz. Necdet Öztürk), s.18.

⁵⁹ Esasında üniforma günümüzde de geçerli bir uygulamadır. Üniforma bir aidiyet duygusu yaratır. Üniformayı paylaşan kişilerin bir bütünün parçaları olduğu ve aynı amaca hizmet ettiklerini hissettirir. Aynı üniformayı giyenlerin kişisel hırs ve amaçlarından vazgeçip üniformasını giydikleri büyük veya kutsal amaç uğruna çalışmaları beklenir. Aynı politikanın Şah İsmail tarafından da uygulandığı ve Kızılbaş kimliğinin oluşumundaki önemli merhalelerden biri olduğu ilerleyen bölümlerde görülecektir.

⁶⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.1, s. 127-128.

Burada devletin merkezileşmesine dair kısaca yer verebildiğimiz bilgiler kadarıyla Orhan Bey aldığı kararlarla beyliğine, benzer beyliklerden ayıracak seçkin özellikler kazandırmıştır. Artık Osmanoğulları'nın hem Avrupa'da hem de Asya'da toprakları vardı. Hâkimiyet sahası kırsal bölgelerden ibaret değildi. Yönetimi altına kadim ve zengin şehirler girmişti. Bu şehirlere, beyliğine İslâm devleti damgası vuran ilk camileri, medreseleri ve diğer dinî yapıları inşa ettirmişti⁶¹. Bütün bunların yönetimini de kurduğu Divân'dan yapıyordu. Özetle Orhan Bey, babasından devraldığı beyliği oğluna devlet olarak bırakmıştır.

Yeni fetihlerle ve kurumlarla beyliğini büyüten Orhan Bey'in özellikle Halk İslâmı'nı yaşayan konar-göçer zümrelerle ilişkisinde özenli ve dikkatli olduğunu söylemek mümkündür. Beyliğinin en önemli nüfus gücünü oluşturan bu grupları yanında tutmak isteyen Orhan Bey, babalara ve dervişlere her zaman önem vermiştir. Onlara geniş araziler vakfettiği gibi bazen zaviyelerini bizzat kendisi yaptırmıştır⁶². Kaynaklara göre Orhan Bey zamanında adı geçen önemli dinî liderler Geyikli Baba, Abdal Musa, Karaca Ahmet, Abdal Murad⁶³ ve Duğlu Baba'dır⁶⁴.

Ö. Lütfi Barkan'a göre, Geyikli Baba Bursa'nın fethedilmesinden evvel Osmanlı topraklarına girmiş olan bir Türkmen aşiretine mensuptur⁶⁵. Baba İlyas müritlerinden ve Seyyid Ebûl Vefâ tarikatından olduğunu söyleyen Geyikli Baba'nın adı Osmanlı kaynaklarında ilk defa Bursa'nın fethinde geçmiştir. Rivayete göre; Geyikli Baba, ulu bir geyiğe binmiş halde Bursa'nın fethine katılmış ve savaş sırasında olağanüstü kahramanlıklar göstermiştir⁶⁶. Bursa'nın fethedilmesinden sonra da İnegöl civarındaki dağlarda müritleriyle beraber yaşamaya devam etmiştir. Geyikli Baba, Orhan Bey tarafından birçok defa beylik merkezine davet edilmiştir. Ancak o, ne Orhan Bey'in davetine icabet etmiş ne de Orhan Bey'in yanına gelmesine izin vermiştir. Kendisine haber getirenlere de uygun gördüğü bir zamanda Orhan Bey'i ziyaret edeceğini söylemiştir. Bir süre sonra da bir kavak ağacı alarak Orhan Bey'in sarayına gitmiştir. Fakat hiç kimseyle konuşmadan ağacı sarayın bahçesine dikmiş ve merkezden

---

⁶¹ Colin Imber, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1600*, (çev. Şiar Yalçın), İstanbul 2006, s. 15.

⁶² Ocak, *Babailer İsyanı*, s. 214.

⁶³ Ocak, *a.g.e.*, s. 207-213.

⁶⁴ Şahin, *a.g.t.*, s. 90.

⁶⁵ Barkan, "a.g.m.", s. 290.

⁶⁶ Barkan, "a.g.m.", s. 290-291.

ayrılmıştır. Bunun üzerine Orhan Bey, Geyikli Baba'yı takip etmiş ve ulaştığında ona yarar hizmetlerinden dolayı İnegöl yöresini vermek istediğini söylemiştir. Bunun üzerine derviş, “*Bu mülk, mal Hakk'ındır, ehline verir. Biz onun ehli değiliz*” diye cevap vermiştir. Orhan Bey “*ehli kim*” diye sorduğunda ise derviş “*Hak Teâlâ dünya mülkünü sizin gibi hanlara emanet etti*” demiştir. Bu cevap üzerine Orhan Bey'in şiddetli ısrar karşısında Geyikli Baba küçük bir tepeyi almayı kabul etmiştir⁶⁷.

Rivayet olunan bu olayda dikkati çeken iki önemli ayrıntı vardır. İlki, konuşma metinlerinde Geyikli Baba'ya ait olduğu iddia edilen sözler ile Orhan Bey'in hanlığı, hâkimiyeti bir Babaî dervişince tescillenmektedir. Yazarlar özellikle Geyikli Baba'nın ağzından Hakkın da onayı ile Orhan Bey'in, bey olduğunu yazmışlardır.

İkinci olay da Geyikli Baba'nın, Orhan Bey'in, beylik merkezine gelerek Kavak ağacı dikmesidir. Eski Türk inancındaki Ağaç kültüne göre, kavak, göğün direği ve dünya ağacıdır. Yeraltından, yeryüzüne ve gökyüzüne âlemi birleştiren kavak, Tanrı'nın, bağımsızlığın ve bayrağın sembolüdür⁶⁸. Böylece anlaşılmaktadır ki; Osmanlılar, âlemleri ayakta tutacak, kendisine tâbi olanları Tanrı'nın izniyle koruyup kollayacak, onları bir bayrak altında toplayarak yaşatacak olan hanedandır. Elbette burada önemli olan husus, ilahi tasdik ve meşruiyetin eski Türk inançlarıyla ve Halk İslâmı liderlerince verilmiş olmasıdır. Daha evvel de belirtildiği üzere bu inanca sahip kitlelerin kabulü, Osmanlı'nın kurulmasındaki ve gelişmesindeki en önemli unsurlardandır.

Yine bu devrin bir diğer önemli kişisi Abdal Musa'dır⁶⁹. Abdal Musa, Orhan Bey döneminde ona katılmıştır. Dervişleri, takipçileriyle beraber gazalara eşlik etmiştir. Bursa'nın fethi sırasında büyük yararlılıklar ve kerametler gösterdiği rivayet edilir. Abdal Musa, muhtemelen Bursa'nın fethinden sonra Orhan Gazi tarafından kendisi için

---

⁶⁷ Aşıkpaşazâde, *a.g.e.*, s. 90; Neşrî, *a.g.e.*, s. 78-80.

⁶⁸ Ergun, *a.g.e.*, s. 216.

⁶⁹ “*XIV. yüzyılda yaşamış olan Abdal Musa, Horasan Erenlerindedir ve Hacı Bektaş-ı Veli'nin önde gelen halifelerindedir. Payesi “Sultanlık”, mertebesi “Abdallık”tır. Abdal Musa, Bektaşîliğin gerçek Piridir. Aşıkpaşazâde'nin eseri, Abdal Musa'dan, Kadıncık Ana'nın müridi ve “Hacı Bektaş adını taşıyan bir dervişler topluluğunun kurucusu” olarak söz eden ilk kaynaktır. Bektaşîliğin kendi kaynaklarına göre, Abdal Musa'nın Bektaşîlikte etkin bir yeri vardır; On ikinci post yani Ayakçı Postu Abdal Musa'nındır ve kendisine Pir-i Sanî denmektedir.*” Irene Melikoff, *Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe*, (çev. Turan Alptekin), İstanbul 2009, s. 153.

kurulmuş olan tekkesine yerleşmiştir⁷⁰. Orhan Bey döneminin diğer değerli manevî şahsiyetleri olan Abdal Murad, Karaca Ahmed ve Duğlu Baba Bursa'nın fethine katılmışlar, çeşitli kerametler göstermişler ve Orhan Bey'e yardım etmişlerdir ki, bunların da Babaî dervişleri oldukları açıktır⁷¹.

Orhan Bey dönemi, beylikten devlete geçişin yaşandığı, kurumsallaşmanın başladığı bir devirdir. Merkezî devlet teşkilatının ilk adımları Orhan Bey'in uygulamalarıyla hayata geçmiştir. Bu durumun yanı sıra, Orhan Bey'in konar-göçer olup Halk İslamı'nı yaşayan zümrelerle ve liderleriyle ilişkilerinin yakın olduğunu görmek mümkündür. Babalar, dervişler, abdallar Orhan Bey'in maddî, manevî yanında durmuş ve onu desteklemişlerdir. Orhan Bey'in, bey olduğunu ve Orhan Bey'e tâbi olduklarını çeşitli yollarla ifade etmişlerdir. Özetle Osman Bey ve Orhan Bey dönemlerinde Halk İslâmı'nın manevî liderleri ile tesis edilen bağ, beylerin siyasî varlıklarını güçlendirmiştir. Ayrıca inanç önderi kimselerin Osman Bey'in ve Orhan Bey'in hâkimiyetlerini tasdikinin Osmanoğulları'nın askerî başarılarına katkı sağladığı da malumdur.

Öte yandan Orhan Bey devri söz konusu ilişkilerin de yavaş yavaş değişmeye de başladığı bir dönemdir. Zira o, kurduğu yeni sistem çerçevesinde yanında bulunan babaların, dervişlerin faaliyetlerini yakından takip etmiştir. Hatta hal ve tavırlarının uygun olmadığına kanaat getirdiklerini beyliğin sınırları dışarısına çıkartmaktan çekinmemiştir⁷². Esasında bu tutum Orhan Bey döneminden itibaren devam edecektir. Devletin siyasî, sosyal, askerî, iktisadî ve kültürel müesseselerinin tekâmülüne paralel, merkezî yönetim kendi hâkimiyet sınırlarını ihlal eden kişilere ve hareketlere müdahale etmiştir.

---

⁷⁰ Şahin, *a.g.t.*, s. 99.

⁷¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Şahin, *a.g.t.*, s. 103-110.

⁷² Ocak, *Babaîler İsyanı*, s. 216; Şahin, *a.g.t.*, s. 102, 107.

1.3. Sultan I. Murad Dönemi (1362-1389)

Sultan Murad'ın neredeyse bütün ömrü Rumeli ve Anadolu toprakları arasında geçmiştir. Onun tahtta geçirdiği 30 yılın sonunda Bulgaristan'ın büyük bir bölümü fethedilmiştir. Sultan Murad, 1389'da Kosova Savaşında şehit edildiğinde devletin hâkimiyeti, Varna'dan Niş'e, Ohri'ye ve Selanik'e kadar yayılmıştır. Anadolu'da sahip olduğu topraklardan daha fazlasını Balkanlar'da kazanmıştır⁷³. Ancak Sultan Murad tahta geçtiğinde ağır sorunlar ile karşı karşıya kalmıştır. Tahta çıkmak için Bursa'ya gelmesini fırsat bilen Bizans hücumu geçmiş ve daha evvel fethedilen Burgaz, Çorlu ve Malkara kaybedilmiştir. Öte yandan kardeşleri Halil ve İbrahim Beyler, Türk töresi gereği yönetimde hak iddia etmişlerdir. Aynı zamanda Ankara ve havalisini yöneten Ahiler, şehirden Osmanlı kuvvetlerini kovmuşlar ve eski beylerini tekrar başa geçirmişlerdir⁷⁴.

Başta geçer geçmez hem Rumeli'de hem de Anadolu'daki sorunları bertaraf edebilmek için harekete geçen Sultan Murad önce Ankara üzerine yürüdü ve burada hâkimiyeti tekrar sağladı. Akabinde olası yönetim kargaşasına son verebilme adına kardeşleriyle mücadele etti⁷⁵. Hâkimiyetini sağlamlaştırmasına müteakip yüzünü tekrar Rumeli'ye dönen Sultan, Gelibolu'da kalan üslerden harekete geçerek Balkan fetihlerine başladı.

Daha önce de üzerinde durulduğu üzere, Osmanlı gücü Balkanlar'da ilerledikçe merkezden uzaklaşıyordu. Karşısına fethedilmesi gereken kaleler ve şehirler çıkıyordu. Öte yandan devlet büyüdükçe aynı anda savaşmak ve yönetmek durumunda olmanın karmaşıklığı, basit aşiret yapısından düzenli devlete geçmeyi zorunlu kılıyordu⁷⁶. Beyliğin büyümesiyle, tamamıyla Sultana bağlı, her an sefere hazır ve donanımlı bir orduya ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu nedenlerle ilk kurumsallaşma orduda meydana geldi ve bu dönemde devşirmelerden oluşan Yeniçeri Ordusu ihdas edildi. Kurulan ordunun devamlılığı için devlette yeni kurumların oluşması zorunluydu. Kısacası düzenli ordu

---

⁷³ Sultan Murad Devri ile ilgili detaylı bilgi için bkz: İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.1, Ankara 1999; Colin Imber, *Osmanlı İmparatorluğu, 1300-1600*, (çev. Şiar Yalçın), İstanbul 2006; Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C.1, (çev. Kemal Beydilli-Nilüfer Epçeli), İstanbul 2009; J. W. Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 1, (çev. Nilüfer Epçeli), İstanbul 2011.

⁷⁴ İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Murad I", *MEB.İ.A.*, C.8, s. 587.

⁷⁵ Uzunçarşılı, "a.g.m.", s. 588.

⁷⁶ Shaw, *a.g.e.*, C.1, s. 47.

için düzenli gelire ihtiyaç vardı. Sadece kazanılacak ganimetler ile maaşlı bir ordu tesis etmek mümkün değildi. Ayrıca ordu sadece fetihler için değil reayanın can ve mal güvenliğini sağlayan, onları kâfire karşı koruyan yegâne gücü. Özetle ordu olmazsa devlet olmazdı, devlet olmazsa reaya huzurlu olamazdı. Sonuçta huzurlu reaya ve güçlü devlet için ordu, daimi ordu için de sağlıklı gelir kaynağı gerekliydi. Ancak bu noktada devletin karşılaşacağı en önemli sorun konar-göçer ahalinin malî sistemden, düzenli vergiden tam anlamıyla haberdar olmamasıydı.

Tezin bu bölümünde kaynakların yardımıyla söz konusu çevrelerin, devletin ordu, hazine, vergi ve benzeri uygulamalarına karşı gösterdikleri tepkiye yer verilecektir. Osman Bey ve Orhan Bey zamanlarında maddî ve manevî olarak yönetimin yanında olan kişi ve kişilerin karşılaştıkları bu yeni durumlara karşı takındıkları tavır ve tutum oldukça önemlidir. Çünkü bundan sonra da görüleceği üzere merkezî kurumların kurulması ve büyümesi, ilgili toplulukların devlete bakışını etkileyen önemli unsurlardandır.

Bu dönemde Vezir Hayreddin Paşa ile Karamanlı Kara Rüstem Paşa'nın kurdukları ilk Osmanlı hazinesi, belirtildiği üzere ordunun devamı, devletin büyümesi için gerekliydi. Kendisinden evvelki İslâm devletlerinde olan hazinenin, Osmanlı'da da kurulmasının, devletleşme ve merkezîleşme adına önemli bir adım olduğu muhakkaktır. Ancak daha evvel de değinildiği üzere bu dönemde konar-göçer ahali için bu pek alışıldık bir durum değildi. Çünkü artık sahip oldukları her şeyden vergi vermeleri gerekecekti. Dönemi anlatan kronik yazarlarından bazıları bu duruma eserlerinde yer vermiş ve “yeni âdeti” çok ağır bir şekilde eleştirmişlerdir;

“... Ol zamanda harac az idi. Şöyle alurlardı kim kâfirler dahı incinmez idi. Kebesin ve öküzün veyâ oğlın kızın satdurup veyâ rehin kodurup almazlardı. Ol zaman pâdişâhları tama'kâr değüllerdı. Her ne ellerine girürse yiğide yegile virürler idi. Hazîne nedür bilmezlerdi. Heman kim Hayreddin Paşa kapuya geldi ve pâdişâhlar ile tama'kâr dânişmendler musâhib olup takvâyı koyup fetvaya yürüdiler, hazîne dahı pâdişâh olana gerekdür didiler. Pâdişâhı kendülere uydurdılar. Tama' ve zulm peydâ oldı. Elbette tama' olduğı yerde zulm dahı olsa gerekdür. Şimdiki hâlde dahı ziyâde

sebeb dahi dânişemendlerdür. Eger anlar ilm ile amel itseler ümmî halk dahi anlara tâbi' olurlardı ⁷⁷."

Metinde görüldüğü üzere yazarlar hazinenin kurulmasına ve bunun için vergi toplanmasına açıkça tamahkârlık demişlerdir. Zamanla da tamahkârlığın ve buna bağlı olarak zulmün artarak devam ettiğinden şikâyet etmişlerdir. Kabahatlılar ise padişahı çevrelemiş olan devrin ilim ve din adamlarıdır. Açgözlü olmalarından dolayı toplumu ahlaken bozan da yine aynı kişilerdir.

Hülasa devlet büyüdükçe, Sultan ve yöneticiler devlet olmanın gereklerine göre kararlar alınmışlar ve uygulamışlardır. Ancak tespit edildiği kadarıyla bu devirde hazine ve vergi konusunda açıkça tepki gösterilmiş olup yöneticiler şiddetle eleştirilmiştir. Kaynaklarda ilgili ifadelerin dışında icraatlara yönelik başka yorum bulunmamaktadır. Kanaatimize göre bunun en önemli nedeni Balkanlarda devam eden fetihlerdir. Çünkü hali hazırda mevcut sistemin bir parçası olan konar-göçer zümreler seferlere katılmakta ve yeni fethedilen sahalarda alışkın oldukları hayat tarzını sürdürebilmektedirler. İleride görüleceği üzere, ordunun tekâmülüne paralel olarak Türkmenlerden müteşekkil Müsellemlerin geri hizmete alınması ve yerlerini devşirmelere bırakmaları, iskânın teşvik edilmesi, vergi sisteminin daha düzenli işletilmesi, ilgili zümrelerde farklı tepkilere neden olacaktır. Öte yandan devletleşme sürecinde gerçekleştirilen bu tür uygulamalar yavaş yavaş çevre ile merkezin arasında çeşitli sorunlar çıkaracaktır.

---

⁷⁷*Anonim Osmanlı Kroniği*, (yay. haz. Necdet Öztürk), s. 31; Pekmezci, *a.g.t.*, s. 30; Birbiçer, *a.g.t.*, s. 29; Adalıoğlu, *a.g.t.*, s. 22; Ayhan, *a.g.t.*, s. 14.

1.4. Sultan Yıldırım Bayezid Dönemi (1389-1402)

Sultan Bayezid devri, süre bakımından kısa, sonuç itibariyle de mağlubiyetle kapanmış bir dönemdir. Ancak Sultanın idarî maslahata dair uygulamaları kendisinden sonra devletin hangi usul ile yönetileceğinin temeli olmuştur denilebilir. Bu bağlamda bölüm içerisinde öncelikle Sultanın devlet sisteminin değişmesine dair aldığı kararlara, uygulamalara kısaca değinilecektir. Akabinde konar-göçer çevrelerin bu faaliyetler karşısında Sultana ve yöneticilere yönelik tepkileri aktarılacaktır. Sonuç olarak da bu dönemde yaşanan gelişmelerin merkezle çevre arasındaki münasebete etkisine ve sonuçlarına bakılacaktır.

Sultan Bayezid, devletin başına geçer geçmez hem Anadolu'da hem de Rumeli'de peş peşe askerî harekâtlar düzenlemiştir. Bir taraftan Balkan topraklarında ilerlerken bir yandan da Anadolu'da Osmanlı hâkimiyetini kalıcı kılmaya yönelik adımlar atmıştır. Sultanın, Balkanlarda ardı ardına fetihler yaparak Selânik'i alması ve 1394'den itibaren İstanbul'u kuşatması Avrupa devletlerini ciddi endişeye düşürmüştür. 1396 yılında vuku bulan Niğbolu Savaşı neticesinde ise Osmanlı hâkimiyetinin Balkanlarda kalıcı olması sağlanmıştır. Bu zaferden sonra Anadolu'ya dönen Sultan Bayezid, Karamanoğullarının ve Kadı Burhaneddin'in elinde olan birçok şehri Osmanlı idaresine katmıştır⁷⁸. Özetle, Sultan Bayezid tahta çıkmasına müteakip geçen 10 yıllık süre zarfında babasından aldığı toprakları daha da büyütmüş, Anadolu'da ve Balkanlarda Osmanlı hâkimiyetini tesis etmiştir.

Bu başarılarda en büyük pay şüphesiz donanımlı düzenli orduya aittir. Malum olduğu üzere, muhkem kalelerle korunan şehirleri almak, Haçlı Ordusunu mağlup etmek ve yıllarca İstanbul'u muhasara altında tutmak yalnızca derleme aşiret kuvvetleriyle kazanılabilecek zaferler değildir. Sultan Bayezid, yönetime gelmesiyle daha önceleri sayısı nispeten az olan devşirme kökenli asker sayısını arttırmıştır. Yeniçeri miktarının artması ise Yaya-Müsellem birliklerinin ve aşiret güçlerinin ikinci plana gerileme sürecini hızlandırmıştır. Bu durum ise zamanla ilgili birlikleri besleyen çevrelerde çeşitli rahatsızlıkların artmasına neden olacaktır⁷⁹.

⁷⁸ Halil İnalçık, "Bayezid I", *TDV.İ.A.*, C. 5, s. 233.

⁷⁹ Shaw, *a.g.e.*, C.1 s. 50-51.

Sultan Bayezid'in kendisinden sonraki yönetimlere bıraktığı en önemli miras ise devşirilen gençlerin yalnız asker olarak değil uygun olanlarının idareci olarak da kullanılması geleneğidir. Sultan, kaynaklara göre, kararlarından ve faaliyetlerinden ötürü şiddetle eleştirilmiş olsa da esasında büyük devletlerin yönetim geleneğini devam ettirmiştir. Daha önce değinildiği üzere Osman Bey ve Orhan Bey neseb asabiyetini başarıyla tesis edebilmişlerdir. Yönetimleri altında bir araya getirdikleri konar-göçer Türkmen zümrelerin yardımıyla devletin temellerini atmışlardır. Ancak devletin büyümesi, yönetim tarzında değişimi kaçınılmaz kılmıştır. Sultan Bayezid, kendisinden evvel büyük devletlerin yaptığını yapmaya ve devletin neseb asabiyetine dayanan yapısını sebep asabiyetine tebdil etmeye yönelik faaliyetlerde bulunmuştur. Sultan'ın mülküne ortak, onun iktidarına alternatif olamayacak kimseleri sadece asker yapmakla kalmamış nesebsizleri, devşirmeleri yönetim ve karar mekanizmalarının içine dâhil etmeye başlamıştır. Devşirmelerden oluşan yeni kadroların faaliyetleri ise Sultan Bayezid'e karşı muhalefetin en önemli sebebi olmuştur. Fakat Sultanın uygulamaları aslında onun çok iyi bir devlet adamı olduğunu açıkça göstermektedir. Zira Abbasiler döneminde mülkün esas sahibi olan ve üstün asabiyet konumundaki Arapların hâkimiyet dairesi içinde yer alan Türkler, Arapların hâkimiyetini tanıdıkları nispette devlet içinde güce ulaşmış ve yüksek mevkilere gelmişlerdi. Hatta kendilerine bu imkânı veren ırkı yönetebilmişlerdi. Abbasi devrinde Türkler neseb asabiyeti bakımından hükümdara ne kadar uzaksalar sebep asabiyeti itibariyle o denli yakın olabilmişlerdi. Ancak hiçbir zaman kazanılan mülkte veya makamda hak iddia edememişlerdi. Çünkü nesepleri buna müsaade etmemişti⁸⁰. Bu tarihi bilgiye ve bilince sahip olduğuna kanaat getirebileceğimiz Sultan Bayezid, neseb bakımından hükümdarın mutlak iradesine ve devletin devamlılığına müdahale edemeyecek bir sistemin başlangıcını yapmıştır. Abbasilerin, Büyük Selçukluların ve dahi Anadolu Selçuklularının uyguladığı bu sistemi hayata geçiren Sultan Bayezid, Osmanlı Devletinin idarî anlamda kuruluşunu tesis etmiştir denilebilir.

Sultanın Anadolu'da ve Balkanlar'da kazandığı askerî başarılarla rağmen faaliyetlerinin Anadolu'da ve bazı çevrelerde memnuniyetle karşılanmadığını kaynaklarda görmek mümkündür. O neredeyse bütün anonim kroniklerde içkici, zevk

---

⁸⁰ Fatih M. Şeker, *Selçuklu Türklerinin İslâm Tasavvuru*, İstanbul 2011, s. 26.

düşkün, zalim, kibirli biri olarak tasvir edilmiştir. Sultan Bayezid'in şahsına yönelik ilk tenkit, onun Sırp prenses ile evlendikten sonra başlayan içkiye düşkünlüğü ile alakalıdır. O güne kadar içkiden haberi olmayan Sultan evlendikten sonra adeta içki müptelası olmuştur⁸¹. Hatta o kadar kötü haldedir ki, içkiye olan iptilası Sultanın asabını bozmuştur⁸². Ayrıca Sırp eşi, Veziri Ali Paşa ve danışmanları hayat tarzları itibariyle Sultan Bayezid'i o denli etkileri altına almışlardır ki bu hal Sultanın maddî, manevî değerlerini ciddi manada tahrip etmiştir⁸³. Sultanın iddia olunan itikadî zayıflığına ve içki düşkünlüğüne dair en önemli olay ise aynı zamanda damadı olan Emir Sultan tarafından bizzat uyarılması hadisesidir. Rivayete göre, Sultan Bayezid, Niğbolu seferinden evvel şayet başarıya ulaşırsa 20 cami yaptıracağına söz verir. Zaferden sonra ise 20 cami yerine 20 kubbesi olan Ulu Camiyi yaptırır. Cami tamamlandıktan sonra, Sultan, damadı Emir Sultan ile camiyi tetkike çıkar. Sultan Bayezid, Emir Sultana caminin nasıl olduğunu, bir eksiğinin olup olmadığını sorar. Emir Sultan da caminin çok güzel olduğunu ancak bir şeyin eksik olduğunu söyler. Sultan Bayezid ne olduğunu sorduğunda Emir Sultan çekinmeden; *"Caminin dört köşesine meyhâne yapsaydınız camiye gelmek için iyi bir sebebiniz olacaktı. Ayrıca arkadaşlarınızla içmek için mükemmel bir mekân olacaktı"*⁸⁴ der. Görüldüğü üzere devrin en önemli ilim ve din âlimi olan Emir Sultan hem Sultanı hem çevresini oldukça ağır bir şekilde eleştirmiştir.

Sultanın içki düşkünlüğüne müteakip çevresindeki kişilere ve uygulanan politikalara da aynı şiddetle muhalefet edilmiştir; *"Heman kim, Osman Beglerine, Acem ve Karamanlılar musahib oldu. Osman Begleri dahi dürlü dürlü günahlara mürtekib oldular. Kaçan kim Çandarlı Kara Halil ve Karamânî Türk Rüstem bu ikisi ulular ve âlimler idi. Hemân-kim onlar Osman Beglerine geldiler. Dürlü dürlü hiyle ile âlemi*

---

⁸¹ *"Vilk-oğlu kızını Sultan Bayezid'e viridi. Tâ Vilk-oğlu kızı gelmeyince Sultan Bayezid sohbet ve işret neydügin bilmedi. Hiç şarâb içmezlerdi. Ve şarâb sohbeti olmaz idi..."* bkz: Akgün, a.g.t., s. 14; Pekmezci, a.g.t., s. 35; Birbiçer, a.g.t., s. 34; Adalıoğlu, a.g.t., s. 26; Oruç Beğ, a.g.e., s. 33; Can, a.g.t., s. 69; İğci, a.g.t., s.15; *Anonim Osmanlı Kroniği*, (yay. haz. Necdet Öztürk), s. 36; Ayhan, a.g.t., s. 17; Neşri, a.g.e., s.151.

⁸² Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.1, s.322.

⁸³ Mükrimin Halil Yinanç, "Bayezid I", , MEB.İ.A., C. 2, s. 389.

⁸⁴ Hasan Turyan, *Bursa Evliyalari ve Tarihi Eserleri*, Bursa 1982, s. 44-46.

toldırdılar. Andan evvel hisâb, defter bilmezlerdi. Anlar te'lif itdiler. Akçe yığub hazine itmek anlardan kaldı⁸⁵.”

Kaynaklara göre Sultan Bayezid'in yeni uygulamalarına yönelik tenkitler Veziri Ali Paşa'nın şahsı üzerinden devam etmiştir; “*Heman kim Kara Haliloglu Ali Paşa vezîr oldı. Fısk-ı fücür ziyâde oldu. Mehbûb oğlanları yanına aldı. Adını “İç Oğlanı” kodı. Kadı bir niçe zaman ne gerekse ider andan çıkarub mansıb virür oldılar. Andan ilerü kadîmler var idi. Kişi aynâllarıydı. Cümle mansıb anların idi. Azl idüp birine dahı virmezlerdi... İç oğlana rağbet itmek Ali Paşa'dan kaldı⁸⁶.”*

Bir başka yerde ise Vezire yönelik şu ifadeler dikkat çekmektedir; “*Çandarlı Haliloglu Ali Paşa vezir oldı. Anun zemânında câhil dânişmendler çok oldı. Âl-i Osman ise sulb-u mu'tekîn kavim idi. İnancılar idi. Anlar kim geldiler, dürlü dürlü fetvâlar ve hîlelere başladılar, ehl-i takva götürilüp hilebâzlar çoğaldı. Vilâyetlerde eski akçaya yesâğ idüp, yeni akça kesdürdiler. Bunlara hep anlar sebep olmuşlar idi. Ve Ali Paşa ise zevvâk kişi idi. Anu görüb halkın ekseri zevvak oldılar⁸⁷.”*

Özetle Anonim kaynaklara göre; Sultan Bayezid içki müptelası, eğlence meraklısı, kişisel zaafı olan ve devlet yönetimini vezirine bırakmış biridir. Veziri Ali Paşa ise düzenbaz, zevk düşkünü, fitne fesat çıkarıcı, çıkarı için devşirmeleri kullanan, aç gözlülüğünden dolayı hazineyi kuran biriydi. Muhalefet edilen hususlar ise devşirme sisteminin gelişmesi, hazinenin kurulması, vergi toplanması, devşirmelere makam verilmesidir.

Daha evvel görüldüğü üzere Osman Bey'in ve Orhan Bey'in hem faaliyetlerini hem de şahsiyetlerini en güzel şekilde anlatan, I. Murad'ın yaptıklarını kısmen eleştirilen Anonim yazarları Sultan Bayezid'e acımasızca hücum etmişlerdir. Yazarlar okuyuculara/dinleyicilere açıkça şu mesajı vermişlerdir; Sultan alkoliktir. Alkolün tesirinde olduğundan devletin tüm yönetimi vezirin elindedir. Vezir ise hem ahlaksız hem de açgözlüdür. Yaptığı her şeyin nedeni de tamahkâr ve namussuz olmasıdır.

⁸⁵ *Anonim Osmanlı Kroniği*, (yay.haz. Necdet Öztürk), s. 38; Pekmezci, *a.g.t.*, s. 37; Akgün, *a.g.t.*, s. 14-15; Adalıoğlu, *a.g.t.*, s. 28-32; Can, *a.g.t.*, s. 69; Ayhan, *a.g.t.*, s. 17-18; Birbiçer, *a.g.t.*, s. 34-37.

⁸⁶ *Anonim Osmanlı Kroniği*, (yay.haz. Necdet Öztürk), s. 38; *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, (yay. haz. Nihat Azamat), s. 34; Pekmezci, *a.g.t.*, s. 38; Adalıoğlu, *a.g.t.*, s. 29; Can *a.g.t.*, s. 69; Birbiçer *a.g.t.*, s. 37.

⁸⁷ *Anonim Osmanlı Kroniği*, (yay.haz. Necdet Öztürk), s. 38-39; Oruç Beğ, *a.g.e.*, s. 33-34; Aşıkpaşazâde, *a.g.e.*, s.114; Akgün, *a.g.t.*, s.14-15; Adalıoğlu, *a.g.t.*, s. 30; Birbiçer *a.g.t.*, s.37; Can, *a.g.t.*, s. 69-70.

Devşirmelerin arttırılması, sayımların yapılması, vergi toplanması, yeni para basılması ve hazinenin varlığı kötü ahlaklı, zevk düşkünü vezirin işleridir. Yönetimi elinde tutan vezirin hem şahsından hem de faaliyetlerinden dolayı toplumda kötülükler artmış ve halk ahlâken bozulmuştur. Öte yandan bu noktada karşımıza iki farklı Sultan Bayezid çıkmaktadır. Biri Haçlı Ordularını yenen, İstanbul’u kuşatan, Balkanlar’da Osmanlı hâkimiyetini kalıcı kılan, Anadolu’da yıllardır süren parçalanmışlığa son vererek ilk merkeziyetçi yapıyı kuran ve devlet teşkilatını güçlendiren Sultan Bayezid’dir. Diğeri ise alkolün tesirinde kalarak devlet ile alakadar olamayan ve her türlü işi menfaatperest, fitne çıkaran vezirine havale eden Sultan Bayezid’dir.

Açıkça görülmektedir ki, yazarlar kişilere bağlı olarak yeni devlet teşkilatını yerden yere vurmuşlardır. Onlara göre yapılanlar o kadar kötü ve yanlıştır ki ancak kötü bir insan bu işleri yapabilir. Oysa devlet büyüdükçe Sultan ve yardımcıları gerekli adımları başarıyla atmışlardır. İktisadî, siyasî, askerî değişimler birer birer hayata geçirilmiştir. “*Sultan Bayezid elindeki kuvvete ve zaferlerine güvenerek Murad devrindeki beylerden kurulu imparatorluğu merkezî bir idare altına koymaya ve gerçek bir merkeziyetçi impartorluk haline getirmeye çelişiyordu*⁸⁸”. Fakat yüzyıllardır geleneklerine göre yaşayan bazı zümrelerin yaşananlara yaklaşımı bambaşka olmuştur. Daha önceki bölümde ifade olunduğu üzere devlet teşkilatına, merkezileşmeye dair atılan her adım çevrenin devlete bakışını etkilemiştir. Gelenekleriyle değişen yapı arasında kalan zümreler zamanla ya uyum sağlamışlardır ya da direnç göstermişlerdir.

---

⁸⁸ İnalçık, *Devlet-i ‘Aliyye*, s. 69.

1.5. Fetret Devri (1402-1413) ve Çelebi Mehmed Dönemi (1413-1421)

Bu bölümde Ankara Savaşı sonrasında oluşan siyasî vaziyeti farklı yönleriyle analiz etmekten ziyade, tezin mahiyetine uygun olarak ilgili devri anlatan eserlerden faydalanarak, devletin dağılmasını önlemek amacıyla faaliyette bulunan Şehzâdelere ve yaptıklarına karşın çevrenin tepkisi ortaya konulacaktır. Malum olduğu üzere 1402 Ankara Savaşı, Osmanlı Devletinin yenilmesi ve Sultanın tutsak edilmesiyle sonuçlandı. Timur'un 1403 baharında Asya içlerine dönmesinden sonra ise Sultan Bayezid'in oğulları Emir Süleyman, İsa Bey, Mehmed Çelebi ve daha sonra Musa Çelebi, Osmanlıların elinde kalan Rumeli, Bitinya ve Rum Eyaletlerinin hâkimiyeti için mücadeleye başladılar⁸⁹.

Timur'un, Anadolu'dan ayrılmasından sonra yaşananlar Şehzâdelerin savaşmalarıyla sınırlı değildi. Asıl mücadele tahta hangi yönetim tarzının sahip olacağı idi. Taht kavgasında olan iki kardeş, iki farklı temelden beslenmekteydi. Şehzâde Süleyman, başta babasından kalan yönetim zümresi ve Rumeli'de bulunan uc beylerinin desteği ile hareket ediyordu. Hükümdarlığını ilan eden Şehzâde Süleyman'ın gücü saray teşkilatının devamına dayanıyordu. Anadolu'da bulunan Şehzâde Mehmed'i ise ilk andan itibaren yanında olan Bayezid Paşa ve Hacı İvaz Paşa destekliyordu. Öte yandan mücadelenin bir üçüncü cephesi vardır. Onlar da Timur ile beraber topraklarına yeniden kavuşmuş olan beyleridir. Bu savaşta Anadolu'daki Beyler çıkarları doğrultusunda hareket etmişler ve bazen Çelebi Mehmed'i bazen de Süleyman Çelebi'yi desteklemişlerdir⁹⁰.

Taht mücadelesinin çözüldüğü yer ise Rumeli toprakları olmuştur. Rumeli'de Süleyman Çelebi'nin hâkimiyetini kabul eden uc beyleri ise zamanla onun yönetiminden rahatsız olmuşlardır. Kaynaklara göre, Süleyman Çelebi zevk ve sefa düşkünü olup zamanını içki âlemlerinde geçirmektedir⁹¹. Hatta onun Bizans İmparatoru'nun yakın akrabası olan bir Hıristiyan prensesle evlenmesi ve Rumeli'deki Hıristiyan güçlere karşı barışçıl tutumu bölgedeki gazilerin Süleyman Çelebi'den

⁸⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz: Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 1, s. 325-345; Dimitris J. Kastritsis, *Bayezid'in Oğulları*, (çev. Ayda Arel), İstanbul 2010, s. 15-16.

⁹⁰ İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Mehmed I", *MEB.İ.A.*, C. 7, s.498.

⁹¹ Aşıkpaşazâde, *a.g.e.*, s. 126; Oruç Beğ, *a.g.e.*, s. 43; Birbiçer, *a.g.t.*, s. 59; Neşrî, *a.g.e.*, s. 225; Pekmezci, *a.g.t.*, s. 58.

uzaklaşp Musa Çelebi'nin etrafında toplanmalarına neden olduğu iddia edilmiştir⁹². Neticede Süleyman Çelebi'den memnun olmayan Rumeli Beyleri “*Kardeşinin beylikle ilgisi yok, gece gündüz sohbet etmekten eli bir şeye ermez, çabuk gel*” diye Musa Çelebi'ye haber göndermişlerdir. Bu çağrı üzerine Edirne'ye gelen Şehzâde Musa beylerin desteğiyle devletin başına geçmiştir. Rumeli'deki otoritesini kaybettiğini gören Süleyman Çelebi ise kaçarken bir köyde ölmüştür⁹³. Başta Aşıkpaşazâde olmak üzere, konuyu ondan nakleden yazarlar Süleyman Çelebi'yi mağrur ve zevk düşkününü olarak tasvir etmişlerdir⁹⁴. Ancak bu iddianın ne denli doğru olduğu şüphelidir. Çünkü beylerin bir devlet yapısına karşı olmadıkları fakat merkezîleşmeye yani hâkimiyetlerini ve güçlerini terk etmek zorunda kalacakları bir yapıya karşı oldukları malumdur⁹⁵. Bununla beraber dönemin en önemli muhalefet şekli, beğenilmeyen yöneticilerin içkici, zevk düşkününü, günahkâr oldukları klişesidir. Sultan Murad ve Sultan Bayezid'in gerek kendileri gerekse memurları hakkında yapılan eleştirilerin yine aynı minvalde olduğu görülmüştür. Bu bağlamda Süleyman Çelebi'nin de benzer şekilde eleştirilmesinde, onun merkezîleşmeye yönelik faaliyetlerde bulunmasının etkili olduğu söylenebilir. Bu kanaati destekleyecek durum ise Musa Çelebi'nin tahta geliş ve gidiş şeklidir.

Şehzâde Musa 1410'da Rumeli topraklarında uc beylerinin desteğini alarak hükümdarlığını ilan etti. Fakat tahta geçer geçmez ilk iş olarak kardeşine ihanet ederek onun tahtan inmesine neden olan Rumeli beylerinin üzerine yürüdü. Çünkü beyler onu tahta taşımıştı ancak bu ihanet ve kardeşinin ölümüyle mümkün olmuştu. Musa Çelebi böylesi bir ihanetin kendisine de yapılacağından endişe ettiği için beylerin kimisini hapsedirdi, kimilerini sürgüne gönderdi veya yetkilerini ellerinden aldı. Yönetim kademelerine ise kendi adamlarını atayarak, merkezî yönetimi güçlendirmeye yönelik uygulamaları hayata geçirdi. Kısacası Musa Çelebi uygulamalarıyla “*devletin soyluları ve bürokrasisi arasında gerçek bir dehşet salmıştı*”⁹⁶. Fakat onun bu faaliyetleri de aç

⁹² Kastritsis, *a.g.e.*, s. 29.

⁹³ Aşıkpaşazâde, *a.g.e.*, s. 126; Oruç Beğ, *a.g.e.*, s. 44; Neşrî, *a.g.e.*, s. 226.

⁹⁴ “*Makam mevki gururu yoldan çıkardı,*

Sevinerek aldıklarını da elinden aldı.

Halka ne yaptı da yüz çevirdiler. Ve seni sevmez oldular

Şarap, çeng, çağan ve saz gibi çalgılar

Senin sohbet arkadaşın olup baştan çıkardılar.” Aşıkpaşazâde, *a.g.e.*, s. 126.

⁹⁵ Kenan Ziya Taş-Sadettin Baştürk, “Fetret Dönemi ve Sonuçları”, *Türkler*, C.9, s. 474.

⁹⁶ Kastritsis, *a.g.e.* s. 29.

gözlülük ve görgüsüzlük olarak tenkit edildi⁹⁷. Üç yıllık hâkimiyetin ardından Musa Çelebi'nin korktuğu başına geldi. Her ne kadar kontrol altında tutmaya çalışsa da Rumeli beyleri, Çelebi Mehmed'i tahta çıkmak üzere Rumeli'ye davet ettiler. Süleyman Çelebi'ye karşı Musa Çelebi'yi destekledikleri gibi, şimdi de ona karşı Mehmed Çelebi'ye askeri destek sağladılar ve bu yardımla Mehmed Çelebi 1413'te tahta geçti. Böylece 11 yıllık taht mücadelesi sona erdi.

11 yıllık bu süreçte beyler, farklı Şehzâdeyi destekleyerek kendi ömürlerini ellerinden geldiğince uzattılar. Mücadelenin düğüm noktası olan Rumeli'de ise, buradaki beylerin desteğini alan kişi, anlaşılacağı üzere, beylerin şartlarına uymak kaydıyla tahtın sahibi olabildi. Emir Süleyman, Musa Çelebi iradelerini uygulamaya koydukları anda kendilerini tahta taşıyan güçleri ve tahtı kaybettiler. Bu kaybedişde görüldüğü üzere bu kimselerin içkici, zevk düşkünü, bencil oldukları iddialarıyla desteklendi. Bu bağlamda Çelebi Mehmed'in başa geçmesiyle babasının saltanatına mâl olan merkezîleşme politikası ve devşirmelere dayanan sisteme ara verildi denilebilir. Çünkü yönetimde Türkmen asilzâdelerin etkisi tekrar ön plana geçti. Sultan Mehmed'in vezirleri Bayezid Paşa, Çandarlı İbrahim Paşa ile Hacı İvaz Paşa, Sultan'ın ölümüne kadar yönetimde söz sahibi oldular. Bir anlamda Fetret devri sonucunda Anadolu'da Orta Asya göçerlik geleneklerine özgü siyaset anlayışı yeniden hâkim oldu denilebilir⁹⁸.

---

⁹⁷ “Musa'nın düşüncesi bütün âlemi ele geçirmektir, Ey insanoğlu takdir Allah'ın elindedir, sen tedbiri bırak. O mülkün sahibidir, onu düzüp bozan, yapan yıkan da O'dur Tanrı bu dünyayı yalnız bir kuluna vermemiştir.” Aşıkpaşazâde, *a.g.e.*, s. 126-127; Birbiçer, *a.g.t.*, s. 62; İğci, *a.g.t.*, s. 21; Pekmezci, *a.g.t.*, s. 61; Oruç Beğ, *a.g.e.*, s. 44; Neşri, *a.g.e.*, s. 226.

⁹⁸ Kastritsis, *a.g.e.* s. 24.

1.5.1. Şeyh Bedreddin İsyanı (1420)

Çalışmanın en önemli başlıklarından biri Şeyh Bedreddin İsyanıdır. Şeyh Bedreddin'in hayatı, fikirleri ve isyanına dair birçok çalışma yapılmıştır⁹⁹. Ancak bu bölümünde amacımız mevcut eserlere benzer bir inceleme yapmaktan ziyade tezin mahiyetine uygun olarak öncelikle birinci ve ikinci el kaynaklardan Şeyh Bedreddin'in şahsına ve isyanına dair bilgileri derlemektir. Akabinde merkezî yönetimin Bedreddinî-Simavî olarak tanımlanan zümrelere yönelik tavrını ortaya koymak ve değerlendirmektir. Böylece devletin, Dobruca bölgesindeki bu toplumsal-dinî harekete dair tutumunu anlayabilmek mümkün olacaktır.

Şeyh Bedreddin ve isyanına dair bilgiler nicelik olarak çok olmakla beraber nitelik bakımından oldukça kısıtlıdır. Ayrıca kaynaklardaki bilgiler zaman geçtikçe artmış ve karışmıştır. Yani bir evvelki kaynakta bulunmayan bilgiler sonraki kaynaklarda karşımıza çıkmaktadır. Burada belirtildiği üzere konu birinci ve ikinci el Osmanlı kaynaklarına göre ele alınacaktır. Bu bakımdan Şeyh Bedreddin'den ve isyanından ilk bahseden kişi Aşıkpaşazâde'dir¹⁰⁰. İkinci el kaynaklardan olan Oruç Bey ve Neşrî ise Aşıkpaşazâde'nin anlattıklarını nakletmekle yetinmişlerdir¹⁰¹. Bu eserlere göre, Şeyh Bedreddin, Börklüce Mustafa ile beraber isyan etmiştir¹⁰². Bu bilgilere karşın Bizans tarihçisi Dukas ve bazı Anonim eserler ise Börklüce Mustafa ve isyanına dair farklı bilgiler vermektedir. İlgili eserlere göre müritlerinin “*Dede Sultan*” diye hitap ettikleri Börklüce Mustafa Aydın'da peygamberliğini ilan etmiştir¹⁰³. O, Hıristiyanlık ile Müslümanlık arasında fark bulunmadığını, Hıristiyanların da Allah'a inandıklarını, bunu inkâr eden her Türk'ün dinsiz olacağını, kadınların hariç evlerin, eşyaların, hayvanların kısacası her türlü malın ve mülkün ortaklaşa kullanılması gerektiğini vaaz etmiştir. Hıristiyan ve Müslümanlardan olmak üzere etrafına topladığı

⁹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz: M. Şerafettin Yaltkaya, “Bedreddin Simavî”, *MEB.İ.A.*, C.2, s.444-446.; Michel Balivet, *Şeyh Bedreddin Tasavvuf ve İsyân*, (çev. Ela Gültekin), İstanbul 2000; Ernst Werner, *Şeyh Bedreddin ve Börklüce Mustafa*, İstanbul 2009.

¹⁰⁰ Aşıkpaşazâde, *a.g.e.*, s. 135.

¹⁰¹ Oruç Beğ, *a.g.e.*, s. 76; Neşrî, *a.g.e.*, s. 252.

¹⁰² “*Ben hurûc ettim, bu vilayette halife benim, Mustafa, Aydın ilinde hurûc etti. O dahi benim hizmetkârımdır*” Aşıkpaşazâde, *a.g.e.*, s. 135; Oruç Beğ, *a.g.e.*, s. 76; “*Ol dahi benim müridimdir, benim için huruç etmiştir.*” Neşrî, *a.g.e.*, s. 252.

¹⁰³ Dukas, *Bizans Tarihi*, (çev. Vladimir Mirmiroğlu), İstanbul 1956, s. 68; “*...Ol vilâyeti ve ol vilâyetlerde hayli hurâsetlikler eyledi. Aydın-ili Vilâyeti'n kendüye döndürdü ve her nev'a terîbler kodu, haşâ kendüye Peygamberdir dedi.*”, *Kitâb-ı Tevârih-i Âl-i Osmân*, (yay.haz.Vehbi Günay) s.45; *Anonim Tevârih-i Âl-i Osmân*, (yay.haz. Nihat Azamat), s.58.

kimselerle de Karaburun'da isyan etmiştir¹⁰⁴. Son olarak Şeyh Bedreddin'in torunu tarafından kaleme alınmış olan *Menâkıb-ı Şeyh Bedreddin*'e göre ise, Şeyh kesinlikle isyan etmemiştir. Talebelerini ve sevenlerini çekemeyenler tarafından iftiraya uğramıştır¹⁰⁵.

Buraya kadar kısaca derlemeye çalıştığımız bilgilerden anlaşıldığı üzere karşımıza üç farklı durum çıkmaktadır ilki Şeyh Bedreddin, Börklüce Mustafa ile beraber isyan etmiştir. İkincisi Börklüce Mustafa peygamberliğini ilan ettikten sonra kendi başına isyan etmiştir. Üçüncü olarak ise Şeyh Bedreddin iftiraya uğramıştır. Bunların dışında birde Torlak Kemal ismi isyanla birlikte anılmaktadır. Fakat mevcut kaynaklarda onun, Şeyh Bedreddin ile bir ilişkisinin olduğunu söyleyen hiçbir ifade yoktur. Yalnızca Halil B. İsmail'in verdiği bilgiye göre Şeyh Bedreddin Domaniç'te bir alay gezgin dervişle (torlak) karşılaşmıştır. Torlaklar, Şeyhin kendi sorularına verdiği cevaplardan etkilenmişlerdir. Şeyh Bedreddin'e büyük bir saygı ve sevgi duymuşlardır. Bursa'ya kadar da Şeyh'e eşlik etmişlerdir¹⁰⁶.

Aşıkpaşazâde ve olayları ondan aktaran yazarlar, anlaşıldığı üzere Şeyh Bedreddin'in devlete isyan ettiğini net bir şekilde yazmışlardır. Fakat Şeyh için mülhid veya zındık gibi ifadeler kullanmamışlardır. Ancak bir asır sonra Osmanlı merkezî yönetiminden bazı ulema ve sufi çevrelerinin nazarında Şeyh Bedreddin mülhid ve zındık olarak kabul edilmiştir. Gölpınarlı'dan nakille, İdris-i Bitlisî, Heşt Bihişt adlı eserinde Şeyh Bedreddin'den bahsederken onun bir takım mülhidâne sözler söyleyip haramları mübah kıldığını, avamdan ve kötü insanlardan oluşan topluluklara hayvanî zevkler ve nefsanî müştehiyet konusunda ruhsat verdiğini iddia etmiştir¹⁰⁷. Şeyh Bedreddin ve takipçileri hakkındaki bir başka hüküm ise Kanuni devrinin önemli ilim ve din adamlarından Şeyh Bâli Efendi'nin Sultan'a gönderdiği rapordur;

“Padişahlar imanın destekçileri ve İslâm'ın koruyucuları oldukları için, kâfirlerin ve şeytani mühtedilerin muhalefetiyle karşılaşurlar. Padişahlar bu entrikaları

---

¹⁰⁴ Dukas, *a.g.e.*, s. 67-69.

¹⁰⁵ Halil B. İsmail, *Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin Menâkıbı* (yay.haz. Abdülbâki Gölpınarlı-İsmet Sungurbey), İstanbul 1967, s.14-16.

¹⁰⁶ Halil B. İsmail, *a.g.e.*, s. 93.

¹⁰⁷ Abdülbaki Gölpınarlı, *Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin*, İstanbul 1966, s. XVIII-XXIV. ; ayrıca detaylı bilgi için bkz: A.Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15-17. Yüzyıllar)*, İstanbul 1998, s.136-200.

ve komploları ezmelidir. Bedreddin-i Simavi'nin manevi soyundan gelen Çelebi Halife diye birinin zuhur ettiği bilinmektedir. Bedreddin-i Simavi, Allah'ın gazabına uğramış ve idam edilmiştir. O yolunu şaşırmış bir adamdı ve başkalarının da yolunu şaşırtıyordu; baştan çıkarıyordu; şeytanî mühtedilerin piri, mühlidlerin kaynağı, şeriatı bozan, günah içinde yaşayan bir suçluydu, yolunu yitirmişlerin müridi, fesadın ve isyanın başıydı. Vilayet-i Dobruca ve Deliorman sakinleri–Allah'ın gazabı üzerlerine olsun- bu sahte şeyhten el alıyorlar ve ona intisab ediyorlar. Hepsi kadın, erkek, birader, baci, yaşlı genç, şarap ve müzik aletlerini de alıp toplanırlar. Düzmece ve yoldan çıkmış, yolunu şaşırmış ve şaraptan sarhoş olmuş şeyh kadeh elinde onları şöyle paylar; “Bu şarap Kevser'dir, üzüntüleri uzaklaştırır, neşe verir. Buradaki kadınlar ve kızlar cennetin hurileridir, şu sakalı bitmemiş gençler Gilmanlardır ve cennet dedikleri Allah tarafından ilahi yemeklerle doldurulmuş bir sofraya olan bu dünyadır. Ölümden sonraki hayat, ulema takımı, vergiler bunların hepsi görüntüden başka bir şey değildir.” Bu edepsiz sözlerin yanı sıra acayip küfürler de savurur. “Lacivert gök kubbenin ebedi olmadığına ve yeryüzü krallığının hükümdarının krallığının dışında kaldığına da inanmayın. O insanın kalbindedir; insanı bilen Allah'ı da bilir; insan Allah'tır.” Bunun üzerine onun yoldan çıkmış uğursuz müridleri güruhu haykırır: “İnsan Allah'tır ve şeyhin önünde şöyle diyerek secdeye varırlar: “Pirim benim Allah'ımdır.” O zaman mumlar söndürülür. Karanlıkta kadehler elden ele geçer, şeriatın kalesi yıkılır ve birçok suç ve iğrençlik işlenir. Nefislerine yenik düşen birçok insan şeytana uyar¹⁰⁸.”

Bâli Efendi raporunun sonunda, işin en vahim yönünü belirtir ve bu kimselerin Dobruca'da yayılmakla yetinmeyip “cihanı istila ettiklerini” yazar. Bu durumun önüne geçmenin ve tamamen terk edilmiş olan dini korumanın tek yolunun “Ey iman edenler Allah'ın yardımcılarını olun” (Kur'an, 61:14) ayeti mucibince bu sapkınların kökünün kazınması olduğunu belirtir.

Şeyh Bedreddin ve takipçilerine dair bir diğer önemli bilgi Şeyh Mahmud Hüdayî Efendi'nin Sultan I. Ahmed'e sunduğu rapordur. Şeyh Mahmud Hüdayî Efendi raporunda Şeyh Bedreddin olayına dair bilgi verdikten sonra şöyle yazmıştır;

¹⁰⁸ Andreas Tietze, “Sheykh Bâlâ Efendi's Report on the Followers of Sheykh Bedreddin”, *Osmanlı Araştırmaları*, VII-VIII, İstanbul, 1988, s.115-122; Michel Balivet, *Şeyh Bedreddin Tasavvuf ve İsyân*, (çev. Ela Gültekin), İstanbul 2000, s. 107.

“Ve Kızılbaşlar ile birdirler. Önceden beri aralarında işlem ve anlaşma vardır. Hatta orada sipahiler Kızılbaş seferi oldukta onlara emir verildikte kimisi timardan vazgeçmiştir. Kimisi mühürleyip gitmişlerdir. “Tımar hatırı için ere kılıç çekilmez” derler ve içlerinde asla şeriat ve sünnet eseri yoktur. Müslümanlardan bir adam öldürmek, kâfir öldürmek kadarınca gaza bilirler, rafizi’dirler, fesat kaynağı ve fitne doğuran kimselerdir. Kalabalık taifedirler. İçinde yer yer şeyhleri adında şeytanları vardır. Daima bozgunculuk ve yoldan azdırmakla uğraşırlar. Ve bu taifeye Simavî derlermiş. Açıkça ve göz göre göre halifelere söverler. Işık taifesi ve onların fenalıklarını anlatmak zordur. Her zaman Kızılbaşlığın meydana çıkmasını ve yayılmasını temenni ederler. Bu çeşit rafizilerdir, mülhid ve zındıktırlar¹⁰⁹.”

Son olarak Kanuni Sultan Süleyman döneminin Şeyhülislâm’ı Ebussuud Efendi’nin Şeyh Bedreddin ile alakalı sorulara verdiği cevaplar şöyledir;

“Soru: “Şeyh Bedreddin yandaşlarına küfür ve lanet etmeyen kâfirdir” diyen birisine şeriat bakımından ne yapmak gerek?

Cevap: Diğer kâfirler gibi “Bedreddin yandaşı olanlar kâfirdir”, demek doğrudur. Ancak bunların adını anmayıp, lanet etmeyen kendi halinde Müslümanlar kâfir olmaz.

Soru: Simavnalı taifesinden bir bölük insan şarap içip, izinle birbirlerinin eşlerine tasarruf etseler bunlara ne yapmak gerekir?

Cevap: Öldürülmesi gerekir.

Soru: Bir kimse “Kim Şeyh Bedreddin dervişlerini evine misafir alırsa onu azarlayıp ayrıca suç parası almak gerekir” dese bu uygulama dine uyar mı?

Cevap: Misafir olan kötü şöhretli Simavî yandaşıysa uyar¹¹⁰.”

İlgili ifadelerden de anlaşılacağı üzere Şeyh Bedreddin ve takipçileri açıkça kâfir olarak ilan edilmiştir. Raporları kaleme alan kişilere göre de devlet, Bedreddinîlerin/Simavîlerin faaliyetlerine karşı gerekli tedbirleri almalıdır.

Buraya derlediğimiz tarihi bilgilere, raporlara ve fetvalara karşın devletin ne yaptığına bakılacak olunursa Sultanların, bu raporları hazırlayanların düşüncelerini ve endişelerini tam olarak paylaşmadıkları görülecektir. Çünkü başta Kanuni Sultan

¹⁰⁹ Ahmet Refik, *Onaltıncı Asırda Rafizilik ve Bektaşilik*, İstanbul 1932, s. 5.

¹¹⁰ M. Ertuğrul Düzdağ, *Kanuni Devri Şeyhülislâmı Ebussuud Efendi Fetvaları*, İstanbul 2012, s.256-257.

Süleyman olmak üzere çalışma dönemini kapsayan süre zarfında bütün uyarılara rağmen ilgili zümrelere yönelik herhangi bir askerî harekât düzenlenmemiştir. Ayrıca XVI. yüzyıla ait Mühimme Defterlerinde yapılan taramalar neticesinde sadece 1570-1571 yıllarına ait kayıtlarda Simavîlere dair iki hüküm tespit edilmiştir¹¹¹. Bu hükümlerde de görüleceği üzere “Simavnalı” olan kişilerin hırsızlık yapmalarından dolayı cezalandırılmalarına karar verilmiştir. Yani merkezî yönetim bu kişileri sadece inançlarından dolayı değil hırsızlıklarından ötürü cezalandırmıştır. Ayrıca hükümlerin sonunda yer alan “*Ammâ; bu bâbda mukayyed olup kendü hâllerinde olanlara dahlolunmakdan ve ehl-i fesâda himâyet olunmakdan hazer idüp hakk-ı sarîha tâbî*” ifadesi açıkça göstermektedir ki, herhangi bir suçta karışmayanlara müdahale edilmemesi kesin bir surette emredilmiştir. Bu iki hüküm ve yaşananlar bize devletin ilgili yahut benzer zümrelere davranış tarzını net bir şekilde göstermektedir. Simavnalı/Bedreddinî olan kimselerin inanç değerlerine, hayat tarzlarına dair ithamlar, uyarılar, şikâyetler olmasına rağmen devletin tavrını belirleyen tek ölçü adalet ve hukuk olmuştur. Gelişen toplumsal olayların veya akımların devletin siyasî, iktisadî, askerî durumunu tehdit edecek, kendi egemenlik sınırlarını, yönetim şeklini tehlikeye sokacak bir girişimi yok ise Sultanlar, hiç kimsenin inancına, yaşayışına müdahale etmemiştir.

¹¹¹ “Varna kazâsında şer’-i şerîfe aykırı iş yaptıkları ve hırsız ve harâmî oldukları sâbit olan Simavnalı vs. ehl-i fesadın küreğe konulmak üzere Ahyolu’da yaptırılan gemilere gönderilmesi.

Mehmed Çavuş’a virildi. Fî 18 Ramazân, sene: 978 Varna kâdisına hüküm ki: Hâlâ taht-ı kazânda ba’zı Simavnalı ve hırsız u harâmî ve ehl-i fesâd olup anun gibileri teftîş eyleyüp sahîh Simavnalı olup şer’-i şerîfe muhâlif vaz’ı olanları ve hırsız u harâmîlikleri ve sâyir fesâdları zâhir olanları cem’ eyleyüp Ahyolu’da binâ olunan gemilere kayd ü bend ile küreğe gönderilmesin emridüp buyurdum ki: Vardukda, te’hîr eylemeyüp taht-ı kazânda anun gibi Simavnalı olup şer’-i şerîfe muhâlif vaz’ları olduğu şer’le sâbit olanları ve sâyir fesâd ü şenâ’at üzre olup hırsızlıkları ve harâmîlikleri sâbit olanları üzerlerine sübût bulan cerîmelerin mufassal ü meşrûh yazup ve sûret-i sicillerin Südde-i Sa’âdetüm’e gönderüp dahi ol asıl ehl-i fesâdı kayd ü bend ile Ahyolu’da binâ olunan gemilere gönderesin ki, küreğe konıla. Ammâ; bu bâbda mukayyed olup kendü hâllerinde olanlara dahlolunmakdan ve ehl-i fesâda himâyet olunmakdan hazer idüp hakk-ı sarîha tâbî’ olasin.” BOA.MD.12/H.N:784/s.51-52.

“Varna kadısına hüküm ki: Hâlâ taht-ı kazanda bazı Simavnalı ve hırsız ve harami ve ehl-i fesat olup anun gibilerin teftiş eyleyüp sahîh Simavnalı olup şer’-i şerîfe muhalif vaz’ı olanları ve hırsız ve haramîlikleri ve sair fesadı zahir olanları cem’ eyleyüp Ahyolu’nda bina olunan gemilere kayd u bend ile küreğe gönderilmesin emr edüb buyurdum ki; vusul buldukda tehir eylemeyüp taht-ı kazanda anun gibi Simavnalı olup şer’-i şerîfe muhalif vaazları olduğu şer’le sabit olanları ve sair fesad ve şenaat üzere olup hırsızlıkları ve haramîlikleri sabit olanları üzerlerinde sübut bulunan cerimelerin mufassal ve meşruh yazub suret-i sicillerin südde-i saadetime gönderüp dahi ol asıl ehl-i fesadı kayd u bend ile Ahyolu’nda binâ olunan gemilere gönderesin ki küreğe konula amma bu babda mukayyet olup kendü hâllerinde olanlara dahlolunmakdan ve ehl-i fesadı himayet olunmakdan hazer edüb hakkı sarîhe tabî olasin.” BOA.MD.14/H.N:1310/s.890.

II. BÖLÜM

MERKEZİLEŞME SÜRECİNDE OSMANLI DEVLETİ İLE KONAR-GÖÇER ZÜMRELER ARASINDAKİ MÜNASEBETLER: ÖTEKİNİN DOĞUŞU

2.1. Sultan II. Murad Dönemi (1421-1451)

II. Murad devrinde çalışma konumuz ile alakalı kayda geçmiş bir olay bulunmamaktadır. Ancak bu dönemde yaşanan siyasî gelişmeler kendisinden sonra devletin bazı konulardaki reflekslerini şekillendirmiştir. Sultanın yönetim uygulamaları ve devrindeki iktidar mücadeleleri ile tarafların tepkileri Fatih Sultan Mehmed'ten itibaren devletin yönetim şekline yön vermiştir.

Fetret devrine müteakip tahta çıkan Sultan II. Murad, siyaseten zor bir dönemde devletin başına geçmiştir. Saltanat mücadelesinde yıpranan, peş peşe isyanlarla mücadele eden devletin devamını sağlamıştır. Hatta tahta çıkar çıkmaz babasına karşı da isyan etmiş olan ve amcası olduğu iddia edilen Mustafa'nın isyanıyla uğraşmıştır. Bizans'ın, Şehzâdeleri rehin alma karşılığında hükümdarlığını kabul edeceğine dair teklifini kabul etmeyen Sultan II. Murad, karşısında Bizans tarafından desteklenen amcasını bulmuştur. Mustafa'nın sultanlık mücadelesine ilk başta sadece Bizans yardım ediyordu. Fakat kısa bir süre sonra İzmiroğlu Cüneyd Bey, Evrenosoğulları, Turhan Bey ve oğulları, Gümlüoğulları yani Rumeli'deki beyler ve akıncılar Mustafa'yı desteklemeye başladılar. Kazandığı askerî güç sayesinde Edirne'ye gelen Mustafa da burada hükümdarlığını ilan etti ve kendi adına para kestirdi¹¹².

Bu mücadeleyi Sultan II. Murad için daha trajik hale getiren olay ise sonuçlanma şeklidir. Mevcut kroniklerin ittifakla anlattığı olaya göre; Ulubad Suyu'nun iki yakasında karşılaşan ordular savaşa hazırlandıkları sırada, savaşı durdurma adına yapılan görüşmeler sonuç vermez ve askerler Mustafa'yı desteklemekten vazgeçmezler. Bu durum üzerine Sultan II. Murad'ın devlet adamları, eski şöhretli Rumeli beylerinden olan ancak Şeyh Bedreddin isyanına karıştığı iddiasıyla hapiste bulunan Mihaloğlu'nun devreye girmesi gerektiğine dair Sultana tavsiyede bulunurlar. Bu tavsiye üzerine Sultan, Mihaloğlu'nu hapisten çıkartır ondan ve kendisine yardım etmesini ister.

---

¹¹² Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.1, s. 375-379.

Mihaloğlu da bunu kabul eder ve savaş alanına giderek, Sultana karşı savaşan akıncılara haber gönderir. Kendisinin Sultan'ın yanında olduğu için onların da Mustafa'yı desteklemeyi bırakmalarını ister. Akıncılardan, Sultan'ın yanına gelmelerine dair söz alır. Böylece askerî gücünü kaybeden Mustafa da yakalanır ve idam edilir¹¹³. Kroniklerde yer almasına karşın böyle bir olayın bire bir kesin surette yaşandığını söylemek ve buna dayanarak yorumda bulunmak elbette zordur. Ancak bu bilgi çevrenin olaya bakışını ve Sultanın yönetimi merkezde vezir-i azam ile kapı kulları, Eyaletlerde ise uc beyleri ile paylaştığını göstermesi bakımından önemlidir¹¹⁴.

Halil İnalçık'a göre Sultan II. Murad; *"içkiye düşkün, sanatı, edebiyatı ve mûsikîyi takdir eden, tasavvufa ve mistik hayata yönelmiş biriydi. Şayet sonraki bir zamanda tahta oturmuş olsaydı, zayıf bir sultan sayılabilirdi. Fakat o zamanındaki dinamik Osmanlı toplumunun, tımar isteyen askerlerin sürüklemesiyle savaşlara girişti ve böylece kazandığı zaferler ile en büyük sultanlar arasında yer aldı¹¹⁵."* Sultanın kişiliğindeki bu zayıflık yönetimde de sorunlara sebep oluyordu. Düzmece Mustafa olayında iddia olunduğu gibi Sultanın ve askerlerinin çözemediği meseleyi bir uc beyi sonuçlandırıyor. Yönetimdeki bu otorite boşluğu başka sorunlara da yol açıyordu. Eskiden Türkmen-gazi geleneğinin taraftarları ile devşirmeler arasında sorunlar yaşanırken şimdi kavga Sultani destekleyen ve devletin her yanında merkezî denetim isteyen Türk ayarı ile olabildiği kadar bağımsızlık talep eden gazi uc beyleri ile Rumeli askerî komutanları arasında yaşanıyor¹¹⁶. Merkezî yönetime karşı olan uc beyleri, Padişaha ve merkezî kuvveti temsil eden Beylerbeyine karşı gelmekten, saltanat iddiacılarını desteklemekten çekinmiyorlardı. Özetle Sultan II. Murad devrinde uc beyleri devlet içinde önemli rol oynayacak kadar kudret ve nüfuza sahiptiler¹¹⁷. Merkezde ise Çandarlı ailesinin Sultanın kararlarını etkilediği görülmektedir.

Bu devirde devletin herhangi bir yapısal değişim, gelişim yaşamadığı kaynaklarca sabittir. Buna karşın büyük meydan savaşları özellikle Balkanlarda

---

¹¹³ Aşıkpaşazâde, *a.g.e.*, s. 141-142; Oruç Beğ, *a.g.e.*, s. 54; Neşrî, *a.g.e.*, s. 259; *Anonim Osmanlı Kroniği*, (yay.haz. Necdet Öztürk), s. 69; Akgün, *a.g.t.*, s. 25; Pekmezci, *a.g.t.*, s. 70; Birbiçer, *a.g.t.*, s. 73; Çirimen, *a.g.t.*, s. 67-68; Can, *a.g.t.*, s. 79.

¹¹⁴ Halil İnalçık, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları*, İstanbul, 2010, s. 153; Halil İnalçık, "Murad II", *MEB.İ.A.*, C.8, s. 611.

¹¹⁵ İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye*, s. 106.

¹¹⁶ Shaw, *a.g.e.*, C.1, s. 70.

¹¹⁷ İnalçık, *a.g.e.*, s. 154.

kazanılan zaferler, Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki hâkimiyetini pekiştirmiştir. Fakat Sultan II. Murad Batı Anadolu dışında Anadolu'nun hiçbir yerinde Osmanlı hâkimiyetini tesis edememiştir. Bu durum da gazi uc beylerinin yönetim anlayışının tezahürüdür demek mümkündür. Çünkü Balkanlarda kazanılan her zafer, ganimet, tımar olarak savaşınlara dönerken, Anadolu'daki mücadeleler sadece Osmanlıların devlet hâkimiyetine yaramaktaydı. Bu nedenle askerî seferler ekseriyetle beylerin ve vezirlerin talepleri doğrultusunda Balkanlara yapılmıştır.

Söz konusu etkileri, çekişmeleri görerek büyüyen ve kısmen de yaşayan Şehzâde Mehmed'in, tahta oturmasıyla beraber sert ve tavizsiz uygulamalarını devrin siyasî ortamına bağlamak mümkündür. 1451'de tahta oturan Sultan II. Mehmed merkezîleşme yolunda en önemli tehdit olarak gördüğü yerel beylere, bürokratlara ve takipçilerine karşı sıkı bir mücadeleye başlamıştır. Onunla beraber bu bir devlet politikası haline gelmiştir. Beylik sistemine son vermek ve konar-göçer Türkmenleri kontrol altına almak için yürütülen faaliyetler zamanla siyasî, sosyal, ekonomik ve askerî alanlara yayılmıştır. Konar-göçer zümrelerin her türlü faaliyeti devlet tarafından dikkatle takip edilmeye başlanmıştır. Devletin merkezîyetçi politikalarına aykırı tavır ve davranışlara müdahale edilmiştir. Çünkü artık temel kaygı, devleti kırılğan ve her an dağılılabılır yapıdan kurtarıp, merkezî, güçlü bürokratik bir sistemle yönetilir hale getirebilmektir.

Sonuç olarak, II. Murad devrinde yaşanan siyasî olayların Fatih Sultan Mehmed'in yönetim algısına yön verdiği düşünülebilir. Sultan Mehmed sadece teşkilatlı bir devlet tesis etmekle kalmamış o devletin vatandaşlarını, kültürünü, ekonomisini, hukukunu yeni baştan dizayn etmiştir.

2.2. Fatih Sultan Mehmed Dönemi (1451-1481)

Fatih Sultan Mehmed'in hükümdarlığı sırasında aldığı kararlar ve uygulamaları, Alevî-Bektaşî topluluklarının oluşumu ve devlet ile olan ilişkilerini şekillendiren sürecin başlangıcıdır denilebilir. Ayrıca o yalnız Yıldırım Bayezid sonrası dağılan devletin kurucusu değildir. Sultan Mehmed, Osmanlı Devleti'nin siyasî, sosyal ve ekonomik kurumlarını yeniden inşa eden ve kendisinden sonra devletin geleceğine yön verendir. Hatta Osmanlı'nın merkezî değerler sistemini tesis eden Sultandır. Bu çerçevede öncelikle Fatih Sultan Mehmed'in uygulamaları, İbn Haldun'un devlet kuramı temel alınarak yorumlanacaktır. Böylece Sultanın faaliyetleriyle gerçek manada nasıl bir merkeziyetçi yapı tesis ettiğini ortaya koymak mümkün olabilecektir. Akabinde yine Fatih Sultan Mehmed'in inşa ettiği merkezî değerler sisteminin mahiyetine bakılacaktır. Son olarak yaşanan değişimin çevreyi nasıl etkilediğine dair değerlendirmeler yapılacaktır.

İbn Haldun'un devlet kuramına göre, devletlerin beş aşaması vardır. Konumuz ile alakalı olan ilk iki aşaması kuruluş ve egemenliğin kişiselleşmesi dönemleridir. Devletlerin kuruluş devri, tıpkı Osman Bey, Orhan Bey ve I. Murad zamanlarında olduğu gibi, kır toplumlarının kendi aralarında birleşip kent toplumuna saldırması ve onlara üstünlük sağlaması ile başlar. Osmanlı Beyleri de ifade olunduğu gibi, konar-göçer Türkmen aşiret reislerinin desteğiyle Bizans'ın sınır kentlerini fethederek yönetimlerine almışlardır. İbn Haldun'a göre, kuruluş aşamasında hedef coşkuyla amaca ulaşma, karşı koyacaklara, kendini savunacaklara üstün gelme, mülkü ve yönetimi ele geçirme yani egemenlik kimin elindeyse ondan almaktır. Fetihlerin yoğun olduğu devirlerde bu tarz toplulukları başarılı kılan dinamik güç asabiyet yani soy dayanışmasıdır. Asabiyetin yarattığı gücün nihaî hedefi ise yalnızca yağma, talan değildir. Çünkü asabiyet yalnızca duygu birlikteliği değil aynı zamanda siyasî hedefleri olan bir hareket birliğidir. Öte yandan kuruluş aşamasında yöneticiler, kendilerini takipçilerinden hiçbir şekilde ayrı tutmazlar. Bey, henüz yetkileri kendinde toplayan, tek karar verici değildir. Teşekkül eden siyasî organizma, askerî başarı sağlayan güçlerin katılımıyla yönetilir¹¹⁸. İbn Haldun'un kuramında anlattığı üzere Osmanlılar da kuruluş dönemlerinde zaferleri, ganimetleri, toprakları, kazanılan yerlerin yönetimlerini yoldaş

¹¹⁸ İbn Haldun, *Mukaddime*, C. 1, s. 363-368.

ve nökerleriyle paylaşmışlardır. Osmanlı Devleti'nin ilk beyleri, mutlakiyetçi otoriteye sahip birer sultan değil, öteki gazilerin yol arkadaşı, “*eşitler arasında birinci*” idiler¹¹⁹.

Sultan I. Bayezid dönemine kadar devam eden bu sistem, onun tahta geçmesiyle ilk değişim hamlesini yaşamıştır. Sultan Bayezid, soydaşlığa dayalı yönetim algısını ve idareyi paylaşma keyfiyetine son vererek merkezî bir idare tesis etmeye çalışmıştır. Ancak bu deneme hem kendisinin hem de kurmak istediği devletin hayatına mâl olmuştur. Sultan I. Mehmed, Sultan II. Murad ve kısmen Sultan II. Mehmed'in ilk saltanat devrinde görüldüğü üzere gerek Rumeli'deki gerekse Anadolu'daki beyler, Sultanın kim olacağına müdahale eder hale gelmişler ötesinde devletin iç ve dış politikasını yönlendirir ve yönetir olmuşlardır. Elbette bu gücün temelinde sahip oldukları topraklar ve buralardan elde ettikleri gelirlerle kurdukları ordular vardır.

Şehzâdeliği ve ilk dönem Sultanlığı sırasında Sultan Mehmed'in yakın geçmişi iyi tahlil ettiğini söylemek mümkündür. Çünkü o, tahta oturur oturmaz tam bir merkezî devlet teşkilatının kurulabilmesi için radikal kararlar almış ve uygulamıştır. Bu noktada İbn Haldun'un devlet kuramının ikinci aşaması olan ve “*yönetimde egemenliğin kişiselleşmesi*” dediği devrin Osmanlı Devleti'nde Fatih Sultan Mehmed ile başladığı söylenebilir. “*Ululuğu paylaşmayıp egemen olmak, devletin doğal gereklerindedir*” diyen düşünürü göre bu dönemin en önemli özelliği tüm devlet yetkilerinin hükümdarın elinde toplanmasıdır. Bu süreçte “*topluma karşı bağımsızlık sağlama*” ve “*tek adam olma*” mücadelesi yaşanır. İlgili devirde hükümdar, devletin kuruluş zamanlarında yardımcı olan soydaşlarını çevresinden uzaklaştırır. Kendisine yabancı veya köle kökenli yardımcılar seçer. Bunu yapmasının nedeni tüm yetkileri tek elde toplamak, tüm ululuğu hükümdar ailesine hasretmek ve hanedanı toplum üstünde bir konuma yerleştirmektir. İbn Haldun'a göre egemenliğin kişiselleşmesi, devletin kuruluş dönemi kadar zor bir süreçtir. Çünkü önceki devirlerde yabancılara karşı konulmuştur. Savunma ve saldırı beraber yapılmış olup maddî ve manevî doyum kazanılmış ve paylaşılmıştır. Oysa artık hükümdar bir zamanlar devletin kuruluşunda yer alan kesimleri yönetiminden uzaklaştırmak için mücadeleye başlamıştır. Yönetici, hem güçlü beylerle hem de onların takipçileri ile baş etmek durumundadır. Otoritesini ve gücünü soydaşlarının üzerinde tesis etmek için yeni bir yapı inşa edip yoluna devam etmek

---

¹¹⁹ Shaw, *a.g.e.*, C.1, s.144

zorundadır. Ayrıca kölelerden, devşirmelerden oluşan yeni yapı ideolojik bir temele dayanmalıdır. Bu doğrultuda atılan ilk adımlar ise devlet eliyle yetiştirilmiş ve devşirmelerden müteşekkil ücretli ordu kurmak ve yönetim mekanizmalarına devşirmeleri yerleştirmektir. İkinci önemli adım ise göçebe yaşam tarzının getirdiği alışkanlıkları terk ederek iskânı arttırmak, şehirli hayat tarzının benimsetmektir¹²⁰.

Sultan II. Mehmed, atası Sultan I. Bayezid'in denemeye çalıştığı fakat başaramadığı hamleyi İstanbul fatihi olarak başarmıştır. Egemenliği kişiselleştirme yolunda da ilk olarak yönetimdeki en etkin aileyi, Çandarlı ailesini ortadan kaldırarak hükümdarlığını pekiştirmiştir. Yönetim kademesinde yer alan bütün beylere yönetimden el çektirilmiştir. İktidarının mutlak hâkimiyetini ise soydaşlarından boşalttığı yerleri, varlıkları kendi varlığına metbû olan devşirmelere vererek sağlamıştır. Sultan II. Mehmed, sadece kendisine bağlı ücretli ordusu ve yine onun emri ve kudretiyle bir yerlere gelmiş yöneticileri ile iktidardaki tek adam olabilmıştır. Ayrıca Sultan, yönetim gücünü sağlamlaştırmak amacıyla idarî alanda da köklü değişiklikler yapmıştır. Divânda bulunanların görev tanımları ve yetki alanlarının yeniden belirlenmesi yapısal değişimin önemli adımları olmuştur.

Merkezileşme faaliyetleri yalnızca yönetim erkinin ve ordunun baştan tanzimi ile sınırlı kalmamıştır. Merkezileşme iktisadî, sosyal ve dinî sahalarda alınan kararlar ve uygulamalarla devam etmiştir. Sultanın iktisadî sahadaki faaliyetlerine kısaca değinmek gerekirse. Malum olduğu üzere Sultan II. Mehmed dönemine kadar sağlıklı bir iktisadî yapılanmadan söz etmek mümkün değildir. Daha önce görüldüğü gibi devlet hazinesi kurmak, vergi almak gibi temel ekonomik uygulamalar şiddetli tepkilere maruz kalmıştır. Ülke genelinde sayımlar yapılmakla beraber bunlar yeni fethedilen yerler ile sınırlı kalmıştır. Hukuk kaideleri ve vergiler ise önceki devirlerin tekrarından ibarettir. Sultan II. Mehmed'in hükümdarlığı ile Osmanlı malî yapısı yeniden inşa edilmiştir denilebilir. Konumuz ile ilgili olması sebebiyle bunlardan kamulaştırma ayrı bir öneme sahiptir. Bilindiği üzere vakıf arazilerine devletin el koyması toplumsal bir infiale sebep olmuştur. Zira devletin kuruluş zamanlarında ilk Osmanlı Sultanları, kendi devirlerinde yararlı işler yapmış olan şeyhlere, babalara, dervişlere yeni fethedilen bölgelerden geniş topraklar bağışlıyorlardı. Buraların vakıf malı olduğunu beyan ediyor ve vergilerden

---

¹²⁰ İbn Haldun, *a.g.e.*, s. 369-345.

muaf tutuluyorlardı. Birçok tekke ve zaviye yüzyıllar boyunca buralardan elde ettikleri kazançla faaliyetlerini devam ettirebilmişlerdi. Ancak Sultan Mehmed aldığı karar ile vakıf topraklarını mirî arazi haline getirdi ve tımar olarak askerî sınıfa dağıttı¹²¹. Bu uygulama ile Osmanlı sınırları içinde yer alan ve buradan elde ettiği gelirlerle hayatını devam ettirebilen birçok zaviye, tekke gücünü kaybetti. Sultanın kamulaştırma uygulaması sonucunda birçok tekke ve zaviyenin yanı sıra konumuz ile alakalı yönü itibariyle Halk İslâmı merkezlerinin beslenme ve büyüme kanalları bir anda kesildi. Öte yandan bu uygulama ile Fatih Sultan Mehmed tesis etmek istediği “Devlet İslâmı” için gayr-i Sünnî tabanlı tasavvuf çevrelerinin nüfuzunu kırmış oluyordu¹²². Özetle görüleceği üzere, Sultanın iktisadî sahada aldığı kamulaştırma kararı çevrenin sosyo-kültürel hayatını doğrudan etkilemiştir. Sultan Mehmed’in iktisat alanındaki bir diğer uygulaması ise yeni vergilerin konulmasıdır. Sistemli bütün devletlerin en önemli gelir kaynağı vergidir ve bu vergilerin düzenli toplanabilmesidir. Genel olarak konar-göçer bir sosyal tabaka üzerinde yükselen Osmanlı Devleti için ise vergi toplamak ciddi bir sorun olmuştur ve olmaya da devam etmiştir. Sultan I. Murad döneminde de görüldüğü üzere devletin vergi toplaması yöneticilerin aç gözlülüğü ve tamahkârlık olarak görülmüştür. Bu nedenle konar-göçer halkı yerleştirmeye ve vergi almaya çalışmak sonuçları itibariyle sonraki devirlerde devletin karşılaştığı en ciddi sorunlardan biri olmuştur.

Sultan II. Mehmed’in idarî alandaki merkezîleşme hareketinin temelinde ise icra mevkiinde olan yöneticilerin, kademeli olarak Divân üyeleri, Vezir-i Azam ve Padişahın şahsında birleştirilmesi vardır. O, böylece bütün devlet yetkilerini elinde toplayan ve imparatorluğu mutlak şekilde merkezden idare eden Padişah olgusunu inşa etmiştir. Konumuz ile alakalı yönü itibariyle Şeyhülislâmlığın görev tanımının yeniden yapılması ayrıca öneme sahiptir. Zira yeni uygulamayla Şeyhülislâm, Vezir-i Azama dolayısıyla Sultanın iradesine bağlanmış ve başta Şeyhülislâm olmak üzere bütün ulema doğrudan Padişahın kontrolü altına girmiştir. Bu vesile ile Sultan en yüksek dinî makamı ve tüm ulemayı memur haline getirerek bir çeşit ruhani otorite merkezi

---

¹²¹ İnalçık, *Devlet-i ‘Aliyye*, s. 121-122.

¹²² A. Yaşar Ocak, “Fatih, Fetih ve Osmanlı Merkezîyetçiliği”, *Yeniçağlar Anadolu’sunda İslam’ın Ayak izleri*, s. 46.

oluşmasını engellemiştir denilebilir¹²³. Sultan II. Mehmed'in bu kararı ülke içinde ulemanın ve sufîyenin nüfuzunu ciddi manada kırmıştır. Kuruluş aşamasındaki Rum Abdalları, babalar ve dervişler ile olan ilişkiler, onların İslâm algısı, yaşayışları ve toplumdaki yerleri değişmeye başlamıştır. Artık imparatorluk haline gelen devlet, siyasî ve askerî faaliyetlerinde eski sufîlerin yardımlarına ihtiyaç duymuyordu¹²⁴. Bu dönüşüm esasında doğal bir sürecin uzantısıdır. Artık hâkim olunan topraklar genişlemiş ve kitleler çeşitlenmişti. Gelişen hukukî, siyasî ve ticarî ilişkilerin kitaba ve kaidelere oturması zaruri hale gelmişti. Halkın gönlüne, duygularına hitap eden Halk İslâmî'nin, büyüyen sosyal yapının ihtiyacı olan farklı talepleri karşılamada, sorunları gidermede ve hüküm vermekte yeterli olamayacağı açıktı. Buna karşın belli bir müfredat dâhilinde yetişen ulema ve din adamları bir nevi devlet memuru olarak devletin bu ihtiyaçlarını gidermiştir. Buradaki önemli nokta ise devlet eli ile yetişen ve dinî yönleri baskın olan memurların, görev mahallerinde de bu yeni algıyı yaymakla mükellef olmalarıdır. Hususen Sahn medreselerinin kurulmasıyla devlet, ihtiyaç duyduğu müderris, kadı ve diğer görevlileri yetiştirmiş ve bu kişiler vasıtasıyla halka istenilen şekilde yön vermeye gayret edilmiştir¹²⁵. Böylece köy bucak dolaşım menkıbelerle kerametlerle İslâm'ı anlatan, yeri geldiğinde yönetimi, yöneticileri eleştiren ve hatta Sultan'a gidip onları uyaran babalar, dervişler yerlerini şehirli, okumuş ve kitabî İslâm'a göre karar ve hüküm veren kimselere bırakmaya başlamışlardır. Özetle devrin en önemli eğitim kurumu olan Sahn medresesi mezunları hem fiili devlet yönetiminde bulunmuşlar hem de devletin cemiyet ile olan münasebetlerini düzenleyip onlara kitabî İslâm'ı öğretmeye çalışmışlardır. Devlet eliyle yetiştirilen bu kişilerin devlet ile bu denli bütünleşmeleri başka bir ifade ile tipik birer bürokrat olmaları onların ilmî faaliyetlerini de şekillendirmiştir. Memur ulemalar, kendilerini devletten ve onun doğrularından bağımsız görememiş, ilmî faaliyetlerinde ise mutlak hakikati aramak yerine devletin içinde bulunduğu şartlara uygun faaliyetlerde bulunmayı tercih etmişlerdir. Bu durum

¹²³ Ocak, "Fatih, Fetih ve Osmanlı Merkezîyetçiliği", s. 46.

¹²⁴ A.Yaşar Ocak, "Osmanlı İmparatorluğunda Din 14-17. Yüzyıllar", *Yeniçağlar Anadolu'sunda İslâm'ın Ayak İzleri, Osmanlı Dönemi*, İstanbul, 2011, s. 86-87. (İlerleyen bölümlerde bu makale "Osmanlı İmparatorluğu'nda Din" olarak kısaltılacaktır.)

¹²⁵ Hüseyin Atay, "Fatih-Süleymaniye Medreseleri Ders Programları ve İcazetnâmeler", *Vakıflar Dergisi*, C. XIII, Ankara 1981, s. 178; Fatih Unan, "Osmanlı Medreselerinde Ulemanın Sosyal Tabanı ve Bunun İlmi Performans Üzerindeki Etkisi", *XII. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 12-16 Eylül, 1994*, C.3, Ankara 1999, s. 671.

da ulemanın ürettiği fikirlerin, verdiği kararların, devletin doğruları ve değerleri ile sınırlanmasına yol açmıştır¹²⁶.

İdarî ve siyasî merkezileşmeye, böylece dinî merkezileşme de dâhil olmuştur. Ancak şu unutulmamalıdır ki, Sultan II. Mehmed dinî merkezileşmeyi yalnız Müslüman topluluklar ile sınırlı tutmamıştır. O, hâkimiyeti altındaki Hıristiyanları da belli kilise yönetimleri altında yeniden toplamıştır. Bu kiliselerin yönetim ve atamaları da Padişaha bağlanmıştır. 1450’de İstanbul Rum Ortodoks Patriği Gregorius’un kaçıışı ile boşalan patriklik makamı, İstanbul’un fethinden sonra bizzat Sultan tarafından II. Gennadios’a verilmiştir. Ayrıca Sultan, Erivan ve Kudüs’te birer Gregoryan Ermeni Patrikliği olduğu halde İstanbul’a üçüncüsünü kurdurmuştur. 1461’den sonra Habeş Kıpti ve Süryani kiliseleri bu Ermeni kilisesine bağlanmıştır. Böylece İmparatorluk dâhilindeki tüm Hıristiyan kilise ve cemaatlerini İstanbul’dan kontrol edilebilir hale getirmiştir. Aynı düşünceyle de İstanbul Hahambaşılığı ihdas edilmiş ve Osmanlı Yahudileri tek çatı altına alınmıştır¹²⁷.

Gelişen siyasî, idarî gelişmelere bağlı olarak İslâm’ın da merkezîleşmesi devletin büyümesine paralel ivme kazanmıştır. Sultan II. Mehmed ile başlayan bu süreç, artık sarih bir surette Devlet İslâm’ının oluştuğunu göstermektedir. Peki, neden Fatih Sultan Mehmed böyle bir uygulamaya gitmiştir? Daha önce değinildiği üzere Sultan II. Mehmed, Osmanlı’nın ideolojisini, merkezî değerler sistemini inşa eden kişidir. Siyasî, idarî alandaki yapılanmalar devam ederken Sultanın aynı zamanda Osmanlı halkının da bir merkeze sahip olmasını hedeflemiş olduğu düşünülebilir. Yeni baştan teşekkül olunan siyasî ve idarî yapının devrin şartları gereği mutlak suretle dinî bir temele oturması zorunlu idi. Bu bağlamda Fatih’in tesis etmeye çalıştığı merkezî alan, sadece siyasî bir birlik alanı değil aynı zamanda inançlar, değerler âleminde de bir merkezî alandır. İnşa olunan merkez, toplumu yöneten semboller, değerler ve inançlar düzeninin de merkezidir. Bu merkezî alan, kutsalın vasfı ve tabiatına sahiptir. Onunla özdeşdir, onun koruyucusudur. Bu anlamda her toplumun, devletin bir resmi dini vardır¹²⁸. Kabul

¹²⁶ Fahri Unan, “Medreseler ve Osmanlı Merkezi Yönetimi”, *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Koomduk İlimder Jurnalı / Sosyal Bilimler Dergisi*, Bişkek, S.9, 2004, s.7.

¹²⁷ Ocak, “Osmanlı İmparatorluğunda Din”, s. 94.

¹²⁸ Edward Shils, “Merkez ve Çevre”, (çev. Yusuf Ziya Çelikkaya), *Türkiye Günlüğü*, S.70, Ankara 2002, s. 86

edilen din desteği ile tesis edilmeye çalışılan merkezî yapının önündeki en önemli engel ise yeni değerlerin ve dinin toplum ile izdivacını tesis edebilmektir. Siyaseten bir aşiret reisinin veya beyin gücünü, otoritesini Sultan karşısında eritebilmek kolaydır. Çünkü bütün mücadele maddî âlemde silahla sürdürülmekte ve açık bir şekilde kazanan kaybeden bulunmaktadır. İlgili devirlerde babalar, dervişler, şeyhler gibi manevî liderliği olan kişiler, yeri geldiğinde maddî düzeni sarsacak güç ve kudrete sahip olabilmişlerdir. Merkezîleşme bağlamında sultanın da manevî âlemde liderliğe taşınması, Sultanın hem maddî hem manevî alanlarda liderliğinin tesis edilmesi zorunludur. Bundan dolayı Sultanı manevî anlamda liderliğe taşıyacak bir dinî alt yapı inşa etmesi zorunludur. Açıkça görülebilir ki, Osmanlı'da “Evliya Sultanlar” algısının doğması yine bu dönemlere denk gelmektedir. Fatih sadece başarılı bir hükümdar değil aynı zamanda dini bütün bir Müslümandır. Oğlu II. Bayezid ise tam bir velî sultandır. Torunu Sultan Selim de bir evliyadır ve artık Osmanlı Sultanları aynı zamanda büyük birer âlim, velî zatlar haline gelmişlerdir. Oluşturulan evliya Sultanlar olgusuyla alternatif kutsal kişilerin de önü tıkanmıştır. Halkın da Osmanlı Sultanlarına atfedilen bu kutsallığı kabul etmesi ve inanması gerekmektedir. Aksi halde Sultanın şahsında inanç birliğinin tesis edilemediği bir ortamda devletin devamını sağlamak zorlaşır. Özetle merkez neye inanıyorsa çevre de ona inanmak zorundadır. Siyasî birliğin ve devamlılığın bu devirde temel kaidesi budur. 1555’de imzalanan Augsburg Anlaşması bu yönetim tarzının ne denli evrensel olduğunu kayda geçirmesi açısından da önemlidir. Anlaşmada yer alan “*Cuius regio, eius religio*¹²⁹” yani “iktidar kiminse onun dini geçerli olur” maddesi bu dönemdeki din-devlet bütünlüğünü resmileştirdiği gibi halkın da devletiyle aynı inancı paylaşmak zorunda olduğunun yazılı belgesidir. Bu bağlamda yönetici kişi ve kişiler mutlaka merkezî değerler sistemini oluşmak zorundadır. Çünkü merkezî değer sistemi ile toplumun kutsalları arasındaki bağ kuvvetlendikçe merkezîleşme, devlete itaat o nispette güçlenir ve genişler. Bu sebeple yöneticiler topluma yeni bir merkezî değer sistemi kazandırmak için mücadele ettikleri gibi kendilerini toplumlarının kutsal unsurlarıyla tanımlamaya ve bunların müdafileri olarak göstermeye gayret ederler¹³⁰. Bu süreç devletin kuruluşundan çok daha zorlu bir

---

¹²⁹ Shils, “a.g.m.”, s. 86.

¹³⁰ Shils, “a.g.m.”, s. 87-88.

dönemdir. Çünkü yönetici, devletin devamlılığı adına yeni kararlar alıp hayata geçirirken ve bunu belli kaidelere bağlı yaparken halkın da aynı değişime paralel bir hız ile uyum sağlamasını beklemektedir.

Sonuç olarak Sultan Mehmed, kendisine miras kalan devletin hemen hemen tüm kurumlarını yeniden ihdas etmiş ve gerçek manada Osmanlı Devletini kurmuştur denilebilir. Ancak şurası muhakkaktır ki, bütün bunların hepsi açık bir zorlama politikasıyla olmuştur. Sultanın kararları ve uygulamaları, kendi devrinde ciddi bir muhalefet ile karşılaşmamıştır. Fakat özellikle devletin merkezîyetçi faaliyetlerinden memnun olmayan kesimleri Osmanlı yönetimi altında yaşamaktan soğuttuğunu söylemek mümkündür. Devletin tavizsiz uyguladığı vergi, iskân politikaları zaman içerisinde gayr-i memnun zümreleri Safevî propagandasına açık, vaatlere inanmaya hazır hale getirmiştir¹³¹.

2.2.1. Otman Baba ve Merkezî Yönetim

Şeyh Bedreddin gibi döneminin önemli simalarından biri olan Otman Baba'nın faaliyetleri ve devletin ona yaklaşımı çalışmamızın önemli noktalarından biridir. Aşağıda anlatılacağı üzere Otman Baba, devrin uleması ve ileri gelen din adamları tarafından çeşitli nedenlerle birçok defa Sultana şikâyet edilmiştir. Ancak hakkındaki bütün ithamlara rağmen Sultan, Otman Baba'ya herhangi bir şey yapmamıştır. Bu durum bize merkezî yönetimin farklı inanç ekollerini yaşayan ve yayan kimselere tavrını göstermesi açısından önemli bir örnektir. Burada amaç Otman Baba'nın kişisel tarihini yazmaktan ziyade onun Fatih Sultan Mehmed ile olan münasebetini ve yönetimin ona karşı tavrını anlamaya çalışmaktır. Bu olaydan hareketle de devletin ilgili kişi ve zümrelere yönelik tutumunu değerlendirmek mümkün olabilecektir.

Otman Baba'nın hayatı ve faaliyetlerine dair bilgiler, halifelerinden Küçük Abdal'ın, Baba'nın vefatından beş yıl sonra kaleme aldığı "*Vilayetnâme-i Sultan Otman Baba*" isimli eserinden gelmektedir¹³². Adını bizzat Otman Baba'nın verdiği Küçük Abdal, vilayetnâme'yi yazabilmek için Baba'nın hayatına dair tüm detayları dikkatle

---

¹³¹ Ocak, "*Fatih, Fetih ve Osmanlı Merkezîyetçiliği*", s. 46.

¹³² Haşim Şahin, "Otman Baba", *TDV.İ.A.*, C. 34, s. 6.

toplamış, ona ait sözleri aynen aktarmıştır. Vilayetnâme’de benzeri eserlerde olduğu gibi bol miktarda doğüstü olay ve Baba’nın kerametleri yer almaktadır. Otman Baba’nın sözleri, anlatılan olaylar, özenli bir şekilde tahlil edildiğinde ise Abdalizin temel inançlarını, Kalenderîliğin özünü görebilmek mümkündür. Ayrıca vilayetnâme, Rum Abdallarının tarihini ve özellikle Otman Baba’nın faaliyette bulunduğu Kuzeydoğu Bulgaristan’ın dinî, sosyal hayatını anlatan önemli bir tarihî kaynak durumundadır¹³³.

Vilayetnâmeye göre, Timur doğudan Rum diyarına geldiği zaman Otman Baba da onunla birlikte Anadolu’ya gelmiştir. Halk arasında Otman Baba olarak bilinirken devrin evliyalari ona *Hüssam Şah Gani* demişlerdir. Uzun boylu, kızıl yüzlü, oldukça iri yapılı ve kuvvetli olarak tasvir edilen Baba, çar-dab yapan (saç, sakal, bıyık ve kaşlarını usturayla kazıtan), sırtında bir çul ile karye be karye şehir be şehir dolaşan, ene'l-hak davasını ümeradan, ulemeden ve hatta Sultandan çekinmeden ilan eden, sırr-ı yezdân olduğunu her yerde söyleyen Kalenderî şeyhidir¹³⁴. Vilayetnâmede anlatıldığı üzere Otman Baba köy köy dolaşmış, bazen çalışarak, bazen sadakalar ile kendisinin ve müridlerinin hayatını devam ettirmiştir. Ancak dolaştığı yerler ve mürid kazandığı bölgeler oldukça önemlidir. Baba yerleşik, şehirli ahalden çok konar-göçer topluluklar arasında hayatını devam ettirmiştir. Bunun sebebi de Otman Baba’nın hayat tarzının ve vaaz ettiği inanç değerlerinin bu zümrelerin yaşayışına uygun olmasıdır. Yörüklerden oluşan akıncı-gazilerin yanına giden Otman Baba ilgili topluluklar arasından müridlerini seçmiştir. Ancak Baba’nın destekçileri sadece fakir çoban, köylü, akıncılardan oluşmamaktadır. Otman Baba’ya en çok desteği veren Mihaloğlu Ali Bey’dir. Vilayetnâmeye göre Ali Bey, Otman Baba’yı veli olarak kabul eden, onu himaye eden gazi beyidir¹³⁵.

Menakıbnâme’ye göre Otman Baba’nın vaaz ettiği inanç yorumunun iki temeli vardır. Bunlardan ilki hulûl inancı diğeri de tenasühtür. Eserde yapılan incelemeler neticesinde anlaşılmaktadır ki, o kendisini dinleyen kitlelerin anlayabileceği düzeyde

¹³³ Halil İnalçık, “Otman Baba ve Fatih Sultan Mehmed”, *Osmanlılar Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler*, İstanbul 2010, s. 137.

¹³⁴ Hakkı Saygı, *Otman Baba ve Velayetnâmesi*, İstanbul, 1996, s. 56; Yunus Yalçın, *Türk Edebiyatında Vilayetnâmeler ve Otman Baba Velayetnâmesi*, (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes 2008, s. 61.

¹³⁵ İnalçık, “Otman Baba ve Fatih Sultan Mehmed”, s. 145-147.

vahdet-i vücud felsefesini anlatmıştır¹³⁶. Yine aynı esere göre Otman Baba bu dünyada olacak her şeyin bilgisine sahiptir. Sultanlar onu tanımak ve yapacağı işlerde ona danışmak zorundadır. O, bu ve öteki dünyayı kontrolü altında tutan (tasarruf-i dû cihan) bir Kutbu'l-Aktâb'dır¹³⁷.

Osmanlı merkezî yönetimine muhalif çevreleri etrafına toplayıp, kaba bir surette vahdet-i vücûd felsefesini açıktan açığa konuşmaktan çekinmeyen Baba'nın yönetim ile arasının nasıl olduğuna bakılacak olunursa; vilayetnâmeye göre Otman Baba sözlerinden dolayı defalarca saraya şikâyet edilmiştir. Devrin uleması Sultan II. Mehmed'e mektup göndermiş ve şöyle şikâyetçi olmuşlardır; *"Sultanım memleketinde Otman Baba denilen bir kimse belirmiştir. Kendisini Muhammed Mustafa, İsa ve Âdem peygamberlerin yerine koyuyor. Ayrıca yanında bulundurduğu kimseler de yol kesici ve soyguncudurlar. Bu kimseler aynı zamanda bozguncudurlar ve öyle olmalarına rağmen kendilerini 3'ler 7'ler ve 40'lardan sayarlar."*¹³⁸ Bir başka rivayete göre ise Molla Kırımî ile Molla Gürânî Sultana mektup yazıp; *"Ey Sultanım ene'l-hak davası güden bu Otman Baba peygamberlerden sonra ortaya konulmuş bulunan İslâmî kurallara ters düşen ve insanların inançlarını yok etmeye çalışan fikirler ortaya atmıştır. Değişik ilkeler ve yargılar çıkararak kitaplarımızı itibardan düşürmektedir. Onun bu din bozgunculuğuna daha ne kadar katlanacağız"* demişlerdir¹³⁹.

Şikâyetler neticesinde Otman Baba tutuklanmış ve İstanbul'a getirilmiştir. Fakat kısa bir süre tutuklu kaldıktan sonra müritleriyle beraber salıverilmiştir. Vilayetnâmeye göre, Sultanın bu kadar şikâyete rağmen Baba'yı ve müritlerini serbest bırakmasının sebebi Sultanın, Otman Baba'ya gönülden bağlı olması, onun büyüklüğünü kabul etmesidir¹⁴⁰. Menakıbnâmede Otman Baba ile Sultan Mehmed baba oğul gibi gösterilmiş olsa da kuvvetle muhtemeldir ki, Fatih Sultan Mehmed bunların hiçbirinden haberdar değildir. Ayrıca Sultanın devleti merkezileştirme politikaları

---

¹³⁶ Otman Baba kendisine ene'l-hak davası ile ilgili soru soranlara şöyle cevap vermiştir; *"...Ene'l-hak, ben hakk'ım demek küfür olduğu halde Otman Baba'nın bu sözü ne için söylediğini merak edenlere cevabı şu idi: Yerde ve gökte Tanrı'dan gayri Tanrı yoktur. Eğer beni helak etmek isterseniz hiçbir şekilde bunu yapamazsınız. Çünkü Tanrı bendedir."* Yalçın, a.g.t., s. 26.

¹³⁷ Saygı, a.g.e., s. 8; Yalçın, a.g.t., s. 66.

¹³⁸ Saygı, a.g.e., s. 44-45.

¹³⁹ Saygı, a.g.e., s. 49-50.

¹⁴⁰ *"Hatta bir gün Otman Baba Sultan Mehmed'e; Ey Mehmed oğlum, bu kâfirleri sen kendin mi kırdım sanırsın ve bu dünya senin mi sanırsın, bu dünyayı idare eden sen kendin mi sanırsın? Senin gönlünde oturan, dilinde söyleyen, gözünde gören, kulağında işiten hep benim demiştir."* Saygı, a.g.e., s. 70.

çerçevesinde dinî yapı ve kurumları da merkezileştirdiği bir ortamda gayr-i Sünnî ekolün bir temsilcisine bu denli boyun eğmesi mümkün gözükmemektedir. Daha önce de belirtildiği üzere Sultanın bu tarz baba, derviş, evliya zümresine mesafeli olduğunu söylemek daha gerçekçi bir yorumdur. Zira hocası Akşemseddin İstanbul'un fethinden sonra fethin evliya eseri olduğunu söylediği zaman Sultan Mehmed şiddetle karşı çıkmış ve “*bu şehir benim kılıcımla alınmıştır*” yanıtını vermiştir¹⁴¹. Ancak anlaşılıyor ki, Sultana yakın olmak ve bu tarz hikâyeler üretmek Otman Baba ve takipçileri için daha önemlidir. Zira Otman Baba böylece eseri okuyanların gözünde sıradan bir derviş olmaktan çok daha etkin ve etkili hale gelmiştir.

Fakat önemli olan husus, hakkında ağır ithamlar ve şikâyetler olmasına karşın Otman Baba'nın kısa bir müddet tutuklu kaldıktan sonra serbest bırakılmasıdır. Bunun nedenini yazılı olarak bulmak mümkün olmadığı için bazı yorumlar ortaya atılmıştır. Bunlardan biri rivayet olunan samimiyetin gerçekten Baba'nın özgürlüğüne vesile olduğudur. Bir diğeri de Sultan Mehmed'in, Otman Baba'nın takipçilerinden çekindiği için ve olası bir isyanı engellemek adına onu serbest bıraktığıdır. Oysa Sultan II. Mehmed hâkimiyetini pekiştirmek için siyasî ve askerî olarak çok daha etkili ve güçlü isimler ile mücadele etmekten çekinmemiştir. Bu nedenle Sultanın böyle bir endişe içerisinde olduğunu söylemek yaşananlar göz önüne alındığında çok küçük bir ihtimal olarak kalmaktadır. Neden sorusunun cevabı ise aslında Otman Baba'nın tavrında yatmaktadır. Bunun daha net anlaşılması da ancak Şeyh Bedreddin ile kıyaslandığında mümkün olabilecektir.

Öncelikle Otman Baba her ne kadar kitâbî İslâm kaidelerine aykırı gözüken sözler söylemiş ve yerleşik düzene muhalif bir hayat yaşamış olsa da esasında hiçbir zaman devletin sınırlarını çizdiği siyasî, sosyal, ekonomik, askerî ve dinî yapıyı değiştirmeye yönelik herhangi bir söylem yahut hareket içine girmemiştir. Yani Otman Baba hiçbir zaman gerek sözleriyle gerekse tavırlarıyla devletin varlığı için tehlike arz etmemiştir. Bu sebeple merkezî yönetimin, onu ciddiye almadığı ve hakkında herhangi bir işlem yapmadığı düşünülebilir. Daha önce de görüldüğü üzere Şeyh Bedreddin'in dinî söylem bakımından Otman Baba'ya nazaran daha masum kaldığı aşikârdır. Şeyh Bedreddin de vahdet-i vücud felsefesini savunmuştur ancak onun söylemlerinde dinin

---

¹⁴¹ İnalçık, “Otman Baba ve Fatih Sultan Mehmed”, s. 152.

eşitlikçi yanına vurgu vardır ve buna bağlı olarak da bir siyasî hareket başlamıştır. Şeyh Bedreddin'in isyan suçundan idam edilmesi bunu net olarak ortaya koymaktadır. Ancak ölümünden yıllar sonra, devrin siyasî şartları sebebiyle, hakkında dinen sapkıncı fermanları çıkartılmış ve devlet eliyle rafızî ilan edilmiştir. Oysa Otman Baba'nın, daha yaşarken açıktan açığa kitâbî İslâma aykırı sözler söylediği iddia edilmesine karşın o ne söylemlerinden dolayı idam edilmiş ne de ölümünden sonra hakkında fetvalar çıkarılmıştır. Sergilenen iki farklı tutumun devletin tavrını anlayabilmek adına önemli olduğu açıktır. Görüleceği üzere devlet kişilerin dinî tavır, söylem, yaşayışları ile alakadar olmamıştır. Devlet bir fikir, inanç ne denli uç olursa olsun kendi iktidar sınırlarına yaklaştığı ana kadar müdahale etmemiştir. Sistemine müdahale edileceğini fark ettiği andan itibaren de mücadeleye girişmekten çekinmemiştir.

Otman Baba ve Şeyh Bedreddin aynı bölgedeki insanlara hitap etmiş, aynı sosyal zemin üzerinde yükselmişlerdir. Ancak Otman Baba günümüzde sadece bir dinî figür olarak anılırken, Şeyh Bedreddin sadece dinî bir figür değil aynı zamanda bir topluluğun, siyasî-dinî bir hareketin lideri haline gelmiştir. Merkezî yönetim nazarından bakıldığında Otman Baba'nın folklorik bir şahsiyet olarak görüldüğünü söylemek mümkündür. Belirtildiği üzere Otman Baba asla devletin uygulamalarına muhalif bir söylemde bulunmamış hatta Sultanın manevî destekçisi olmuştur.

2.3. Sultan II. Bayezid Dönemi (1481-1512) ve Safevî Devletinin Kuruluşu

Çalışmanın bu bölümünde öncelikle Osmanlı Devletinin kurucu unsuru olan konar-göçer Türk zümrelerinin yönetim geleneğine kısaca değinilecektir. Böylece ilgili zümrelerin devletin kuruluşuna müteakip merkezî yönetim ile yaşadıkları sıkıntıları anlayabilmek mümkün olabilecektir. Devamında Şah İsmail'in ortaya çıkış sürecine kısaca bakıldıktan sonra Anadolu'daki gayr-i memnun kitlelerin neden Şah İsmail'e katıldıklarına ve yaşananların nasıl dinî bir harekete dönüştüğüne dair değerlendirme yapılacaktır.

Sultan Bayezid tahta oturduğunda babasından kendisine hem güçlü bir devlet hem de yeni sorunlar miras kalmıştı. Devlet tam manasıyla mutlak merkezîyetçi bir yapıya bürünmüştü. İktidara müdahale edebilecek beyler, paşalar yoktu. Güçlü bir ordu, kanunlar ile tanzim edilmiş ekonomik yapı, varlıkları padişahın ve devletin devamlılığına bağlı devşirmelerden oluşturulmuş bir yönetim ağı Sultanın emrindeydi. Fatih Sultan Mehmed'in öncelikli hedefi iskân politikası ile bütün Osmanlı halkının bir elden üretmesini sağlamak, elde edilen gelirler ile orduyu beslemek, güçlü ordu ile fetihler yapmak ve Osmanlı hâkimiyetini olabildiğince genişletebilmektir. Bu sistemin sağlıklı işleyebilmesi de yeniden düzenlenen kanunlar ile mümkün kılınacaktı. Sultan Mehmed'in teorik olarak kurduğu bu yapı kendi döneminde başarılı bir şekilde işledi. Fakat onun kurduğu ve hayata geçirdiği sistem ölümünden sonra ciddi sıkıntıların doğmasına neden oldu.

Osmanlı Devleti'nin kurucu unsuru olan bazı konar-göçer Türkmen zümrelerinin, hayat tarzlarından dolayı değişen sisteme uyum sağlayamamaları bu sorunların başında geliyordu. Malum olduğu üzere Türkmenler oldukça hareketli, mücadeleci ve teşkilatçıdır. Kurdukları devletler temelde akın ve savaş devletleridir. Paralı askerlik kavramı yoktur. Beylerin, hanların yegane gücü ordu yani halktır. Sistemin merkezindeki bey aynı zamanda komutandır. Arkasında da hem halkı hem ordusu olan aşireti vardır. Bu sistemde beylerin ve halkın menfaatleri ortaktır. İktisadî bakımdan ağırlıklı olarak hayvancılık ve kısmen de ziraata dayalı bir ekonomik yapıya sahiptiler. Aşiretlerin bir araya gelmesi ile kurulan siyasî yapının içerisinde herhangi bir sınıfsal fark bulunmamaktaydı. Aşiretler kendi içlerinde özerk, ekonomik açıdan ise bağımsız idiler. Yalnızca otlaklar ve yaylalar ortak mülkiyete dâhil idi. Bu yerler

devlete ait olduğundan buralardan yararlananlar hayvanları için devlete vergi vermekteydiler. Göç etmek istediklerinde ise müdahaleye uğramadan istedikleri yere gitmekte ve her türlü taşınabilir mallarını yanlarında götürmekte özgürdüler. Bir tür aşiret konfederasyonu olan devlette her türlü söz hakkına sahip olup bir anlamda kendi kendilerini yönetmekteydiler. Özetle yüzyıllar boyunca kendi töreleri doğrultusunda özgür ve özerk yaşayan Türkmenler “yönetilen” olmaktan ziyade kendi rıza ve gayretleriyle kurdukları devletlerinin asli unsurları olmuşlardır. Ancak Selçuklu Devleti'nin kurulmasından sonra yeni bir durumla karşılaştılar. Selçuklular ile başlayan bu süreç Osmanlılar ile devam etmiştir.

Türkmen aşiretlerince kurulan Selçuklu Devletinin daha kuruluş döneminde ilgili zümreler kendilerini yönetimin dışında buldular. Çünkü kısa zamanda Fars kökenli bürokratlar yönetim aygıtlarının başına getirildi. Buna mukabil konar-göçer Türkmenler ise ilk olarak Gulâm teşkilatının uygulanmasıyla ordudan, akabinde de bütün idarî mekanizmalarından uzaklaştı. Ünlü vezir Nizâmü'l-Mülk'ün Türkmenlere dair düşünceleri ve uygulamaları ise devlet politikası olarak kabul edildi¹⁴². İlerleyen dönemlerde ise devlet, aşiretler üzerinde kontrolünü arttırarak onları belirli alanlarda yaşamaya ve yöneticilerin belirlediği işlerde çalışmaya mecbur etmişti. Sonuçta Türkmenler, yöneticilere göre, kuruluşunda yer aldıkları devletin içerisinde yaşam tarzları sebebiyle tehdit unsuru haline geldiler. Kendilerine dayatılan bu hayatı kabul etmeyen Türkmenler ise çareyi isyanda bulmuştu. Selçuklu tahtında pay sahibi olan ve tahta geçmek isteyen her veliahttı desteklemişlerdi. 1058 İbrahim Yınal İsyanı ve 1068'deki Kutalmış İsyanı bu tavrın ilk örnekleridir. Devamında ise 1063'den 1093'e kadar sürecek olan çeşitli isyanlar Türkmen aşiretlerinin destekleri ile devlete ciddi sıkıntılar yaşatmıştır. Devletin bu isyanlara karşı bulduğu çözüm ise Türkmenlere yeni yaşam alanları açmak olmuştur. Anadolu'ya yönelik fetih hareketleri, hem Selçuklu

---

¹⁴² “Yirmi Altıncı Fası (Türkmenleri, köleleri, Türklerin yönetiminde ve diğer hizmetlerde kullanmak): Türkmenlerden her ne kadar bıkkınlık gelmişse de sayıları fazla olduğundan ve devletin kuruluşunda çok hizmet ederek sıkıntı çektiklerinden, hepsi akrabadırlar ve bu devlet üzerinde hakları vardır. Çocuklarından bir kişinin ismi teshil edilerek, devamlı meşgul olması için sarayın 1000 kölesinin silah ve hizmet eğitimi ona verilmelidir. Böylece insanlarla birlikte otururlar, gönülleri ısınır ve köleler gibi hizmet de ederler. Neticede yaratışlarında mevcut olan nefret ortadan kalkar, ihtiyaç hâsıl olduğu zaman işaret edildiği an 5000'i 10.000'i atlarına binip köleler gibi teçhizatlanarak hizmete koşarlar. Bu devletin hizmetinden de nasipsiz olmazlar. Melik'in onlara karşı sevgisi artar, onlarda memnun olurlar”, Nizâm-ül Mülk, *Siyasetnâme*, (yay.haz. Nurettin Bayburtlugil), İstanbul 2006, s. 121.

merkezî yönetimini Türkmen baskısından kurtarmış hem de Türkmenler eski hayat tarzlarına yeniden kavuşmuşlardır¹⁴³.

Türkmen aşiretlerinin Anadolu'ya yönelmesi de Anadolu'nun Türkleşmesine ve Anadolu Selçuklu Devletinin kurulmasına vesile olmuştur. Ancak bir süre sonra Selçuklu Devletinin yaşadığı sorunlar nüksetmiş ve Anadolu Selçuklu Devletinin yönetiminden memnun olmayan zümrelerin başlattığı Babaî İsyanı devletin yıkılışında etkili olmuştur. Anadolu Selçuklularının yönetiminden memnun olmayan Türkmen toplulukları isyanın ardından devletten koparak yeni bir oluşumun içerisine girmişlerdir. Kendilerine her anlamda yakın buldukları Osman Bey etrafında toplanarak yeniden bir devletin temellerini atmışlardır. Bu sefer de Balkanlara yönelik fetih politikası dâhilinde alışkın oldukları hayat tarzlarını Osmanlı hâkimiyetinde devam ettirmişlerdir.

Buraya kısa özetini almaya çalıştığımız tarihi süreçte görüleceği üzere Türkmenler daima bir hareket içerisinde olmuşlardır. Geçmişten taşıdıkları gelenekleri, örfleri, töreleri ile birbirlerinden ve beylerinden kopmadan yüzyıllarca bir arada yaşayarak güçlerini korumuşlardır. Bağımsızlıklarına düşkün olup hayat tarzlarını korumada ve devam ettirmede oldukça muhafazakâr olduklarını söylemek mümkündür. Kolektif bilinçlerinin güçlü olduğu, bu bilinci nesilden nesile aktarmada ise daha başarılı oldukları dikkatten kaçmamaktadır. Zira Selçuklu Devletine karşı verdikleri tepki ne ise Anadolu Selçuklu Devletine ve dahi Osmanlı Devletine verdikleri tepki ve nedenleri aynı olmuştur.

Belirtildiği üzere Osmanlı Devletinin kurulmasına müteakip özellikle Balkan fetihlerinde rol alan aşiretlerin, yönetimdeki ve ordudaki etkileri ise devlet sisteminde merkezîleşmenin artmasına paralel olarak azalmaya başlamıştır. Devlet eliyle iskâna teşvik edilmeleri, hazinenin kurularak çeşitli vergilere tâbi olmaları, düzenli ordu karşısında askerî değerlerinin azalması ve benzeri nedenlerle bazı konar-göçer Türkmen zümrelerinin kendilerine sunulan yeni hayat tarzı karşısında geçmiş reflekslerinin harekete geçtiğini görmek mümkündür. Ancak 1500'lü yıllara kadar herhangi bir hareket meydana gelmedi. Çünkü özellikle Fatih Sultan Mehmed'in askerî başarıları, Osmanlı Devletine alternatif olabilecek bütün kapıları kapatmıştı. Ancak doğuda

---

¹⁴³ Hüseyin Kayhan, "Selçuklulardan Safevîlere Türkmen Meselesi", *History Studies*, 3/3,2011, s. 215-216.

önceleri yalnızca dinî ekol olan Safevî tarikatının devlet haline gelmesi ve Şah İsmail'in söylemleri Osmanlı Devleti içerisindeki gayr-i memnunların yeni ümidi olmuştu.

Bu noktada Şeyh Cüneyd'den itibaren Safevî Devletinin kuruluş sürecini kısaca özetlemekte fayda görülmektedir. Zira Safevî Devletinin temelindeki Türkmen etkisi görülebilirse Anadolu'daki bazı Türkmen aşiretlerinin neden kolayca Safevî tarafına geçtikleri anlaşılabilir. Bilindiği üzere Şeyh Cüneyd uzun yıllar Anadolu'da Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın himayesinde yaşamıştır. Bu dönemde çok sayıda mürit kazanmıştır. Uzun Hasan da Şeyh Cüneyd'in çevresinden, siyaseten faydalanmış hatta Şeyhi, kız kardeşiyle evlendirmiştir. Böylece siyasî, dinî birliktelik tesis edilerek karşılıklı kazanç elde etmişlerdir. Şeyh Cüneyd'in hedefi Anadolu'da siyasî hâkimiyetten ziyade Erdebil'de tarikat postuna oturmaktır. O hem Uzun Hasan'ın hem de Anadolu'dan kazandığı müritlerinin desteği ile bunu başaracağına inanmış ve harekete geçmiştir. Fakat Safevî tarikatı liderliği mücadelesinde amcası Cafer ve destekçisi Şirvan Şah'a karşı mücadele ederken vefat etmiştir (1460)¹⁴⁴.

Şeyh Cüneyd'in ölümünden sonra Erdebil'deki tarikat postuna 9 yaşındaki oğlu Haydar (1460-1488) geçti¹⁴⁵. Tarikat postuna dayısı Uzun Hasan'ın himayesiyle geçen Şeyh Haydar, dayısının kızı Halime Begüm Sultan ile evlendi. Doğu Anadolu'da Türkmen konfederasyonunun lideri olan Akkoyunlular ile Safevî ailesinin akrabalığı birçok Türkmen'in Safevîlere olan bağlılığını arttırdı. Hatta bu Türkmenler ileride "Sufyan" olarak Safevîlerin temel gücünü oluşturacaklardı. Daha da önemlisi gerek Anadolu'da gerekse İran coğrafyasında artık Türkmenler aşiret bağlarının yanı sıra kendi içlerinden çıkan Mürşid-i Kâmil etrafında birleşeceklerdir¹⁴⁶. Devrin üç önemli devleti olan Osmanlıların, Özbeklerin ve Memlûkların yönetimlerinden memnun olmayanlar ve kendi aralarında bir lider çıkaramayan Türkmenler kendilerinden ruhanî olarak üstün ve aynı zamanda büyük bir Türkmen ailesi ile yakından bağları olan Safevî şeyhlerini kendilerine lider seçeceklerdir¹⁴⁷.

---

¹⁴⁴ Walter Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, (çev. Tevfik Bıyıkhoğlu), Ankara 1992, s. 34-35.

¹⁴⁵ Hinz, *a.g.e.*, s. 60-61.

¹⁴⁶ Vladimir Minorsky, "Shaykh Bâli Efendi on the Safavids", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, Vol: 20, No: 1/3, 1957, s. 440.

¹⁴⁷ Nilgün Dalkesen, *15. ve 16. Yüzyıllarda Safevî Propagandası ve Etkileri*, (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1999, s. 7-8.

Şeyh Haydar'ın postta bulunduğu kısa süre zarfında Safevî tarikatı dinî, siyasal bir hareket olarak belirginleşmeye başladı. Öncelikle o sadece dinî bir lider olmanın ötesinde hem Akkoyunlu hanedanının bir üyesiydi hem de Uzun Hasan'ın da varislerinden biriydi. Siyaseten meşruluk sıkıntısı yoktu. Bu nedenle kısa süre de heterojen yapıdaki taraftarlarını kendi hizmetinde düzenli gaziler gücü haline getirdi. Tam da bu dönemde Şeyh Haydar ve taraftarları Haydarî tâc'ı takmaya başladılar. Böylece Şeyh Haydar kendisine bağlıları bir sembol etrafında bir araya getirmiş oluyordu. “Kızılbaş” ifadesi de bu devirden itibaren Safevî tarikatına bağlı olan kimseleri tanımlamak için kullanılmaya başlanıyordu¹⁴⁸. Ancak katılımdaki ve dönüşümdeki süratin Şeyh Haydar'ın kendi çabasından ziyade belirtildiği üzere merkezî yönetimlerinden muzdarip Türkmenlerin ve diğer zümrelerin göç akınının bir sonucu olduğunu söylemek mümkündür. Gerçekten başta Türkmenler olmak üzere bu kimseler Safevî lideri üzerinde baskı oluşturmuşlar ve tarikatı askerî bir organizasyona dönüştürmede başarılı olmuşlardır. Daha açık bir ifadeyle savaş sever Türk aşiretlerinin etkisi ve nüfuzu Safevî tarikatının orijinal karakterini tamamen değiştirmiştir¹⁴⁹. Şeyh Haydar'ın hâkimiyet dönemi özellikle Uzun Hasan'ın ölümünden sonra oldukça önemlidir. Ağır bir siyasî krizin ortasında kalan Şeyh Haydar, İran'ın her geçen gün daha da kötüleşen iç koşullarından ziyadesiyle faydalandı. O müritleriyle beraber Kafkasya bölgesine özellikle Hıristiyan olan Dağıstan'a karşı peş peşe seferler düzenledi. Bu seferler sonucunda kazanılan zaferler hem Şeyh Haydar'ın kişisel gücünü hem de kendisine katılanların sayısını arttırdı. Elbette bu yeni katılımlar başta Osmanlı Devleti olmak üzere diğer devletlerin nüfuslarından oluyordu. Çok geçmeden bu durum söz konusu devletleri rahatsız etti. Ancak bu rahatsızlık uzun sürmedi ve Şeyh Haydar 1488'de yapılan savaşta öldü. Ortak hasma karşı kazanılan bu zaferin etkisi kaynaklara göre Osmanlı'da memnuniyetle karşılandı. Akkoyunlu Sultanı Yakub'un, Haydar'ın ölüm haberini getiren mesajına verdiği cevapta Sultan II. Bayezid memnuniyetini açıkça belli etmiş ve “*Haydar'ın ölümünü işitmiş olmak sevincimi kat kat arttırdı*” demiştir¹⁵⁰.

¹⁴⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz: Gölpınarlı, “Kızılbaş”, *MEB.İ.A.*, C. 6, s. 78-795; Hinz, *a.g.e.*, s. 66, Savaş, *XVI. Yüzyılda Anadolu'da Alevîlik*, s. 23.

¹⁴⁹ Adél Allouche, *Osmanlı Safevî İlişkileri Kökenleri ve Gelişimi*, (çev. Ahmet Emin Dağ), İstanbul 2001, s. 59.

¹⁵⁰ Allouche, *a.g.e.*, s. 61-64.

Sultan II. Bayezid'in saltanatının ilk yıllarına denk gelen bu olayların Osmanlı'ya yansımalarına bakıldığında ise, bu dönem Safevîler'in ciddi bir siyasî tehlike olarak görülmediğini söylemek mümkündür. Çünkü hâlihazırda siyaseten bir oluşum bulunmamaktadır. Ancak kaynaklar, Şah İsmail'in 1501'de tahta geçmesine müteakip Anadolu ve Erdebil arasında yoğun bir nüfus hareketinin başladığını haber vermektedir¹⁵¹.

Sultan II. Bayezid ile Şah İsmail 11 yıl boyunca çağdaşlardı. Bu süre zarfında hiçbir askerî hareket olmadı. Ancak her iki tarafta kendi yöntemlerince mücadele ettiler. Hatta kaynaklar bize bu ilişkinin oldukça dengeli ve hassas olduğunu açıkça göstermektedir. Faruk Sümer'e göre ilk Safevî-Osmanlı münasebeti Şah İsmail'in mektubu ile başlamıştır. Erzincan'a gelen Şah İsmail buradan ayrılmadan evvel Sultan II. Bayezid'e mektup yazarak Ustacalu boyunun çoluk çocuklarını ve göçkünlerini Osmanlı ülkesinde bırakmalarına müsaade etmesi için ricada bulunmuştur¹⁵². 1501 tarihli Ahkâm defterinde ise Sultan II. Bayezid'in sınırdaki hareketliliğe dair dört hükmü bulunmaktadır. Peş peşe gönderilen hükümlerde aynı husus ısrarla vurgulanmıştır. İlk hükme göre Sultan, Erdebil'e gidişlerin yasak olduğunu ama bu yasağa rağmen gidenlerin olduğunu öğrenmiştir. Sınırdan bu şekilde Erdebil'e gitmeye çalışanların derhal yakalanıp idam edilmelerini emretmiştir. Sonraki hükümler ise bu kararı pekiştirir mahiyettedir. Zira ilk hükme rağmen halen gidiş gelişlerin devam ettiği, yakalananların ise rüşvet karşılığında serbest bırakıldığı öğrenilmiştir. Sultan şayet bir daha böyle bir haber alınırsa bu işi yapmakla mükellef görevlilerin de idam edileceğini buyurmuş ve her üç ayda bir yakalanan ve idam edilenlerin kendisine bir rapor halinde sunulmasını emretmiştir¹⁵³.

---

¹⁵¹ Şah İsmail, Akkoyunlu taht mücadelesinin yaşandığı ve abisinin hayatına mâl olan mücadelelerden kaçırılarak 7 yaşından 13 yaşına kadar büyük bir gizlilik içinde saklandı. Yıllarca gizli hayat sürdükten sonra 13 yaşında (1499) artık kendisine karşı koyabilecek güçlü bir Akkoyunlu kuvveti kalmamış olduğundan Erdebil'e gitmek üzere yola çıktı. Çocukluğundan itibaren yanında olan ve onu koruyan yedi Türkmen beyi ile hareket eden Şah İsmail önce Azerbaycan ve Diyarbakır'a hâkim olan Elvend Mirza'yı yenerek siyasî hâkimiyetini ilan etti. 1501'de de Tebriz'i ele geçirerek yeni kurduğu devleti ilan etti. Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara 1999, s. 17-20.

¹⁵² Sümer, *a.g.e.*, s. 19.

¹⁵³ İlhan Şahin-Feridun Emecen, *II. Bayezid Dönemine Ait 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri*, İstanbul, 1994, s.8, 21, 78, 126.(İlerleyen bölümlerde bu eser *II. Bayezid Dönemine Ait Ahkâm Defteri* olarak kısaltılacaktır.)

Düşük yoğunluktaki bu ilk mücadele döneminde Sultan II. Bayezid, Şah İsmail'e karşı direk bir saldırıda bulunmamış ama onun insan kaynaklarına müdahale etmeye çalışmıştır. Anadolu'da Şah İsmail'e bağlı olduğuna inanılan çok sayıda insan yeni fethedilen Mora'ya yerleştirilmiştir¹⁵⁴. Böylece Sultan, Şah İsmail'in Anadolu'daki müritlerini dağıtarak onu hem moral hem de dayanışma olarak zayıflatma niyetiyle ihtiyati tedbirler almıştır. Sultanın aldığı bu tedbirler sonucunda sınır güvenliğine yönelik uygulamalar neticesini vermiş ve çok geçmeden Şah İsmail, Sultan II. Bayezid'e mektup yazarak kendisini sadece dinî maksatlarla ziyarete gelen ve gelecek olan müritlerine izin verilmesi için ricacı olmuştur. Sultan da bazı kısıtlamalar olmakla beraber Safevî müritlerinin Erdebil'e gidiş ve gelişlerine izin vereceğini yazmıştır¹⁵⁵. Sultan II. Bayezid'in bu politikası basiretsizlik olarak yorumlansa da kanaatimize göre Sultan içinde bulunduğu şartlar dâhilinde en akıllıca politikayı uygulamıştır. Çünkü bu aşamada Türk ve Müslüman olan Safevîlere savaş açma nedeni bulunmamaktadır. Ne devlete karşı bir saldırı ne de açık bir tehdit mevcuttur. Sadece şeyhlerini görmek için Erdebil'e giden müritler vardır.

Ancak 1511 Şah Kulu ve 1512 Nur Ali Halife isyanları Safevî-Osmanlı ilişkilerinin seyrini değiştirmiştir. Artık malumun ilanı gerçekleşmiştir. Daha Sultan hayatta iken başlayan taht kavgası yönetimden memnun olmayan kitlelere bekledikleri fırsatı vermiştir. Her iki isyan uzun ve şiddetli mücadeleler neticesinde güçlükle bastırılmıştır. Fakat meydana gelen olaylar, isyana katılan ve destekleyenlerin gücü ve etkisi göz önüne alındığında Anadolu'da Osmanlı yönetiminden memnun olmayan büyük bir kitlenin olduğunu ortaya çıkartmıştır. Şah İsmail'in varlığı da bu kitlenin Osmanlı'dan kopmaya hazır ve istekli hale gelmesini sağlamıştır. Burada önemli nokta şudur ki, başlarda yalnızca dinî bir hareket olan Safevîlik, 50 yıl gibi kendi şartlarında uzun bir sürede kopmadan, dağılmadan ve tutkusunu kaybetmeden devam ederek devlet haline gelmiştir. Şeyh Cüneyd'e tâbi olanların torunları da şeyhlerinin torunlarına aynı ve hatta daha fazla tutkuyla bağlı olmuşlardır. Bunun en önemli sebeplerinden biri de Anadolu'daki Safevî müritlerinin Mehdi beklentisidir¹⁵⁶. Nesilden nesile devam eden bu

---

¹⁵⁴ Hoca Saadettin Efendi, *Tâcü't-Tevarih*, C. II, (yay. haz. İsmet Parmaksızoğlu), Ankara 1979, s. 345-346.

¹⁵⁵ Allouche, *a.g.e.*, s. 87.

¹⁵⁶ M.G.S. Hodgson, *İslâm'ın Serüveni*, C.3, (çev. Kollektif), İstanbul 1993, s.30.

inanca göre Mehdi gelecek ve onları zalimin zulmünden kurtaracaktır. Bu öylesine güçlü ve köklü bir inançtır ki, yüzyıllar boyunca konar-göçer toplulukların zihninde yaşamaya devam etmiştir. Kendilerini en güçsüz, zayıf hissettiklerinde belki de onların hayatta kalmalarını sağlayan, mücadelelerine devam etme gücü veren yegâne duygu olmuştur. Şimdi de bu insanları sıkıştıkları yerden kurtaracak kişi zuhur etmiş ve onlara yeni topraklar, yeni hayatlar vaatmekteydi. Bu o kadar basit bir inançtı ki, tek bekledikleri kendilerince kaybettikleri hayatlarını geri almak üzerine kuruluydu. Yoksa hiçbir kaynak bize Anadolu'daki binlerce Türkmen'in İran'da millî bir Fars devleti idealiyle yahut Osmanlıya muhalif bir Şii devleti kurmak gayesiyle mücadele ettiğini göstermemektedir.

Öte yandan konar-göçer aşiretlerin geçmişten gelen yönetim gelenekleri ile merkezî devletlerin yönetim tarzlarının uyuşmaması, yüzyıllar boyunca aşılammış bir sorun olarak yeniden ortaya çıkmıştır. Yönetilen olmaktan ziyade her daim yönetimin bir parçası olmak isteyenlerin varlığı ise merkezî devletler için ciddi bir tehdit unsuruydu. Siyaseten içinde buldukları durum ise Türkmen Beylerini yeni arayışlara ve davranışlara itmiştir. Özellikle merkezî yönetim ağının yönetici unsurlarının devşirme kökenli olmaları ve Türkmen Beylerinin hiçbir surette bu sisteme girememeleri, devlet ile aralarındaki mesafenin daha da fazla açılmasına neden oluyordu. Ayrıca daha önce üzerinde durulduğu üzere Türkmen topluluklarının devlet algısı, içinde buldukları durumdan bir hayli farklıydı. Dikkat edildiğinde görülecektir ki, Orta Asya'dan itibaren kurulan bütün Türk devletlerinin bir tür toplumsal sözleşmeyle meydana geldiğidir. Büyük Selçuklu, Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Devleti için de bu durum değişmemiştir. Ancak kendi rızaları ile bir araya gelip kurdukları devletin artık parçası olmadıklarına inanan ve yöneticileriyle sorun yaşayan bazı konar-göçer Türkmen zümreler şimdi de Osmanlı'dan ayrılıp yeni bir oluşumun parçası olmak üzere harekete geçmişlerdir. Türkmenler kendi rızaları ile Osmanlıların etrafında bir araya geldiklerinde kendileriyle liderleri tam bir bütünlük içerisindeydiler. Liderleri de aynen kendileri gibi yaşıyor, kendileri gibi inanıyor, kendileri gibi mücadele ediyordu. Osmanlılar her şeyleriyle kendi kişiliklerini taşıyordu. Ancak büyüyen ve büyüdükçe daha karmaşık hale gelen siyasî yapıyla ve lideriyle aralarındaki mesafe hem maddî hem de manevî anlamda açılmaya başladı. Zamanla meydana gelen

değişimlere uyum sağlayamadılar ve değişen sistemin parçası olmadılar. Bu noktada haklı haksız hükmü vermek mümkün değildir. Çünkü her iki taraf da kendi varlığının devamı için mücadele etmektedir. Merkezîleşen ve gittikçe büyüyen bir devlet elbette artık yazılı olmayan töreler, yağmalar, mevsimlik kazançlar ile devam edemezdi. Öte yandan yüzbinlerce insanın hayata dair alışkanlıklarını, yönetim geleneklerini, inançlarını, dünya algılarını paralel bir hızla değiştirmesi de beklenemezdi. Özetle inceden bir kopuşun başladığı bu dönemlerde Şah İsmail'in zuhuru ve vaatleri söz konusu topluluklara eski alışkanlıklarına dayanan yeni bir hayatı teklif ediyordu. Osmanlı yönetiminin koyduğu kurallar altında kendilerini güvensiz, mutsuz ve en önemlisi hayatları elinden alınmış hisseden bu kitleler yeni bir liderin altında yeni bir hayat için mücadeleyi göze alıyorlardı.

Siyaseten bu kopuşun nedenlerini anlamak oldukça mühim bir noktadır. Çünkü Sultan II. Bayezid'den itibaren Osmanlı kaynakları ilgili zümrelerin bu tavırlarını farklı şekillerde yorumlamışlardır. İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman* adlı eserinde bu yaşananların nedenini şöyle izah etmiştir; “*Ömründe ve diyarında kendüye kimse âdem dimeyen bikârlar tuman begleri olub hadden ziyade itibar buldular. İşinden çıktı gitti... Yerden ayrılıp yurdun terk edip çubuğun dağıttı. Evin ocağın yıkıp harap etti. Ana varan begler olurmuş deyu zikr olan taifeden kalanları dahi keman-ı intikamı kurmuşlardı*¹⁵⁷”. Burada yazar her ne kadar merkezden bakışı aktarsa da esasında yazdıkları Türkmenlerin içinde bulunduğu psikolojiyi açıkça yansıtmaktadır. Yazar evini terk edenleri bey olma heveslisi olarak eleştirse de bu kişilerin kaybettikleri değerleri yeniden kazanma adına bir mücadeleye girdiklerini anlayabilmek mümkündür. Müneccimbaşı ise yaşanan sıkıntıları daha gerçekçi değerlendirmiş ve şöyle demiştir; “*Bütün bunların sebebi, Sultanın memleketin durumundan bî-haber olması, memleketin idaresini vezirlere bırakıp yaptıkları işleri, aldıkları tedbirleri kontrol etmemesi olmuştur. Vezirlerden her birinin kendilerine bağlı adamları vardır. Bunlar da rüşvet almak, mallarını arttırmak için halka zulmetmekten geri kalmıyorlardı*¹⁵⁸.”

---

¹⁵⁷ Kemalpâşa-Zâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VIII/II. Defter, vr. 198/a; Ahmet Uğur, *Kemalpaşa-Zâde İbn-Kemal*, Ankara 1996, s.67; Ömer Faruk Teber, *XVI. Yüzyılda Kızılbaş Farklılaşması*, (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2005, s. 70.

¹⁵⁸ Müneccimbaşı Ahmed Dede, *Sahâif-ül-Ahbar fi Vekayi-ül-a'sar*, C.2, (çev. İsmail Erünsal), İstanbul 1974, s.428.

Sultan II. Bayezid devrindeki isyan hareketlerinin siyasî ve ekonomik nedenleri üzerinde durulmuş ve ona göre tedbirler alınmaya çalışılmıştır. Fakat zamanla toplumsal tepkiler ve Safevî Devleti ile olan ilişkiler dinî argümanlara bağlı olarak yorumlanmaya başlanmıştır. Özellikle devlet yönetiminden kendilerince muzdarip ve sorunlu kimselerin Mehdi gelecek, sorunlar bitecek inancı gittikçe artmıştır. Artık Osmanlı merkezî yönetiminden kurtulmanın tek yolunun Mehdinin zuhuru olduğuna iman edilir hale gelmiştir. Anadolu'daki bu zümrelerin inancı ise Şah İsmail'in temel politikası olmuştur. Kendini Mehdi ilan eden ve halifeleri vasıtasıyla bunu Anadolu'da duyuran Şah İsmail tüm propagandasını bu inanca dayanarak yapmıştır. Sonuçta bu süreçte Şah İsmail, İran'da On iki İmam Şia'sına bağlı devletini kurmak için savaşırken Anadolu'dan giden Türkmenler hayvanlarını otlatacakları, özgürce dolaşacaklarına inandıkları bir hayat için mücadele ediyordu. Ancak artık tüm iktisadî, siyasî sorunlar yerini dinî gerekçelere bırakmış ve iki devlet arasındaki mesele dinî söylemler üzerinden şekillenmeye başlamıştır. Bunun belki de en önemli nedeni ise tarih boyunca insanları etkili bir şekilde eyleme sürükleyen, hislerine hitap ederek kendilerince faziletli işler yaptırabilen unsurun sadece din olmasıdır¹⁵⁹. Bu yüzden artık nedenlerin bir önemi kalmamıştır. Saflar daha net hale gelmiş ve toplumsal, siyasî sıkıntılar yerini mezhep mücadelesine bırakmıştı. Bu durum Osmanlı merkezî yönetiminin de işini kolaylaştırmıştır. Çünkü öncelikle ilgili devirde merkezin dinine uymayı reddetmek devlete karşı işlenmiş büyük bir suç idi¹⁶⁰. Kutsal gelenek ve birlik bozulacak olursa toplumun temelleri sarsılır ve devletin dirliği, birliği kalmazdı. Bu dağılmayı engellemek için de bozguncularla mücadele etmek dinî bir gereklilik haline geliyordu. Bir başka yönüyle de din, sosyal sistem içinde belirsiz dünyayı dönüştürme işlerini yerine getirmekteydi¹⁶¹.

Devlet yönetiminden memnun olmayan topluluklar için de belirtildiği üzere mücadelelerini dini zemine kaydırma geçerli bir yöntemdi. Unutulmamalıdır ki, herhangi bir toplumun üyelerini birbirine bağlayan şey gelenektir. Türkmen topluluklarının ise gelenekleriyle var olduğu bilinen bir hakikattir. İlgili topluluğun kabul ettiği dinî yorumun hedefi de tartışmasız bu bağı korumak ve sıkılaştırmaktır. Bu

¹⁵⁹ Roberto Cipriani, *Din Sosyolojisi & Tarih ve Teoriler*, (yay.haz.Ali Coşkun), İstanbul 2011, s. 32.

¹⁶⁰ Cipriani, *a.g.e.*, s. 75

¹⁶¹ Cipriani, *a.g.e.*, s. 21.

durum topluluğun bütün üyeleri için geçerlidir. Ayinlerde, törenlerde topluluk üyelerinin birbirleriyle daha samimi ve sıkı ilişki kurmalarını sağlar, grubu diğer gruplardan ayrı tutar. Oluşan kapalı ortak girişimin başarısını garanti eder ve ortak tehlikeye karşı da birlikte hareket etme inancını kuvvetlendirir¹⁶². Yine bu zamanlar da meydana konulacak olan siyasi oluşumların ve mücadelelerin dini bir karakter sergilemesi zaruriydi aksi halde hiçbir zaman var olması, taraftar kazanması ve devam etmesi mümkün değildi¹⁶³. Tıpkı Babaî İsyanında ve Şeyh Bedreddin isyanında olduğu gibi bu hareketler de bilindiği üzere kendi zamanlarının siyasi, ekonomik şartlarına karşı başlamış ancak zaman içinde dinî argümanlar ile desteklenerek asırlarca taraftar kazanarak devam etmiştir. Olaylardan yüzyıllar sonra ise, Bedreddinî yahut Babaî denilen kimliklerin oluşması gibi Kızılbaşlık da bu dönemden itibaren siyasî mücadelenin dinî ismi olmaya başlamıştır.

Sonuç olarak Osmanlı-Safevî mücadelesinin ilk dönemi olan Sultan II. Bayezid devrinde bir tür soğuk savaş yaşanmıştır. Elçilik ilişkileri ile karşılıklı dengeli bir siyaset izlenmiştir. Ancak alt kademede önemli adımlar atılarak Anadolu'dan İran'a geçişlere engel olunmaya çalışılmıştır. Safevî tarafı da Anadolu'ya gönderdiği halifeler vasıtasıyla Osmanlı yönetiminden memnun olmayan kitleleri örgütlemeye uğraşmıştır. Sorunun öznesi durumunda olan kitleler için ise sorunlar gittikçe ağırlaşmaktaydı. Kendilerine özgü mülkiyet, topraktan istifade etme ve otorite anlayışları vardı ve onların bu yaşam tarzları Osmanlı'nın merkezileşme politikası ile çelişmekteydi¹⁶⁴. Osmanlı yönetimi altında bütün imtiyazlarını kaybeden ve sıradan vatandaş olmaları beklenen konar-göçer aşiret beyleri de inançlarından daha fazla çıkarlarına yakın buldukları Safevîleri desteklemeyi tercih ediyorlardı¹⁶⁵.

---

¹⁶² Cipriani, *a.g.e.*, s.66.

¹⁶³ Cipriani, *a.g.e.*, s. 105.

¹⁶⁴ Hamid Kusha, "The Irano-Ottoman Historical Bloc: The genesis of a Macro Structure", *International Journal of Turkish Studies*, Vol: 20, Nuber: 544,1990-1991, s.114

¹⁶⁵ Dalkesen, *a.g.t.*, s. 16.

2.4. Yavuz Sultan Selim Dönemi (1512-1520)

Babası Sultan II. Bayezid (1447-1512) daha hayattayken başlayan taht mücadelesi sonucunda Yeniçerilerin desteği ile tahta geçen Sultan Selim, sekiz yıllık kısa hükümdarlığının sonunda, halen dahi en çok tartışılan ve toplumsal hafızada birçok hükümdardan daha fazla yere sahip yegâne kişidir. Kısa saltanatında aldığı yahut aldığı iddia edilen kararları ve uygulamaları ile bugüne damgasını vurmuştur denilebilir. Bazı Alevî-Kızılbaş yazımında O, 40.000 Alevî'yi öldüren ve toplum hafızasında "kâfir Kızılbaş" imgesini çeşitli fetvalar ile resmileştiren kişidir. Sultan Selim günümüzde oluşturulmaya çalışılan Alevî-Sünni farklılaşmasının da baş aktörü olarak gösterilmeye çalışılmaktadır.

Kaynaklar Şehzâde Selim'in Trabzon'dan itibaren yürüttüğü mücadeleyi detaylı bir şekilde aktarmaktadır¹⁶⁶. Bu süreçte Şehzâde Selim payitahta yakın olabileme gayretindedir. Fakat o dönem için tahtın en güçlü adayı durumunda olan Şehzâde Ahmet, Şehzâde Selim'in İstanbul'a yakın bir yere atanmasına mani olmuştur. Selim bu engellemeye karşın çabasından vazgeçmemiş ve ısrarları neticesinde Kefe'ye atanmıştır. Ancak bu sonuç Şehzâde Selim'in mücadelesini durduracağı yerde onun daha aktif bir politika izlemesine neden olmuştur. 10 Mayıs 1511'de Kefe'den ayrılan Şehzâde Selim askerlerini 100 küçük gemi ve yedi kayığa bindirerek tahta doğru askerî harekete geçmiştir. 1 Haziran 1511'de ise Falçı-Kamçı suyu kenarına konan Selim'in yanında Trabzon'dan beri yanında olan 600 adamı vardı. Ayrıca Kırım Hanının oğlu Saadet Giray ve 300 adamı da Şehzâde Selim'in yanında yer almıştı. Burada dikkat çeken önemli nokta ise bu mücadelede Şehzâde Selim'e sayıca en büyük desteği Dobruca bölgesindeki Kızılbaş-Alevî temayüllü sipahiler ve Türkmenler vermiştir¹⁶⁷. Fetret Döneminden ve Şeyh Bedreddin İsyanından itibaren merkezî yönetimle problemi olan zümreler, Şehzâde Selim'in babası Sultan II. Bayezid'e karşı mücadelesinde onunla birlikte hareket etmekten çekinmemişlerdir. Ayrıca hedefi, Sünni karşıtı bir anlayış ile ortaya çıkan Şah İsmail ve yandaşlarını bertaraf etmek olduğu iddia olunan Şehzâde

¹⁶⁶ M.Çağatay Uluçay, "Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?", *İ.Ü.E.F.T.D.*, C.6, S.9,1954, s.53-90; aynı yazar, C.7, S.10,1954, s.117-142; aynı yazar, C.8, S.11-12,1956, s.185-200; ayrıca bkz: Şehabeddin Tekindağ, "Bâyezid II.'in Tahta Çıkışı Sırasında İstanbul'da Vukua Gelen Hadiseler Üzerine Notlar", *İ.E.F.T.D.*, S.14, İstanbul 1959, s. 85-96; aynı yazar, "Bayezid'in Ölümü Meselesi", *İ.E.F.T.D.*, S. 24, İstanbul 1970, s. 1-16.

¹⁶⁷ Feridun M. Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, İstanbul 2010, s.54

Selim'in tahta onlara benzeyen inaniştaki kişilerin yardımıyla isyan etmesi hayli dikkat çekicidir. Şehzâde Selim, topladığı askerî güç ile harekete geçmiş ve Yeniçeri Ordusuyla savaşmıştır. Ancak bu mücadeleyi kaybeden Şehzâde Selim Kefe'ye dönmek zorunda kalmıştır. Şehzâde Selim zahiren taht ihtimalini kaybettiğini düşündüğü bir anda en ciddi rakibi Şehzâde Ahmed adeta tahtı kendi elleriyle Şehzâde Selim'e sunmuştur. 1511'de patlak veren Şah Kulu İsyanı, Şehzâde Selim için tahtın yolunu açmıştır. Bu isyanda gerekli tedbirleri alamayan ve isyanı bastırmakta güçlük gösteren Şehzâde Ahmet, Yeniçerilerin nazarında ciddi bir itibar kaybına uğramıştır. Hatta 21 Eylül 1511'de toplanan Yeniçeriler isyana atıfla “*birkaç ayağı çarıklı Türk'ten korkup kaçana hiç saltanat verilir mi?*¹⁶⁸” diyerek sokağa dökülmüşlerdir. Ardından da Sultan II. Bayezid'in huzuruna çıkarak “*Sen artık işten kaldın bize dahi padişah gerek, öyle olsa biz dahi Selim Beyi padişah eyledik*¹⁶⁹” deyip tahta geçmesi için Şehzâde Selim'i desteklemişlerdir. Neticede 24 Nisan 1512'de Şehzâde Selim, Alevî-Bektaşî kesimlerle rabitası bulunan Yeniçerin desteği ile tahta oturdu. Ancak hemen akabinde 14 Mayıs 1513 yılına kadar süren iç mücadeleler başladı¹⁷⁰. Bir yıl süren bu saltanat kavgasından başarıyla çıkan Sultan Selim artık şehzâdeliği döneminden beri yakından takip ettiği Şah İsmail'in üzerine yürümek üzere hazırlanmaya başladı.

Alevî-Kızılbaş tarihi için dönüm noktası sayılan Çaldıran Savaşının (1514) sebebini Safevî kaynakları; Diyarbakır hâkimi olan Ustacalu Muhammed Han'ın, Şah'tan habersiz Sultana meydan okumasını ve hakaret kastıyla ona mektubun yanında kadın elbisesi, başörtüsü gibi şeyler göndermesini ayrıca Nur Ali Halife'nin de Tokat'ı yaktırmasını gösterirler¹⁷¹. Öte yandan iktisadî şartlar da savaşın önemli nedenleri arasındadır. Safevî Devleti kısa zamanda İran'ı, Afganistan'ın batısını, Kafkasya'nın orta ve güney bölümlerini içine alan büyük bir devlet haline gelmişti. Özellikle Özbek Hanlığını mağlup etmesinin ardından Safevî Devleti doğuda Osmanlı'dan sonra ikinci güç haline geldi. Gittikçe büyüyen iki devleti besleyen ekonomik faaliyetler ve ticaret yolları ise ortaktı. Safevî Devleti en önemli gelir kaynağı olan ipek ticaretinde

¹⁶⁸ Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, C.II, (yay.haz. İsmet Parmaksızoğlu), Ankara 1979, s. 189.

¹⁶⁹ Uluçay, “a.g.m.”, *İ.Ü.E.F.T.D.*, C.7, S.10, s.124.

¹⁷⁰ Uluçay, “a.g.m.”, *İ.Ü.E.F.T.D.*, C.8, S.11-12, s.199.

¹⁷¹ Hasan Beg Rumlu, *Ahsenü't Tevarih, İranlı Tarihçilerin Kaleminden Çaldıran (1514)*,(yay.haz. Vural Genç), İstanbul 2011, s.47.

Osmanlı'ya muhtaç durumdaydı. Çünkü Anadolu, Safevî Devletinin batıya açılan yegâne kapısıydı. Onlar için ekonomik bağımsızlık ya bu topraklara hâkim olmaktan ya da yeni yollar bulmaktan geçiyordu. Buna karşın Osmanlı Devleti'nde ipek sanayinin en önemli tedarikçisi İranlı yetiştiricilerdi. Osmanlılar İran'daki önemli ipek üretim merkezleri olan Mazenderan, Gilan ve Şirvan'daki Safevî hâkimiyetine son verip ticarî anlamda özgür kalma arzusundaydı¹⁷². Neticede her iki devletin kamu gelirlerinin ve gümüş stoklarının önemli bir bölümü Avrupa ile yapılan ipek ticaretinden sağlanıyordu ve ortak ticarî faaliyetler, yollar nedeniyle Osmanlı ve Safevî Devletleri birbirlerine bağımlı hale gelmişti. Bunu kırmanın tek yolu da birbirlerinin topraklarına hâkim olmaktan geçiyordu. Özetle büyümek ve zenginleşmek isteyen Safevî Devleti Anadolu'ya hâkim olmak zorundaydı. Ortadoğu ve İslâm dünyasının tek güçlü devleti olarak Avrupa'da ilerlemek isteyen Osmanlı'nın ise hem arkasında güçlü bir devlet olmaması hem de ekonomik faaliyetlerinde özerk olabilmesi için Safevî Devletine son vermesi gerekiyordu.

Safevî Devleti ile Osmanlı Devletini karşı karşıya getiren bir diğer önemli faktör de insan unsuruydu. Çeşitli nedenlerle Anadolu'dan kaçan insanlar hem Osmanlı'nın ciddi iş ve gelir kaybına uğramasına hem de rakip devletin gittikçe güçlenmesine neden oluyorlardı. Bu gidişin önünü kesmenin tek yolu da yine Safevî Devleti'nin varlığına son vermektir. Şah İsmail, Anadolu'yu kazanma noktasında oldukça avantajlı görünmekteydi. O bu süre zarfında hiçbir zaman açıktan bir mücadeleye girişecek adımlar atmamıştır. Ancak Osmanlı'dan memnun olmayan zümreleri el altından yönlendirerek ve destekleyerek başarıya ulaşacağını planlamış olabilir. Çünkü 1511 Şah Kulu ve 1512 Nur Ali Halife isyanları ile Osmanlı ordusunun birçok defa yenilmesi, Şah İsmail'in bu politikasının daha etkili sonuçlar vereceğini düşünmesine imkân sağlamıştır. Birkaç yılı bulan taht mücadelesinden doğan yönetim boşluğu ise konar-göçer toplulukların yanı sıra yerleşik ahalinin de zor zamanlar yaşamasına ve yönetimden soğumasına neden olmuştur. Hazırlanan raporlar ise bu durumu daha net bir şekilde ortaya koymuştur. Bu hususta Ali bin Abdülkerim

---

¹⁷² Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C.1, (çev. Ayşe Berktaş-Serdar Alper), İstanbul 2000, s. 270.

Halife'nin hazırlayıp Sultan Selim'e sunduğu rapor dikkate şayandır. Ali bin Abdülkerim Halife'nin raporunu şu şekilde özetlemek mümkündür:

a) Kadılar fukaranın hakkını yemekte, iskat-ı salât ve hatta rüşvet almakta. Ölen bir kimsenin serveti bunlar, naibler, yalancı tanıklar ve müteseyyidler arasında yağmalanmaktadır. Bu sebeplerden dolayı toplumda denge bozulmuş, bir taraftan yokluk içinde kıvranan halk kitlesi öte taraftan çok müreffeh bir zümre meydana çıkmıştır. Ali Bin Abdülkerim Halife bu durumu “*biri tokluktan öle biri yokluktan öle*” deyimini ile özetlemiştir.

b) Bilhassa bennak resmi denilen bir vergiden halkın bıkmış, usanmış olduğunu, bu verginin toplanmasında büyük yolsuzlukların yapıldığını belirtmiştir.

c) Hukukî uygulamalarda usulsüzlüklerin olduğunu özellikle miras hukukunda halkın zor duruma düşürüldüğünü yazmıştır. Ölen kişinin mirasçı oğlu yoksa on kızı dahi olsa bu topraklar üzerinden onlara hiçbir hak tanınmadığını ve kalan toprakların doğrudan beylik arazisine katıldığını yazıp durumu Padişaha; “*Bu Sultanım gayet zulümdür, ol yetimler şöyle fakir aç kalırlar, ağlaşa ağlaşa kırılır giderler. Katı müşkil hal ziyade zulümdür. Lûtfedüp Sultanım bu zulmü kabilsen ref’idesiz*” diyerek arz etmiştir.

d) Evlenmek isteyen zengin ve fakirden gerdek resmi yahut resm-i gerdek diyerek alınan 66 akçelik vergiyi eleştirmiştir. O, şeriat hükümlerinde böyle bir verginin olmadığını ve Padişahın da şeriat hükümleri dışında hareket edemeyeceğine göre bu verginin mutlak suretle kaldırılması gerektiğini yazmıştır¹⁷³.

Ağırlıklı olarak ekonomik nedenlerle çıkan ve Şah İsmail'in el altından desteklediği isyanlara yalnızca halk değil tımarlı sipahilerin de katıldığı bilinmektedir. İsyancıları daha yıkıcı ve şedit hale getiren de bu askerî zümrenin desteğidir. Şah Kulu İsyanından sonra durumu teftiş etmek üzere görevlendirilenlerin merkeze sundukları raporları Anadolu'daki sipahilerin durumunu net bir şekilde ortaya koymaktadır:

“*Eğer bu kadar âdemle buluşmak nâ-ma'kul iken niçin buluşuldu deyu buyurulursa men' olunmakta kusur kalmadı. Buluşulmamağa sa'y olundu, men' olunmakta çare olmadı. Bu husus cemi' bilece olan sancak beyi ve subaşı kullarımızın ma'lûmlarıdır. Ve eğer buluşmağa sebep nedir, muharrik kimdir? deyu buyurulursa*

¹⁷³ Selahattin Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, Ankara 1969, s. 20-27.

teftiş olunacak ma'lum olur. Şimdiki halde memleket harab oldu. Reayanın ahvali harabdır. Memleketin tedariki gayet gerekdir, düşman günden güne ziyade olub fesadın artırmaktadır. Askerin içinde sipah taifesinden çok âdem vardır. Ekserisi fesadları eden anlardır. Hisara üşüb hisara muzayika vermişlerdir. Hisar cenginde çağırub söylerlermiş ki; bir dahi timar satarlar mı? Timarımızı satun alı alı cemi rızkımız tükendi. Timar almağa deve gerek, mal gerekdir. Yoldaşa timar yoktur. Nerede maldar etrak taifesi varsa, bezirgân oğulları varsa, kadioğulları varsa cümlesi ehl-i timar oldular. Padişahın ne kadar aşçısı, seyisi, mehteri vesair hüddamı varsa cümlesi ehl-i timar oldular, yoldaşa dirlik kalmadı. Görsünler imdi timarı nâ-mahalle verüb Sipahi taifesini zulmetmekten ne fitneler zahir olsa gerektir...?¹⁷⁴”

Özetle, Sultan II. Bayezid döneminde başlayan taht mücadeleleri akabinde çıkan isyanlar ve Sultan Selim'in tahta hâkim olmasına kadar geçen süre zarfında doğan idarî boşluk devlet görevlilerinin keyfi uygulamalarına fırsat vermiştir. Memurların bu süre zarfında yaptıkları ise reaya olsun asker olsun halkın Osmanlı yönetimi ile arasını açmış ve onları devletten soğutup uzaklaşmalarına neden olmuştur. Hiçbir zaman devletsiz yaşayamayan ancak içinde buldukları sistemden de memnun olmayan kimseler de kendi hayat tarzlarına uygun gördükleri, kaybettikleri hakları kazanacaklarına inandıkları ve kendilerini güvende hissedeceklerini düşündükleri Safevî çatısı altında yaşamak üzere Anadolu'yu terk ediyorlardı.

Sultan Selim tüm bu ekonomik, siyasî ve sosyal meseleleri dikkate alırken bir taraftan da girişeceği seferin hukukî ve dinî temellerini atmak zorundaydı. Çünkü savaşaacağı devlet öncelikle Müslüman bir devlet yani Dâr-ül İslâm idi. Anadolu'dan yahut çevre devletlerden gelen Müslümanlarca kurulmuş bir devlet idi. Şah İsmail de daha evvel Osmanlı yönetimince kabul görmüş olan bir tarikatın lideriydi. Daha önemlisi Osmanlı hâkimiyetinde hatırı sayılır bir kitle Şah İsmail'in şahsına ve temsilcisi olduğu tarikata sempati duyuyordu. Bu sebeplerle Osmanlı yönetimi çıkaracağı fetvalar ile evvela Şah İsmail'in vaaz ettiği inancın İslâm'a uygun olmadığını bu nedenle onun ve takipçilerinin açıkça küfür içerisinde olduklarını akabinde de Şah İsmail'in faaliyetleriyle İslâm'a ve Müslümanlara zarar verdiğini ilan ve ispat etmesi

---

¹⁷⁴ Uluçay, “a.g.m.”, *İ.Ü.E.F.T.D.*, C.6, S.9, s.54-55.

gerekiyordu. Ancak böylece Safevî Devleti'nin Dâr-ül Harb¹⁷⁵ olması sağlanabilir ve savaş meşru hale gelebilirdi. Elbette savaşa hazırlanan Safevî Devleti için de durum farklı değildi. Onlar da soydaş ve dindaşlarına karşı mücadele edecek, ya ölecek ya da öldürecek. Her iki taraf da halkını ve askerini motive edebilme adına benzer argümanları kullanma yoluna gitti. Safevî din adamları zalim Osmanlı imajına vurgu yaparak Türkmenlerin bir anlamda yumuşak karnını kullandı ve bu savaşı, akrabalarını zalimin elinden kurtarma fırsatı olarak sundu. Ayrıca Safevî din adamları da “köpek” dedikleri Sünnileri öldürmenin, mallarını yağmalamanın ve onları köle yapmanın sevap olduğuna dair fetva yayınladı¹⁷⁶. Karşılıklı başlatılan bu politik harpte Osmanlı uleması da benzer argümanları kullanarak peş peşe fetvalar yayınladı. İlgili fetvalar ile Anadolu halkının ve Osmanlı yönetiminden memnun olmayanların nazarında Şah İsmail'in itibarının zedelenmesi hedeflenerek onun manevî kişiliği ve kurtarıcı kimliği sarsılmak istenmiştir. Özellikle Kemal Paşazâde ve Hamza Sarı Görz'ün fetvaları Sultan Selim'in Safevî seferinin ehliyeti olmuştur. Her iki fetva ile Safevî Devleti'nin ısrarla Dâr-ül Harb olduğu vurgulanmış ve yapılacak savaşın bir cihad sayılacağı belirtilmiştir. Şah İsmail'in açıkça küfür içerisinde olup, hâlihazırda İslâm'a küfürde ve Müslümanlara zulmetmeye devam etmekte olduğu bu duruma bir son verilmesinin gerektiğini

---

¹⁷⁵ Hanefî mezhebinde, bir Dâr-ül-Harb “ahkâm-ı İslâm'ın bazısının icrası ile Dâr-ül İslâm'a inkılâp eder. Bu hususta ittifak vardır. Bir Dâr-ül İslâm'ın, Dâr-ül Harbe inkılâp etmesi hususunda ise, iki ayrı görüş mevcuttur. Bu görüşlerden birincisi İmamı A'zam Hazretlerine, diğeri ise İmameyn'e (İmam Muhammed ve İmam Yûsuf) aittir. İmam-ı A'zam'a göre Dâr-ül İslâm'ın Dâr-ül Harbe inkılâp edebilmesi için aşağıdaki üç şartın birlikte tahakkuk etmesi lâzımdır. Eğer bu şartlardan birisi noksan olursa, yine o diyar, Dâr-ül İslâm'dır, Dâr-ül Harb değildir.

a) İçerisinde küfür ahkâmı bitemamiha tatbik edilecek. Küfür ahkâmının yüzde yüz tatbik edilmediği meselâ, sadece cuma ve bayram namazlarının kılınabildiği bir diyara Dâr-ül Harb denemez.

b) O diyar Dâr-ül Harbe muttasıl olacak, yani o diyarın sınırları ve komşu hudutları tamamen kâfirler tarafından kuşatılmış olacak. Eğer bir diyarın hudutlarından herhangi bir tarafı Dâr-ül Harble muttasıl, yani bir Müslüman memleketine komşu olursa, o diyar Dâr-ül Harb olamaz. Çünkü İmam-ı A'zama göre “Bir Müslüman memleketle komşu olan Müslümanlar tamamen mağlûp sayılmazlar. O Müslüman memleket ile imanî, ahlâkî, itikadî, içtimaî, siyasî, ticarî ve an'anevî ilişkilerini devam ettirebilirler; İslâmî şairi yaşatabilirler.”

c) İçinde eski eman ile emin bir Müslüman veya zimmi kalmamış olacak. Yani o beldede daha önce can ve mal güvenlikleri mevcut olan Müslümanların veya zimmîlerin (gayri muslim azınlıkların) bu güvenlikleri bir kâfir istilâsıyla ortadan kalkmış olacak.

İmameyn ise, Dâr-ül İslâm'ın Dâr-ül Harb'e inkılâp etmesini “Orada şirk ahkâmının yüzde yüz tatbik edilmesine ve gayr-i Müslimlerin Müslümanlar üzerinde mutlak galebesine” bağlamışlardır. Bu ise bir İslâm beldesinin gayr-i Müslimlerce tamamen istilâ edilmesine bağlıdır. Ömer N. Bilmen, *Hukuk-u İslâmiye ve Istilâhat-ı Fıkhiyye Kamusu*, C.3, İstanbul 1950, s. 335-337.

¹⁷⁶ Dalkesen, a.g.t., s.54.

yazmışlardır. Sonuç olarak Şah İsmail'in yolunu seçenlerin mürted olup bunlara uygulanacak hükmün de mürtedlere uygulanacak hüküm olduğu yazılmıştır.

Bu fetvaların devlet ve toplumdaki yansımalarını şöyle değerlendirmek mümkündür: Evvela Osmanlı yönetimi bu din bozguncularına karşı dinî ve toplumu müdafaa edici konuma geçtiği için Sünni öğretiyi bütün devlet kademelerinde ve sosyal hayatta ikame etmeye yönelmiştir. Önceki dönemlere göre kendi resmi ideolojisini ve yaklaşımını katı sınırlarıyla belirlemiştir¹⁷⁷. Yani Fatih Sultan Mehmed döneminde tesis edilmeye başlanılan “Osmanlı Sünniliği” kemale ermiş ve sınırları daha belirgin hale gelmiştir. İkinci olarak, savaşı meşrulaştırma gayesi ile alınan fetvalardaki tanımlar ve ağır ithamlar zamanla neticesi günümüze değin devam eden kopuşa neden olmuştur. Bu fetvalara göre devlet için Kızılbaş, isyan eden, dinden sapmış olan, elinden yemenin içmenin haram olduğu ve evlenilmemesi gereken, Safevî taraftarı kişi demektir. Bu ithamların muhatabı olan zümreler için ise Kızılbaşlık kendi maddî ve manevî değerlerini korumanın bir yolu hatta onların devlet iktidarına karşı muhalefetlerinin ifadesi haline gelmişti¹⁷⁸. Bu yönüyle XVI. yüzyıl Osmanlısında Kızılbaşlık dinî mahiyetinin dışında siyaseten de “*direnış kimliği*”¹⁷⁹ olarak gelişmeye başlamıştır denilebilir. Sosyo-ekonomik ve siyasi şartların sonucu olarak anlamı değişen Kızılbaşlık, mevcut şartlar dâhilinde gittikçe marjinalleşmiştir. Ayrıca karşılıklı verilen fetvalardaki evlenme yasağına bağlı olarak topluluk ilk olarak izolasyon sürecinde ezoterik bir gizli örgütlenme biçimini almıştır. Bu aşamadan itibaren topluluk, evliliklerini sıkı bir endogami uygulamasına tabi tutarak kendini tekrar tekrar üretmiştir. Bu uygulamalar Kızılbaş-Alevîlerin sosyal ve kült toplumuna aidiyetin istisnasız olarak soya dayanma şartının zaman içinde ilkeleşmesine neden olmuştur. Kendi içine kapanan topluluk zamanla bir nevi etnik mezhep haline gelmiştir. Buna bağlı olarak da kendi teolojisini oluşturmuştur. İçinde buldukları toplumdan uzaklaştıkça kendi dinî ritüellerini oluşturdukları gibi kendi sosyal ve hukuki teşkilatlarını kurmuşlardır. Örneğin bütün Kızılbaş-Alevîler kendi aralarında yaşadıkları her sorun ya da

---

¹⁷⁷ Emecen, *a.g.e.*, s. 97.

¹⁷⁸ Krisztina Kehl-Bodrogi, *Kızılbaşlar/Alevîler*, (çev. Oktay Değirmenci/ Bilge Ege Aybudak) İstanbul 2012, s. 38.

¹⁷⁹ “Direnış Kimliği: Hakim olanın, başat olanın mantığı tarafından değersiz görülen ve-veya damgalanan konumlarda/koşullarda bulunan aktörler tarafından geliştirilir”, Manuel Castells, *Enformasyon Çağında: Ekonomi, Toplum ve Kültür, Kimliği Gücü*, C.2, (çev. Ebru Kılıç), İstanbul 2008, s. 14.

danışacakları herhangi bir konu için bağlı oldukları ocağın dedesine başvururlar. Bu ocaklardaki dinî ve sosyal liderlerin en önemli işlevi kendilerine bağlı olanlar arasındaki hukuki ve sosyal sorunları gidermektir. Böylece Anadolu'daki Kızılbaş-Alevî topluluklar bağlı oldukları dedenin liderliğinde büyük ölçüde kendi kendilerini yönetir bir düzeye ulaşmışlardır¹⁸⁰.

Bu tahlilden sonra tekrar savaşa ve neticelerine bakılacak olunursa; Çaldıran Savaşı Osmanlı için oldukça zorlu geçmiştir. Şah İsmail bütün tahriklere rağmen uzun süre savaş meydanına çıkmamıştır. Kaynaklara göre bu taktiğin nedeni Osmanlı ordusunu yormak ve askerleri zor durumda bırakmaktır. Bu yorum isabetli bir yorumdur zira sefer sırasında özellikle Yeniçeriler sıkıntılarını sık sık dile getirmekten çekinmemiştir. Hatta bir keresinde Karaman Beyi Hemdem Paşa vasıtasıyla Sultana şöyle demişlerdir; *“Bizi savaşa getirdiniz ama önümüzde savaşacak düşman yok. Bu viran olmuş memlekette nereye kadar gidebiliriz? Çok az yiyecek ve bitmez tükenmez yol, atlarımızı ve bizi takatsiz bıraktı. Bu ezik ve perişan ordu eğer düşmanın ordusu karşısında kendini koruyamazsa suç kimin olacak? Allah korusun eğer Kızılbaşlara yenilirsek bu ayıp bize ölümden beter gelir. En iyisi birisini gönderelim ve Erdebilöğlü Şah İsmail ile anlaşma yapalım.”*¹⁸¹ Fakat Hemdem Paşa'ya Sultanın tepkisi çok sert oldu. Paşa, Safevîler ile şartlar ne olursa olsun mutlaka savaşmayı düşünen Sultan Selim'in hışmından kurtulamadı¹⁸². Ne var ki, Sultan Selim'in bekleyişi sona erdi ve Şah İsmail'den haber geldi. Şah, Sultanı Çaldıran ovasında savaşa davet etti. Ancak savaş öncesi bir başka sıkıntı kaynaklara şöyle yansımıştır; uzun ve çetin bir yolculuğun akabinde ordunun hemen mi yoksa biraz dinlendikten sonra mı savaşa gireceği Divânda tartışılmıştır. Sultan, Divânda, baş defterdar Pîrî Çelebi'ye fikrini sormuş, o da hemen harekete geçilmesi gerektiğini, çünkü asker içinde akıncıların çoğunun Kızılbaş temayüllü oluşu sebebiyle Şah İsmail'e sevgi duyduklarını, eğer bir gece daha beklenirse Safevî casuslarının bunların aklını çelebileceğini, böylelikle ya onun tarafına

---

¹⁸⁰ Kehl-Bodrogi, *a.g.e.*, s. 39.

¹⁸¹ Nasrullah Felsefi, “Çaldıran Savaşı”, *İranlı Tarihçilerin Kaleminden Çaldıran (1514)*, s. 115-116.

¹⁸² Emecen, *a.g.e.*, s. 110.

geçebileceklerini yahut da savaşta gereği gibi mücadele etmekten kaçınacaklarını, bunun da asker nazarında kötü sonuç doğuracağını ifade etmiştir¹⁸³.

Neticede 23 Ağustos 1514’de yapılan meydan muharebesinde Osmanlı ordusu, Safevî ordusunu mağlup etti ve Sultan Selim 7 Eylül 1514’de Tebriz’e girdi. Sultan kışı Tebriz’de geçirmeyi düşünüyordu. Çünkü Şah İsmail ele geçirilememiş ve kesin bir sonuç alınamamıştı. Bu nedenlerle Sultan baharda ikinci bir sefer düzenleyerek tüm bölgeyi fethetmeyi düşünüyordu. Ancak Sultanın Tebriz’de kalışı sekiz günden uzun süremedi. Zira şehrin etrafındaki tahıl depoları ve yiyecek türünden her şey Şah’ın emriyle yakılmıştı. Sultan ordusu için gerekli olan yiyeceği bulmakta güçlük çekiyordu. Ordunun ihtiyacı olan tüm iâşe çevre bölgelerden ve yüksek fiyatlarla geliyordu. Bunların nakledilmesi ise hava şartların ağırlaşması nedeniyle gittikçe zorlaşıyordu¹⁸⁴. Sultan Selim’in İran’dan hızlı dönüşünde ordunun payı ise daha büyüktü. İddiaya göre Asker hem zor şartlar altında yaşamak istemediği için hem de dinî vaziyeti görmeleri nedeniyle daha fazla Tebriz’de kalmak istemedi. Savaş öncesi Pîrî Çelebi’nin kaygısının da haklı olduğu ortaya çıkmıştı. Yeniçeri Ağası ve askerlerin ileri gelenleri Sultana sundukları arizada şunları yazmışlardı;

“... Bizim mutaassıp ulemâımız rafz ve ilhâd konusunda bizi haberdar etmediler. Sultani dahi gafîl avladılar. Bu günahsız insanların kanlarının dökülmesine sebep oldular. Müslümanları öldürmemiz için bizi tahrik ettiler. Ezan-ı Muhammedî’nin beş vakit okunduğu, Kur’an’ın okunduğu, namaz kılınıp orucun tutulduğu ve La İlahe İllallah Muhammeden Resulullah sözünün dillerden düşmediği bir memlekette insanlar hangi şer’î gerekçeyle öldürülür. Eğer eli açık namaz kılmak, ezanda Eşhedu Enne Aliyyen Veliullah ve hayya alâ hayrî’l-amel demek şer’e aykırı ise neden Şafiîler bazen elleri açık bazen kapalı namaz kıyorlar. Eşhedu Enne Aliyyen Veliullah gerçi bidattır; ama mescide minare yapmak gibi güzel bir bidattır. Hepimiz de Ali’nin Veliyullah olduğunu biliyoruz. Bizim müezzinlerimiz de sabah ezanında hayya âlâ hayrî’l-amel

---

¹⁸³ “... Hemen durmayıp ve göz açtırmayıp duruşulmak ve adüvvün gözü öğrenip alışmadan hemen uruşulmak gerektir. Zira ki, askerden Mihalli taifesi ve saire Kızılbaş’a muhib olub onların mezhebinden olanlar bu gece Şah’ın casusları işvâsıyla câiz ki öteye gitmek ihtimali ola veyahut cenge el ucuyula yapışalar, can ü gönülden ceng etmeyeler, dahi askere fütur gele ve andan sonra adüvvün üzerine Allah Allah deyüp yürüyüp göz açtırmayıp dokunmakta çok hal vardır...” Tansel, a.g.e., s. 53; Emecen, a.g.e., s. 121.

¹⁸⁴ Felsefî, “a.g.m.”, s.141.

diyorlar. Gerçek şu ki biz İranlılar ile savaşmayacağız. Bizim savaşımız ancak mülkümüzde olur¹⁸⁵.”

Bu vaziyet üzerine Sultan Selim tekrar ulemadan fetva istedi ve askerlere yazılı olarak şu cevap verildi:

“Ulemanın ve Ehl-i Sünnetin nazarında bu mezhebin Kur’an ve Sünnete aykırı olduğu doğrulanmıştır. Bundan dolayı batıldılar ve sapkındılar. Müslümanlardan her kim bu yola girer ve onu takip ederse mürted olur. Mürtedlere gereken cezayı vermek ve böyle nahak bir mezhebin İslâm ülkesinde yayılmasını engellemek İslâm padişahına vaciptir. Allah’ın kelamı olan Kur’an’ı onlar sonradan ortaya çıkarılmış, yaratılmış olarak görürler ve onun mana-yı şerifini yorumlarlar. Ehl-i Sünnetin ve şeriatın kabul etmediği şeyleri yerine getirirler. Bu ziddiyeti vacip addederler ve Şeyheyn-i Zi’n-nûreyn’i gâsıp-ı hilâfet ve mürted kabul edip onlara hakaret ederler. Ümmü’l-müminîn Ayşe’yi türlü iftiralarla karalar ona lanet ederler. Ashâb-ı kibâra, aşere-yi mübeşşereye, Ashâb-ı soffaya hakaret ederler. Ehl-i Sünneti kâfirden daha aşağı tutarlar. Pak Müslümanların malını, canını ve ırzını kendilerine helâl, helâlleri de haram addederler. Kur’an’ın hükümlerini de değiştiriyorlar.¹⁸⁶” Bu fetva üzerine Yeniçerilerin direnişi dinmiş olmasına karşın Sultan Selim gerek iâşe zorluğu gerekse alttan alta devam eden muhalefete daha fazla mukavemet edemedi ve sekizinci günün sonunda İstanbul’a dönüş emri verdi. Fakat bu durumu asla affetmedi. Askeri ikna ve kontrol edemeyen birçok yöneticiyi idam ettirdi¹⁸⁷.

Çaldıran savaşı askerî açıdan beklenen sonuçları tam manasıyla veremedi. Ancak siyasî, sosyal bakımlardan neticeleri daha önemliydi. Öncelikle Osmanlı, ideolojik ve dinî bakımdan İslâm dünyasında dengeleri belirleyen güç haline geldi. Bunun yanı sıra Osmanlı Devleti kitabî İslâm’ın yani kendileri açısından doğru din anlayışının en başta gelen temsilcisi olarak aykırı ve dışlanan mezhebî anlayışlara ve hareketlere set çekme görevini üstlendi¹⁸⁸. Bu savaş Safevî Devletinin idarî sisteminde de değişikliklere neden olmuştur. Çaldıran mağlubiyetinden sonra göçebe toplulukların askerî gücüyle devletin daha fazla yönetilemeyeceğini ve büyüyemeyeceğini gören Şah

---

¹⁸⁵ Felsefi, “a.g.m.”, s.142.

¹⁸⁶ Felsefi, “a.g.m.”, s.143.

¹⁸⁷ Emecen, a.g.e., s. 172-176.

¹⁸⁸ Emecen, a.g.e., s. 145.

İsmail mağlubiyet neticesinde Türkmen aşiretlerinin zayıflamasını da fırsat bilerek merkezî otoriteyi güçlendirmeye yönelik adımlar attı ve bürokratik yapıda İran kökenlilere yer vermeye başladı. Neticede Türkmen aşiretleri bu sefer de Safevî Devletinin merkezîleşme politikası ile karşı karşıya gelecekti¹⁸⁹.

Savaşın Anadolu'daki Şah İsmail taraftarları için sonucu ise tam manasıyla bir yıkımdı. Çünkü savaştan önce Osmanlı yönetimiyle sorunlu kitleler için Şah İsmail Tanrısal niteliklere haiz, yenilmez bir kurtarıcıydı¹⁹⁰. Fakat savaştan sonra Şah'ın yenilmez ve yanılmaz olduğu inancı yıkıldı. Dolayısıyla bu mağlubiyetle Şah'ı Tanrının cisimleşmiş hali olarak görme inancı ve onun tarafından kurtarılma ümidi bitti¹⁹¹. Fakat bu hakikat Anadolu'da Şah'a inananların Osmanlı'ya karşı muhalif tavırlarına son vermedi. Bu dönemden itibaren, özellikle Kanuni zamanında, İran tarafından gelecek kurtarıcı Mehdi beklentisi yerini yerli ihtilalci, mesiyenik hareketlere bıraktı.

Son olarak Sultan Selim'in şahsında Osmanlı yönetiminin Kızılbaşlığa karşı tavrını değerlendirmeye tabi tutmak gerekirse; günümüzde birçok kaynak Osmanlı yönetimini Kızılbaşlığa ve Kızılbaşlara karşı sert tutumunu örnek göstererek bunun bir mezhep mücadelesi olduğunu iddia etmektedir. Yaşananlar sadece dinî farklılıklar üzerinden açıklanmaya gayret edilmektedir. Bu iddiaya temel olarak da savaşa dair verilmiş fetvalar ve varlığı şüpheli Kızılbaş-Alevî katliamı gösterilmektedir. Ancak Sultan Selim'in Memlûklular üzerine düzenlediği sefer incelendiğinde ise meselenin özü daha net anlaşılacaktır. Sultan Selim'den önceki yıllarda Memlûklular, Toroslara kadar Akdeniz Bölgesinin doğu yarısını ve güneydoğu Anadolu'yu yönetimleri altına almışlardı. Memlûklular, Osmanlıların güneydeki ilerlemelerine ciddi bir biçimde karşı koyamıyor fakat Osmanlı aleyhine ele geçirdikleri her fırsatı da değerlendirmeye çalışıyorlardı. Özellikle taht mücadelesi dönemlerinde şehzâdelere yardım ediyorlardı. Ayrıca yine ekonomik manada her iki devlet ortak paydada buluşuyordu. Sultan Selim, Osmanlı Devleti için tehdit olarak gördüğü Memlûklular üzerine gitme kararını Divânda tartışmaya açtığında ise sefer kararının alınması kolay olmadı. Çünkü Memlûklular Müslüman ve Sünni idi. Safevîlere karşı kullanılan argümanlar geçerli değildi. Bazı

---

¹⁸⁹ Dalkesen, *a.g.t.*, s.55.

¹⁹⁰ David Morgan, *Medieval Persia*, London 1988, s. 116.

¹⁹¹ M. Roger Savory, "Some Reflection on Totalitarian Tendencies in the Safavid State", *Studies on the History of Safawid Iran*, London: *Variorum Reprints*, s. 239-240.

Divân üyeleri de özellikle bu nokta üzerinde duruyor ve itiraz ediyordu. Divânda Vezir Hocazâde Mehmed Paşa'nın konuşması ise devletin düşman algısının görülmesi ve anlaşılması adına çok önemlidir. Sefer yanlısı vezir şunları söylemiştir; *“Bizim için şu ya da bu dinden ya da milletten olmak söz konusu değildir. Önemli olan devlete yönelmiş tehlikeyi ortadan kaldırmaktır. Tehlikenin görüldüğü yerde karşısına çıkmaktır. En önemli ve gerekli olan şey de düşmanlar birleşmeden önce onların yarattığı tehlikeyi tek tek gidermektir.”* Nihayetinde de ülke gerçekleri ve devlet menfaatleri din birliğinden üstün gelmiş ve Memlûk Devleti üzerine sefer düzenlenmesine karar verilmiştir. Alınan savaş kararını öğrenen Kansu Gavri ise Sultan Selim'e mektup yazmış ve şöyle demiştir; *“...ikimiz de Allah'a şükür Müslümanların padişahlarıyız. Yönetimimiz altında olanlar müminler ve muvahhitlerdir. Sûfi gibi harici değillerdir. İki devlet arasındaki bir çatışma Müslümanlara zarar verecektir. Eğer aramızdaki dostluğun bozulmasına biz sebep olduysak, onu düzeltmeye hazırız...”*¹⁹² Fakat Kansu Gavri'nin bu çabası sefere mani olamamış ve Sultan Selim düzenlediği sefer ile bu devlete son vermiştir.

Bu durum Osmanlı Devletinin menfaatleri, devletin devamlılığı hususunda hareket noktasının din olmadığını açıkça göstermektedir. O halde Safevî üzerine sefere gitmeden evvel neden dinî söylemleri ön plana çıkardığını tartışmak mümkündür. Daha önce de birçok yerde vurgulandığı üzere Safevî ve Osmanlı Devletlerinin nüfus tabanı ortaktı. Safevî tarikatının ve Şah İsmail'in Anadolu'da büyük bir sempatizan kitlesi vardı. Ancak en önemlisi gerek İran'a gidenler gerekse Anadolu'da kalanlar için Safevî Devleti, Osmanlı Devletinin alternatifi durumundaydı. Şah İsmail de her iki coğrafyadaki tüm Osmanlı muhaliflerinin manevî lideri ve kurtarıcısı olarak görülüyordu. Anadolu'daki isyanlar Şah adına yapılıyor ve binlerce insan tarafından destekleniyordu. Safevîlere karşı yapılacak seferde aynı dili konuşan ve aynı inanç yorumunu paylaşan askerler karşı karşıya gelecekti. Hem içeride hem dışarıda verilecek mücadelenin meşru olmasının tek yolu ise tarafların birbirini dinsiz ilan etmesinden geçiyordu. Bir anlamda her iki devlet fetvalar aracılığıyla kamuoylarını ikna etmeye çalışmıştır denilebilir. Mısır seferi için böyle bir çabaya girilmemiştir. Çünkü orduyu veya halkı Memlûk Devletine ya da Kansu Gavri'ye bağlayan maddî, manevî bir bağı

---

¹⁹² Yavuz Ercan, “Yavuz Sultan Selim Dönemi”, *Türkler*, C.9, s. 799-800.

yoktu. Mısır seferi için kararın Divânda verilmesi yeterli olurken İran seferi için evvela Bektaşî ocağına bağlı Yeniçerilerin ve sonra da halkın ikna edilmesi zorunluydu. Bu da dönemin şartları gereği sadece din vasıtasıyla olabilirdi.

Son olarak Çaldıran Savaşı öncesinde Sultan Selim tarafından yapıldığı iddia olunan Kızılbaş-Alevî katliamına dair kısa bir değerlendirme yapmak gerekirse; günümüzde çeşitli yazılı ve görsel yayınlarda Sultan Selim'e atfedilen bu katliam iddiasına dayanılarak maksatlı yorumlar yapılmaktadır: *“Yavuz Sultan Selim ile ilgili hangi kaynak, hangi araştırma yapılırsa yapılsın, Onun en büyük Alevî-Türkmen düşmanı olduğu ortaya çıkıyor. Kendi insanlarını, kendi ırkından, kendi dininden olanları katlederek, yok ederek, yok sayarak, dışlayarak, kovarak, düşmanlık güderek yeryüzüne Yavuz dışında bir kral ne bir hükümdar ne bir padişah ne de bir yönetici gelmemiştir. Savaşmak amacıyla üzerine gittiği Türk hükümdarı Şah İsmail'e saldırırken arkada isyan edecekleri, başkaldıracakları savıyla insanları katletmek hiçbir nedenle haklı gösterilemez. Ve Yavuz Sultan Selim Han'ın yaptıkları ne tarihte ne de günümüzde savunulamaz. Bunu savunmak en az Yavuz Sultan Selim kadar acımasızlık, gaddarlıktır¹⁹³”*. Bir başka yorum ise şöyledir; *“ ... Ama Yezid'den Abbasîlere, Selçuklulara ve Osmanlılara geçen zihniyet yine durmadı. Kan akıttı. Türklüğün ve Müslümanlığın bayraktarlığını yaptığını iddia eden Osmanlı Türklükten ve Müslümanlıktan çok uzaktı. Arapça, Farsça konuşan, Arap gelenekleri ve göreneklerine öykünen bir yönetim nasıl Türk olurdu? Özbe öz Türk Şah İsmail'e savaş açan nasıl Türk ve Müslüman olurdu? Bu “Osman”ın oğulları ne olduğu belirsiz despotlar, eli kanlılar, yüzyıllar boyu en temiz şekilde millet şuuru içinde yaşayan Anadolu Alevîliğini ortadan kaldırmaya çalıştılar. Osmanlı padişahları korkunç bir hışımla Alevî-Kızılbaş kırımı yapmışlardır. Yüzbinlerce Alevî öldürülmüş, köyleri malları yağmalanmış, yurtlarından sürülmüşlerdir. Tarihin gözyaşı hep kan akacak. Yapılan haksızlığı ise yine tarih hiç unutmayacak... Osmanlı halkı, köylüyü, emekçiyi ezip sömürüyordu. Halk aç, halk çaresiz; Paşa zalim, kan yağıyor gökten¹⁹⁴.”*

Buraya yalnızca iki örnek almakla yetiniyoruz. Zira konuya dair özellikle internette yapılan aramalar neticesinde bu ve benzeri şekilde bilimsellikten uzak birçok

¹⁹³ <http://alevilikvebektasilik.blogcu.com/yavuz-sultan-selim-ve-aleviler/8770078>, 06.10.2013.

¹⁹⁴ Ayhan Aydın, “Alevîliği ve Pir Sultan'ı Savunmak”, *Cem Dergisi*, S.16, 1992, s.46.

yorumu kolaylıkla bulabilmek ve okuyabilmek mümkündür¹⁹⁵. Tespit edebildiği kadarıyla Yavuz'a atfedilen bu iddiaların yegâne kaynağı ise İdris-i Bitlisî tarafından kaleme alınmış olan ve Sultan Selim'e sunulan Selimşahnâme adlı eserdir. Selimşahâme'de “*Din Sultanının İran topraklarına Yönelmesi ve Mülhit Kızılbaş'ı Ortadan Kaldırmak Amacıyla Acem Diyarına Düzenlenecek Seferin Hazırlıkları Konusundaki Hikâyenin Mazlum Fezlekesi*¹⁹⁶” başlıklı bölümde yer alan olay şu şekilde anlatılmıştır;

“...Bilgin tabiatlı Sultan, bu topluluğa bağlananları kısım kısım, isim isim kaydetmeleri için her yöreye bilgili kâtipler gönderdi. Yediden yetmişe herkesin adının yüce makamlı divana getirilmesini istedi. Yazıcılar isimleri deftere kaydedince yaşlı ve gençlerden oluşan kayıtların sayısı kırkbin oldu. Ulaklar yazılan defterleri yörenin hâkimlerine ulaştırdıktan sonra her yörede keskin kılıç, adım adım yazılanlara yöneldi. Bu öldürülenlerin sayısı hesaplanan kırk bini de aştı. İtaat bakımından Hak'tan kim yüz çevirirse Hak onu siyaset kılıcıyla öldürür¹⁹⁷.”

Bu bilginin doğruluğunu irdeleme noktasında ilk soru böylesi bir sayımın ne zaman yapıldığıdır. Zira Sultan Selim'in tahta çıkışı ve tahta hâkimiyetini tesis ettiği tarih 14 Mayıs 1513'tür. Çaldıran Seferi için Mart 1514'de Edirne'den yola çıkmıştır. Basit bir hesap yapılacak olursa dönemin şartları 10 ayda tüm Anadolu coğrafyasını adım adım dolaşp, binlerce insanı kaydetmek, merkezde bu defterlerin incelenmesinden sonra askerlerin tekrar Anadolu'ya dönüp bu insanları iddia edildiği gibi “kılıçtan geçirmek” için yeterli bir süre değildir. Osmanlı tarihi araştırmacıları bilirler ki, bir nevi nüfus ve vergi tespiti için yapılan tahrir işleri bile yıllarca sürmektedir. Ancak bu ifade kabul edilip böylesi büyük bir sayımın yapılsa dahi o zaman bir başka sorun karşımıza çıkmaktadır. İdris-i Bitlisî 40 bin insanın defterlere kaydedildiğini belirtmiştir. O halde arşivlerde mutlak suretle söz konusu defterlerden örneklerin bulunması gerekmektedir. Zira Sultan II. Bayezid döneminden kalan arşiv belgelerinde İran'a gidenlerin yakalanmalarına ve öldürülmeleri dair emirlere ulaşabilirken Sultan Selim döneminden

¹⁹⁵ Arama motorları yardımıyla yapılan taramalarda yalnızca “Alevi, Yavuz” kelimelerinin yazılması neticesinde 2,5 milyondan fazla arama sonucuna ulaşılmaktadır. Maalesef bu sonuçların popülerlik sıralamasına göre olması nedeniyle de ilgililerin karşısına ilk çıkan sonuçlar, Yavuz Sultan Selim'in Alevileri katlettiğine dair kasıtlı ve bilimsellikten uzak değerlendirmelerdir.

¹⁹⁶ İdris-i Bidlisî, *Selim Şah-Nâme*, (yay.haz. Hicabi Kırılancı), Ankara 2001, s. 131.

¹⁹⁷ İdris-i Bidlisî, *a.g.e.*, s. 136.

günümüze kalan böyle bir defter yekûnunu şu ana kadar hiçbir araştırmacı bulamamıştır. Devletin bu defterleri imha ettiği iddia edilse dahi dönemin Anonim kroniklerinden de bu bilginin sağlamlasını yapmak mümkündür. Yeri geldiğinde Sultanı ve devlet adamlarını en şiddetli şekilde eleştiren birçok kronik bu çalışmaya kaynaklık etmiştir ve bunların hiçbirinde böylesi bir toplu katliamdan bahsedilmediği gibi iması dahi edilmemiştir. Şayet “bunların tamamı devlet merkezli ürünlerdir o yüzden bahsi geçmemiştir” iddiası ortaya atılacaksa bir başka kaynağa bakmak uygun olacaktır. XVI. yüzyılda yaşamış olan Pir Sultan Abdal yazdığı şiirlerde Şah’a olan sevgisini ve Osmanlı yönetimine olan tepkisini açık bir surette dile getirmekten çekinmemiştir. Ancak bilinen hiçbir şiirinde Osmanlı yöneticilerinin binlerce Kızılbaş’ı öldürdüğünden bahsetmemiştir¹⁹⁸.

Bir diğer önemli husus ise siyasî ve ekonomik olarak Osmanlı yönetiminin böylesi bir katliamı yapamayacağıdır. Osmanlı Devletinin Safevî Devletine sefer düzenlemesinin en önemli nedeni Anadolu’dan İran’a nüfus akışını önleyebilmektir. İnsanın yegâne güç ve gelir kaynağı olduğu bir dönemde Osmanlı, reyanın gidişini engelleyebilmek için mücadele ederken 40.000 bazı iddialara göre 100.000 kişiyi öldürmesi, devletin politik olarak kendi kendisiyle çelişmesi anlamına gelecektir, Safevî’nin yapamadığını kendisi yapacak ve binlerce insanını kaybedecektir. Ayrıca belirtildiği üzere devlet sefere çıkmadan evvel olası isyanları ve muhalefeti önleyebilme adına fetvalar alıp halkı ve askerî ikna etmeye çalışırken beri yanda toplumsal bir infiale neden olacak bir katliam yapması imkânsızdır. Çünkü devlet erkânı çok iyi bilmektedir ki, Anadolu’daki halk tepkisini birçok defalar büyük isyan hareketleriyle göstermekten çekinmemiştir. Devlet hiçbir suretle kendisini yıpratacak bir isyana açıktan neden olmak istememiştir.

Hakkında yüzlerde yorumun, yazıldığı iddia olunan Alevî katliamının bilinen tek yazılı kaynağı belirtildiği üzere İdris-i Bitlisî’nin kitabındaki ifadedir. Sonrasında yazılan tüm bilgiler de buradan aktarılmıştır. Keza olumsuz tüm yorumların da tek kaynağı yine aynı eserdir. Bir devlet memuru tarafından kaleme alınan ve Sultana sunulan bu eseri tarih metodoloji çerçevesinde tahlil ve tenkide tabi tutmadan olduğu gibi kabul etmek ve yazılanları tarihi bir hakikatmişçesine değerlendirmenin bilimsel bir

---

¹⁹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz: Abdülbaki Gölpınarlı-Pertev Nail Boratav, *Pir Sultan Abdal*, İstanbul 2010.

tavir olmaktan hayli uzak olduğu açıktır. Ancak özellikle günümüzde oluşturulmaya çalışılan Alevî-Kızılbaş kimliği tarihten beslenirken yüzeysel okumalarla ve ideolojik kaygılarla şekillendirilmeye çalışılmaktadır. Özne olan Alevî birey olumsuzladığı Osmanlı imajlarıyla kendi imajını “mazlum”, “bozulmamış öz” ve “zalime karşı direnen muhalif” olarak yeniden inşa etmektedir. Bu durum Vamık Volkan’ın geniş grup kimliğinin iki önemli parçası olarak gördüğü “seçilmiş zaferler” ve “seçilmiş örselenmişlik” kavramları ile yorumlanabilir¹⁹⁹. Geniş grup kimliğinin önemli bir parçasını oluşturan “seçilmiş örselenmişlik” Alevî-Kızılbaş kimliği açısından, Kerbela olayı ile Alevî bireye incinmiş öz benlik imgesi vermektedir. Osmanlı dönemine dair bakış bu imgeyi daha da kuvvetlendirmektedir. Bu bağlamda günümüzde Alevî birey için geçmiş, ders alınması, unutulmaması gereken bir alanı oluşturur.

Sonuç olarak, Sultan Selim döneminde yaşanan siyasî olayların Kızılbaş kimliğini olgunlaştırdığını söylemek mümkündür. Bu devirden itibaren Osmanlı Devleti için Kızılbaş; ekseriyetle Anadolu’da olup İran’a maddî-manevî yardım eden, Şah adına iş yapan, Şahı kendine lider kabul eden kişi anlamına gelmeye başlamıştır. Özellikle belgelerdeki ifadeler bu kanaati güçlendirir mahiyettedir. İlgili belgelerden de anlaşılacağı üzere, dini tanımlardan, tavırlardan daha ziyade devlet için Kızılbaşlığın ağırlıklı olarak siyasî bir tutumun ve taraftarlığın adı haline geldiğini görmek mümkündür. Süreçten en olumsuz etkilenen tarafın ise Osmanlı Devleti olduğu söylenebilir. Çünkü merkezî yönetim, hasım bir devletin idarecisine gönülden bağlı olup onun için faaliyet gösteren ama bunu kendi egemenlik sınırları içerisinde yapan kendi halkıyla karşı karşıya gelmek zorunda bırakılmıştır.

---

¹⁹⁹ “Seçilmiş Örselenmişlik; geniş bir grubun başka bir grup tarafından şiddetli bir ortak kayıpla ve umarsızlık duygusuyla yüzleşmesine, bir başka grubun kurbanı olmasına ya da paylaşılmış alçalma ve incinme duygularına yol açan bir olayın zihinsel tasarımı”, Vamık D. Volkan, *Körü Körüne İnanç*, İstanbul 2005, s. 67.

2.5. Kanuni Sultan Süleyman Dönemi (1520-1566)

Çalışma konumuzun son padişahı Sultan Süleyman döneminde öncelikle Sultanın Safevî politikasına kısaca bakılacaktır. Akabinde bu devirde Anadolu'da çıkan isyanların ve İstanbul'daki dinî temelli fikir akımlarının nedenleri ve sonuçları üzerinde durulacaktır. Meydana gelen olayların, çevrenin merkeze bakışını nasıl şekillendirdiğine ve sonuçlarına dair değerlendirmeler yapılacaktır.

1520 yılında tahta çıkan Sultan Süleyman tüm saltanatı boyunca 13 sefer-i hümâyûn düzenledi. Bu seferlerin yalnızca üç tanesi doğuya yani Safevî Devletine düzenlenmiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere Sultan Süleyman'ın öncelikli hedefi Avrupa olmuştur. Buna karşın Sultan Süleyman döneminde Safevîler karşısındaki Osmanlı politikasının ana özelliği İran'ı fethetme amacından ziyade bu devleti kuşatma ve izole etme çabalarından oluşmaktaydı. Çünkü Sultanın ilk hedefi Avrupa'ydı ve bu süreçte İran ile mevcut durağanlığı bozmak istemiyordu. Sultan Süleyman'ın İran'a 13 yıl boyunca arkasını kolayca dönmesine fırsat veren durumlar ise evvela Çaldıran Savaşının etkisiydi. Kurtarıcı, yarı Tanrısal Şah İsmail'in etkisini yitirmesi ile artık Safevîler Anadolu'daki güçlerini ve destekçilerini kaybetmişlerdi. Peşi sıra başlayan iç mücadele ise bu durumu pekiştirmişti²⁰⁰. Ayrıca Safevî Devletindeki bu iç savaşı kaybeden ve Şah Tahmasb ile beraber daha fazla yola devam edemeyeceğini gören bazı Türkmen beyleri tekrar Osmanlı'ya dönmeye başlamışlardı²⁰¹. Ayrıca 1533 yılına kadar Osmanlı'nın batıda kazandığı zaferler ve Sultan Süleyman'ın ılımlı politikaları doğuda o zamana kadar Safevî taraftarı olan yerel beylerin Osmanlı'ya katılımını arttırıyordu. Osmanlı Devleti, Safevî üzerine düzenlediği üç seferde de karşısında Tahmasb'ı bulamadı. Tahmasb her seferinde Osmanlı'nın önünden kaçtı ve ordunun çekilmesine müteakip yine Tebriz'i ele geçirdi. Sultan Süleyman bu seferler sonucunda devlete son veremedi fakat Safevî Devletini tam anlamıyla kuşatma altına aldı. 1555 Amasya Anlaşması ile Osmanlı için doğu meselesi uzun bir süre kapandı. Genel olarak da Doğu Anadolu ve Bağdat'ta sağladığı hâkimiyetler neticesinde Safevîler'in Anadolu'ya, güneye ve denizlere gidişi engellendi²⁰². Ayrıca Sultan Süleyman, babasının sert

²⁰⁰ Allouche, *a.g.e.*, s.114-115.

²⁰¹ Şah Tahmasb-ı Safevî, *Tezkire*, (çev. Hicabi Kırlangıç), İstanbul 2001. s. 11.

²⁰² Osmanlı Safevî münasebetleri hakkında detaylı bilgi için bakınız; Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612)*, İstanbul 1993; Remzi Kılıç, *Kanuni Devri Osmanlı-İran*

siyaseti yüzünden yabancılaşan uyrukların bağlılıklarını kazanmak adına önemli adımlar atmıştır. İlk olarak Sultan Selim'in Safevî Devletini zor durumda bırakma adına aldığı İran ile ticaret yasağı kararını kaldırdı. İranlı tüccarlar kadar Osmanlı tüccarları da bu yasaktan hayli zarar görmüştü. Şimdi bu yasak sona erdirildi, el konulan mallar sahiplerine iade edildi ve tüccarların geçen süre zarfındaki tüm zararları devlet tarafından tazmin edildi²⁰³.

Çalışma konumuz açısından Sultan Süleyman devrine yakından bakıldığında birbirine zıt iki durumun geliştiğini görmek mümkündür. Bir yanda Osmanlı hâkimiyeti Azerbaycan'dan, Yemen'den Viyana kapılarına kadar genişlerken öte yanda yoğun isyanlar ile Anadolu'da askerî mücadele, İstanbul'da ise zındık ve mühlid oldukları iddia edilerek idam edilen ulema ve sûfilerin neden olduğu toplumsal kargaşa birbirini takip etmekteydi²⁰⁴. Avrupa'da ve denizlerde görkemli fetihler ve askerî zaferlere karşın Anadolu'da ve İstanbul'da Osmanlı yönetimine karşı askerî ve fikrî mücadele yaşanıyor.

1520 yılından itibaren Anadolu'da yaşanan isyan hareketleri şunlardır:

1. Bozoklu Celal yahut Şah Veli İsyanı (1520)
2. Süklün Koca ve Baba Zünnun İsyanları (1526)
3. Domuzoğlan²⁰⁵ ve Beyce İsyanları (1526)
4. Şeyh Kalender Çelebi İsyanı (1526)
5. Seydi Bey ve İncir Yemez İsyanları (1529)

Aynı zaman diliminde ve yakın coğrafyalarda meydana gelmiş olan bu isyan hareketleri için eskiden beri bazı bilim adamları bunların hemen tamamının Safevîler ile

---

Münasebetleri (1520-1566), İstanbul 2006; Hosein Mirjaferi, "İranlı Tarihçilerin Bakış Açısıyla Kanuni Sultan Süleyman'ın Siyaseti ve Kişiliği", *Osmanlı*, C.1, s. 369-372; Nisar Ahmed Asrar, *Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı Devleti'nin Din Siyaseti ve İslâm Alemi*, (İ.Ü.E.F., Tarih Bölümü, Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1970-1971; M. Hilmi, *Kanuni Sultan Süleyman'ın 1533-1535 Bağdad Seferi*, İstanbul 1932; M. Tayyib Gökbilgin, "Süleyman I", *MEB.İ.A.*, C.11, s. 99-155; M. Tayyib Gökbilgin, "Arz ve Raporlara Göre İbrahim Paşa'nın İrakeyn Seferindeki İlk Tedbirleri ve Fütuhâtı", *Belleten*, C.XXI, S.83, Ankara, 1957, s. 449-483; Bekir Kütükoğlu, "Tahmasp I", *M.E.B.İ.A.*, C.11, s.617-647.

²⁰³ Gökbilgin, "Süleyman I", s.101; Shaw, *a.g.e.*, C.1, s.119; Chirtine Woodhead, "Süleyman Üzerine Görüşler", *Kanuni ve Çağı*, ed. Metin Kunt- Chirtine Woodhead, İstanbul 2003, s. 165.

²⁰⁴ Ahmet Yaşar Ocak, "Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Bir Osmanlı "Heretiği": Şeyh Muhyiddin-i Karamanî", *Yeniçağlar Anadolu'sunda İslâm'ın Ayak İzleri Osmanlı Dönemi*, İstanbul 2011, s. 51. (İleleyen bölümlerde bu makale "Şeyh Muhyiddin-i Karamanî" olarak kısaltılacaktır.)

²⁰⁵ İbrahim Peçevî, *Tarih-i Peçevî*, C.I, Matbaa-i Amire, İstanbul 1866, s. 120.

doğrudan ilişkili olduğunu hatta bazılarının bizzat onlar tarafından çıkartıldığını bu sebeple de söz konusu ayaklanmaların Kızılbaş isyanı olduğunu yazmışlardır. Ancak devrin siyasî ve ekonomik koşulları dikkate alındığında böylesi genel ve kat'i bir hükme varabilmek kolay görünmemektedir. Buna karşın bu isyanların Safevî desteğinden ziyade Anadolu halkının kendi kararı ve tavrı olduğuna dair daha ciddi veriler mevcuttur. Öncelikle Safevî Devletinin bu isyanları çıkartabilecek, desteleyebilecek durumda olmadığını görmekteyiz. Tahta 10 yaşında geçen Tahmasb'ın Anadolu'da böylesi büyük çaplı sosyal hareketleri sevk ve idare edebilecek bir iktidar gücüne sahip olduğunu söylemek zordur. Ancak daha önemlisi şudur ki, babası Şah İsmail tahta çıktığında 12 yaşındaydı ve büyük askerî zaferlerde ön saftaydı. Fakat Şah İsmail'in yanında yedi büyük Türkmen aşiretinin reisleri ve on binlerce aşiret mensubu aynı inançla birlikte hareket edebilmişti. Oysa Tahmasb tahta çıktığı andan itibaren, daha evvel Şah İsmail'in etrafında yekpare bir halde hareket edebilen Türkmen aşiretleri, şimdi hem kendi aralarında hem de yerel Fars bürokratlarıyla iktidar mücadelesi veriyordu. İlk dönemdeki o birlik ruhu ve büyüme ideali yerini taht üzerinde kim hâkim olacak kavgasına bırakmıştı. Yani Osmanlı'da isyanların en yoğun ve şiddetli yaşandığı dönemde Safevî Devleti kendi iç problemleriyle uğraşmaktaydı. Ayrıca Şah İsmail'in Çaldıran'da mağlup olması, Anadolu'daki taraftarlarının ona dair ümitlerini, heyecanlarını ciddi manada sarsmış idi. Bir diğer nokta ise, Şah İsmail hem siyasî hem de dinî lider konumundaydı. Anadolu'daki takipçileri ona yalnızca siyaseten değil manevî yönden de bağlıydı. Ancak Tahmasb ile babasından kendisine miras kalan takipçileri arasında böyle bir rabitanın olduğunu söylemek zordur. Açıktır ki, Osmanlı yönetiminden muzdarip olan kitleler Şah İsmail'i Mehdi olarak görürken oğlunu o derecede kurtarıcı Mehdi olarak görmemiş ve benimsememişlerdir. İsyarlarda da görüleceği üzere beklenen kurtarıcı artık dışarıdan gelmemiş, Anadolu halkının içinden çıkmıştır. Özetle bütün bu isyanların doğrudan Safevî desteği ile yapıldığını kanıtlayabilmek veya aksini kesin bir suretle yazabilmek için mevcut kaynaklar yeterli değildir. Ancak şartların tahlili bize bu isyanların dışarıdan teşvikle değil de iç dinamiklerin etkisiyle olduğunu düşündürmektedir.

Bir başka husus ise isyanların top yekûn Kızılbaş hareketi olarak kabul edilmesi meselesidir. İsyarlara bize aktaran sınırlı sayıdaki kaynaklardan biri olan

Solakzâde, Şeyh Kalenderoğlu İsyanına katılanları; “*eşraf ve esnaftan parasız, pulsuz burûniler, abdal torlaklar ve dinsiz meşrebliler ile mezhebsiz pek çok kötülük sever*” olarak tanımlamıştır²⁰⁶. 1520-1528 yılları arasında vuku bulan olaylar özellikle Orta Anadolu’da çıkmıştır. Bu bölgede yaşayan ve olaylara katılanları bu şekilde tanımlayıp yazmaktan daha önemlisi günümüzde dahi birçok yazarın bu süreçte yaşananları Kızılbaş isyanları başlığı altında toplayabilmesidir. Öncelikle isyanların Orta Anadolu’da olması, bölge insanların Kızılbaş, dinsiz asiler olmasından ziyade içinde buldukları durumun bir neticesidir. Tabiat ve iklim şartlarının zor olduğu, yılda bir defadan fazla ürün almanın mümkün olmadığı bir bölgede geçimini zorlukla devam ettiren bir nüfusun tepkilerinin dikkatle ve özenle okunması gerekmektedir²⁰⁷. Hayat şartlarının zor, ekonomik ve ticarî faaliyetlerin sınırlı olduğu bu bölgede devletin vergi politikasının ve devlet görevlilerinin tavırlarının bu isyanların en önemli nedeni olduğu açıktır.

Aynı yıllarda çıkan ve birbirinin devamı mahiyetinde olan Süklün Koca ve Baba Zünnun isyanlarını Kızılbaş isyanı olarak değerlendirmenin oldukça zor olacağı kanaatinizdeyiz. Birçok kaynakta yer aldığı üzere isyan şöyle gelişmiştir; Süklün oymağı beyi Musa Bey, işlettiği mezra için vergi memurlarının yazdığı 200 akçe vergiyi fazla bulmuştur. Yanına boy büyüklerinden de bazılarını alarak memurlar ile görüşmeye gider ve verginin 100 akçeye indirilmesini talep eder. Ancak memurlar bu ricayı kabul etmedikleri gibi yanlarında bulunan ve adı Süklün Koca olan dedenin hakaret maksadıyla saç ve sakallarını keserler²⁰⁸. Bu hakaret üzerine bir araya gelen ahali de birleşerek Baba Zünnun liderliğinde isyan etmiştir. İsyancılar ilk olarak aynı zamanda Sultan Süleyman’ın halasının oğlu olan Bozok Mirlivası Mustafa Bey’i ardından tahrir memur olan ve hakareti eden Kadı Muhyiddin’i ve kâtibi Mehmed’i öldürdüler. İsyanı durdurmak için gelen Karaman Beylerbeyi Hürrem Paşa ve beraberindeki birçok bey isyancılar tarafından öldürülünce isyan daha da büyüdü ve güçlendi. Bu mağlubiyet üzerine Rumeli Beylerbeyi Hüseyin Paşa isyancılar üzerine sevk edildi. Hüseyin Paşa

²⁰⁶ Solakzâde Mehmed Hemdemî, *Solak-zâde Tarihi*, C.II, (yay.haz. Vahit Çabuk), Ankara 1989, s.153-154.

²⁰⁷ Ocak, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Din, 14.-17. Yüzyıllar”, s. 127.

²⁰⁸ Peçevî, *a.g.e.*, s. 117-120; Faruk Sümer, *a.g.e.*, s.76; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.2, s. 246; Mustafa Akdağ, *Türkiye’nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, C.1, Ankara 1999, s. 118.

komutasındaki askerler Baba Zünnun'u öldürmeyi ve isyancıları dağıtmayı başarabildi. Fakat bu çarpışmada ağır yaralanan Rumeli Beylerbeyi Hüseyin Paşa kısa bir süre sonra vefat etti (1527)²⁰⁹.

Bu isyandan sonra Orta Anadolu'da ve güney bölgelerinde irili ufaklı isyanlar peş peşe patlak verdi. Başındaki yöneticiden veya uygulanan vergi rejiminden memnun olmayanlarca çıkarılan bu isyanlarda hedef bölgedeki devlet görevlileri oluyordu. Kısa bir sürede bu isyanlar bastırılabilirdi fakat bu isyanların hiçbiri Şeyh Kalender Çelebi isyanı kadar etkili olmamıştır. Süklün Koca-Baba Zünnun isyanından sonra çıkan her isyan yerel güçler ile bastırılabilirken Şeyh Kalender Çelebi'nin isyanını bastırmak üzere Vezir-i Azam İbrahim Paşa özel olarak görevlendirilmiş idi. Çünkü o gelinceye kadar sayıları 30 bini bulan isyancılar üzerlerine gelen her kuvveti bertaraf etmeyi başarmıştır.

Şeyh Kalender Çelebi kaynaklara göre Hacı Bektaş-ı Veli'nin soyundan olup dergâhın postnişinidir. Balım Sultan'ın 1516'da ölmesinden sonra en üst pirlük makamına oturan Şeyh Kalender Çelebi bu vaziyetten dolayı bölgesindeki en önemli manevî lider konumundaydı²¹⁰. Bulduğu makamın verdiği güç isyanı daha etkili hale getirmiştir. Peçevî eserinde bu durumu şöyle anlatmıştır; “... adı geçen Kalender Şah o kadar güç ve itibar kazandı, o kadar kalabalık bir topluluğun başı oldu ki, böylesi şimdiye kadar hiçbir asiye nasip olmuş değildi. Işık ve abdal anılan ne kadar inancı ve fiili bozuk kimseler var idiyse yanına toplanıp yirmi, otuz bin kadar eşkiyadan oluşan büyük bir çete hâsıl oldu²¹¹.” Solakzâde de bu topluluğu dinsizler, mezhepsizler olarak tanımlıyordu. Fakat esasında isyana güç katan ve daha yıkıcı, etkili olmasını sağlayan asıl kitleyi tımarları ellerinden alınmış kişiler oluşturuyordu. Birçok defa üzerlerine giden Osmanlı kuvvetlerini püskürten bu isyancılar ile savaşmanın kolay olamayacağını gören Vezir İbrahim Paşa, isyanın asıl nedenine dair yaptırdığı tetkiklerde vurucu gücün tımarlı sipahiler olduğunu fark etti. Bunun üzerine Paşa, dirlikleri ellerinden alınmış olanlara dirliklerinin geri verileceğine söz verdi. Bu sözü alan binlerce tımarlı sipahi de Kalender Çelebi'nin yanından ayrıldı. Askerî gücünün kırılması üzerine de isyan

²⁰⁹ Peçevî, *a.g.e.*, s. 119; Solakzâde, *a.g.e.*, s.151-152.

²¹⁰ Peçevî, *a.g.e.*, s. 120; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C.2, s. 346-347.

²¹¹ Peçevî, *a.g.e.*, s. 121.

bastırabildi²¹². Özellikle günümüzde bu isyanı ideolojik kaygılarla yorumlayanlar, Kalender Çelebi'nin mülkte ortaklık düşüncesini ve ona katılanların da bu düşünce uğruna fedakârane bir mücadele yaptıklarını yazarlar. Fakat tarihi hakikatler bize, Anadolu ahalsinin ve tımarlı sipahilerin bu isyanı ideolojik kaygılardan ziyade geçim kaygısıyla çıkarttığını göstermektedir. Çünkü Vezir İbrahim Paşa'nın, toprakların geri verileceğini söylemesine müteakip bir anda kesilen isyana başka bir neden aramak veya fikrî yakıştırmalarda bulunmak açıkça bir zorlamanın ve çarpıtmanın ürünü olabilir.

Fakat Selçuklu merkezî yönetimi gibi Osmanlı yönetimi de bu isyanlar ile bölgenin sosyo-ekonomik rahatsızlıkları arasında ilgi kurarak düzeltmeye yönelik tedbirler almamıştır²¹³. İsyandar bastırıldıktan sonra merkezî yönetimin önemsemediği isyancıların ve onları bastırmaya çalışan Osmanlı kuvvetlerinin yakıp yıktığı bölgelerin merkez tarafından imarı ve ekonomisinin güçlendirilmesi doğrultusunda bir çaba sarf etmediğini söylemek mümkündür. Çünkü isyana neden olan vergiler aynı oranda tutulmuş ve hatta arttırılmıştır. Bu durumun yarattığı sıkıntı sonraki dönemlere sarkmış ve yeni isyanlara neden olmuştur²¹⁴. Dönemin olaylarını anlatan yazarlar ise sekiz yıl boyunca farklı isimler altında çıkmış olan bu isyanları, nedenlerine dair herhangi bir tahlil yapmadan Kızılbaş isyanı başlığı altında toplamışlardır. Onlara göre bu isyanların nedeni belirtildiği üzere bu kişilerin dinden sapmışlığıdır. Daha önce de değinildiği gibi bu devirlerde devlete başkaldırı ile dinî başkaldırı aynı kabul edilmiş ve o şekilde yazılmıştır.

Kanuni Sultan Süleyman devrindeki isyanlara ve nedenlerine dair kısa değerlendirmeden sonra, İstanbul'daki vaziyete yakından bakılacak olunursa; Fatih Sultan Mehmed ve Yavuz Sultan Selim dönemlerinde şekillenen Osmanlı Sünniliğinin tam manasıyla olgunlaştığı bu dönemde bazı din adamlarının, merkezin savunduğu din anlayışına tamamen aykırı söylemlerle ortaya çıktığı bilinmektedir. İslâm dininin temel kaidelerini reddettikleri veya farklı yorumladıkları iddia edilen bu kimselerin peş peşe çıkmaları ve benzer şeyleri söylemeleri hayli dikkat çekicidir. Ancak burada amacımız ilgili kişilerin fikirlerini ve aralarında bir ilişkinin olup olmadığını değerlendirmekten

²¹² Peçevî, *a.g.e.*, s. 122-123; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C.2, s. 347.

²¹³ Ocak, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Din, 14.-17. Yüzyıllar", s. 127.

²¹⁴ Jean Louis Bacque-Grammont, "1527 Anadolu İsyarı Hakkında Yayınlanmamış Bir Rapor", *Bulleten*, C. LI, S. 199 (Nisan 1987)'den ayrı basım, Ankara, s. 108.

ziyade, bu kimselere atfedilen sözlere yer verdikten sonra merkezin mevcut vaziyete karşı tavrını görebilmek ve değerlendirebilmektir. Zira böylece devletin dinî konulardaki hassasiyetlerini anlamak mümkün olabilecektir.

Bu konuda karşımıza ilk olarak 1527 yılında Molla Kâbız çıkmaktadır. İran'dan geldiği yazılan Molla Kâbız halk arasında Hubmesih (mesih sever) olarak bilinen inancı savunmaktadır. O, Hz. İsa'nın Hz. Muhammed'den üstün olduğunu söylediği iddiasıyla yargılanmış ve İbn Kemal onun zındık olduğuna hükmederek idam edilmiştir²¹⁵. Ancak elimizde Molla Kâbız'ın tam olarak neyi savunduğu, düşüncesinin ne olduğunu anlatan kaynak bulunmamaktadır²¹⁶. Fakat Hubmesihliğin yalnızca İsa peygamberin şahsını sevmek ve onu yüceltmekten ibaret olmadığını devrin siyasî şartları göz önüne alındığında söylemek mümkündür. İslâm inancına göre dinin ve adaletin bozulduğu bir dönemde Mesih yeniden dünyaya gelecek ve Mehdi ile beraber zalimlere karşı mücadele ederek bozulan değerleri düzeltecek ve yeni bir dönemi başlatacaktır. Babaî İsyanından itibaren Anadolu'da Mehdi olduğunu iddia eden onlarca insan ve bunlarla bağlantılı yaşanan isyanlar bilinmektedir. Şah İsmail'in de bu inançla hareket ettiği ve desteklendiği malumdur. Kanaatimize göre Molla Kâbız'ın içinde olduğu hareket bu minvalde olup düşünceleri kısa zamanda halk arasında yayılmış ve konu Divân'a kadar gelmiştir ve nihayet İbn Kemal nihai hükmü vermiştir. Yine 1527 yılında idam edilen Hâkim İshak'ın söylemlerinin de buna benzer olduğu görülmektedir. Konuya dair elimizdeki tek kaynak ise Ebussuud Efendi'nin verdiği dolaylı fetvadır. İlgili fetvaya göre Hâkim İshak, Tevrat ve İncil'in bozulmadığını, bu dinlerin de geçerli ve doğru olduğunu savunmuştur²¹⁷. Her iki kişinin iddia edilen

---

²¹⁵ Peçevî, *a.g.e.*, s. 124.

²¹⁶ Salih Sabri Yavuz, "Kelâm'da Efdaliyyet Meselesi ve İbn Kemal'in "Efdaliyyetu Muhammed" Risalesi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, V (2005), S.1, s. 166; Akdağ, *a.g.e.*, C.1, s. 47.

²¹⁷ "Mes'ele: Kur'an'ı önce gelen kitabı tasdiklen ve ona şahid olarak, hak ile sana indirdik. Allah'ın indirdiği ile aralarında hükmet. (Kur'an:5/48). Hakîm İshâk ehîbbâsından olan Zeyd ve Amr ve Bekr âyet-i kerimede zikr olunan "ona şahid olarak" ibâreti ile istidlâl edip "hâliyâ, yehûd ve nasâra ellerinde Tevrat ve İncil inzâl olunduğu üzerinedir, asla tağyir olunmamıştır, min ba'din dahi tağyir olunmaz" diye i'tikad eyleseler. Tevrat adına hâliyâ yehûd ellerinde olan kitabda hazret-i Lût hakkında -hâşâ- "sekran olup kendini bilmez iken kızlarına zinâ eyledi" deyu mestur olup, Kur'an-ı azîme muhâlif ve münâkız nice nesnelere olsa vech-i meşrûh üzere i'tikad edip musır olan kimselere ne lâzım olur?

El cevap: Sebb-i sârih ve cehl-i kabîhdîr. İsrar ederler ise bil ittîfak katilleri lâzımdır. Tevbe-i sahiha edip imanlarını tecdîd edecek bizim eimme katında katilden halâs olurlar, sâir eimme mezheblerce hadden katil olunurlar.", Düздаğ, *a.g.e.*, s. 260.

söylemlerinin İslâm'ın temel kaidelerine aykırı olmasından dolayı ulema bu kimseler hakkında idam cezası vermiştir.

Bu dönemde fikirleri ve sözleri ile dikkati çeken ve ciddi dinleyici kitlesi olan bir başka kişi İsmail-i Maşûkî'dir. O Mehdilik iddiası ile bir ara devlet takibatına maruz kalan Aksaraylı Bayrâmî Melâmî Şeyhi Pir Ali'nin oğludur. Babası tarafından İstanbul'a gönderilen İsmail-i Maşûkî kısa zamanda Oğlan Şeyh namıyla tanınmıştır. Melâmî kaynaklarının ifadesiyle galebe-i cezbe ile maârif-i hakkanî ve esrâr-ı rabbaniyi mutazammın konuşmaları ve vaazları ile etrafında coşkun bir müritler ve hayranlar kalabalığı toplamıştır²¹⁸. Mahkeme kayıtlarındaki şahitlerin ifadelerine göre İsmail-i Maşûkî'yi idama götüren fikirleri şunlardır:

1. İnsan kadimdir ve insanlığını bildiği sürece onun için haram diye bir şey yoktur. Şeriatın haram dediği şeyler aslında helâldir.
2. Beş vakit namaz avam içindir. Mü'min olana yılda iki bayram namazı yeterlidir. Zaten oruç, zekât ve hac da avamı meşgul etmek, birbirlerine düşmelerini engellemek için gelmiştir.
3. Kıyamet, hesap ve kabir azabı gibi şeyler yoktur.
4. Zina ve livâta haram değildir. Bunlar aşkın lezzetidir.
5. Herkes aslında Tanrı'dır. Zira her surette görünen odur.
6. Ruh bir bedenden çıkar, ötekine girer.
7. Müridlerin kadınları, kızları ve oğulları ehlullâha helaldir.
8. İnsanı yaratan aslında kendisidir. Ama bir kadınla beraber olunur; ondan bir çocuk doğar; buna Tanrı yarattı denir²¹⁹.

İsmail-i Maşûkî'nin fikirlerine ve idamına dair tek kaynak olan mahkeme zabıtlarındaki bu iddiaların ne kadarının ona ait olduğu yahut şahitlerin kendi anlayıp algıladıklarından mı ibaret olduğu veya bir ihtimal de olsa kasten mi tahrif edilip şahitlerce ifade olunduğu sorusu kaçınılmazdır. Çünkü hiçbir kaynakta İsmail-i Maşûkî'nin kendi ifadelerini görmek mümkün değildir²²⁰. Ancak sonuç yine

²¹⁸ Ahmet Yaşar Ocak, "Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı Resmî Düşüncesine Karşı bir Tepki Hareketi: Oğlan Şeyh İsmail-i Mâşûkî", *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar*, İstanbul 2011, s. 61. (İlerleyen bölümlerde bu makale "Oğlan Şeyh İsmail-i Mâşûkî" olarak kısaltılacaktır.)

²¹⁹ Ocak, "Oğlan Şeyh İsmail-i Mâşûkî", s. 61; Akdağ, *a.g.e.*, C.1, s. 47-48, İstanbul Şer'iyye Sicilleri, *Evkaf-ı Hümayûn Müfettişliği*, nr. 4/2, s.34-36.

²²⁰ Ocak, "Oğlan Şeyh İsmail-i Mâşûkî", s. 65.

değişmemiş, İslâm'ın tüm öğretilerine karşı çıktığı iddia olunan Oğlan Şeyh idam edilmiştir.

1550 yılında idam edilen bir başka din adamı ise Şeyh Muhyiddin Karamânî'dir. Halvetî Şeyhi ve Halvetî tarikatının Gülşeniyye kolunun kurucusu olan Şeyh İbrahim Güleşeni'nin müridi olan Muhyiddin Karamanî yalnız tarikat içinde değil yüksek mevkili devlet adamları içinde de büyük şöret sahibidir. Mısır'da iken, Mısır Valisi Çoban Mustafa Paşa'nın ricasıyla Gebze'de yaptırdığı külliyesine gelmiş ve çalışmalarına burada devam etmiştir. Fakat bilinmeyen bir nedenden dolayı önce İstanbul'a oradan da Edirne'ye geçmiştir. Ancak hakkında devam eden şikâyetler üzerine ilk olarak Bayezid Camiinde ulema tarafından sorgulanmış ve neticesinde suçsuz bulunarak serbest kalmıştır. 1550 yılında ise bizzat Ebussuud tarafından tayin edilen başka bir ulema heyetince tekrar sorgulanmış ve bu sefer zındık olduğuna karar verilerek idam edilmiştir²²¹.

Şeyh Muhyiddin Karamânî'nin yargılandığı davada şahitlerin iddialarına göre onu idama götüren fikirleri şunlardır;

1.Vahdet-i Vücut Telakkisi: O dolaylı olarak Allah'ı tabiat ile özdeşleştirmektedir. Ona göre Allah eninde sonunda âlemin kendisidir. Ulûhiyeti bütün eşyaya isnat etmeyenler kâfir olurlar.

2. Ahiret meselesi: Şahitlerin ifadesine göre Şeyh İslâm imanının temellerinden biri olan “öldükten sonra dirilmeyi”, “Haşir yoktur; öte'den kim gelüp size haber verdi?” diyerek reddetmektedir.

3.Haram ve Helâl Meselesi: Şeyh İslâm'daki haram ve helal kavramlarına karşı çıkmaktadır. Ona göre; “Umûr-ı şer'iyye duvardır, umûr-ı itibariyyedir. Haram dedin haram olur, helâl dedin helâl olur.” Yani insan yaptığı bir işte kesin olarak helâllik, haramlık durumuna göre hareket etmemelidir. Bir işi isteyerek, arzu duyarak yapıyorsa ve helâl olduğuna karar vermişse bu onun için helâldir yahut zıddı haramdır.

4. Şahitlerin ifadelerine göre Şeyh “Cemîi evliya ve enbiyâya verilen bende bilfiil mevcuttur. Benden efdal dört kimesne geldi: Birisi Resûlullah ve birisi Ali ve birisi Şeyh Attar ve birisi sâhib-i Fusûs-ı hikem'dir” demiş ve kendisini

²²¹ Ocak, “Şeyh Muhyiddin-i Karamanî”, s. 52-54.

*Hz. Muhammed, Hz. Ali, Şeyh Ferideddin Attar ve Muhyiddin-i Arabi hariç tüm evliya ve peygamberlerden üstün gördüğünü ifade etmişlerdir. Hatta "Hazreti Resûl, Şeyh İbrahim'e şâkird olamaz" diyerek kendi Şeyhi İbrahim Gülşeni'yi Hz. Muhammed'den üstün tuttuğunu iddia etmişlerdir*²²².

Şeyh Karamanî, şahitlerin ifadesiyle idam edilmiştir. Fakat idamdan sonra Ebussuud Efendi'nin konuya dair sorulara verdiği cevaplar iddiaların ve idamın haklılığının halk tarafından sorgulandığını ve tartışıldığını ortaya koymaktadır. Öncelikle Muhyî-i Gülşenî tarafından yazılmış olan *Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî* adlı kitaba göre Şeyh Karamanî, düşüncelerinden dolayı değil Ebussuud Efendi'nin kişisel sorunları nedeniyle idam edilmiştir²²³. Bu iddiayı öznel bir yorum olarak kabul etmenin yanı sıra Ebussuud Efendi'ye sorulan sorular söz konusu yorumu güçlendirir mahiyettedir. Çünkü Molla Kâbız davasında ulema Hanefi hukuka göre hareket etmiş ve onun tövbe etmesi halinde affedileceğini söylemişlerdir. Oysa Şeyh Karamanî yargılanması sırasında fikirlerinden vazgeçip tövbe ettiği halde Ebussuud Efendi, tövbesini kabul eden Hanefi hukukuna değil Malîki hukukuna binaen idam cezasını vermiş ve açıklamasını da şöyle yapmıştır²²⁴: Suçlu yakalandıktan sonra her ne kadar suçunu itiraf edip tövbe etse dahi bunu cezadan kurtulmak adına yapıyordur. Bu sebeple itirafın ve tövbenin bir itibarı yoktur. Ayrıca ulemanın şartlar gerektiğinde başka mezheplerin hukuklarına göre karar vermelerinde bir mahzur yoktur. Mâlîkî mezhebinin

²²² Ocak, Şeyh Muhyiddin-i Karamanî, s.55-56; İstanbul Müftülüğü Şer'iyeye Sicilleri Arşivi, *Rumeli Sadâreti Mahkemesi Sicili*, nr. 20/3, vr.150a-b.

²²³ Bu esere göre, Şeyh Karamanî, Ebussuud Efendi ile geçmişi Gebze'ye kadar uzanan husumet nedeniyle idam edilmiştir. Muhyî-i Gülşenî'ye göre sorun şöyle başlamıştır; "Bazı öğrenciler müderris Ebussuud'un derslerini terk ederek Şeyh Muhyiddin-i Karamanî'nin sohbetlerine devam etmiş ve Ebussuud Efendi "Ol bizim dânişmendlerimizi meclisine komayup redditsün, yohsa kendüye zararım dokunur. Şeyh cevap virûr ki, anların zâhıran zararî dokunub, bize şehâdet nasîb olacağın Pîrimiz dahî işâret etmişdir. 'Ammâ ehlüllah meclisinden talebeyi redditmek tarîkatde yoktur, ammâ yine hâtur-ı şeriflerî için tenbîh ideyim' deyüb, dânişmendleri çağurûb 'Elbette benim rızâmî isterseniz varın üstâdınız hizmetinde olun' diyecek; 'Biz üstâdımız bulduk' deyüb, esbâbların tağyîr idüb, dervişler kisvesine girürler.", Muhyî-i Gülşenî, *Menâkıb-ı İbrahim-i Gülşeni ve Şemleli-Zade Ahmed Efendi Şive-i Tarikat-ı Gülşeniye*, Ankara 1982, s.381-382.

²²⁴ *Mes'ele: Zındık olanın ve sebb edenin İslâm'ı ve tevbesi İmâm-ı A'zam katında makbul olup, katilden halâs olur. Şahs-ı mezkûr mirâren tecdîd-i îman ve tevbe etmiş iken halâs olmadığının bâisi nedir*

Elcevap: Zındığın tevbesi kabul olunmak kabl-el-ahz vâki' olunacaktır. Tutulduktan sonra vâki' olan tevbeyle i'tibâr yoktur. Şahs-ı mezbûrdan ne ki vâki' olmuştur, ba'd-el-ahz vâki' olmuştur. Sebb edenin İmâm-ı A'zam katında eğerçi İslâm'ı ve tevbesi ile vücûb-i katil sâkit olur, amma sâir eimme-i din katında hâli bâkîdir. Kudât-ı memalî k-i mahmiye, umûr-i dinde mubâlât etmeyenlerin tevbelerine i'tibâr etmeyip sâir eimme mezheblerince katillerine hükm etmeğe me'mur ve mezunlardır. Ba'd-el hükm ol cihetten dahi vücûb-i katil ittifâkî olur.", Düzdağ, a.g.e., s. 257-258.

hukuku da bu konuda Ebussuud Efendi'ye kararını uygulama imkânını vermektedir. Sonuçta Ebussuud Efendi'ye göre, Şeyh Karamanî, mahkemede canını kurtarmak için tövbe etmiştir ve hükmü yoktur. İşlediği suçtan dolayı da Mâlikî mezhebinin verdiği hak ile idamına karar vermiştir. Ancak bu açıklama da halk için yeterli gelmemiş ve Şeyh'in idamından sonra onun kasıtlı olarak suçsuz yere idam edildiği dedikoduları devam etmiştir. Bunun üzerine Ebussuud Efendi bir fetva daha yayınlamış ve Şeyh Karamanî'nin ulemanın taassubu ve zulmünden dolayı katledildiği söyleyenlerin zındık ve kâfir olacaklarını, eşleriyle nikâhlarının düşüp katillerinin de mubah olacağını ilan etmiştir²²⁵. Elbette bu bilgilere bakarak Şeyh Karamanî'nin kişisel hırs ve husumetler ile idam edildiğine dair kesin bir hüküm vermek imkânsızdır.

Çalışmamız için önemli nokta Kanuni devrinde merkezin Osmanlı Sünniliği algısına muhalefetin temelinde İslâmiyet'in va'z ettiği din ve ahlâk anlayışının tümünden reddedilmesi vardır. Buna karşın merkezde, mahkemeler neticesinde bu kimseleri idam etmiştir. Bu vaziyet devletin özellikle dinî konulardaki hassasiyetini, çizgilerini göstermesi açısından önemlidir. Açıkça anlaşılmaktadır ki, şayet kişi veya kişiler İslâmiyet'in kaidelerine ve peygamberin şahsına açıkça saldırmışsa cezası idamdır. Kim olduğu, mezhebinin ne olduğuna bakılmaksızın ceza ifa edilmiştir. İlerleyen bölümlerde görüleceği üzere merkezî yönetim gerek Sivas'ta gerekse Dobruca'da idam cezasını uygulamıştır. Ancak hem burada da hem de ilgili bölümlerdeki belgelere göre devlet sadece dinî hüviyetlere bakıp hüküm vermemiştir. Şikâyet edilen suçun mahiyetine göre tavır alınmıştır. Bir diğer bir nokta ise temelini dinden alan ancak aslında sosyo-ekonomik nedenlerle patlak vermiş olan isyanların artması devletinde kendi içinde daha da keskinleşmesine neden olmuştur. Özellikle Ebussuud Efendi'nin çeşitli fetva ve yorumları bu kanaati güçlendirir niteliktedir²²⁶.

---

²²⁵ “Eğer ol kimseler, ol şahsın mesleğın hak i'tikad edip, ulemâ sülük ettikleri tarik'i hakkı zulm i'tikad ederlerse zındıklardır, tevbeleri kabul olunmaz. Re'islerini ahz kendilerini ahz hükmündedir, cemî'an katil olunmak lâzımdır. Eğer öyle i'tikad etmeyip “şer'le zuhûr eden umûrun mücebi katil değil idi katil etmek zulümdür derlerse” kâfir olurlar, zevceleri bâinlerdir, imana gelmezler ise katilleri mubahtır. Eğer böyle dahi demeyip “şühûd gayr-i vâki' zulmen ve ta'assuben şehâdet ettiler” derler ise, tezkiye ve ta'dil olunup şer'iat-i şerîfe kabul ettikten sonra anlara ta'n etmekle, ta'zir-i belîğ ve habs-i medîd lazım olur.” Düздаğ, a.g.e., s. 259.

²²⁶ Bu hususta bilinen en önemli misal, Ebussuud Efendi'nin Yunus Emre'nin “Cennet cennet dedikleri bir ev ile birkaç hûri, isteyene ver sen anı bana seni gerek seni” şiirine karşı verdiği “cennet hakkında dedikleri kelime-i şenî'a ve küfr-i sarihtir, katilleri mubahtır” cevabıdır. Bu hükme dayanılarak herhangi bir cezalandırılma yapıldığı bilgisine sahip değiliz ancak tarafların içine kapanma ve hasım tanımında ne

Daha da önemlisi, bu devirde çıkmış olan bütün isyan hareketlerinin ve fikir akımlarının esasında Kızılbaşlık inancı ile doğrudan bir ilgisi bulunmadığı halde sorunların tanımlanırken bu başlık altına dercedilmesidir. Askerî ve siyasî mücadelelerin sertleştiği bu dönemde ve sonrasında, geçmişin de refleksiyle sorunların nedenlerine dair tahliller yapmak yerine meselelerin Kızılbaşlık ve Kızılbaşlar olarak sadeleştirildiğini görmek mümkündür. Çünkü daha evvel de değinildiği üzere özellikle Safevî Devletinin varlığı Osmanlı için en büyük tehdit ve tehlike olmaya devam etmiştir. Siyaseten Şah Tahmasb bu dönemde çok etkili olamamıştır belki fakat Safevî halifeleri Anadolu'da dolaşarak propaganda faaliyetlerine devam etmişlerdir. Bu nedenle devlet zihninde yerleşen Kızılbaş, Safevî denkliği devletin ilgili zümrelere yönelik tavrını belirlerken, ülkede meydana gelen her olayda sebep olarak işaret edilmelerine neden olmuştur. Ancak bu devir incelenirken Sultan Süleyman'ın merkezileşme çerçevesinde uygulamaya koyduğu toprak reformunun, yeni kanunların, vergilerin etkisini göz ardı etmemek gerekir. Zira farklı ideolojik kaygılarla değerlendirilmek istenen isyanların, temel nedeni toprak rejimi ve vergi yüküdür. İsyânların orta ve doğu Anadolu'da patlak vermesini bu bölge ahâlisinin Kızılbaş oluşuna bağlamak da hem yanlış bir toptancılıktır hem de tarihi hakikatlere terstir. Bölgenin sahip olduğu sınırlı tarım alanlarının paylaşımı, kullanımını geçmişten itibaren her zaman devlet ile halk arasında sorun olmuştur. Zor şartlar içerisinde hayatlarını devam ettirmeye çalışan zümrelerin devletin vergi talepleri de yine isyanların en önemli nedenidir.

---

denli sertleştiklerine dair önemli bir örnektir. Düzdağ, *a.g.e.*,s. 104-105; ayrıca ileride görüleceği üzere yine Ebussuud Efendinin Sarı Saltuk ile ilgili yorumu ve onun bir Hıristiyan keşiş olduğunu ifade etmesi bu duruma örnek olabilir.

III. BÖLÜM

SİVAS-DOBRUCA BÖLGELERİ ÖRNEĞİNDE KARŞILAŞTIRMALI DEĞERLENDİRME

Bu bölümde yapılacakları kısaca özetlemek gerekirse; öncelikle Sivas ve Dobruca bölgelerinin Osmanlı hâkimiyetinden evvel ve Osmanlı yönetimindeki sosyo-dinî geçmişlerine yer verilecektir. Burada maksat her iki bölgenin tüm geçmişlerini tafsilatıyla yazmak değildir. Asıl gaye buralarda Alevîliğin-Bektaşîliğin oluşumuna neden olan siyasî, sosyal ve dinî olayları bir bütünlük içerisinde görebilmektir. Özellikle mevcut bilgilerden hareketle Sivas ve çevresinde Babaîliğin türevi olan Kızılbaşlığın hangi ortamda ve nasıl geliştiğini tespit edebilmek çalışmanın önemli hedeflerinden biridir. Bu maksatla siyasî geçmişinden sosyal yapısına fizikî vaziyetinden iklim şartlarına tüm boyutlarıyla mesele ele alınmaya ve ilgili dinî akımların doğmasına vesile olan şartların sarîh bir surette ortaya konulmasına çalışılacaktır. Alevîlik-Bektaşîliğin oluşum, gelişim sürecini sağlıklı tahlil edebilmek için Sivas ve çevresinin sosyo-dinî geçmişi ve bu geçmişteki önemli simaları bir bütün içerisinde vermek gerektiğinden belirtildiği üzere ilk olarak Sivas ve Dobruca bölgelerinin siyasî, sosyal ve dinî geçmişlerinin Alevî-Bektaşî toplulukların oluşumuna ve gelişimine etkisi, Osmanlı Devletinin bu topluluklarla olan ilişkisi, Mühimme hükümleri vasıtasıyla her iki bölgedeki siyasî ve dinî yaşantıya karşı alınan tedbirler ele alınacaktır. Akabinde çalışmanın en önemli kaynak grubu olan Mühimme Defterlerindeki konu ile alakalı hükümlere bakılacaktır. Çünkü devletin bölgede oluşan dinî ekollerin meydana çıkmasına, güçlenmesine, gelişmesine vesile olan olaylara nasıl yaklaştığını ve tepki verdiğini görebilmenin en önemli yolu ilgili hükümlerdir. Taramalar neticesinde tasnif edilmiş olunan hükümlerden yararlanarak devletin bölgede meydana gelen siyasî, askerî olaylara dair tavrı açıkça ortaya konulabilecektir. Yine arşiv malzemesinin yardımıyla merkezî yönetimin nazarında söz konusu dinî zümrelerin mahiyeti, devletin bunlara yönelik tavrı neden ve sonuçlarıyla tespit edilebilecektir. Bu Bağlamda bir taraftan tarihi bilgilerle Alevîliğin-Bektaşîliğin oluşum gelişim süreci ortaya konulurken, belgeler vasıtasıyla da devletin aynı gelişmelere dair tepkisi ve bu sürecin öznesi konumunda olan zümrelere dair algısı, faaliyetleri bir arada değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Benzer yöntem ile çalışma Dobruca bölgesi için de yapılacaktır. Dobruca'nın Osmanlı hâkimiyetinden önceki geçmişinden başlamak üzere bu sahadaki sosyo-dinî olaylar peş peşe ele alınacaktır. Bu vesileyle elde edilen bilgilerin yardımıyla, Dobruca'daki Alevî-Bektaşî toplulukların oluşumunu ve gelişimini bütünlük içerisinde görmek ve değerlendirmek mümkün olabilecektir. Hususen bu sahanın dinî hüviyetini şekillendiren Sarı Saltuk başta olmak üzere Dobruca'daki Alevî-Bektaşî geleneğinin oluşumunda etkisi olan kişilerin kimler olduğuna bakılacaktır. Tarihi ve siyasî gelişmelerin düzen içerisinde takdiminden sonra Mühimme Defterlerindeki hükümlere yer verilecektir. İlgili arşiv malzemesinin yardımıyla, Dobruca'daki farklı inanç ekollerine mensup kişilerin neler yaptığı ve merkezî yönetimin bu kimselere nasıl davrandığı tespit ve tahlil edilecektir.

Sonuç olarak bu bölümün amaçlarını maddeler halinde ifade etmek gerekirse;

- a. Her iki bölgenin siyasî, sosyal, dinî geçmişlerinin Alevî-Bektaşî toplulukların oluşumunu ve gelişimini nasıl etkilediği ortaya konulacaktır.
- b. Osmanlı Devletinin özellikle siyasî olaylar karşısında takındığı tavrın ve uyguladığı politikaların, ilgili zümrelerin gelişim süreçlerini ve devlet ile olan ilişkilerini nasıl şekillendirdiği tespit edilecektir.
- c. Belgeler yardımıyla merkezî yönetimin yaşanan gelişmelere ve meydana gelen siyasî olaylar içerisinde yer alan ilgili kişi/kişilere nasıl tepki verdiği ve nedenleri incelenecektir.
- d. Arşiv malzemelerindeki hükümlerin ve tarihi bilgilerin sentezi yapılarak Osmanlı Devletinin farklı coğrafyalarda ama benzer inanç ekollerine yönelik tavrı karşılaştırmalı olarak değerlendirilecektir.

3.1. Osmanlı Devleti Öncesinde Sivas ve Çevresindeki Sosyal ve Dinî Hareketler

Bizans İmparatorluğu'nun VII.-IX. yüzyıllarında Sivas ve yöresi, Ortodoks Bizans yönetimine karşı çıkan Pavlikanların merkezi durumundaydı. Kaynaklara göre araştırmacılar “Pavlikan²²⁷” adının nereden geldiği konusunda hemfikir değildir. Ancak Pavlikan ismindeki “Paul” kökünden hareketle üç farklı iddia vardır. İlk olarak, Aziz Paul'un fikirlerine ithafen topluluğun bu isimle anıldığıdır²²⁸. Diğer varsayıma göre Maniheist bir kadının iki oğlundan Paul isimli oğlunun başlattığı bir akım olduğu için onu takip edenlerin de bu isimle tanındığıdır²²⁹. Son olarak III. yüzyılda Antakya Patriği olan Samsatlı Paul'un ortaya koyduğu fikirlere binaen hareketin onun adı ile devam ettiği²³⁰. Hareketin adı nereden gelmiş olursa olsun çalışmamız için çok daha önemli olan husus, Pavlikan öğretilerinin ortaya çıkmasından itibaren Anadolu'dan Balkanlara ve Avrupa içine kadar yayılmış olmasıdır. IX. yüzyılda başta Bulgaristan olmak üzere Balkanlar'da Bogomilizm olarak ortaya çıkan hareket Fransa'da Katharizm adıyla varlığını XIII. yüzyıla kadar devam ettirmiştir.

Burada öncelikle Pavlikanların IX. yüzyıla kadar Anadolu'daki siyasî faaliyetlerini kısaca özetleyip dinî öğretilerine ve Bizans yönetiminin tavrına bakılacaktır. Hareketin ismen ortaya çıkışı III. yüzyıl olsa da taraftarları VII. yüzyıla kadar sessiz kalmışlardır. 650'li yıllarda etkisini göstermeye başlayan Pavlusculuğun gerçek kurucusu Samosota/Samsat yakınında Manalis köyünün yerlisi olan ve sonradan Sylvanus [=Orman halkı] adını kullanmaya başlayan Konstantin adlı biridir. Konstantin Sylvanus'un vaaz ettiği inanç kısa sürede Anadolu'nun iç, doğu ve güneydoğu bölgelerinde çok sayıda taraftar kazandı. Akabinde de o, taraftarlarıyla birlikte bugünkü Şebinkarahisar'a yakın bir yeri kendine merkez olarak seçti ve faaliyetlerine buradan devam etti. Siyasî ve dinî otoritesine karşı hızla büyüyen bu hareket çok geçmeden Bizans din ve siyaset adamlarının dikkatini çekti. Özellikle Ortodoks devlet kilisesine

---

²²⁷ Kelime anlamı olarak Pavlikan, Paulus'a uyanlar demektir. Yabancı literatürde Paulicians olmakla birlikte kaynaklarda Pavlikians veya Paulikianai olarak da geçmektedir.

²²⁸ Detaylı bilgi için bkz. Edward Gibbon, “*The Decline and Fall of the Roman Empire*, vol. VI., (ed. Henry Powde), 1906, s. 121; Leon Arpee, “Armenian Paulicianism and The key of Truth”, *The American Journal of Theology*, Vol. 10, No. 2, Apr.,1906, s.268.

²²⁹ Nina G. Garsoian, “Paulicians”, *Dictionary of the Middle Ages*, IX., Oxford University Press, 2010, 468.

²³⁰ Arpee, “a.g.m.”, s.267; ayrıca bkz. Sakin Özışık, *Ortaçağ Hristiyan Heresi Gruplarından Pavlikanlar*, (Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas 2007, s. 39.

aykırı söylemlerini tehdit olarak gören Bizans yönetimi Pauluscular üzerine giderek onlara ilk darbeyi vurdu. Bu savaş sonunda 27 yıl boyunca Pavlikanların lideri olan ve Pavlikanizmin kurucusu kabul edilen Konstantin Sylvanus öldürüldü²³¹.

Konstantin Sylvanus'un ölümünden sonra Pavlikanlar arasında belirsizlikler başladı. Bu süreçte İmparator Konstantin (668-685) ve II. Justinyan (685-695) tarafından Pavlikanlar şiddete ve sürgüne maruz kaldılar²³². Fakat Bizans yönetiminin politikalarına rağmen Pavlikanizm inancı Anadolu'da taraftarlarını kaybetmedi. Aksine aradan geçen zamana rağmen VIII. yüzyılda Pauluscular, Karbeas adlı komutanın liderliğinde tekrar birleşip ayaklanma başlattılar²³³. IX. yüzyıl ise Pavlikan gücünün zirveye ulaşip imparatorluğu en fazla tehdit ettiği dönemdir²³⁴. Karbeas liderliğinde harekete geçen Pauluscular Tephrike/Divriği'yi ele geçirdiler. Burayı başkentleri yapıp muhkem bir kale inşa ettiler (855)²³⁵. Karbeas müttefiki Malatya Emiri Ömer bin Abdullah bin Mervan el Akta ile birlikte Bizans ordusunu bozguna uğrattı (860). Fakat 863'de Karbeas, Emir Ömer ile birlikte bir sefer esnasında esir edildi ve öldürüldü²³⁶. Karbeas'ın ölümüne müteakip Pauluscuların başına Khrysakherios [=Altın el] geçti²³⁷. Onun döneminde Pavlikanlar güçlerinin zirvesine ulaştı. Arap orduları ile beraber Bizans'a karşı savaşan Pavlikanlar, İznik, İzmit, Ankara ve Eskişehir'i talan ettiler²³⁸. Bu saldırılar karşısında İmparator Basileios, haraç önererek barış istemek zorunda kaldı. Ancak Khrysakherios kazandığı zaferlere güvenerek İmparatorun barış teklifine karşılık; "*Ey İmparator, bizimle barış yapmak istiyorsan devletin doğu (Anadolu) kısmını bize bırak ve batı ile yetin ancak o zaman seninle barış yaparız. Şayet bunu yapmazsan seni tahtından edene kadar savaşacağız*" dedi²³⁹. Bu cevap üzerine, Pavlikanların tamamını ortadan kaldırmadan sorunun bitmeyeceğini anlayan İmparator Basileios 871'de sefere çıktı. Fakat düzenlediği ilk seferde Pavlikanlara mağlup oldu.

²³¹ Anna Kommena, *Alexiad*, (çev. Bige Umar), İstanbul 1996, s. 471-472; Garsoian, "a.g.m.", s.468-469.

²³² Kommena, *a.g.e.*, s. 472.

²³³ Leon Arpee, *A History of Armenian Christianity from the Beginnings to Our Own Time*, (The Armenian Missionary Association of America), Newyork 1946, s. 268.

²³⁴ Paul J. Alexander, "Religious Persecution and Resistance in the Byzantine Empire of the Eight and Ninth Centuries: Methods and Justifications", *Religious and Political History and Thought in the Byzantine Empire*, Collected Studies, (Variorum Reprints),1978, London, 252.

²³⁵ Kommena, *a.g.e.*, s. 472.

²³⁶ Özışık, *a.g.t.*,s. 84.

²³⁷ Kommena, *a.g.e.*, s. 472.

²³⁸ Arpee, "a.g.m.", s.268.

²³⁹ Kommena, *a.g.e.*, s. 472.

872’de yeniden Pavlikanlara saldırdı. Onların yaşadığı yöreleri yaktı, yıktı ama muhkem Divriği hisarına dokunamadı. Ancak bu esnada Bizans’a karşı akına çıkan Khrysakherios dönüş yolunda pusuya düşürüldü ve öldürüldü. Liderlerini kaybeden Pavlikanların lidersiz halinden faydalanmak isteyen İmparator Basileios yeni bir sefer düzenledi. İmparator başlattığı seferde Divriği’nin yanı sıra Sivas ve Malatya arasındaki tüm toprakları ele geçirdi. Bu bölgelerde yakaladığı Pavlikanları ya öldürdü ya da Slavlar ve Bulgarlar arasında tampon bölge oluşturmak amacıyla Doğu Balkanlara sürdü²⁴⁰. Ancak Divriği’nin kaybedilmesinden sonra da Pavlikanlar mücadelelerine devam ettiler. Kurtulanların bir kısmı Kilikya’ya, Tarsus’a kaçtı ve Bizans’a her fırsatta sorun çıkartmaya devam ettiler. Bazı kaynaklara göre ise bunların bir kısmı İslâm’ı kabul etti²⁴¹.

Pavlikan inancının öğretisine ve neden Bizans devletince şiddetli takibata uğradığına bakılacak olursa, Pavlikanizmin kurucularından Samsatlı Paul’e göre özetle; “*Baba, Oğlu ve Kutsal Ruh diye üç farklı Tanrı anlayışı olamaz. Sadece tek bir Tanrı vardır ve Kitab-ı Mukaddes onu Tanrı olarak adlandırmaktadır. Mesih ise Kutsal Ruh vasıtasıyla Meryem’den doğmuş tam ve mükemmel bir insandır. Onun bakireden doğmuş olması Tanrı-insan olduğunu göstermez. O saf bir beşerden başka bir şey değildir*”²⁴² demiş ve Bizans Ortodoks kilisesinin bütün öğretilerini toptan reddetmiştir. Ondandır gelen tüm Pavlikan liderleri de bu öğretiyi kabul etmiş ve geliştirmiştir. Onlara göre Ortodoks Kilisesi ve ruhban sınıfı şeytanın işidir ve liderleri şeytandır²⁴³. Ayrıca konumuz ile alakalı yönü itibariyle Pavlikanizmin bir diğer önemli inanç ögesi ise günün birinde “Semâvî Peder’in” yeryüzündeki kötülüğü ve zulmü ortadan kaldırmak için bir kurtarıcı göndereceği inancıdır²⁴⁴. Özetle Pavlikanlar Bizans yönetimini zalim, devlet kilisesini ve din adamlarını şeytanın kulları olarak görmüşlerdir. Bizans’ın tüm zulmünden de Semâvî Pederin göndereceği kişi yardımıyla

---

²⁴⁰ Arpee, a.g.m., s. 267-268; Kommena, a.g.e., s. 472; Alexander, “a.g.m.”, s. 252-253; George Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (çev. Fikret İşıltan), Ankara 1999, s. 207.

²⁴¹ Ahmet Gökbel, *İnanç Tarihi Açısından Sivas, İstanbul, 2004*, 66-67.

²⁴² Mehmet Çelik, *Süryani Tarihi*, İstanbul 1996, s. 65; Mehmet Coğ, “İslâm-Bizans İlişkileri Bağlamında “Pavlikanlar” Üzerine Bir Değerlendirme”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S/C:13:2, (2008), s. 75.

²⁴³ Casim Avcı, *İslâm Bizans İlişkileri*, İstanbul 2003, s. 165. Pavlikanizm öğretisi ve inancı hakkında detaylı bilgi için bkz: Arpee, “a.g.m.”, s. 267-285.

²⁴⁴ Ocak, *Babailer İsyanı*, s. 118.

kurtulacaklardır. Pavlikanların propagandaları ve dinî öğretileri belirtildiği üzere kısa sürede çok sayıda taraftar toplamıştır.

Sonuç olarak Pavlikanizm için, temelleri dine dayanan bir sistem eleştirisidir denilebilir. Özellikle Bizans Devletiyle Ortodoks kilisesinin iç içe geçtiği bu devirde kilise üzerinden devlete karşı çıkış ve yeni bir yapı kurma gayreti dikkati çekmektedir. Kendi kilisesini kuran Pavlikanlar, Divriği'yi merkez ilan ederek ve kazandıkları askerî başarılarla güvenerek yeni bir siyasi yapının temellerini atmaya çalışmışlardır. Fakat bu gayretlerinde başarılı olamadıkları, siyaseten daha fazla devam edemedikleri ortadadır. Ancak daha önemlisi temelde tek Tanrı ve ilahi kurtarıcı inancı olan, bunun yanı sıra Maheizm'e ait birçok öğretilerle karışan Pavlikanizmin esnek ve senkretik yapısı, bu inancın farklı coğrafyalarda farklı inançlar içerisinde şekil değiştirerek yaşamasına imkân sağlamıştır. Kısacası Pavlikanizm mahiyeti itibariyle karşılaştığı topluluklara ve inançlara kolaylıkla uyum sağlamıştır. Hatta M. Fuad Köprülü'nün ifadesiyle Babaî İsyânının dinî temellerinde dahi Pavlikanizm etkisini görebilmek mümkündür²⁴⁵. Çünkü yazarın da belirttiği gibi daha Anadolu Selçuklu Devletinden evvel Türk aşiretleri Anadolu'ya gelmeye ve yerleşmeye başlamışlardır. İlgili zümrelerin Anadolu'ya ilk girdikleri yerler arasında ise Pavlikanlara ait yerleşim birimlerinin olması muhtemeldir. Zira Pavlikanlar, Adıyaman'ın Samsat ilçesinden Şebinkarahisar'a Divriği'den Munzır sıra dağlarına kadarki bölgeye yayılmışlardır. Bu nedenle Türk aşiretlerinin Anadolu'da Pavlikanların buldukları yerlere yerleşmeleri mümkündür. Söz konusu fiziksel temastan daha önemlisi ise dinî münasebetin nasıl olduğudur. Bu hususta söylenebilecek ilk tespit şudur; Anadolu'ya gelen Türk aşiretlerinin Halk İslâmı'nı yaşadıkları bilinmektedir. Bu zümrelerin karşılaştıkları Pavlikanizm de Hıristiyanlığın heterodoks bir yorumudur. Kısacası Anadolu'da Halk İslâmı, heterodoks inancın üzerine gelmiştir. Bu vaziyet ise yani iki halk inancının karşılaşması, bölgedeki ahali ile Türklerin arasındaki ilişkiyi kolaylaştırıcı bir unsur olmuş olabilir. Mevcut yorumdan hareketle, heterodoks Pavlikanların, Halk İslâmı'nı kabul etmeleri de kuvvetle

---

²⁴⁵ “*Ve binaenaleyh Türklerin o sahalara hatta Selçukî istilasından çok evvel gelmeleri hasebiyle bunların (pauliciens) itikâdıyla “Babaî'nin itikâdı arasında bir müşâbehet bulunabileceği de dermeyân olunabilir ki, zaman ve mekân itibariyle revâbıtı çok daha sarîh olduğundan dolayı bu farziyeyi diğerlerinden çok daha kuvvetli addedebiliriz.”*, bkz: M. Fuad Köprülü, *Anadolu'da İslâmiyet*, Ankara 2005, s. 17; Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, s. 77-78.

muhtemeldir. Zira zaten tek Tanrı inancı olan ve ilahi kurtarıcı bekleyen Pavlikanların, Türklerden öğrendikleri Halk İslâmı onların İslâm'ı kabulünde etkili olduğu düşünülebilir. Her iki halk inancının kaynaşması ve karışması bölgede yeni inanç ekollerinin doğmasına uygun bir ortam oluşturduğu da söylenebilir. Biraz sonra da görüleceği üzere, Dobruca'daki ilk İslâmlaşma faaliyetlerinin aynı seyri izlediği Babaî ekolünün lideri olan Sarı Saltuk'un, Dobruca'da yine bir heterodoks inanç olan Bogomilizm sahası üzerine yerleştiği ve böylece Balkan Alevîliğinin ilk nüvesini attığı bilinmektedir.

Akabinde Sivas ve havalisindeki bir diğer önemli toplumsal olaya geçmek mümkündür. Burada evvela kaynakların yardımıyla Babaî İsyanın siyasi ve ekonomik nedenlerine kısaca değindikten sonra isyanının teolojik temellerine ve geride bıraktıklarına bakılacaktır.

Malum olduğu üzere Sivas şehri XII. yüzyılın ikinci yarısında Kılıç Arslan tarafından kurulan millî birliğe girmiş ve bu tarihten itibaren bütün Türkiye'de olduğu gibi Sivas şehrinde de büyük bir gelişme başlamıştır. Selçuklu Sultanlarının siyasetleri sayesinde Anadolu, dünya ticaret yollarının tekâsüf ettiği bir ülke haline gelince bütün bu yolların kavşak noktasında bulunan Sivas hızlı bir surette gelişmiştir. Sivas bu devirde milletlerarası bir transit şehir haline gelirken aynı zamanda iç ticaret merkezi ve Türkiye'nin ürettiği malların dışarı çıktığı bir pazar olmuştur²⁴⁶. Türkiye Selçuklu Devletinin tesis ettiği güven ve huzur ortamı başta ticaretin gelişmesine, zenginliğin artmasına vesile olduğu gibi mevcut ortam ve müreffeh hayat tarzı birçok âlimi, sanatçıyı Anadolu topraklarına çekmiştir. XII. yüzyılın sonlarında Konya gibi Sivas'ta da dinî ve ilmî müesseseler, saraylar, köşkler ve ticaret hanları yapılmış ve bu sayede ilgili devirde Sivas'ta zengin bir sosyo-kültürel hayat yaşanmıştır²⁴⁷.

Fakat bu müreffeh dönem çok uzun sürememiştir. 1192'de Kılıç Arslan'ın vefatıyla Anadolu'da yıllarca sürecek olan saltanat mücadelesi başladı. İktidarı kazanma adına yapılan savaşlar ülkenin ekonomik yapısına ağır darbe vurdu. Özellikle toprak rejimindeki bozulma, iktisadî ve sosyal bakımdan Babaî İsyanının en önemli nedeni oldu. Siyasi boşluğun olduğu bu süreçte devlete ait arazilerin özel mülkiyete geçişi

²⁴⁶ Osman Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, İstanbul 2005, s. 131-133.

²⁴⁷ Faruk Sümer, "Türkiye Tarihine Umumi Bir Bakış", *A.Ü.D.T.C.F.D.*, S. 3-4, 1962, s.221-222.

hızlandı. Hususen köylerde hatırı sayılır özel mülklere sahip kimselerin ortaya çıkması toprak aristokrasisini doğurdu. Daha evvel direkt devlet ile muhatap olan, devlete vergi veren köylü ile devletin arasına bu toprak sahipleri girmeye başladı. İşlediği topraktan aldığı ürünün bir kısmını devlete vergi olarak veren ve geri kalanıyla geçinen ahali artık toprağın sahibi olan kişinin ırgatı olmuştu²⁴⁸. Geçimleri ise, onun verdiği ücretle sınırlıydı. Toprak rejimi ile ilgili bir diğer sorun askerî iktâların vakıf haline dönüştürülmesidir. Malum olduğu üzere devletin maaş olarak veya askerî başarı karşılığında verdiği iktâlar, sahibinin ölümüne müteakip küçük bir kısmı hariç geri alınıyordu. Fakat devletin zayıf düştüğü bu zaman zarfında iktâ sahipleri topraklarını kaybetmeme veya iktâ gelirinin tamamını ailelerine bırakabilmek amacıyla iktâlarını evlatlık vakıf yapmaya başladılar²⁴⁹. İktâların bu yolla özel mülk haline getirilmesi konar-göçer Türkmenlerin ekonomik faaliyetlerini gerçekleştirdikleri ve yaşadıkları alanların daralmasına neden oluyordu. Konar-göçer Türkmenler, devlet arazilerinin gittikçe azalması karşısında hayvanlarını otlatmak mera, kışlak ve yaylak bulma konusunda güçlük çekmeye başladılar. Bu arada ahalinin hayat şartlarını ağırlaştırıcı bir diğer faktör de, demografik değişimler idi. Mevcut toprak sıkıntısının üzerine gelen ve XIII. yüzyılın başından itibaren gittikçe sıklaşan göçlerle Orta Anadolu'daki nüfus artmıştır. Anadolu ciddi bir nüfus baskısıyla karşı karşıya kalmış olmasına rağmen bu durumu idare edecek bir yönetimin olmaması sorunların daha da büyümesine neden olmuştur. İlk göçer döneminde Selçuklu yönetimi yeni gelen boyları iskân etmede ya da yeni topraklara yönlendirmede hiçbir güçlük çekmiyordu. Çünkü Selçuklu yönetimi fethedilen toprakları kendi mülkiyet hakkını kullanarak yeni gelen Türkmen aşiretlerine dağıtıyordu. Bu sebeple ilk gelen aşiretler, yönetimi herhangi bir sıkıntıya sokmamışlardı. Dahası Türkmen aşiretleri kendilerine tahsis olunan arazilerde istedikleri gibi hareket edebiliyorlardı²⁵⁰. Fakat XIII. yüzyılda Moğol istilasının etkisiyle başlayan yeni göç dalgası, nüfus artışına ve eskiden gelip hayatlarını düzene sokmuş olanların mevcut düzenlerinde büyük ihtimalle ciddi sorunlara neden oldu. Arazilerin yetersiz oluşu, boş arazilerin farklı aşiretlerce kullanılıyor olması nedeniyle

---

²⁴⁸ Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, s. 80.

²⁴⁹ Akdağ, *a.g.e.*, C. 1, s.31-33; Ocak, *Babaîler İsyanı*, s.39; Hasan Yüksel, "Vakıf Müsadere İlişkisi (Şam Valisi Süleyman Paşa)", *Osmanlı Araştırmaları*, XII, İstanbul 1992 s.399-424.

²⁵⁰ Ocak, *Babaîler İsyanı*, s.39.

Selçuklu yönetimi yeni gelenleri yerleştirmede, sevk etmede zor durumda kalmaya başladı. Ayrıca yerleşik hayata geçip, kendi düzenlerini kurmuş olanlar ellerindeki ekili arazileri yeni gelenlerle mera, yaylak, kışlak olarak paylaşmaya razı olmuyorlardı. Tabiatıyla bu durum yerleşik ahali ile konar-göçer topluluklar arasında sorunlara neden oluyordu. Hayvanlarına mera arayan ve hükümetin talimatını dinlemekten çok kendi bildiği gibi hareket etmeyi tercih eden konar-göçer Türkmenler arasında genel memnuniyetsizlik giderek artıyordu²⁵¹.

Babaî İsyanının bir diğer önemli sebebi ise konar-göçer Türkmenlerin hayat tarzıdır. Bilindiği üzere konar-göçer Türkmenlerin temel iktisadî faaliyetleri hayvancılık ağırlıklıydı. O zaman Anadolu'nun meşhur atlarını yetiştiren ve halkın et ihtiyacını gideren aşiretlerin yaylak ve kışlak arasında gidip gelmeleri gerekiyordu. Fakat bu göçer esnasında yerleşik ahalinin tarlasına, bağına, köyüne zarar da veriyorlardı. Bazen de Türkmen aşiretleri kışlak ve mera yüzünden kendi aralarında sorun yaşıyordu. Bütün bunlara bir de Türkmenlerin zaman zaman yolları üzerinde bulunan şehir, kasaba ve köylere yaptıkları yağma akınlarını eklemek gerekmektedir. Anadolu Selçuklu Devletinin ana demografik gücünü oluşturan konar-göçer Türkmenlerin devlet mefhumuna yabancı olan aşiret yapıları, devlet idaresinin zayıfladığı zamanlarda hemen karışıklığa ve anarşiye neden oluyordu. Bu tür zümrelerin açık köylere, savunmasız şehirlere, tüccar kabilelere saldırımları ise merkezî yönetim ile yerleşik ahalinin konar-göçer Türkmenlerle aralarının açılmasına neden oluyordu²⁵². Hatta ilgili dönemin müellifleri eserlerinde konar-göçer Türkmenlerden *Etrâk-i Müteğallibe* (zorba Türkler), *Etrâk-i nâ-bâk* veya *nâ-pâk* ve bilhassa *Etrâk-i Hârici* veya *Etrâk-i Havâric* (isyancı, dinsiz Türkler) ve benzeri şekilde bahsediyorlardı²⁵³. Buna karşın ilgili kitleler de kendilerini kendi topraklarında ve kendi devletlerinin sınırları içinde istenmeyen vatandaş gibi hissediyorlar ve bunu hazmedemiyorlardı. Bu sosyal çatışmanın, bazı kesimlerin merkezî otoriteye karşı çıkmalarındaki en önemli nedenlerden biri olduğu muhakkaktır.

²⁵¹ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 2010, s. 421; Ocak, *Babaîler İsyanı*, s.40-42;

²⁵² Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, s. 80; Ocak, *Babaîler İsyanı*, s.41

²⁵³ Ocak, *Babaîler İsyanı*, s. 42; Ayrıca bkz. Kerimüddin Mahmud Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, (çev. Mürsel Öztürk), Ankara 2000; İbn Bîbî, *Selçuknâme*, (yay.haz. M.Halil Yinanç), İstanbul 2007, s.167.

Yönetimden memnun olmayan zümrelerin, Anadolu Selçuklu Devletine isyan etmesindeki bir diğer önemli neden ise Sultanın devlet işleriyle alakadar olmadığı iddiasıdır. 1237’de tahta geçen Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev, rivayetlere göre Gürcü karısının da etkisiyle kendini safahate vermiş ve av partileri, içki meclisleri tertip ederek vaktini buralarda geçirmeye başlamıştır. Sultanın, devlet işlerinden elini eteğini çekerek tüm yetkilerini Veziri Saadettin Köpek’e bıraktığı bilinmektedir. Ancak Vezir memleketi kendi siyasî menfaatleri doğrultusunda idare etmeye başlamıştır²⁵⁴. Dönemin önemli ekâbirlerinden biri olan Şemsü’-d-din Altunaba’nın, Saadettin Köpek daha vezir olmadan evvel, “*Bu iti Dergâh-ı Hümâyûndan kovmak lazım yoksa herkesi ısırarak zahmât edecektir*” dediği İbn Bîbî tarafından nakledilmiştir. Ancak Saadettin Köpek Sultana yakınlığını kullanarak, çeşitli iftiralar ile Şemsü’-d-din Altunaba’nın idam edilmesini sağlamıştır. Bir diğer Dergâh üyesi olan Sâhib Şemsü’-d-din “*Eğer biz bu işe bir netice vermezsek Köpek küstah olacak ve şerri diğerlerine de sirayet edecektir. Bu tarz siyasete mani olmak icab eder*” demişse de hiçbir şey yapamamıştır. Saadettin Köpek, Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev üzerindeki etkisi sayesinde Dergâh-ı Hümâyûnda kendisine muhalif olan bütün yöneticileri teker teker öldürmüş ve kendi maiyetini yerleştirerek yönetimde tek söz sahibi kişi haline gelmiştir²⁵⁵. Sultanın devlet işleri ile alakadar olmayışı neticesinde oluşan iktidar boşluğundan ve denetimsizlikten faydalanan mültezimler ve toprak sahipleri ise halktan yüksek vergiler alarak kazançlarını arttırmaya çalışıyorlardı²⁵⁶.

Buraya kadar kısaca özetlediğimiz üzere 1192’de başlayan taht mücadelesi devletin o zamana kadar kurduğu tüm sistemi alt üst etmiştir. Halkın her kesimini yakından ilgilendiren toprak rejiminin bozulması, doğu’dan gelen göçlerin etkisiyle Anadolu’daki nüfus baskısının artması, sınırlı olan toprakların kullanımında doğan sıkıntılar, konar-göçer zümrelerin hayat tarzları ve yerleşik sisteme uyum sağlayamamaları ve nihayet Sultanın devlet işleriyle yeterince alakadar olmaması Babaî İsyanın temel nedenleri arasında ifade edilir.

Babaî İsyanının sebeplerine baktıktan sonra Baba İlyas’ın kim olduğuna ve isyanı nasıl tertip ettiğine değinilecek olunursa; öncelikle Baba İlyas isyandan evvel

²⁵⁴ Ocak, *Babaîler İsyanı*, s.44.

²⁵⁵ İbn Bîbî, *a.g.e.*, s.155-156.

²⁵⁶ Ocak, *a.g.e.*, s.44.

yaşayışıyla ahalinin sevgini, saygısını kazanmıştır. Baba İlyas, alelade kendi başına yaşayan bir derviş değil, çobanlık ile geçinen, ölmeyecek kadar yemek yiyen, hiç kimseden bir şey kabul etmeyen, tüm zamanını ibadet ile geçiren bir zahiddir. O kadar mütedeyyin ve ulu bir kişidir ki, derdi olan kim gelirse gelsin derdini halleden, kavgaları sona erdiren, maddî-manevî sıkıntıları çözen ve bu halinden dolayı müridi her geçen gün artan biridir. Kısacası o, tavrı ve sözleriyle başta konar-göçer Türkmen zümreler olmak üzere birçok kimsenin sözünü dinlediği, manen teslim olduğu, güvendiği din büyüğüdür. Bu sebeple söylediklerinin tesiri etkili olmuştur. Çevresindekilerin dertleriyle yakından alakadar olan Baba'nın özellikle Sultan ile alakalı söyledikleri de onun hareketini haklı kılmıştır. Baba İlyas, Sultanın bütün zamanını içki içmekle ve dinen yasak olan şeyleri yapmakla geçirdiğini²⁵⁷ bu yüzden devlet işleriyle alakadar olamadığını bu boşluktan istifade eden yöneticilerin de halka zulmettiğini söylemiştir²⁵⁸. Halkın maddî zorluklar içerisinde olduğunu bilen Baba İlyas bu zalimlere karşı girişeceği harekette yanında yer alan herkese elde edilecek ganimettin eşit olarak dağıtılacağını da vaat etmiştir²⁵⁹. Yani Baba İlyas, önce mevcut durumun tahlilini yapmış ardından da bu sorunları çözeceğini ve yanında yer alanların da maddî sıkıntılarının sona ereceğini ilan etmiştir. Onun bu ilanını daha gerçekçi ve etkili kılan ise belirtildiği üzere yaşayışı, hali, tavrı olmuştur. O vaatlerini ortaya atan ve sonradan taraftar kazanmaya çalışan biri değil, zaten var olan takipçilerinin, müritlerinin sıkıntılarını gören ve çözmeye çalışan biri olarak hareket etmiştir. Baba İlyas'a gönülden bağlı olan ve inanan kesimlerin onu bir kurtarıcı olarak görmeleri, “ben Mehdiyim” dediği andan itibaren ise çevresinin ona koşulsuz itaati oldukça normaldir. Belirtildiği üzere hem Baba'nın yaşayışı bunu mümkün kılmaktadır hem de çevresindeki konar-göçer zümrelerin inancı buna müsaittir. Ayrıca daha evvel de görüldüğü üzere bu mıntıkanın eski sakinleri, daha Türkmenler gelmeden evvel Baba İlyas'ın propaganda ettiği doktrine benzer biçimde “Tanrı tarafından bir kurtarıcının gönderileceğine” inanıyorlardı²⁶⁰. Aynı sahaya gelen, burada Halk İslâmı'nın değerleriyle yaşayan zümreler arasında da her zaman zulmü sona erdirecek Mehdi

---

²⁵⁷ İbn Bîbî, *a.g.e.*,168.

²⁵⁸ Ocak, *Babailer İsyanı*, s. 115.

²⁵⁹ İbn Bîbî, *a.g.e.*,168

²⁶⁰ Köprülü, *Anadolu'da İslâmiyet*, s. 17 ; Ocak, *a.g.e.*, s. 119.

inancı mevcuttu. Kısacası Sivas ve havalisi geçmişten itibaren kurtarıcı Mehdi inancının adeta kök saldığı ve buradakileri etkilediği bir saha idi. Mevcut sıkıntıların ve sorunların üzerine Baba İlyas'ın Mehdiliğini ilan ederek kurtuluğu vadetmesi isyanın oluğu için bütün şartları sađlamıştır²⁶¹.

Burada nedenlerini kısaca özetlediğimiz Babaî İsyânının, dinî argümanlara dayanmasına karđın bu toplumsal hareket kesinlikle kitabî İslâm anlayığuına veya şehirli ahaliye yönelik bir bağkaldırı değildir. Hareketin temel amacı ilahi görevli liderliğinde devletin zulmüne son vermek ve yerine adil bir düzen kurmaktır. Bu yönüyle A.Yaşar Ocak'ın ifadesiyle Baba Resûl İsyânı bütün safhaları ve liderinin nitelikleri itibariyle mesiyantik bir harekettir. Çünkü her mesiyantik hareket mutlaka bir gayr-i memnunlar veya ezilenler, haksızlığa ve zulme uğrayanlar zümresine dayanmaktadır. Akabinde bu zümreler ilahi görevlinin onları zulümden kurtarıp daha iyi bir düzen kuracağına inanmaktadır²⁶². İlginç bir tesadüf müdür yoksa Baba İlyas'ın bilinçli bir tercihi midir bilmek mümkün değil ancak Pavlikanizmin kurucusu olan Konstantine Sylvanus gibi o da kendine merkez olarak Amasya'yı seçmiştir ve hareket buradan kuvvetlenerek büyümüştür. Bu noktada amaç Pavlikanizm ile Babaîlik arasında ortaklık aramaktan ziyade bölgede ortaya çıkan bu iki hareketin nedenlerini görmek ve Kızılbağlığın nasıl bir ortamda geliğuini anlayabilmektir. Bu maksatla her iki toplumsal olayın çıktığı sosyal zemine bakıldığında, gerek Pavlikanizm gerekse Babaîlik çevredeki zümrelerce bağlatılmığu hareketlerdir. Köylü yahut kırsal kesimdeki ahali bu hareketlerin öznesi durumundadır. Ayrıca her iki hareket kendi halk inançlarının içerisinden çıkmıştır. Devletlerinin siyasî, iktisadî faaliyetlerinden memnun olmayan ve “zalim devletin zulmüne” maruz kalanlar, gelecek olan ilahi kurtarıcının liderliğinde kurtulacaklarına iman etmişlerdir. Devlet politikalarına uyum sağlayamayan veya sağlamak istemeyen çevreler, inançları gereği Tanrı tarafından görevlendirilmığu liderin peşinden mücadeleye girişmekten çekinmemişlerdir. Yine her iki hareketin en önemli nedeni iktisadî sorunlar

---

²⁶¹ Babaî İsyânının en önemli kaynağı durumunda olan Elvan Çelebi'nin Menakıb'ı Kudsiyye Fi'l Manakibi'l Ünsiye adlı eseri bağta olmak üzere konun uzmanları isyanın fiili yönünde Baba İlyas'ın olmadığını belirtirler. Baba İlyas'ın müridi olan Baba İshak'ın isyanın askerî kanadını yürüttüğu bu esnada Baba İlyas'ın Amasya'da zindan da olduğunu yazmışlardır. Çalışmamız için konun önemli noktası da isyanın oluğu sürecinden ziyade Baba İlyas'ın kişiliği, vaadleri ve nasıl bir inanç üzerinde yükseldiğidir. Bu açılardan bölgenin sosyo-kültürel yapısının Baba İlyas'a nasıl bir ortam sağladığı görülmektedir.

²⁶² Ocak, *Babaîler İsyânı*, s. 145-146.

olmuştur. Pavlikanlar, şeytan kabul ettikleri Bizans'ın siyasî ve dinî tüm iradesini reddederken, soyluların, aristokratların, din adamlarının zenginliğine ve buna karşın çevrenin fakirliğine vurgu yapmışlar ve bu sistemi sona erdirmek üzere harekete geçtiklerini ilan etmişlerdir²⁶³. Benzer şekilde Anadolu Selçukluları zamanında iktidar mücadeleleri, ağır vergiler, bozulan toprak rejimi, çevrenin devlete isyan etmedeki en önemli nedenleridir. Toplumsal hareketlerin lideri durumunda olan kişiler yönetimi ve yöneticileri dinî argümanlarla eleştirmişlerdir. Pavlikanlar, İmparatorun ve tüm devlet adamlarının şeytanın kulu olduğunu söylerken, Baba İlyas, Sultanın, Allah'ın yolundan ayrıldığını, dinen yasak olan şeyleri yaptığını ve bu yüzden zulmün arttığını iddia etmiştir. Özetle benzer iktisadî, siyasî sebepler benzer sonuçları doğurmuştur. Bölgenin çetin şartları hayatı yeterince zorlaştırırken, merkezî devletlerin toprak, vergi ve benzeri uygulamaları, talepleri çevrede isyanların patlak vermesine neden olmuştur. Bu tarz isyanları meşrulaştıran ve kitleleri harekete geçiren yegâne unsur ise inanç olmuştur. Özellikle her iki ekoldeki güçlü Mehdi inancı bu hareketlerin temel tetikleyici unsuru olmuştur. Kızılbaşlık'ta böyle bir sosyo-dinî geçmiş üzerinde gelişmiştir. Hayat tarzlarını sürdürmede ısrarcı olan kitleler Osmanlı merkezî yönetiminin vergi, iskân gibi talepleri karşısında kurtarıcı Mehdi bekleyişine girmişlerdir. Kısacası bölgenin sahip olduğu tabiat şartları, iktisadî koşullar ve ahalinin yönetim alışkanlıkları Osmanlı devrinde de çevreyle-merkezin geçmişte olduğu gibi benzer sorunlar yaşanmasına neden olmuştur. 1501 yılında Safevî Devletini kuran Şah İsmail ise, Osmanlı yönetiminden memnun olmayanların yeni Mehdisi olmuştur. Bu nedendir ki Şah İsmail ve Kızılbaşlık çok kısa bir süre zarfında kalabalıkların iltifatını kazanmıştır. Babaî inancının ve hareketinin temelindeki mesiyantik beklenti ve isyancı yapı, bu kimselerin kolaylıkla taraf seçmesine ve harekete geçmesine vesile olmuştur. Bu süreçte Kızılbaşlık ise yeni siyasî ve toplumsal hareketin dinî temeli, gerekçesi olmuştur.

---

²⁶³ G.L. Seidler, *Bizans Siyasal Düşünceler Tarihi*, (çev. Mete Tunçay), Ankara 1980, s. 79-80.

3.2. Osmanlı Devleti Döneminde Sivas ve Çevresinin Sosyal-Dinî Yapısı

Sivas ve çevresi özellikle XV. yüzyılda yoğun askerî mücadelelere sahne olmuştur. Sultan I. Bayezid döneminde Osmanlı hâkimiyetine giren şehir ve havalisi 1400'de Timur tarafından kuşatılmış ve Osmanlı yönetiminden çıkmıştır²⁶⁴. Moğol istilasından önce müreffeh bir şehir olan Sivas, Timur'un askerî faaliyetleri neticesinde Anadolu'da en fazla zarar gören yer olmuştur²⁶⁵. Fetret devrinin siyasî şartlarından istifade eden Kadı Burhaneddin'in damadı Mezid Bey bu dönemde Sivas'ı ele geçirmiştir²⁶⁶. Sivas'ın ikinci kez ne zaman Osmanlı hâkimiyetine girdiği tam olarak bilinmemektedir. Ancak kayıtlara göre Çelebi Mehmet'in 1418'de Sivas'ın harap olmuş olan kalesini ve surlarını onarttığına dair bilgiler bulunmaktadır²⁶⁷. XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'ın Osmanlı topraklarına yönelmesi ve Osmanlı-Akkoyunlu mücadelesinin başlaması yine Sivas'ı olumsuz yönde etkilemiştir²⁶⁸. Son olarak 1472'de Yusufça Mirza Sivas ve Tokat'ı yağmalamıştır²⁶⁹. Görüleceği üzere XV. yüzyıl boyunca Sivas ve çevresi ya el değiştirmiş ya da ele geçirilmeye çalışılmıştır.

XVI. yüzyıldan itibaren ise Köprülü'nün ifadesiyle Sivas ve çevresi Safevî Devleti ile Osmanlı Devletinin mücadele sahası haline gelmiştir. Çünkü bölgenin sahip olduğu siyasî ve dinî yapı Safevîler için burayı hareket noktası haline getirmiştir²⁷⁰. Osmanlı'nın doğu sınır kapısı konumundaki Sivas bölgesinde siyasî, askerî mücadele artmıştır. Şah İsmail, devletinin Anadolu'ya açıldığı bu bölgede yoğun Safevî propagandası yürütürken, Osmanlı da bu kapıyı Şah'a açmama adına kendi politikalarını uygulamıştır. Devlet, bölgede faaliyet gösteren Safevî halifelerine ve taraftarlarına karşı her türlü tedbiri almaya çalışmıştır. Ancak Safevî ülkesinden gelen halifeler, Sivas Eyaleti dâhilinde rahatlıkla faaliyetlerini sürdürebilecekleri ortamlar bulmuşlardır. Onların işini kolaylaştıran etken bölgede kendilerine barınma ve haberleşme imkânı sağlayan zaviyelerin varlığıdır. Ayrıca bu bölgede yaşayan bazı

²⁶⁴ Besim Darkot, "Sivas", *MEB.İ.A.*, C. 10, s.572.

²⁶⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarih*, C.1, s. 302-303; Darkot, "a.g.m.", s.572.

²⁶⁶ İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Sivas ve Kayseri Hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed", *Bellekten*, C. XXXII, S.126, Ankara 1968, s. 238; Darkot, a.g.m., s.572-573.

²⁶⁷ Darkot, "a.g.m.", s.573.

²⁶⁸ Ömer Demirel, *Osmanlı Dönemi Sivas Şehri ve Esnaf Teşkilatı*, Sivas 1998, s.9.

²⁶⁹ Darkot, "a.g.m.", s.573.

²⁷⁰ Köprülü, "Bektaşiliğin Menşe'leri", s. 8.

kesimlerin Safevîler ile olan dinî bağlarının yanı sıra göçler sebebiyle meydana gelen aile ve aşiret bağlarının da böyle bir ortamın oluşmasında etkisi olduğu söylenebilir²⁷¹.

Safevî Devletinin kurulmasından sonra Sultan II. Bayezid devrinde başlayan ilk münasebetlerin kontrollü bir şekilde geliştiğini görmek mümkündür. Tarafların birbirlerine gönderdikleri mektuplar iki devletin direkt savaşmasını engellemiştir. Ancak öte yandan özellikle sınırlarda güvenliğin arttırılmasına azamî özen gösterilmiştir. Bu dönemde Sivas'ın önem kazandığını söylemek mümkündür. Zira bu devirde Safevî halifeleri ekseriyetle Sivas ve havalisinden Osmanlı ülkesine giriş yapmaktadırlar. Sınırdaki bu hareketliliği önleme adına Sultan II. Bayezid, Sivas Sancak beyine peş peşe hükümler göndermiş²⁷² ve İran'a gidip gelirken yakalanacak olan tüm kişilerin derhal idam edilmesini emretmiştir. Böylece karşılıklı sınır ihlallerinin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Fakat devamındaki hükümlere göre, verilen idam cezalarına rağmen birçok kişi canı pahasına da olsa İran'a gidip gelmekten vazgeçmemiştir²⁷³.

Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde İran'a sefer düzenlenmiş olmasına karşın nihai bir sonuç elde edilememiş ve Safevî Devletine son verilememiştir. Bu durumda Osmanlı Devleti de Safevî Devletine karşı sınırlarını güvence altına almaya ve ilişkileri kontrollü yürütmeye özen göstermiştir. Merkezî yönetim askerî tedbirlerin yanı sıra kendi sınırları içerisinde gizli olarak yürütülmeye çalışılan Kızılbaş propagandasına karşı kayıtsız kalmamıştır. Gelişen siyasî şartlara göre

²⁷¹ Saim Savaş, *16. Asır Anadolu'sunda Bir Tekkenin Dinî ve Sosyal Tarihi Sivas Ali Baba Zaviyesi*, İstanbul 1992, s. 21.

²⁷² “Sivas Sancak Beyine hüküm yazıla ki,

Şimdiki halde Dergâh-ı mu'allâma mektub ve âdem gönderüp: “Bundan evvel hükm-i hümayun virilüp Erdebil sufîlerinden Erdebil oğlu'na giderken dutulan sūfîlerin soygunları dutan kimesnelere virilüp kendüleri siyaseten salb oluna diyü buyurulmuşdı. Haliyâ Şehzade tarafından kul gelüp anların gibi sūfîlerin siyaseti ta'zir bi'l mâl olmak vech görüldi. Sen ana dahl itmeyüp mezbur kulum sufîlerden dörder yüz, halifelerden ikişer bin akça alına diyü emr olunmuş, ihtiyat için arz olundu” dimişsiniz. Eyle olsa mezbur Erdebil-oğlu'na varan sufîler hususunda olan yasağım kemakân mukarrerdür. Ol bâbda ihtimam üzere olub âdemlerine ve sipahilerine tenbih ü te'kid idüb ismarlayasız ki, sufiyun taifesinden şunlar ki, Erdebil-oğlu'na varalar, yolda, varışda ve gelişde her kangısı ele girerse mecal virmeyüb salb idüresiz, soygunu ve esbabı dutanın ola. Amma bu babda âdemlerinden ve sipahilerinden ihtiyat iderler ki, heman bir kışb ü kar murad idinüp dutulan siyaset olunmayub esbabı ve akçesi alınmağla halas olmayalar, ma'lumundur ki, ol taife ne vecihle ehl-i fesad taife olub yukarı tarafta ne tarikıyla fesad itmüşlerdir, heman anların ol taraftan men' olunması muraddur ve bu hükm-i şerifüm vasıl olduktan sonra sufiyun taifesinden ne denlü kimesne dutulub ve ne tarikıyla dutulub salb olunur, karşı gelen ulağla i'lam idesiz ki, ol babda seniün istikametün ma'lum ola, şöyle bilesiz.”, bkz: Şahin- Emecen, II. Bayezid Dönemine Ait Ahkâm Defteri, s.8.

²⁷³ Diğer hükümler için bkz; Şahin- Emecen, *a.g.e.*, s. 21, 78, 92, 126.

Osmanlı yönetimi Safevî halifelerinin faaliyetlerine fikrî ve dinî kanallardan engel olmaya çalışmıştır. Bunların başında da Sivas merkezde ve çevresinde yaşayan Sünnî âlimlerin, vakıfların ve zaviyelerin desteklenmesi gelmektedir.

Osmanlı dönemi boyunca Sivas'ta yapılan büyük yatırımların XVI. yüzyılda yapılması ve söz konusu eserleri yaptıranların büyük devlet memurları olması önemlidir. Sivas'ta varlığı tespit edilen 126 cami ve mescitten 40'ı ve 10 hamamdan 5'i XVI. yüzyılda yapılmıştır²⁷⁴. Bu yönüyle faaliyetlerin mevcut siyasî şartlar bağlamında birer devlet yatırımı olması ihtimali oldukça kuvvetlidir. Hususen Ali Baba Zaviyesi'nin varlığı bu kanaati güçlendirir mahiyettedir. Ali Baba Zaviyesi'nin kurulduğu bostan ve bahçeler “*selâtin-i mâziye*” tarafından Ali Baba'ya temlik edilmiştir. Zaviyenin asıl vakıfları ise dönemin Vezir-i Azamı Rüstem Paşa tarafından yapılmıştır. Rüstem Paşa vakfin devam edebilmesi için vakfiyenin iki yerine Ali Baba ve evladından sonra gelecek olan mütevellilerin “Sünnî” olmalarına dair şart koşturmuştur. Yani Rüstem Paşa, vakfa ve vakfın yapacağı her türlü faaliyete devlet desteğinin devam etmesinin tek yolu olarak Ali Baba'nın ve evlatlarının Sünnî kaidelere bağlı kalmasını istemiştir²⁷⁵. Ali Baba Zaviyesine Rüstem Paşa tarafından 1546'da vakıf yapılması, IV. Murad ve “*selâtin-i mâziye*” olarak ifade edilen diğer Sultanların yaptıkları temliklerle bu zaviyeyi desteklemeleri ve ayrıca Atik Valde Sultan Evkafından aynı zaviyeye gelir temin edilmesi, devletin Sivas merkez olmak üzere Sünnî İslâm'ın bölgede güçlendirilmesi adına atılmış adımları olarak yorumlanabilir²⁷⁶.

Osmanlı Devletinin Kızılbaşlığın yayılmasına karşı aldığı tedbirlerden bir diğeri de Halvetî tarikatının desteklenmesidir. Akkoyunlular devrinde İran'da çok etkili oldukları anlaşılan Halvetî tarikatı mensuplarının Safevîlerin İran'da ve Azerbaycan'da hâkim olmalarından sonra bu ülkelerde barınamayıp Anadolu ve Mısır'a kaçmak zorunda kaldıkları ve bu ülkelerde Kızılbaşlığa karşı verilen mücadelenin ön saflarında

---

²⁷⁴ Savaş, *XVI. Asırda Anadolu'da Alevîlik*, s.142-143; Ömer Demirel, *Osmanlı Vakıf-Şehir İlişkisine Bir Örnek: Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü*, Ankara 2000, s. 188-191, 193.

²⁷⁵ Saim Savaş, *16. Asırda Sivas'ta Kurulan Ali Baba Zaviyesi'nin Dinî Sosyal ve Ekonomik Fonksiyonları Hakkında Bir Araştırma*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Ankara 1990, s. 8-9.

²⁷⁶ Savaş, *XVI. Asırda Anadolu'da Alevîlik*, s.142-144.

yer aldıkları bilinmektedir²⁷⁷. Osmanlı Devleti, Şah'ın konar-göçer Türkmenlere yönelik faaliyetlerine karşın bölge ahalisine benzer kanallardan ulaşmaya çalışmıştır. Devlet bazı Alevî öğretilerini içinde barındırmakla beraber Ehl-i Sünnet dairesinden çıkmamak için fevkalade itina gösteren Halvetî tarikatı önderleriyle yakın ilişki kurmuştur. Böylece devlet kırsalda yaşayan, kitabî İslâm'dan uzak kalmış zümrelere Erdebil geleneği ile aynı kökten gelen ve çok benzer öğelere haiz Halvetî tarikatı vasıtasıyla ulaşmıştır²⁷⁸. Safevîyye ile aynı kaynaktan beslenen Halvetî tarikatının, şeyh ve dervişleri ekseriyetle medrese çıkışlı, kültür seviyesi yüksek ama aynı zamanda popüler özelliklere sahip kişilerdi. Ayrıca dervişlerin önemli bir kısmı, bulunduğu şehrin veya kasabanın medresesinde tefsir, hadis dersleri veren müderrisler idi. Buldukları yerlerde halk ile kolay irtibat kurabilen bu kimseler Azerbaycan ve çevresinde Safevîlerin Sünnilere yaptıkları zulümleri halka anlatarak Osmanlı toplumunda Kızılbaş tehlikesini canlı tutacaklardı ve Safevîlere meyletmesi muhtemel kesimlerin Osmanlı toplumuna kazandırılmasını sağlayacaklardı. Kısaca devlet desteğini alan Halvetî mensupları, Osmanlı Devletinin Sünnileştirme politikasını benimsemişler, hatta bu mücadelenin önderliğini yapmışlardır²⁷⁹. Halvetî tarikatının en büyük kolu olan Cemâlîyye'nin kurucusu Şeyh Mehmed Cemâlî, Sultan II. Bayezid'in Amasya valiliğinden itibaren Sultanın en yakını olmuştur. Hatta Şeyh Mehmed Cemâlî'nin yeğeni Zenbilli Ali Cemâlî Efendi Sultan II. Bayezid'in Şeyhülislâmı'dır. Yine Şeyh Mehmed'in oğlu Piri Mehmed Paşa, Sultan I. Selim'in vezirliğini yapmıştır. Bu dönemde Osmanlı Devletinde en yüksek makamlarda, Şah İsmail'e muhalif olan Halvetî tarikatının mensuplarının olması da devlet ile bu tarikatın birlikte hareket ettiklerini gösteren bir durumdur²⁸⁰.

---

²⁷⁷ Savaş, *XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik*, s.144; Halvetî tarikatının Osmanlı'daki yeri ve rolüne dair ayrıntılı bilgi için bkz: Tahsin Yazıcı, "Fetihten Sonra İstanbul'da İlk Halvetî Şeyhleri: Çelebi Mehmed Cemaleddin, Sünbül Sinan ve Merkez Efendi", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, II, İstanbul 1956, s. 104-113; Rahmi Serin, *İslam Tasavvufunda Halvetilik ve Halvetiler*, İstanbul 1984; Mustafa Aşkar, "Bir Türk Tarikatı Olarak Halvetiyye'nin Tarihi Gelişimi ve Halvetiyye Silsilesinin Tahlili", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 39, Ankara 1998, s. 535-563; Yusuf Küçükdağ, *II. Bayezid, Yavuz ve Kanûnî Devirlerinde Cemâlî Ailesi*, İstanbul 1995.

²⁷⁸ Köprülü, *Anadolu'da İslâmiyet*, s. 81

²⁷⁹ Yusuf Küçükdağ, "Osmanlı Devleti'nin Şah İsmail'in Anadolu'yu Şiileştirme Çalışmalarını Engellemeye Yönelik Önlemleri", *Türkler*, C.1, Ankara 1999, s.277; Yusuf Küçükdağ, *Türk Aleviliği Araştırmaları*, Konya 2010, s.102-103.

²⁸⁰ Küçükdağ, *a.g.e.*, s. 55.

Ciddi isyanların çıktığı ve büyük toplumsal olayların meydana geldiği XVI. yüzyılda Halvetî şeyh ve halifeleri toplumun devlete ve Sünniliğe bağlılığını arttırmada önemli rol oynamışlardır. Halvetî mensuplarının faaliyetleri sonucu Safevîye tarikatına bağlı olanların İran özlemi son bulmamış, fakat eskiye göre azalmıştır. Osmanlı Devleti, Safevî propagandaları karşısında ikilemede kalan ve aklında bir takım sorular olan Sünni halk tabakasına Halvetî tarikatının yardımıyla ulaşmış ve Şiilik konusunda toplumu bilinçlendirmiştir²⁸¹.

Devletin Halvetî tarikatını bu minvalde desteklemesinin önemli örneklerinden bir diğeri de Şemseddin Sivâsi'dir. Kaynaklara göre Şemseddin Sivâsi 1520 yılında Tokat-Zile'de doğmuştur. Hayatı Tokat ve Sivas'ta geçmiştir. 20 yaş civarında İstanbul'a gelerek Sahn medreselerinden birinde müderrislik vazifesi yapmıştır. Anadolu'ya gelen Abdülmecid Şirvani'ye intisab etmiştir. Yaklaşık 35 yaşlarında da irşat vazifesine başlayarak izin alıp Zile'ye gelmiştir²⁸². Sivas valisi Hasan Paşa, Sivas'ta 1564'de inşa ettirdiği Yeni Cami'ye (Meydan Cami Külliyesi) Şemseddin Sivâsi'yi davet etmiştir. Halvetî tarikatının kendi adıyla anılan Şemsiyye kolunu kuran Şemseddin Sivâsi sağlam itikadî görüşlere sahiptir. Rafizilere, Şia'ya karşı son derece sert çıkışlar yapmış ve her fırsatta Ehl-i Sünnet inancını anlatmıştır²⁸³.

Sonuç olarak denilebilir ki; Osmanlı yönetimi Kızılbaş inancının ve ona bağlı olarak Safevî taraftarlığının Anadolu'da yayılmasını engelleyebilmek maksadıyla fikrî ve dinî sahalarda da mücadele etmiş, çeşitli yollarla kırsalda olan ve Safevî propagandasına daha açık kimselere ulaşmaya gayret etmiştir.

Osmanlı Devleti bölge ahalisini, Safevî Devletinin iktisadî ve siyasî vaatlerinden uzak tutabilmek için özellikle sınırdaki aşiretlerin ve beylerin desteğini kazanmaya özen göstermiştir. Bunun için de ilgili yerlerde istimâlet politikasının uygulandığını görmek mümkündür. Ancak şunu ifade etmek gerekir ki istimâlet politikası Balkanlar'da ve Anadolu'da farklı şekillerde uygulanmıştır. Balkanlarda yeni fethedilen sahalarda uygulanan söz konusu uzlaşmacı siyaset Hıristiyan yerli ahalinin

---

²⁸¹ Küçükdağ, "a.g.m.", s.279.

²⁸² Hasan Aksoy, "Şemseddin Sivâsi, Hayatı, Şahsiyeti, Tarikatı, Eserleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.IX/2, Sivas 2005, s.4-5; Birgül Toker, "Şemseddin-i Sivâsi ve Mir'Âtû'l Ahlâk Adlı Mesnevisi", <http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s15/btoker.pdf>, 21.11.2013.

²⁸³ Aksoy, a.g.m., s.10.

Osmanlı yönetimine uyumunu ve güvenini sağlayan başlıca unsurdu. Anadolu’da ise istimâlet, aşiret ve cemaat liderlerini kazanma amacıyla uygulanmıştır. Özellikle Safevî tehdidine karşı İran sınırında bulunan aşiret ve cemaatlerin istimâlet politikasıyla Osmanlı yönetiminden yana olmasına çalışılmıştır. Örneğin Vezir-i Azam Mehmet Paşa’nın bir telhisinde; İran sınır bölgesinde olan aşiret reislerine geçmişte çok değerli kaftanlar ile kılıçlar gönderilmek suretiyle istimâlet verile geldiği, İran’a sefer zamanı yakın olduğu için de “*ümid ve istimâleti müş’ir ahkâm-ı şerif ile her birine hil’at ve kılıç gönderilmek*” lazım geldiğini ifade etmesi, istimâlet politikasıyla bu kimselerin sadakatini kazanmanın önemini açıkça göstermektedir²⁸⁴. Bir diğer önemli örnek ise Diyarbakır Beylerbeyi Uzun Süleyman Paşa’nın merkeze gönderdiği mektuptur. Ölen Bitlis hâkimi Şeref’in yerine geçen oğlu, hâkim bulunduğu ülke ve ocakların kendi hâkimiyetinde kalması mukabilinde Osmanlılar tarafında yer alacağını açıkça ifade etmiştir. Bu talep üzerine Diyarbakır Beylerbeyi Süleyman Paşa Sultana mektup gönderip Şerefoğlu’nun “*Kızılbaş canibinden alâka kat’ eylemeğe ihtiyat ettiğini*” yani Safevî taraftarlığını bırakıp Osmanlı tarafına geçme hususunda çekimser davrandığını belirtmiş, Şerefoğlu’nun ancak hükm-i hümayun ve istimâlet-nâme verilmek suretiyle Safevî ile olan bağının kesileceğini ifade etmiştir²⁸⁵. 1577 yılında Bağdat Beylerbeyine gönderilen bir hükümde de yine Safevî sınırında yer alan beylerin Şah’a karşı Osmanlı yanında yer almaları için beylere istimâlet verilmesi isteniyor²⁸⁶. İlgili ifadelerden ve hükümlerden bölgede nüfus ve askerî bakımlardan kuvvetli olan aşiretlerin devleti ciddi anlamda sıkıntıya sokabilecek güçte oldukları buna karşın Safevî Devletine katılmalarını engellemek adına Osmanlı Devletinin bu aşiretlere ve reislerine çeşitli hediyeler vererek sadakatlerini kazanmaya çalıştığı açıkça görülmektedir. Mevcut durum bize İran sınır bölgesinde siyasî zeminin oldukça kaygan olduğunu, devletin kendini koruma adına ciddi sıkıntılarla mücadele ettiğini göstermektedir. Bu nedenledir ki, biraz sonra da görüleceği üzere merkezî yönetim Sivas başta olmak üzere doğu bölgesindeki beylere yüzlerce hüküm göndermiş ve sınırın kontrol altında tutulmasını,

²⁸⁴ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı Tarihine Aid Belgeler Telhisler (1597-1607)*, İstanbul 1970, s. 108-109; Savaş, *XVI. Asırda Anadolu’da Alevilik*, s. 142.

²⁸⁵ Jean-Louis Bacqué-Grammont, “Études Turco-Safavides, XVI. Quinze Lettres D’Uzun Süleymab Paşa, Beylerbey Du Diyar Bekir (1533-1534)”, *Anatolia Moderna I*, s. 146; Savaş, *XVI. Asırda Anadolu’da Alevilik*, s. 141.

²⁸⁶ BOA.MD.29/H.N: 499/ s. 216; ayrıca bkz: Savaş, *XVI. yüzyılda Anadolu’da Alevilik*, s. 142.

öte taraftan gelebilecek her türlü hareketin derhal üstesinden gelinmesini emretmiştir. Açıkça İran ile tüm siyasî, sosyal ve dinî bağların kesilmesi veya kontrol altında tutulması istenmiştir.

Osmanlı yönetimi Safevî Devletinin propagandasına ve yayılmasına karşın çeşitli tedbirler alırken, özellikle Sivas'ta dönemin olaylarına yön veren hatta yönlendiren Pir Sultan Abdal özel bir yere sahiptir. Osmanlı kaynaklarına göre o, Safevî Devleti ile işbirliği yapan, halkı isyana teşvik eden biri olarak görülse de Osmanlı Devletinden memnun olmayanların nazarında zalimin zulmüne karşı çıkan bir liderdir. Burada amaç Pir Sultan'ın kişiliğini yahut faaliyetlerini değerlendirmekten ziyade çevrenin ona bakışını ve yüklediği misyona dair değerlendirme yapabilmektir.

Edebî yönü ve şiirleri ile alakalı çok sayıda yazılı eser olmasına karşın Pir Sultan Abdal hakkındaki mevcut bilgilerin hemen tamamı onun hakkında yazılmış olan menkıbelere, şiirlere dayanmaktadır. Kaynakların ortak bir şekilde aktardığı rivayetlere göre; Pir Sulan Abdal, Sivas ili, Yıldızeli ilçesi, Çırçır bucağına bağlı Banaz köyünde doğmuş ve çocukluğu burada geçmiştir. On beş yaşına gelince köyünden ayrılıp Elmalı ve Çorum'daki Bektaşî dergâhlarında eğitim görmüştür. Daha sonra sipahi olarak Belgrad seferine katılmış ve Budin Kalesi'nin fethinde bulunmuştur. Seferden sonra Çorum'a dönüp yeniden dergâha girmiştir. Bir süre sonra da Sivas'ta vekil olarak Pir'in postuna oturmuştur. Pir Sultan, posta oturduktan sonra çevresindekilerin, kendisine gelenlerin sorunlarıyla alakadar olmaya başlamıştır. Bu durum ise Pir'e olan iltifatı ve gelenlerin sayısını arttırmıştır. Halkın artan ilgi ve alakası Sivas valisinin dikkatinden kaçmamıştır. Öte yandan yazdığı şiirlerle Osmanlı yöneticilerini eleştiren Pir Sultan Abdal, eserlerinde Şahı övdüğü ve bu şekilde halkı isyana teşvik ettiği iddiasıyla dönemin Sivas valisi Hızır Paşa tarafından cezalandırılmıştır²⁸⁷.

Pir Sultan Abdal ile ilgili yazılan eserlerin kaynağı, ilk defa Banaz'a giderek anlatılanları derleyen ve Pir Sultan isimli kitabı yazan Pertev Naili Boratav'dır. Onun *Pir Sultan* isimli kitabı, günümüzde Pir Sultan Abdal'ın hayatıyla ilgili bilinen menkıbelerin çoğunu içermektedir. Pertev Naili Boratav'ın derlediği bu menkıbeler, ne

---

²⁸⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz: Saim Savaş, "Pir Sultan'ın Kimliğine Dair Yeni Bir Belge", *XIV. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 2002, s.425-426; Abdülbaki Gölpınar-P.Nail Boratav, *Pir Sultan Abdal*, İstanbul 2010; İbrahim Aslanoğlu, *Pir Sultan Abdallar*, İstanbul 1984; Cevdet Kudret, *Pir Sultan Abdal*, İstanbul 2000; Mehmet Fuad, *Pir Sultan Abdal*, İstanbul 2006; Ahmet Özdemir, *Pir Sultan Abdal*, İstanbul 2008.

derece doğru olup olmadığına bakılmaksızın diğer birçok kaynakta tekrar edilmiştir. Eserlerdeki menkıbeleri kısaca özetlemek gerekirse; İlk grup menkıbelere göre; Pir Sultan, Horasan Erenlerindendir ve Anadolu'nun İslâmlaşmasında büyük katkıları olan bu dervişlerin takipçisidir. Hacı Bektaş-ı Veli'den el almış ve Hak yoluna ermiştir. Âşıklık geleneği içerisinde ve saz eşliğinde söylediği deyişlerle çevresini aydınlatmış ve manevî dünyasında yaşadığı coşkuyu bu deyişleriyle çevresine aktarmıştır. Zaman zaman yol arkadaşlarına himmet ederek toplumsal vazifelerini yerine getirmiştir. Bu esnada kendisinden el almak için müridi olan Hızır'ın talebini, ısrarı üzerine yerine getirmiştir. Hızır, mürşidi Pir Sultan'ın himmetiyle Osmanlı yönetiminde üst kademelerde görevler almış ve sonra Sivas'a tayin edilmiştir. O, çevresindekilerin şikâyetleri üzerine Pir Sultan'ı konağına çağırılmış ve muhtemelen Şahı övmesi, devleti yermesi nedeniyle Pir Sultan Abdal'ı hapsedirmiştir. Hızır Paşa, suçu Şahı sevmek olan Pir Sultan Abdal'a içinde Şahın isminin geçmediği üç şiir söylemesi karşılığında onu affedeceğini söylemiştir. Bu teklife rağmen Pir Sultan, davasından dönmeyerek okuduğu üç şiirde de Şahı övgüyle anmıştır. Üstelik Hızır Paşa'nın ve kadılarının haramzadeliğini şiirlerine yansıtmış, bu yüzden idamına karar verilmiştir. İdam edilmek üzere götürülürken, ölüme meydan okuyan şiirler söylemesine çok kızan Hızır Paşa, idam edilirken taşlanmasını ve taş atmayanların da cezalandırılmasını istemiş ve idam gerçekleşmiştir. İkinci grup menkıbelerde ise Pir Sultan'ın evliya ve keramet sahibi oluşuna ağırlık verilmiştir. Bu tarz menkıbelerde Pir Sultan'ın idam edilmeye çalışılması ve sonrası üzerinde durulmuştur. Pir Sultan idam edileceği sırada idam sehпасından düşer ve kaçmaya başlar. Pir Sultan, Kızılırmak üzerindeki köprüden geçerken kendisini takip eden Hızır Paşa'nın askerlerini görünce köprüye eğilmesini emreder. Köprü eğildiği için askerler onu yakalayamazlar. Pir Sultan Horasan'a gider, orada Şaha intisap eder ve Erdebil'de ölür. Bir diğer menkıbeye göre Pir Sultan, bir köpeğin üzerine basarak ölmekten kurtulur. Yerine köpeği bağlar. Bunu anlatanlar, sonucu şu gerçeğe bağlarlar: *“Aslında Pir Sultan bir köpeği kendi yerine bağlayacak biri değilmiş. Ama bu durum, gözü dönmüş canilerin bir göz aldanmasıymış.”* Bir başka menkıbede ise Pir Sultan idam edildikten sonra Divriği'deki Garip Musa dergâhını ziyarete gider ve orada ölür. Buradaki Koca Haydar yatırı Pir Sultan'a aittir. Diğer bir menkıbede Pir Sultan, Horasan'a gidip adını değiştirir ve Kamberoğlu ismiyle hayatını

sürdürür. Şahın kızı Sanem’le evlenir. Hanımının isteği üzerine Anadolu’ya tekrar döner. Sanem onu aldatır ve Hızır Paşa’ya ihbar eder. Bunu üzerine Pir Sultan, Hızır Paşa tarafından yakalanır ve öldürülür. Bir diğer menkıbede Horasan’a giderken Çamlıbel’de bir musahiple karşılaşır ve Sivas hakkında konuşurlar. Pir Sultan idam edildiği için Sivas, ilahî bir cezaya çarptırılmıştır; Sivas’ta ateşler yanmaz. Çaresi, idam sehpasında asılı duran köpektedir. Hızır Paşa, musahibin anlattıklarını uygular. Sivas’ta hayat normale döner ve ateşler yanmaya devam eder. Son olarak Pir Sultan, idam edildikten sonra sevdiklerine kavuşur. Aslında ne Hızır, ne Ali Baba, ne de Sivas Pir Sultan’ın kıymetini bilememiştir. O, idam edilmekle ceza görmemiş; bilakis kendisini anlayan kişilere, Hatayî’ye ve Kul Himmet’e kavuşmuştur. Yıldız Dağı’nda hal diliyle sohbetle koyulmuşlar, daha sonra Kızılırmak’ta yıkanmışlar ve birbirlerinin sırrına vâkıf olmuşlardır. Anlaşılmıştır ki Kul Himmet aslında İmam Hüseyin; Pir Sultan İmam Hasan’dır ve Hatayî ise İmam Ali’dir. O günden beri Kızılırmak kan kırmızı akıp durmaktadır²⁸⁸.

Bütün bu menkıbelerin yanı sıra Pir Sultan Abdal’a ait olan veya ona atfedilen birçok şiirde o, Osmanlı yönetiminin uygulamalarını yermektedir. Pir Sultan Abdal her şeyden evvel Şîf-Batınî inanışını heyecan haline getirmiş, Safevî Şahlarına, onların kutsiyetine, galip geleceklerine inanmış, Safevî Şahlarını gerçek manada seven bağı yanık ve hakiki bir âşıktır²⁸⁹. Şiirlerinde eleştirdiği Osmanlı yönetiminin ise Şahın başlattığı ayaklanmanın neticesinde sona ereceğine gönülden inanmış ve şiirlerinde bunu yazarak açık bir şekilde ayaklanma çağrısı yapmıştır²⁹⁰.

²⁸⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz: İbrahim Aslanoğlu, “Pir Sultan Abdallar”, *Türk Kültürü*, C.XIX, S.220, Mayıs-Haziran, 1981, 318-323; Nesrin Köse, “Pir Sultan ve Hızır Paşa”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S. IV, İzmir 2000, s. 301-318; Ali Balım, *Pir Sultan-Hayati ve Şiirleri*, Ankara 1958; Mehmet Bayrak, *Pir Sultan Abdal*, İstanbul 1986; Asım Bezirci, *Pir Sultan Abdal, Kişiliği, Yaşamı, Sanatı, Etkisi Şiirleri*, İstanbul 1986; Sabahattin Eyüboğlu, *Pir Sultan Abdal*, İstanbul 1977; Mehmet Fuad, *Pir Sultan Abdal, Yaşamı, Düşünce Dünyası, Sanatçı Kişiliği, Seçme Şiirleri*, İstanbul 2006; Abdülbaki Gölpinarlı-Pertev Naili Boratav, *Pir Sultan Abdal*, Ankara 2010; M. Fuad Köprülü, “Bir Kızılbaş Şairi: Pir Sultan Abdal”, *Milli Folklor*, C.2, Yıl: 3, S.12, 1991, s. 53-54; Murat Tavşanlı, *Pir Sultan Abdal’da Dinî Düşünce Boyutu*, (Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas 2011, s.67-69.

²⁸⁹ Gölpinarlı-Boratav, *Pir Sultan Abdal*, s. 26; Savaş, “Pir Sultan’ın Kimliğine Dair Yeni Bir Belge”, s.429.

²⁹⁰ Muhammed Mehdi’nin hak sancağını
Çekelim bakalım nic’olsa olsun
Teber çekip münkirlerin kanını
Dökelim bakalım nic’olsa olsun

Son dönemlerde konuya dair yapılan çalışmalardan birinde ise, efsaneler ve kerametlerden ziyade arşiv belgesine dayanılarak Pir Sultan Abdal'a dair değerlendirme yapılmıştır. Saim Savaş, 17 Eylül 1585 tarihli Mühimme Defterinde rastladığı belgeye²⁹¹ göre şöyle bir yorum yapmaktadır; “Asıl adı Şeyh Haydar olan Pir Sultan Abdal, önceleri muhtemelen Sivas bölgesinde dirlik sahibi bir Osmanlı sipahisidir. Benzeri birçok Safevî sempatizanı Osmanlı askeri gibi o da, Osmanlı askerî düzeni içerisinde hayatını devam ettirmektedir. Osmanlı-Safevî çatışmasının gerdiği toplumsal şartlar yüzünden ya da başka bir sebepten dolayı tumarı elinden alınmış veya kendisi tumarından vazgeçmiştir. Bu tür gelişmeler, o zaman ki Osmanlı Anadolu’sunda çok sıklıkla rastlanılabilen olaylardandır. Babasının adı, Şeyh Türebî’dir. Şeyh Türebî, Kızılbaş yani Safevî taraftarı olduğundan idam edilmiştir. Pir Sultan’ın hayatında dönüm noktası olan bu olay, belki de onun yeni kimliğinde önemli rol oynamıştır. XVI. yüzyıl boyunca, özellikle Orta Anadolu’da yaşanan ekonomik ve toplumsal sorunların üzerine, bir de babasının idamı eklenince, Pir Sultan’ın, Safevî sempatizanlığı aşırı Safevî taraftarlığı haline dönmüş olmalıdır. Artık o, XVI. yüzyıl boyunca, Osmanlı

Teber çekip şu mağ’radan dışarı
Çıkalım bakalım nic’olsa olsun
Bunca yattığımız gayrı yetmez mi?

Kalkalım bakalım nic’olsa olsun (Savaş, “Pir Sultan’ın Kimliğine Dair Yeni Bir Belge”, s.431; Bayrak, *Pir Sultan Abdal*, 119-121.)

²⁹¹ “Bâ hatt-ı hümayûn müsârunileyh defterdârın kapukethüdası Rıdvan nâm adama virildi fi 22 Ramazan sene 93.

Çorum begine ve kadısına hüküm ki, hazine-i âmiremin Rûm cânibi defterdârı mektub gönderüb Amasya ahâlisi adam gönderüb kaza-i mezbûra tâbi’ Bolnu(?) nâm karyede sâkin olan Şeyh Haydar nice zamandır gaybet idüb hâlâ gelüb etrâf ve eknâfda Kızılbaş olan karyelerde cem’iyet idüb ben Şâhın yanında idim bu cânibden kırkbin adam kaldırmaga müte’ahhid oldum heman hâzır olun Şah bu cânibe gelse gerekdir deyüb gayret-i hurûc üzeredir vilâyet ise hâlidir deyu feryad itdükleri ecilden hâlâ hazine-i Rûmda istihdamda olub Dergâh-ı ‘Âlî çavuşlarından Ahmed Çavuş otuz nefer yarar adam koşub ve hâlâ Amasya’da muhâfazaya kalan Amasya Alaybegisi ile mezbur Şeyh Haydar’ı karye-i mezbûre kurbünde bir tarîk ile ele getirüb ahz itdiklerinde etrâfda olan karyelerden âlât-ı harb ile vâfir adam cem’ olub mezbur Şeyh Haydar’ı almağa hücum idüb alamayub her birisi yerlü yerine varub mezbur Çorum Kal’asında habs olunub tekrar kaza-i mezburdan bî-garaz müslümanlardan cemâ’at-i kesîre gelüb mezbur Şeyh Haydar bu vilâyetde ve Bozok Vilâyetinde olan Kızılbaşların halifesi olub her yıl saha nezirlerin iletüb bu yıl gelüb şimdi her karyeden cem’iyetler idüb etrâf ve eknâfda kırkbin adam nan ve yarâğıyla hurûc idürmek tedârikin gördüğü beyne ‘n-nâs sâyi’ olub mukaddemâ mezbur Şeyh Haydar’ın babası Şeyh Türebî dahî bunun gibi Kızılbaş olub envâ’i fesadî zâhir olmagın salb olunmuş idi eger mezbur dahî gafletle ahz olunmayub ihmal oluna idi ‘an-karîb hurûc idüb nazm-ı fitne olmak mukarrer idi mezbûrun her ne veçhile hakkından gelinmek lâzımdır deyu mezbur Şeyh Haydar’ın muvâcehesinde sehâdet idüb ve mezbûrun ahvâli sırran dahî tefahhus olundukda mezbur Şeyh Haydar Kızılbaş oğlu Kızılbaş olub hakkından gelinmek lâzım olmagın mezbur Şeyh Haydar Çorum Kal’asında habs olundugun bildirüb buyurdum ki, vüsul buldukda mezbûrun ahvâlin tetebbû’ idüb göresin fi’l-vâki’ ‘arz olundugu üzere rafz ve ilhadı sâbit olub Yukaru Cânib ile mu’âmesi var ise hakkından gelinüb emrim yerine vardugun yazub bildüresin.” BOA.MD. 58/H.N: 683/s.268, ayrıca bkz; Savaş, “a.g.m.”, s.440.

*Safevî mücadelesi arenasında ezilen Kızılbaş halkın dertlerine tercüman olan bağı yanık bir halk şairidir. Ayrıca sipahilik döneminde kazandığı askerî tecrübesiyle o, etkili şiirleri ve karizmatik kişiliğiyle kırk bin kişiyi isyan ettirebilecek çapta bir isyanın öncüsüdür*²⁹².” Mevcut belge ile Savaş, karışık rivayetler ve menkıbelerden farklı olarak yeni bir Pir Sultan Abdal biyografisi ortaya koymaktadır. Elbette bulunacak yeni belgeler, tarihin karanlığında kalmış olan, daha çok hakkındaki rivayetler ve şiirler ile yaşayan Pir Sultan’ın kimliğini ve hayatını öğrenmede yeni yollar açacaktır.

Ancak Pir Sultan’ın kim olduğu ve ne yaptığından daha önemlisi Pir Sultan Abdal isminin bir sembole dönüşmesidir. Zira İbrahim Aslanoğlu’nun yaptığı çalışmalara göre, *Pir Sultan’ım Haydar, Aruz Şairi Pir Sultan Abdal, Divriğili Pir Sultan Abdal, Abdal Pir Sultan, Pir Sultan Abdal ve Pir Sultan* mahlaslarını kullanan altı farklı şair daha vardır²⁹³. Gerçekle efsanenin karışımından oluşan onlarca hikâye Pir Sultan Abdal’ı Osmanlı’nın “zalimane” yönetimine başkaldıran, mücadelesi ve Şahı uğruna canını feda etmektan kaçınmayan bir kahraman haline getirmiştir. Bütün hikâyelerin odağında ise belirtildiği üzere Şaha olan sevgisi ve şiirleri nedeniyle Hızır Paşa tarafından haksız yere idam edilmesi vardır. Günümüzde dahi bu hikâyeler gerçek gibi kabul görmekte ve menkıbeler üzerinden Osmanlı yönetiminin Kızılbaş-Bektaşî topluluklara karşı tavrına dair yorumlar yapılmaktadır.

Öte yandan Hama’da başlayıp Sivas’a kadar yayılan Düzmece Şah İsmail isyanında yer alan Şeyh Haydar, Pir Sultan Abdal olabilir mi? Böyle bir fikrin oluşmasında evvela Pir Sultan’a ait olan/olduğu iddia edilen şiirlerin etkisi vardır²⁹⁴.

---

²⁹² Savaş, “a.g.m.”, s. 437.

²⁹³ Aslanoğlu, *Pir Sultan Abdallar*, s. 27-35.

²⁹⁴ Uçurdular Pir Sultan’ın kuşunu
Seyrangâh eyledi Yıldız başını
Hub gösterdi toprağını taşını
Mevlâm kısmetini verdi orada.
Şah Yıldız dağında semâ’ eyledi
Bir ayaküstünde bin bir kelâm söyledi
İndi Banaz’ı hoş vatan eyledi
Haylı devr ü zaman geçti orada.
Koca Şah Urum’a bir elma saldı
Dolandı Urum’u Banaz’a geldi
Pir Sultan elmaya bir tekbir kıldı
İnsan taaccüpte kaldı orada.
Yüce gördü şehitliğin yolunu
Mansur gibi kıldı dârını

Zira o, şiirlerine göre Şah İsmail ile görüşmüş ve halka isyana katılma çağrısı yapmıştır. Ancak daha önemlisi Pir Sultan Abdal, Pir postuna oturmuş Kızılbaş halifesidir²⁹⁵. Bu yönüyle başta Kızılbaş topluluklar olmak üzere bölgede herkes tarafından sevilen, saygı duyulan ve sözü dinlenen bir manevî liderdir. Hem anlatıldığı üzere yaşadıklarının etkisiyle hem de sahip olduğu mevkiinin gücüyle böyle bir isyana katılmış olabilir mi? Elbette buna kesin cevap verebilmek mümkün değildir. Burada Pir Sultan hakkındaki menkıbeleri ve yorumları bir araya getirmekten maksat onun bölge ahali için nasıl bir sembol isim haline gelişini anlayabilmektir. Menkıbelerden anlaşıldığı kadarıyla, Pir Sultan Osmanlı Devletinin zalim iddiasında bulunduğu yöneticilerine karşı hakkı savunmaktan ve onları açıkça eleştirmekten vazgeçmemiştir. Ayrıca zulmün Şahın gelmesiyle sona ereceğine gönülden inanmıştır. Son olarak da Şaha olan muhabbetinden ve sadakatinden dolayı devlet tarafından cezalandırılmıştır. Aslında bütün menkıbelere ve hakkında söylenenlere bakıldığında onun geçmişte görülen “ilahi kurtarıcı” tanımına hayli uyduğunu söylemek mümkündür. Ancak Pir Sultan asla Mehdiliğini ilan etmemiştir. Çünkü zaten hali hazırda bir kurtarıcı, yani Şah bulunmaktadır. Sadece bu kısmı hariç tutulduğunda onun, Baba İshak’a benzediği açıktır. Zira o, keramet sahibi bir evliyadır, seveni çoktur, kendisine gelen herkesin derdiyle alakadar olan ve çözüm bulan biridir. Kısacası Pir Sultan Abdal ahalinin müşkül vaziyetine çare arayan, zalim yöneticilere karşı mücadele etmekten çekinmeyen, zulmü sona erdirmek için gayret sarf eden ve inandığı değerler için hayatını feda etmekten çekinmeyen bir liderdir. Bu yönüyle Pir Sultan, bölgede Baba İshak’tan sonra çıkmış en önemli sembol şahsiyettir denilebilir. Malum olduğu üzere, bu tarz toplumsal hareketlerde haksız yere öldürülmüş bir liderin olması oldukça önemlidir. Çünkü bu tarz kimseler, hareketin haklılığını, gerekliliğini pekiştirdikleri gibi insanların bağlı buldukları yerle rabitasını arttıran örnek kişilerdir. Bu sebeplerle yıllar içerisinde hakkındaki menkıbelerin artmasına, çeşitlenmesine yani gerçeklikten gittikçe kopmasına rağmen o, taraftarlarının gönlünde ve zihninde haksızlığa direnen, inancı için canını vermekten korkmayan kahraman bir manevî lider haline gelmiştir. Burada değerlendirmeye alınan bütün fikirler kesin olmayan yorumlardır. Bulunacak yeni belgeler ile yorumların şekillenmesi ve gelişmesi

---

Kokladı elmayı verdi serini
Mevlâm hırkasını asılı koydu orada.

²⁹⁵ Savaş, “a.g.m.”, s.430-435.

mümkündür. Ancak kesin olan durum, her olayın kendi kahramanını yaratması ve mücadelenin sembol isimler üzerinden sürdürülmesidir. Anadolu'da bu Pir Sultan Abdal iken Dobruca'da Şeyh Bedreddin'dir. Bu liderler etrafında oluşturulan menkıbevî hayatlar, olaylar taraftarlarının motivasyonunu canlı tutma adına mühim bir role sahiptir.

Buraya kadar ele aldığımız kadarıyla anlaşılmaktadır ki, Sivas'ın da içinde bulunduğu saha XV-XVI. yüzyıllarda İran ile sınır konumundadır. Anadolu'da yayılmak isteyen Safevî Devletinin faaliyet merkezi olarak seçtiği bu bölgeyi müdafaa etmeye çalışan Osmanlı yönetimi çeşitli yollarla ahalinin gönlüne ve aklına hitap etmeye çalışmıştır. Şehirlerde inşa ettiği cami, medrese ve benzeri müesseselere devrin önemli ilim ve din adamlarını atamış ve bu şekilde halka ulaşmıştır. Merkezde olmayan, kırsal sahada olup Safevî propagandasına daha açık kitlelerle Halvetî tarikatı mensuplarıyla iletişim kurulmuştur. Dinî, ilmî faaliyetlerin yanı sıra bölgede siyaseten güçlü kimselerin de sadakatleri kazanılmaya gayret edilmiştir. Özetle çalışma konusu ve dönemi dâhilinde bölgenin sosyo-dinî tarihini etkileyen ve şekillendiren en önemli olay Safevî Devletinin kurulması ve Şah İsmail'in halifeleri vasıtasıyla bölgedeki faaliyetleri olmuştur.

Bu noktada yukarıda sorulan “bu bölgede Kızılbaşlığın oluşumu ve gelişimi nasıl olmuştur? Hangi olaylar buralarda Kızılbaşlığın yayılmasına, gelişmesine vesile olmuştur” sorularına cevap aranacak olunursa; verilecek ilk yanıt elbette önce Şeyh Haydar'ın sonra da Şah İsmail'in Erdebil postuna oturmasıdır. Çünkü malum olduğu üzere Kızılbaşlık Şeyh Haydar ile başlayıp Şah İsmail ile sistemleşmiştir. Bu yönüyle, Anadolu için Kızılbaşlık ithal bir inançtır. Babaîlik gibi bu topraklarda yani bölgenin kendi iç dinamiklerinden doğmamıştır. Ancak elbette ki ortak etnik, siyasî, sosyal ve dinî zemine sahip olduğu için Anadolu'daki çevrelerce kabulü ve benimsenmesi kolay olmuştur. Peki, orta ve doğu Anadolu'daki konar-göçer zümreler başta olmak üzere, Kızılbaşlığın Anadolu'da oluşumunu ve gelişimini etkileyen unsurlar neler olmuştur? Bu sorunun iki temel cevabı vardır; ilki mevcut siyasî şartların etkisi ikincisi de Babaîlikten gelen inanç öğeleri.

Öncelikle iktisadî ve siyasî şartların etkisine bakılırsa; Osmanlı Devletinin XV. yüzyıldan itibaren başlayan merkezîleşme politikasına karşı çevrenin yer yer tepki

gösterdiği bilinmektedir. Ordu, hazine, bürokrasi ve benzeri devlet kurumlarının ihdası beraberinde toplumsal değişimi de zaruri kılmıştır. Zira düzenli ve sistemli bir devlet yapısının sağlıklı işleyebilmesi ve tekâmülü ancak düzenli üretim ve denetimle sağlanabilir. Bu gayeyle özellikle Fatih Sultan Mehmed'den itibaren devletin dört bir tarafında uygulanmaya başlanan iskân politikasının konar-göçer zümrelerce kabulü ve tatbiki çeşitli sorunlara neden olmuştur. Hayat tarzını, üretim şeklini tamamıyla etkileyecek olan iskân politikası bu zümrelerin devlete dair algılarını etkileyen temel unsurlardan biridir. Artık başlarındaki devlet onların yerleşmelerini, kendisine düzenli vergi verilmesini talep ediyordu. Ayrıca onların istedikleri yere akın yapma, silah kullanma, hayvanlarını arzu ettikleri yere götürme gibi alışkanlıklarını terk etmesini istiyordu.

Bir başka siyasî sorun ise, devlet yöneticilerinin haksızlıkları ve kötü yönetimleridir. Zira bu tavırlar konar-göçerler dışında köylü ve kısmen şehirli ahalinin de Safevî'ye katılmasında etkili olmuştur. Özellikle Nur Ali Halife ve Şah Kulu isyanları bu duruma verilebilecek en önemli örneklerdir. Safevî desteğiyle çıkan bu isyanlardan sonra hazırlanan rapora göre isyanın temel nedeni yöneticilerin sergiledikleri kötü yönetimdir²⁹⁶. İlgili rapora göre taşradaki memurların usulsüzlükleri, haksızlıkları tımarlı sipahiye ve ahaliye hayli zarar vermiştir. Hali harap olanlar, haksız yere toprağı elinden alınanlar da provokasyonlara açık hale gelmişler ve Safevî halifelerin propagandaları, vaatleri karşısında devlete isyan ederek İran'a gitmeye çalışmışlardır. Mevcut şartları en iyi şekilde kullanmasını bilen Safevî ajanlarının en etkili vaadi ise, Şah İsmail'in Osmanlı'yı terk edip İran'a geleceklere hak ve adaletle toprak vereceğı sözüydü²⁹⁷. Bunu duyan kimselerin de yeni ve zengin bir hayat için

---

²⁹⁶ “Eğer bu kadar âdemle buluşmak nâ-makul iken niçin buluşuldu deyu buyurulursa men' olunmakda kusur kalmadı. Buluşulmamağa sa'yolundu, çare olmadı. Bu husus cemi' bilece olan sancak beyi ve subaşı kullarımızın ma'lumlarıdır. Ve eğer buluşmağa sebep nedir, muharrik kimdir? Deyu buyurulursa teftiş olunacak ma'lum olur. Şimdiki halde memleket harab oldu. Reayanın ahvali harabdir. Memleketin tedariki gayet gerektir, düşman gündün ziyade olub fesad artmaktadır. Askerin içinde sipah taifesinden çok âdem vardır. Ekserisi fesadları eden anlardır. Hisara üşüb hisara muzayika vermişlerdir. Hisar cenginde çağırub söylerlermiş ki; bir dahi timar satarlar mı? Timarımızı alı alı cemi rızkımız tükendi. Timar almağa deve gerek, mal gerektir. Yoldaşa timar yoktur. Nerede maldar etrak taifesi varsa, bezirgânogulları varsa, kadioğulları varsa cümlesi ehl-i timar oldular. Padişahın ne kadar aşçısı, seyisi, mehteri vesair hüddamı varsa cümlesi ehl-i timar oldular. Yoldaşa dirlik kalmadı. Görsünler imdi timarı nâ-mahalle verüb sipahi taifesini zulmetmekten ne fitneler zahir olsa gerektir” Uluçay, “Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?”, C.6, S.9, s.55.

²⁹⁷ Celâlzade Mustafa, *Selimnâme*, (neşr. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar), Ankara 1990, s.60-62.

Osmanlı'ya isyan edip İran'a gitmeye çalışmaları ise kanlı olaylara neden olmuştur. Ayrıca Osmanlı merkezî yönetiminin uyguladığı toprak ve vergi rejimine binaen özellikle Kanuni devrinde de ciddi isyanların patlak verdiği malumdur. Daha evvel de izah edildiği üzere dinî olmaktan çok iktisadî nedenlerle başlayan isyanlar merkezle çevrenin arasındaki en büyük sorun olup yürürlükteki iktisadî, siyasî politikalar çevrenin merkezden kopmasındaki başlıca etkenlerdendir.

Buraya kadar bahsedilen nedenlerin hiçbirinde görüleceği üzere dinî bir vaat yahut tavır yoktur. Çünkü Osmanlı Devletinin merkeziyetçi sistemi altında yaşamak istemeyenler veya uygulamalardan memnun olmayanlar zaten devletle çeşitli sorunlar yaşamaktaydı. Şah İsmail'in ortaya çıkışı, Safevî Devletini kurması bu zümreleri harekete geçirmek için etkili olmuştur denilebilir. Eski alışkanlıklarına göre yaşamak isteyenler için Safevî Devleti yeni ümit olmuştur. Bu ümidin motivasyon unsurlarından biri müreffeh hayata kavuşma arzusu iken diğeri de inançtır. Malum olduğu üzere Halk İslâmî'nin temel inanç öğelerinden biri olan ve Babaîlik ile sistemleşen kurtarıcı Mehdi beklentisi kitlelerin harekete geçmesini sağlayan yegâne inançtır. Bu inanca sahip kimseler için, onları zalimin zulmünden kurtaracak olan Mehdi İran'da zuhur etmiştir. Zaten yüzyıllar boyunca böyle bir inançla yaşayan kitlelere halifeleri vasıtasıyla ulaşabilen Şah İsmail, onları mağdur eden Osmanlı düzenine son vereceğini ve yerine adil bir düzen kuracağını vadediyordu. Anadolu'daki gayr-i memnun çevrelerin manevî beklentilerine, sorunlarına anladıkları dilden hitap eden Şah İsmail'in kendisine katılanları nasıl Kızılbaş kimliği altında birleştirdiğine bakıldığında iki önemli yol izlediği görülür. İlki Şeyh Haydar ile kullanılmaya başlanılan on iki dilimli kızıl tâc'ı kullanan Şah İsmail müritlerinin de mutlaka bu tâc'ı takmalarını veya başlarına kızıl bir şeyler sarmalarını emretti. Daha evvel bahsedildiği üzere, üniforma insanları bir ideal uğruna bir araya getiren en önemli semboldür. Zira giyilen üniformayla kişi tarafını açıkça ilan ettiği gibi o üniformayla bir anılmaya başlar. Bu durumda üniforma zaman içerisinde bir kimlik haline gelir. Bu bakımdan Şah İsmail kızıl tâc'ın veya sarığın kullanımını yaygınlaştırarak toplumda Kızılbaş algısını oluşturmuştur. Taraftarlarının görünürlüğünü, onların birbirini görmesini arttırdığı gibi toplumda bezer kıyafetli kişilerin çoğalması veya görünürlüğünün artması Kızılbaşlığın toplum içerisinde yaygınlaşmasına vesile olmuştur. İkinci olarak Şah İsmail, Kızılbaş zümrelerini direkt

kendisine bağı belli bir hiyerarşik düzene sokmuştur. O, bu hususta aşiretlerin mevcut yapısını kullanmıştır. Müridi olan aşiret reislerine seyyidlik (siyâdetnâme) vermek suretiyle onları hem kendine hem de Hz. Ali soyuna bağlamıştır. Böylece seyyid, dede olan bu liderlerin otoritesi aynı zamanda kutsallık kazanmıştır²⁹⁸. Şah İsmail bu vesileyle takipçileriyle arasında sarsılmaz kuvvetli manevî bağlar tesis etmiştir. Bu noktada belirtilmesi icab eden önemli bir husus vardır ki; Şahın yaptığı aslında Türklerin İslâmiyet’i kabul etme şekline çok benzemektedir. Şah İsmail aşiret reislerini kendine bağlayarak onları aynı zamanda manevî lider ilan ediyordu. Bu aslında bireysel bir ilişki olmasına karşın, aşiret reisinin Kızılbaş olması doğrudan aşiretin tamamının Kızılbaş olduğu anlamına geliyordu. Böylece Şah İsmail aşiret reisleri vasıtasıyla bir anda irili ufaklı birçok aşiretin bu sayede de binlerce kişinin Kızılbaş çatısı altına girmesini sağlıyordu.

Sonuç olarak Sivas’ın da içinde bulunduğu orta ve doğu Anadolu’da Kızılbaşlığın oluşumunu ve gelişimini etkileyen unsurları şöyle maddelemek mümkündür;

- a. Osmanlı Devletinin tesis ettiği merkezîyetçi yapı altında yaşamak istemeyen zümrelerin devletle çeşitli sorunlar yaşaması,
- b. Özellikle gayr-i memnun ahalinin, Mehdi beklentisi gibi inanç öğelerine sahip Halk İslâmı’na sahip olması,
- c. Safevî Devletinin kurulmasına müteakip Anadolu’daki mevcut iktisadî ve siyasî şartları, ahalinin inanç değerlerini kendi politikasıyla harmanlayıp çeşitli vaatler eşliğinde takdim eden Şah İsmail’in faaliyetleri.

Osmanlı Devleti ise bu durum karşısında mevcut sistemden taviz vermeden Safevî Devletiyle ve o devletin inanç temeli olan Kızılbaşlıkla mücadele etmeye çalışmıştır. Bu durumu Osmanlı için daha zor hale getiren ise, Safevî Devletinin Osmanlı ile direkt savaştan çekinmesine karşın yayılmacı politikasını, Osmanlı sınırları içinde, Osmanlı ahalisi arasında yapmış olmasıdır. Bir anlamda Safevî halifelerinin halk arasındaki faaliyetleri neticesinde, Osmanlı, Şaha sempati duyan, İran’a gitmek için çaba harcayan, düşman bir devlete maddî destek sağlayan kendi

---

²⁹⁸ Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, s. 281.

halkıyla karşı karşıya kalmıştır. Aşağıda verilecek olan hükümlerde de görüleceği üzere, devlet bir inanç yorumu olan Kızılbaşlık ile değil, kendi sınırları içerisinde güvenliğini tehdit eden Safevî uzantılarıyla mücadele etmiştir.

3.3. Osmanlı Devletinin Sivas ve Çevresine Gönderdiği Hükümler

Çalışmanın bu bölümünde amaç, öncelikle arşiv kaynakları yardımıyla Osmanlı merkezî yönetiminin Sivas ve Dobruca bölgelerindeki benzer zümrelere yönelik uygulamalarını tespit etmek ve devletin sahip olduğu yönetim tarzının nedenlerini anlayabilmektir. Bu maksatla yararlanılan en önemli kaynak grubu Mühimme Defterleridir. Daha evvel de belirtildiği üzere, tezin zaman sınırı başvurulacak arşiv malzemesinin de sınırlarını belirlemiştir. Bu devri ihtiva eden başlıca arşiv malzemeleri Mühimme, Ahkâm, Tapu Tahrir ve Vakıf Defterleridir. Tapu Tahrir ve Vakıf defterleri XVI. yüzyılda her iki bölgede çok sayıda tekke ve zaviyenin bulunduğunu ve hizmet verdiğini göstermektedir²⁹⁹. Ancak çalışmanın amacı bölgelerdeki tekke ve zaviyelerin isimlerini³⁰⁰, sayılarını, gelir ve giderlerini tespit etmekten ziyade devletin Kızılbaş, Babaî, Bektaşî ve benzeri kişilere yönelik tavrını görebilmektir. Bu hususlarda bilgi veren yegâne kaynak ise Mühimme Defterleridir. Defterlerdeki hükümler, devletin ilgili kişi ve zümrelere dair yaklaşımını gösteren ve anlamamıza yardımcı olan bilgiler sunmaktadır. Bu bağlamda Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki ilk 75 Mühimme Defterinin XVI. yüzyıla ait olduğu tespit edilmiştir.

²⁹⁹Detaylı bilgi için bkz: Ömer Demirel, *Osmanlı Vakıf-Şehir İlişkisine Bir Örnek: Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü*, Ankara 2000; aynı yazar, “Osmanlı Dönemi Sivas Ahi Zaviyeleri” *I. Ahi Evran-ı Velî ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu, 12-13 Ekim 2004, Kırşehir, Bildiriler Cilt I*, (haz. M. Fatih Köksal), Kırşehir 2005; Tayyib Gökbilgin, “15 ve 16. Asırlarda Eyâlet-i Rûm” *Vakıflar Dergisi*, Sayı VI’dan Ayrı Basım, İstanbul 1965; İ. Hakkı Uzunçarşılı- R.N.Ergüder, *Sivas Şehri*, İstanbul 1928; Refet Yinanç, “Sivas Abideleri ve Vakıfları”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı 22, Ankara 1991; aynı yazar, “Sivas Abideleri ve Vakıfları”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı 22, Ankara 1991; Surayia Faroqhi, *Anadolu’da Bektaşilik*, İstanbul 2003; Hakkı Acun, “Sivas ve Çevresi Tarihî Eserleri”, *Vakıflar Dergisi*, XX, 1998, s. 183-221; Semavi Eyice, “Varna ile Balçık Arasında Akyazılı Sultan Tekkesi”, *Belleten*, C.XXXI, S.121-124,1967, s.551-593; Ayşe Kayapınar, “Kuzey Bulgaristan’da Gazi Mihaloğulları Vakıfları (XV.-XVI. Yüzyıllar)”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Journal of Social Sciences*, C. 2005-1, S. 10, s.169-181; Levent Kayapınar, “Osmanlı Uc Beyi Evrenos Bey Ailesinin Menşei, Yunanistan Coğrafyasındaki Faaliyetleri ve Eserleri”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Journal of Social Sciences*, C.1, S.8, 2004, s.133-142; Ayşe Kayapınar, “Dobruca Yöresinde XVI. Yüzyılda Gayr-i Sünnî İslam’ın İzleri”, *Alevîlik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, S. 1, Almanya 2009, s. 85-104.

³⁰⁰ 1530 tarihinde Rum eyaletindeki ve Dobruca bölgesindeki tekke ve zaviyeler için bkz: Ekler III. Bölüm.

Bunlardan bir kısmı, kurum tarafından tıpkıbasım ve transkript halinde yayınlandığı gibi bir kısmı da lisansüstü çalışmalar kapsamında kullanılmıştır. Ayrıca birçok akademisyen ve araştırmacı ilgili kaynaklardan yararlanarak çeşitli yayınlar yapmıştır. Defterlerde yapılan taramalar neticesinde H. 951-H.1002 (1544-1593) yılları arasında konu ile alakalı ve çalışmaya kaynaklık edebilecek mahiyette toplam 120 hüküm tespit edilmiştir. Bu hükümler bölgesine, içeriğine göre tasnif edilmiş ve 120 hükmün 107 tanesinin Anadolu'daki yetkililere gönderilirken en fazla hükmün Sivas'ın da içinde bulunduğu Rûm Beylerbeyliğine gittiği tespit edilmiştir. Buna karşın Bulgaristan'daki kadılıklara konu ile ilgili yalnızca 13 hüküm gitmiştir. Bölüm içerisinde izleyeceğimiz yöntemle göre öncelik Sivas ve çevresiyle alakalı hükümlere yer verilecektir. Yapılan tasnif çerçevesinde hükümler değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

a) Kaçaklar ve Göç Meselesi: Osmanlı Devleti'nin merkezî bir devlet haline gelmesine çevredeki bazı kesimler tepki göstermiştir. Gelişen toprak ve vergi sistemi karşısında değişen yapıya tâbi olmak istemeyen yahut eski alışkanlıklarını devam ettirme arzusunda olanlar farklı arayışlar içerisine girmişlerdir. Bu süreçte Şah İsmail'in ortaya çıkması ve Safevî Devletinin varlığı gayr-i memnunlar için adeta kurtuluşun yolu olmuştur. Osmanlı Devleti yaşanan savaşlar neticesinde Safevî Devletine son verememiş ancak Safevîlerin askerî olarak Anadolu aleyhine yayılmasına mani olmuştur. Fakat XVI. yüzyıl boyunca devletin politikalarından memnun olmayanlar yahut Şaha sempati duyanlar İran'a kaçmaya gayret etmiştir. Mevcut hükümler bu durumu yani sınırdaki hareketliliğin ne denli yoğun olduğunu açıkça göstermektedir. Devlet de elbette kendi insan gücünü kaybetmeme adına gerekli tedbirleri almaya gayret etmiştir³⁰¹.

Bu konudaki hükümlerden 1560 tarihli olanına göre, Amasya, Tokat ve Çorum'daki askerlerden yirmisi İran'a kaçmaya çalışırken yakalanmıştır. Kaçmaya çalışanların asker olması devletin daha şiddetli tepki vermesine neden olmuştur³⁰². 1565 tarihli hükmün ise Trabzon Beyi Süleyman Beyin mektubu üzerine verildiği

---

³⁰¹ İran'a kaçma ve sınır güvenliği ile ilgili ilk hükümler Sultan II. Bayezid devrine aittir. Bu sorun daha XVI. yüzyılın başından itibaren devletin en önemli meselesi olmuştur. İlgili hükümlere daha evvel yer verildiğinden dolayı söz konusu bilgiler buraya alınmamıştır. Ancak ayrıntılı bilgi için bkz: Emecen-Şahin, *II. Bayezid Dönemine Ait Ahkam Defteri*, s. 8, 21, 78, 126.

³⁰² BOA.MD.3/H.N:1422/s.477.

anlaşılmaktadır. Süleyman Bey, bölgesindeki durumu arz ederken gerekli tedbir alınmazsa Kürtün kazası ahalisinin tamamının İran'a kaçmaya çalışacağını ifade etmiştir³⁰³. Hüküm bize İran'a kaçışların sadece bireysel olmadığını, yüzlerce, binlerce kişilik aşiretlerin dahi kaçmaya çalıştıklarını açıkça göstermektedir. Gayr-i memnunların İran'a kaçma gayretlerine karşın Osmanlı yönetiminin aşiretlerin gidişini engellemede ve Anadolu'da iskânlarını sağlama adına askerî tedbirlerin dışında da çaba sarf ettiğini söylemek mümkündür. 1565 yılına ait bir hükümde İran'a gidip gelen Ulus taifesinin İran'a gitmemesine gayret edilmiştir. "*Kızılbaş tarafına giden Ulus'u döndürmek murâd eyledük.*" denilerek ilgili aşiretin Anadolu'da kalması adına yapılanların neler olduğu yazılmıştır³⁰⁴.

Devletin göç ve kaçışlara karşı azami özen göstermesi kendi selameti için oldukça mühim bir husustur. Zira insanın en önemli iktisadî ve siyasî güç kaynağı olduğu bu devirde Osmanlı yönetimi kendine düşman bir devlete en önemli kaynağını kaptırmama adına tedbir almıştır. Hele ki kaçanların veya kaçmaya çalışanların yeri geldiğinde binlerce kişi olması ihtimali devleti daha dikkatli davranmaya mecbur etmiştir.

b) Kaçakçılık: Devletin üzerinde önemle durduğu bir diğer husus ise Safevî Devleti ile iktisadî münasebetlerin kontrol ve teftiş edilmesidir. Öncelikle merkezî yönetim, silah yapımında kullanılabilecek her türlü madenin İran'a gidişini ya engellemiş yahut kayıt altına almış ve kota belirlemiştir³⁰⁵. İlgili hükümlerden de anlaşılacağı üzere Kazancı tayfasının bakır ihtiyaçlarını karşılamaları için nereden ne kadar bakır aldıklarına dair izin belgeleri düzenlenmiş ve ancak bu şekilde izin verilmiştir.

---

³⁰³ BOA.MD.5/H.N:1401/s. 513.

³⁰⁴ BOA.MD.6/H.N:445/s. 257-258.

³⁰⁵ "Yazıldı fi 14 Cemâziyelevvel sene 976. Sivas ve Tokat ve Amasya kadılarına hüküm ki, taht-ı kazanıda olan Kazgancı Tâifesi evânî işletmek için Küre ma'deninden bakır almalı olduklarında ne mikdar bakır lâzım olursa sizin cânibinizden ellerine temessük verilmesini emr idüb buyurdum ki, vüsul buldukda bu bâbda gereği gibi mukayyed olub taht-ı kazanıda olan Kazgancı Tâifesi evânî işletmek için bakır almalı olduklarında emrim üzere ellerine mühürlü temessük virüb ta'yin olunan mikdarı bakırı getürdüklerinde Küre kadısı cânibinden dahî memhur tezkere taleb eylesesiz bu bâbda Küre kadısına dahî vech-i meşruh üzere hükmi-şerifim gönderilmişdiresiz dahî ikdâm ve ihtimam idüb ihmâl ve müsâhele üzere olmayasız Şark cânibine bi'l-cümle hâric vilâyete bu bahâne ile bakır gitmekden ihtiyat üzere olasız sonra özrünüz makbul olmaz ana göre mukayyed olasız.", BOA.MD.7/H.N:2448/s. 893; ayrıca bkz: BOA.MD.7/H.N:2449/ s.893; BOA.MD.7/H. N:2450/s.893.

Merkezî yönetimin İran'a silah yapımında kullanılabilir madenlerin kaçırılması hususunda çok dikkatli olduğunu bir başka hükümde görmek mümkündür; Rûm Beylerbeyine gönderilen 1566 tarihli hükme göre, İran'a yüklü miktarlarda bakır ve demirin kaçırıldığı tespit edilmiştir. Sultan bu kaçakçılığı yapanların yakalanmasını emrettiği gibi bu tarz olaylarda gerekli tedbiri ve dikkati göstermeyenlerin de cezalandırılacağını buyurmuştur³⁰⁶. Devlet izin verdiklerinin ve kayıtlı olanların dışında İran'a maden gitmesini veya para yerine geçen yahut kolay bir şekilde paraya tahvil edilebilecek her türlü metanın geçişine de net bir surette yasak getirmiştir³⁰⁷. Bunların devletin kendini koruma refleksiyle aldığı kararlar olması ve kontrol edilmediği takdirde ciddi sorunlara neden olması ihtimaline karşı bu tarz kaçakçılık yapanlar da en ağır şekilde cezalandırılmıştır³⁰⁸.

c) Safevî Propagandası ve İran'a Yardım Toplama: Devletin bölgede karşılaştığı ve uğraştığı belki de en önemli mesele Safevî halifelerinin bölgedeki propaganda faaliyetleri olmuştur. Bu meselenin iki yönü vardır. İlki halifeler bölge ahalisinin dinî duygularına hitap ederek Şaha sempatiyi ve bağlılığı arttırmaya çalışmışlardır. Halifeler, Şahın manevî cihetine vurgu yaparak hem dinî bir rabıta tesis etmeye hem de askerî taraftarlık kazanmaya gayret etmişlerdir. Sorunun ikinci boyutu ise, halifeler sadaka, hayır ve benzeri dinî argümanlarla İran için para toplamışlardır³⁰⁹. Devlet ise halifelerin çeşitli faaliyetleri neticesinde ahalinin sempatisini ve sevgisini kazanmalarına mani olmaya çalışmıştır. Daha önce belirtildiği üzere merkezî yönetim bu tarz olayları engelleyebilme adına Halvetî tarikatını desteklemiş ve bölgeye büyük yatırımlar yapmıştır. Ancak tüm bu gayretlere karşın Safevî Şahına meyli olanlar veya Şah için Anadolu'da bir takım gizli işler yapanları da cezalandırmak zorunda kalmıştır. Burada önemle vurgulamak gerekir ki, hükümlerden de anlaşıldığı üzere devlet bu kimseleri Kızılbaş olduğundan değil, düşman bir devlet adına çalıştıklarından dolayı cezalandırmıştır. Yapılan tasnif neticesinde Şah adına para toplama yahut Şah'ın

³⁰⁶ BOA.MD.7/H.N:1939/s.705; Savaş, *XVI. Yüzyılda Anadolu'da Alevilik*, s. 162.

³⁰⁷İlgili hükümler için bkz: BOA.MD.7/H.N:2162/s.791; BOA.MD.14/H.N:849/s.594; BOA.MD.14/H.N:946/s.652.

³⁰⁸ BOA.MD.6/H.N:1261/s.575; BOA.MD.7/H.N:1988/s.725.

³⁰⁹ konuyla ilgili hükümler için bkz: BOA.MD.5/H.N:205/s.88; BOA.MD.7/H.1835/s.660; BOA.MD.7/H.N:1984/s.723;BOA.MD.10/H.N:279/s.189;BOA.MD.12/H.N:674/s.329-330;BOA.MD.14/H.N:42/s.27;BOA.MD.29/H.N:488/s.209;BOA.MD.29/H.N:489/s.209;BOA.MD.29/H.N:491/s.210;BOA.MD.31/H.N:32/s.13;BOA.MD.59/H.N:23/s.6;BOA.MD.71/H.N:239/s. 118.

propagandasını yapmayla ilgili hükümlerin çokluğu meselenin ciddiyetini göstermesi açısından önemlidir. Mesela Amasya beyine gönderilen 1569 tarihli hükme göre; Budaközü Kazasında Süleyman Fakih isimli kişinin Şahın halifelerinden olduğu tespit edilmiştir. Bu kişinin yapılan tetkik neticesinde eğer suçu sabit görülürse yani, dinî propaganda yapmak suretiyle İran'a ve Şaha taraftar kazanmaya çalıştığı kesinleşirse öldürülmesi emredilmiştir³¹⁰. Yine benzer bir şekilde İran'dan Sivas'a gelen ve Sivas'a bağlı yerleşim yerlerinde dinî ve siyasî propaganda yapan kimselere karşı gaflette olunmayıp bu tarz gidip gelenlerin, Şaha sempati duyanların tetkik edildikten sonra cezalandırılması buyrulmuştur³¹¹.

d) Dinî ve Ahlakî Konularda Hükümler: Siyasî ve askerî alanlardaki hükümlerin dışında bölgede gayr-i Sünnî olayların neler olduğuna ve devletin bu tarz olaylara karşı sergilediği tavra bakılacak olunursa; çevrenin şikâyeti üzerine yapılan tetkikler neticesinde gayr-i ahlakî işler yaptığı kesinleşen kişiler hapis ve kürek cezalarına çarptırılmıştır³¹². Hükümlerde bu kimselerin Kızılbaş, Rafizî oldukları ancak cezalandırma nedenlerinin içki meclisleri kurulması, ahlaka mugayir fiillerin işlenmesi olduğu yazılmıştır. Bunların dışında şeriata aykırı söz söyleyen, peygambere ve ashabına açıkça küfreden, şeriata aykırı fiiller işleyen yahut dinin emir ve yasaklarını alenen reddedenler de tahkikat neticesinde şeriata uygun olarak cezalandırılmıştır³¹³. Bu hükümlerden biri oldukça dikkat çekicidir çünkü daha evvel bir kişinin çıkıp kendisini Mehdi ya da Mesih ilan etmesi birçok defa görülmüşken herhalde ilk defa bir grup insan bir araya gelip böyle bir tavır sergilemiştir. 1576 tarihli hükme göre Amasya'da bir araya gelen bazı kimseler kendilerini Hz. İsa ve Mehdi ilan etmiştir³¹⁴. Bu vaziyet üzerine merkezde durumun teftişine ve olayın anlatıldığı gibi olması halinde bu kişilerin de hapse atılmalarına karar vermiştir.

³¹⁰ BOA.MD.7/H.N:2067/ s. 754.

³¹¹ BOA.MD.29/H.N:491/s.210; ayrıca bkz: Savaş, *XVI. Yüzyılda Anadolu'da Alevilik*, s.62.

³¹²İlgili hükümler için bkz: BOA.MD.12/H.N:816/s.416; BOA.MD.16/H.N:532/s.277; BOA.MD.30/H.N:319/s.132; BOA.MD.31/H.N:517/s.234; BOA.MD.42/H.N:781/s.251.

³¹³ İlgili hükümler için bkz: BOA.MD.6/H.N:686/s.324-325;BOA.MD.6/H.N:897/s.422; BOA.MD.6/H.N:1312/s.596;BOA.MD.7/H.N:312/s.120;BOA.MD.7/H.N.2263/826;BOA.MD.10/H.N.27 9/189;BOA.MD.12/H.N:619/s.302;BOA.MD.26/H.N:589/s.210;BOA.MD.26/H.N:627/s.1221;BOA.MD. 26/H.N:628/s.221;BOA.MD.28/H.N:859/s.340;BOA.MD.29/H.N:49/s.21;BOA.MD.30/H.N.488/s.207;B OA.MD.33/H.N:88/s.91;BOA.MD.42/H.N.420/s.207;BOA.MD.49/H.N:423/s.125;BOA.MD.53/H.N:419 /s.145;BOA.MD.58/H.N:893/s.349;BOA.MD.69/H.N:445/s.223.

³¹⁴ BOA.MD.29/H.N:231/s.96.

e) **Cezai İşlemler:** Hükümlere göre cezalandırma yönteminin suçun mahiyetine göre olduğu görülmektedir. Devlet önce gelen şikâyet üzere detaylı bir teftişin yapılmasını ve akabinde işlenen kabahatin içeriğine göre cezai işlem uygulanmasını istemiştir. Hükümlerden anlaşıldığı üzere, yakalananlara uygulanan cezalar; sürgün, hapis, kürek ve idamdır. Hükümlere göre en fazla hapis ve kürek cezası verilmiştir³¹⁵. Bu cezaların da sebepleri genel olarak eşkıyalık, kaçakçılık, Safevî Devleti için para toplama ve Safevî propagandası yapılmasıdır. Yine hükümlere göre beş defa sürgün kararı verilmiştir. Bu kararların dört tanesinin sebebi Şah adına para toplama olurken biri İran ile münasebet halinde olup Safevî propagandası nedeniyledir³¹⁶. Son olarak devletin verdiği idam cezalarına bakıldığında bazen açıkça idam kararı verilmişken bazen de “*hakkından gelin*” denilmiştir. Net idam hükmünden iki tanesinin nedeni İran’a altın ve demir kaçırmaları olup³¹⁷ diğer ikisi Sahte Şah İsmail isyanına destek olunmasından dolayıdır³¹⁸. Bir diğer emir ise 1569’da Haydar isimli sipahinin Hz. Muhammed’e küfür etmesinden dolayı verilmiştir³¹⁹. Son idam hükmü ise Ali Kulu Abdal ve Katurcı Deli İbrahim ve Emin Koca isimli kimselerin “*bizim tanrımız Ali’dir ve namaz ve oruc Yezid’e gelmiştir ve namazımız kılınmıştır ve orucumuz tutulmuştur ve bizim Ka’bemiz İmam Hüseyin’in merkadidir*” demelerine binaen verilmiştir³²⁰. Bu noktada dikkat edilmesi gereken husus merkezin idam kararlarını neden verdiğini anlayabilmektir. Safevî tehdidin ve tehlikesinin en fazla hissedildiği ve yaşandığı bu bölgelerde görüldüğü üzere birçok adli vaka, kaçakçılık olayları olmuştur. Devlet gerek kendi güvenliği gerekse ahalinin güvenliğini sağlama adına sınırı kontrol altında tutmaya, denetlemeye azami özen göstermiştir. Safevî halifelerinin sürekli propaganda yaparak, maddî kazanç elde etme ve taraftar kazanma çabaları ise bölgenin en önemli sorunlarından. Merkezî yönetim bütün bunlara karşı

³¹⁵ Benzer hükümler için bkz: BOA.MD.7/H.N:312/s.120;BOA.MD.7/H.N:1939/s.705;BOA.MD.12/H.N:816/s.416;BOA.MD.26/H.N:628/s.221;BOA.MD.36/H.N:394/s.141;BOA.MD.36/H.N:734/s.280;BOA.MD.36/H.N:735/s.280;BOA.MD.53/H.N:419/s.145;BOA.MD.69/H.N:445/s.223;BOA.MD.31/H.N:517/s.234;BOA.MD.29/H.N:231/s.96;BOA.MD.42/H.N:781/s.251.

³¹⁶ İlgili hükümler için bkz: BOA.MD.12/H.N:674/s.329-330; BOA.MD.26/H.N:627/ s.221; BOA.MD.29/ H.N:488/ s.209; BOA.MD.33/H.N:413/s.204; BOA.MD.35/H.N:931/s.366.

³¹⁷ İlgili hükümler için bkz: BOA.MD.6/H.N:1261/s.575; BOA.MD.7/H.N:1988/s.725.

³¹⁸ İlgili hükümler için bkz: BOA.MD.35/H.N:433/s.169; BOA.MD.35/H.N:1473/s.188.

³¹⁹ BOA.MD.7/H.N:2263/s.826.

³²⁰ BOA.MD.69/H.N:115/ s. 59.

istikrarı, düzeni ve huzuru tesis etme gayretiyle bütün bu sorunlara müdahale etmek için öncelikle adli teftişi şart koşmuştur. Kadıların ve görevlilerin tahkikatları neticesinde suçu sabit görülenler de cezalandırılmıştır. İdam cezası ise devletin ekseriyetle siyasî, askerî konularda tehdit edildiği zamanlarda uygulanmıştır. Yani Safevî Devletine yardım eden yahut Şah için çalışan kimseler idam edilmiştir. Hükümler bize bu kişilerin dinî nedenlerden ziyade düşman bir devlet adına faaliyet göstermelerinden dolayı cezalandırıldığını açıkça göstermektedir. Öte yandan dinî nedenlerle idamlar da olmuştur ki bu hükümler bize devletin inanç alanında sınırlarını göstermesi açısından önemlidir. Yukarıda görüldüğü üzere dinî sebeplerle idamın nedeni bu kişilerin alenen Hz. Muhammed'e sebb etmesi yani küfretmesi ve Hz. Ali'ye tanrılık atfetmesidir. Hükümlerde bu kimselerin hiçbir surette dinî hüviyetlerine bir atıf söz konusu olmamıştır. Malum olduğu üzere devlet İslâmiyet'in esaslarına dair bu tarz küfür ve inkârın açıkça yapılması halinde nerede olursa olsun ve kim yaparsa yapsın aynı cezayı uygulamıştır. Daha evvel üzerinde durulduğu üzere, Oğlan Şeyh İsmail-i Maşukî, Molla Kâbız, Hakîm İshak Kanuni Sultan Süleyman devrinde İstanbul'da İslâm'ın temellerine aykırı sözlerinden dolayı idam edilmişti. Hatta aynı şekilde Koyun Baba, Ahireti ve yeniden dirilmeyi inkâr ettiği iddiasıyla İstanbul'da infaz edilmiştir³²¹. Açıkça görülmektedir ki, hiç kimse yalnızca Kızılbaş olduğu iddiasıyla öldürülmemiştir.

Bütün bu hükümlerden hareketle Osmanlı Devleti için Kızılbaşlığın ne anlama geldiğine bakılırsa, belirtildiği üzere Kızılbaşlığın düşman devlet tarafından benimsenen ve savunulan bir hareket olması haklı olarak devletin zihninde Safevî-Kızılbaş denkliğini oluşturmuştur. Yani Osmanlı yönetimi için Kızılbaşlık dinî bir inançtan ziyade siyasî bir tavırdır. Hükümlerden de bunu görmek mümkündür, devletin Kızılbaş dediği ve cezalandırdığı kimseler, inançları gereği yaşayanlar değil İran ile işbirliği yapan, Şaha sempati duyan, Safevî Devletine maddî yardımda bulunan kimselerdir. Bu kişiler, Osmanlı topraklarında, düşman bir devlet lehine faaliyet gösterdiklerinden dolayı çeşitli cezalara mahkûm edilmişlerdir. Bu vaziyet Osmanlı Devleti için oldukça

---

³²¹“Koyun Baba dimekle ma'ruf Bünyad nâm mülhid haşr u neşri inkâr idüb rafz ve ilhâd üzere olduğu Hoca mülâzımlarından Sinan (ve) merhum Müfti mülâzımlarından Ya'kub (ve) Kınalızâde mülâzımlarından Halil ve Hocazâde dânişmendlerinden 'Alâeddin şehâdetleriyle Dîvân-ı 'Âlî'de sâbit olmakla At Meydanı'nda recm olunmak buyruldu.”BOA.MD.25/H.N:2983/s.324; bu konuda ayrıca bkz: Saim Savaş “Efsanelerin Gölgesinde Tarihi Bir Sima: Koyun Baba”, Alevilik, İstanbul 2004, s. 199-217.

zor bir durumdur, zira Safevî ajanlarının çabaları sonucu yönetim kendi sınırları içerisinde, düşmanı seven, ona gitmek isteyen ve hasmını lider olarak kabul etmiş halkıyla karşı karşıya gelmiştir. Kendi güvenliğini muhafaza etme ve insanını İran'a kaptırmama refleksiyle hareket eden devlet için Kızılbaşlar yani Safevî taraftarları bu bölgenin en önemli sorunudur. Öte yandan geçen süre zarfında da artık devlet ve toplum hafızasında Kızılbaşlık oluşumu ve gelişimi unutulup, yalnızca mevcut sosyal, ekonomik ve siyasî düzene karşı dinî nedenlerle tavır almanın genel adı olarak kabul görmüştür.

3.4. Osmanlı Hâkimiyeti Öncesi Dobruca Bölgesinin Sosyal ve Dinî Yapısı

Bugünkü Bulgaristan'ın kuzeydoğusunda olan ve kuzey-güney hattında uzanan Dobruca bölgesinin batısında ve kuzeyinde Tuna nehri, doğusunda Karadeniz, güneyinde Deliorman yer alır³²². Yerleşim birimleri de Tuna nehri ve Karadeniz sahilleri boyunca sıralanmıştır³²³. Dobruca'nın siyasî tarihini stratejik mevkiî tayin etmiştir. Rusya ve Ukrayna steplerinden İstanbul'a ve Ege'ye giden en kısa yolun Dobruca'dan geçmesi, bu bölgenin en eski tarihlerden beri çeşitli kavimlerin geçit yeri olmasına neden olmuştur. Bu kavimlerin her biri Dobruca'da kendi izlerini bırakmışlardır³²⁴.

Çalışma konumuz çerçevesinde ilk olarak Osmanlı hâkimiyetinden evvel Dobruca bölgesinin sosyo-dinî geçmişine yakından bakılacaktır. Bu bağlamda da ilk olarak Bizans devrinde başlayan Bogomilizm'in mahiyetine ve etkisine değinilecektir. Bir önceki bölümde anlatıldığı üzere, IX. ve X. yüzyıllarda Anadolu'da başlayan Pavlikanizm hareketini güçlkle bastıran Bizans yönetimi askerî tedbirlerin yanı sıra sürgün yoluyla Anadolu'da olası isyanları önlemeye çalışmıştır. Fakat bu yöntem çare olmamış ve Pavlikanizm aynı yüzyıl içerisinde Dobruca'da Bogomilizm olarak ortaya çıkmıştır. Bu dinî akım ilk olarak I. Bulgar Devleti Çar'ı I. Peter (927-969) döneminde görülmüştür. Çar I. Peter, kendi topraklarında ortaya çıkan Bogomillerin kim olduklarına dair bilgi edinmek için Konstantin Patriğine danışmıştır (940). Patrik Theophylact, Çar'a yazdığı cevabî mektupta Bogomillerin, Maniheizm ve Pavlikanizm karışımı bir dine sahip sapkın bir topluluk olduğunu yazmıştır³²⁵.

Pavlikanizmin yeni bir türü olarak kabul edilen Bogomilizm düalist bir inanca dayanıyordu. Tanrı ile eşit olmak isteyen Şeytanın dünyaya gönderilmesiyle başlayan öğretiye göre, Şeytan, Tanrıya olan öfkesinden ve ona olan düşmanlığından dolayı dünyayı ele geçirmeye başladı. Bu sebeple de dünyada kendi imparatorluğunu kurdu ve her şeyin mutlak hâkimi oldu. Bogomillere göre Bizans Devleti ve Ortodoks kilisesi de

³²² Kemal Karpat, "Dobruca", *TDV.İ.A.*, C.9, s. 482.

³²³ Pars Tuğlacı, *Bulgaristan ve Türk-Bulgar İlişkileri*, İstanbul 1984, s. 238.

³²⁴ Karpat, "a.g.m"., s. 482.

³²⁵ Edward Peters, *Heresy and Authority in Medieval Europe*, University of Pennsylvania Press, 1980, s. 104; John Van Anwerp Fine, *The Early Medieval Balkans*, University of Michigan Press, 1991, s. 170-171; R.J. Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, Cambridge University Press, 2005, s. 18-19; Sean Martin, *Katharlar*, (çev. Barış Baysal), İstanbul 2009, s. 39.

Şeytanın eseridir. İnançları gereği Bogomiller, Şeytana ve onun olduğuna inandıkları Bizans Devletinin ve devlet kilisesinin tüm otoritesini, kurallarını reddediyorlardı. Onlar için tüm krallar, kilise, din adamları, soylular ve resmi görevliler Şeytanın adamlarıydı. Tüm Ortodoks öğretiyi inkâr eden Bogomillerin Bizanslı yönetici ve din adamlarını kaygılandırarak derecede yayılmalarının hatta karşı cemaat haline gelmelerinin başlıca nedeni ilgili dönemde bölgenin içinde bulunduğu siyasî, sosyal ve ekonomik durumdur. Özellikle IX. ve X. yüzyıllarda Trakya ve Balkanlardaki siyasî ve ekonomik şartlar feodalizmin hızla yayılmasına ve güçlenmesine fırsat sağlıyordu. Küçük topraklarında ziraatla meşgul olan köylülerin aleyhine güçlü bir feodalizmin büyümesi, köylülerin gittikçe yoksullaşmasına ve kendi topraklarında köle haline gelmelerine neden oluyordu. Tüm zenginliğin, gücün, idarenin belirli bir azınlığın elinde toplanması neticesinde oluşan sosyal ve ekonomik adaletsizliklerin yanı sıra kilise ile din adamlarının zengin ve ihtişamlı yaşamları hususen köylülerin ve çiftçilerin Bogomillere katılımını hızlandırıyordu. Çünkü hayatlarını yokluk içinde geçiren Bogomil önderleri, zenginleri eleştiriyor, soyluluk kavramına karşı çıkıyorlardı. Mevcut şartlardan mustarip olan herkesi de Şeytanın kurduğu bu düzene karşı çıkmaya çağırıyorlardı³²⁶.

Bogomiller bilindiği kadarıyla hiçbir zaman silahlı bir isyan başlatmamalarına rağmen devletin ve dinin otoritesini reddetmelerinden dolayı şiddetli takibata ve cezalara uğramışlardır. Kilise görevlileri ve devrin önde gelen kimseleri Bogomillerin sapkın bir topluluk olduğunu, asıl onların Şeytanın yolundan gittiklerini ifade etmişlerdir³²⁷. Fakat din adamlarının vaazları, çabaları işe yaramamış Bogomillerin

---

³²⁶ Dimitry Obolensky, *The Bogomils: A Study in Balkan Neo-Manicheism*, Cambridge University Press, 1948, s. 168-229.

³²⁷ “Bogomillerin sapık inancı hakkında tam bir açıklama yapmak isterim ama güzel Sappho’nun dediği gibi utancım beni engelliyor. Çünkü her ne kadar bir tarihçi isem de ben bir kadınam, Mor Oda’da doğdum ve imparatorun ilk çocuğu olmam dolayısıyla en saygınıyım. Bogomil sapkınının tam bir açıklamasını yazmak için duyduğum isteğe rağmen, dilimi kirletmemek için bundan geri duruyorum”...“Alexius Comnenus döneminde koca bir bulut gibi yoğun kalabalıkta sapıklar türedi. Bu sapıklığın içeriği yeniydi. O zamana dek kilise tarafından bilinmiyordu. Aslında ilk çağda bilinen pek zararlı ve kaba, saba iki öğreti birbirine karışıp birleşmişti. Bir yanda Manicilerin dinsizliği- biz buna Paulikianoslar sapkınılığı da diyoruz- öte yandan Marsilyahların iğrenç hastalığı [Katharlar] söz konusu olan Bogomilos/Bogomillerin öğretisiydi ve bu öğreti Katharcılık ile Maniciliğin karışımıydı. Öyle anlaşılıyor ki, bu daha babamın imparator olmasından önceki dönemde de, ama gizli olarak vardır; Çünkü bu Bogomiller tarikatı erdemliliği taklit etmekte pek ustadır. Gerçekten de Bogomiller’de zamane işi saç kesimi bile görülmez; sapkınılıkları aba ve kukuleta altında gizlidir. Bogomil ağır başlı görünüştedir, giysisinin boyu burnuna kadar gelir, kesinlikle açık, saçık giyinmez, önüne eğilerek yürür,

artması devam etmiştir. İmparator Alexius Comnenus (1081-1118) devleti her geçen gün daha fazla tehdit eden Bogomillere yönelik soruşturma başlatmış ve nihayet 52 yıl boyunca Bogomillerin lideri olan Hekim Basileios yakalanarak idam edilmiştir³²⁸. Onun ölümünden sonra Bogomil hareketi gücünü ve yayılma hızını nispeten kaybetmiştir. Ancak 1186'da Bulgaristan'ın Bizans hâkimiyetinden kurtulmasından sonra Bulgar kralları Bogomillere destek vermiştir. Bu sayede yeniden nüfuz kazanan Bogomilizm yüzyıllar boyunca varlığını devam ettirmiştir³²⁹.

Osmanlı Devleti hâkimiyeti öncesi diğer önemli olay ise Sarı Saltuk liderliğinde bölgeye Anadolu'dan Türkmenlerin gelmesidir. Burada öncelikle kaynakların yardımıyla Sarı Saltuk hakkındaki rivayetler derlenecektir. Akabinde Sarı Saltuk'un bölgenin sosyo-dinî yapısına etkisinin ne olduğuna bakılacaktır.

Sarı Saltuk ismi etrafında oluşan menkıbeler, rivayetler onun hayatına ve faaliyetlerine dair doğru bilgi edinmenin önündeki en büyük engeldir. Söz konusu eserlerdeki bilgiler baştan sona tüm boyutlarıyla Sarı Saltuk'un hayatını ortaya koyacak nitelikte değildir. Sarı Saltuk'tan haber veren üç önemli kaynak vardır. Bunlardan ilki Ebül Hâyr-ı Rûmî tarafından Cem Sultan'ın emriyle yazılmış olan *Saltuk-nâme*'dir. Ebül Hâyr-ı Rûmî, Sultanın emriyle Anadolu ve Rumeli'yi dolaşmış ve Sarı Saltuk'a ait menkıbeleri bir araya getirerek hazırladığı üç ciltlik eseri 1480 yılında Cem Sultan'a takdim etmiştir. *Saltuk-nâme*'ye göre Sarı Saltuk'un asıl adı Şerif Hızır'dır. Babasının adı Seyyid Hasan'dır. Şerif Hızır, üç yaşındayken babasız kalır. Şerif'in yetiştirilmesini Seravil adındaki bir lala üstlenir. Kısa sürede ata binmeyi, ok atmayı, kılıç kullanmayı öğrenen Şerif Hızır, Türk destanlarındaki alp tipinin önemli bir örneğini teşkil eder. Sarı Saltuk, bir destan kahramanında bulunması gereken bütün özelliklere sahiptir. Son

---

ağzının içiyle konuşur, o kadar alçak sesle ki dudağı bile kıpırdamaz. Ama iç yüzünde, yabani bir kurttur", Kommena, a.g.e., s. 506-507.

³²⁸ "Bogomillerin ünü şimdiden her yanı tutmuştu. Basileios adlı bir keşiş, Bogomilcilik dinsizliğini pek ustaca yaymakta idi; Apostolos'lar [=gönderilmişler] dediği 12 çömezi ile yoldaşları olarak yoldan çıkmış, mahvolmuş kadın çömezleri de oradan oraya sürüklüyordu ve sapkın görüşlerini her yana yayıyordu. Bu afet bir yangın gibi nice ruha saldırmıştı. Kendi yüreğinin yargısına göre böyle bir hali katlanılmaz sayan imparator, bu sapıklık hakkında bir soruşturma başlattı. Birkaç Bogomil, saraya götürüldüler; hepsi, Basileios adlı birinin, baş öğretici ve Bogomil sapıklığının elebaşısı olduğunu açıkladı. Bunun üzerine imparator, o kişiyi aramak için birçok adam gönderdi. Böylece, şeytanın baş veziri Basileios, bir keşiş giysisi giymiş, yüzü saygı uyandırıcı, sakalı seyrek, uzun boylu bir kişi olduğu görülerek ortaya çıkarıldı", Kommena, a.g.e., s. 507-508.

³²⁹ A.Yaşar Ocak, *Sarı Saltuk Popüler İslâm'ın Balkanlar'daki Destanı Öncüsü (XIII. Yüzyıl)*, Ankara 2002, s.95. (ilerleyen bölümlerde bu eser "*Sarı Saltuk*" olarak kısaltılarak kullanılacaktır.)

derece güçlüdür, yüreğinde korkunun zerresi bile yoktur. Tek başına düşman içine yonar od gibi girmekte, düşman kalelerini fethetmektedir. Aman dileyen düşmanına karşı ise merhametlidir. *Saltuk-nâme*'de, yiğitte bulunması gereken özellikler ok atmak, yazı yazmak, yüzmek ve yiğitçe gezmek olarak sıralanırken, Sarı Saltuk'un bu dört hünerde mahir olduğu özellikle vurgulanır. Bu özellikler dışında Sarı Saltuk'un olağan üstü güçleri de olduğu *Saltuk-nâme*'de mübalağalı bir şekilde anlatılmaktadır. Çok uzaklarda aleyhinde söylenenleri işitebilmekte, oturduğu yerden bir kılıç darbesiyle bir başka diyardaki düşmanını öldürebilmekte, göz açıp kapayıncaya kadar bir diyardan bir başka diyara gidebilmektedir. Düşmanları bir türlü Saltuk'u öldürememektedir; ok atarlar batmaz, kılıç vururlar kesmez, büyü yaparlar tesir etmez, suya atarlar boğulmaz, ateşe atarlar yanmaz. Bütün cinler ve melekler Sarı Saltuk'un yardımcısıdır. Hatta bu cinlerden birisi ile ahiret kardeşi bile olmuştur. Düşmanları ise kâfirler, zalimler, cadılar, devler, canavarlar ve kötü cinlerdir. *Saltuk-nâme*'ye göre Sarı Saltuk 99 yıl yaşamış, sonunda düşmanları tarafından zehirlendikten sonra hançerlenerek şehit edilmiştir. Ancak, son nefesini vermeden önce de kendisini zehirleyen ve hançerleyen düşmanını öldürmüştür³³⁰.

Sarı Saltuk ile ilgili bilgi veren bir diğer kaynak ise Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâmesidir*. Evliya Çelebi'ye göre Sarı Saltuk'un asıl adı Muhammed Buharî'dir. Muhammed Buharî, Ahmet Yesevî'nin halifesidir. Ahmet Yesevî, Muhammed Buharî'ye: “*Saltuk Muhammedim, Bektaş'ım seni Rum diyarına göndersin, Leh diyarında dalaleti ayan olan Sarı Saltuk suretine girüb ol mel'unu, Dobruca'daki ejderi bu tahta kılıç ile katleye. Makedonya ve Dobruca'da yedi krallık yerde ün sahibi ol*” diye talimat verdikten sonra onu yola çıkardı. Muhammed Buharî'de, “*Rum'da Hacı Bektaş'a gelüb ceddimizin emrini tebliğ eyledi. Hacı Bektaş Veli hazretleri dahi Muhammed Buharî'yi Rum'a gönderdi*”. Dobruca'ya yetmiş adamıyla gelen Muhammed Buharî'nin, Kaligra mağaralarındaki ejderi öldürmesi üzerine Dobruca kralı ve halkı Müslümanlığı kabul eder. Leh ülkesindeki Sveti Nikola (Sarı Saltuk)

---

³³⁰ Ebü'l-Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-nâme*, (yay.haz. Şükrü Halûk Akalın), C. I, Ankara 1990, s. 1-10; ayrıca detaylı bilgi için bkz: Akalın, “Anadolu ve Balkanlarda Sarı Saltuk”, <http://turkoloji.cu.edu.tr/CAGDASTURKLEHCELERI/6.php>.; Akalın, “Ebü'l-Hâyır-ı Rûmî'nin Saltuk-nâme'si”, *TDAY Belleten*, Ankara 1995, s. 37-59; Akalın, Ebü'l-Hayr-ı Rûmî'nin Saltuk-nâmesi, *Zeynep Korkmaz Armağanı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yay., Ankara 1996, s. 63-87.

namındaki papazı da öldürüp onun kılığına giren Muhammed Buharî, Sarı Saltuk adıyla hüküm sürer ve bölgedeki halkları Müslümanlaştırır³³¹.

Sarı Saltuk'u anlatan bir diğer önemli kaynak ise Vilayetnâme-i Hacı Bektaş Veli'dir. Vilayetnâmeye göre, Hacı Bektaş bir gün Sulucakaraöyük'te Arafat dağındaki çilehanesinden Zemzem pınarı denilen çeşmeye geldiğinde orada koyunları güden bir çoban görür. Hacı Bektaş çobanın yanına gelir ve adını sorar. Çoban adının Sarı Saltuk olduğunu ve ne hizmeti varsa memnuniyetle göreceğini söyler. Bu itaatkâr ve saygılı tavır Hacı Bektaş'ın hoşuna gider ve hemen sağ eliyle çobanın arkasını sıvazlayıp himmetini bağışlar. Bu hareket üzerine Sarı Saltuk'un gönül gözü açılır, erenlik ve velayet mertebesine erer. Akabinde Hacı Bektaş, ona; "*Sarı Saltuk, seni Rum iline soldık*" der ve Sarı Saltuk Rumeli'ye giderek faaliyetlerine başlar³³².

Buraya kadar görüldüğü üzere üç temel kaynaktan üç farklı Sarı Saltuk tipi ortaya çıkmaktadır³³³. Amacımız bu rivayetleri tartışmak olmadığı için çalışmamız için daha önemli hususa geçilecek olunursa; Sarı Saltuk nasıl ve hangi sıfatla Dobruca'ya geçmiştir? Şu ana kadar başvurduğumuz kaynaklar farklı şekillerde de olsa Sarı Saltuk'un Dobruca'ya İslâmiyet'i yaymak ve kâfirlerle mücadele etmek için görevlendirildiğini ittifaken yazmıştır. Ancak bu konuda en sağlıklı bilgiyi Yazıcızâde Ali'nin *Selçuknâme* adlı eserinden almaktayız³³⁴. O, Sarı Saltuk'un, Sultan II. İzzeddin

³³¹ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, C. 1, tab' Ahmed Cevdet, Dersaadet, İkdâm Matbaası 1314, s. 659-660.

³³² Hacı Bektaş-ı Veli, *Vilâyetnâme (Menakıb-ı Hacı Bektaş Veli)*, (yay.haz. Esat Korkmaz), İstanbul 2006, s. 89-92; Ocak, *Sarı Saltık*, s. 40.

³³³ Sarı Saltuk ile ilgili kaynaklardan ve bilgilerden farklı olarak Vatan Özgül, "Sytzigan-Baba Syrgiannes-Baba Saruca, Saltuk et-Türkî ya da Nam-ı Diğer Sarı Saltuk Hakkında" adlı makalesinde Sarı Saltuk namıyla ünlenmiş erenin, aslında, köken olarak Anadolu'lu değil, Karadeniz'in kuzeyinden bir Kuman/Kıpçak olduğunu yazmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, S. 8, Almanya 2013, s. 133-178.

³³⁴ "... *Ve Mogol, Sultan 'İzze'd-din'ün canı kasdına cazim olmuşlardur ve yakın geldüler diyü Sultan 'İzze'd-din fi'l-hal nöker ve ehli ve 'ayali birle Anta-liyya'ya azm itdiler. İki günden sonra çün Mogol çerisi ve Sultan Rükne'd-din irişdiler, sultanun baki kalan esbab ve tavarını Han-için tasarruf kıldılar... Çün Sultan 'İzze'd-din Keykavus ol haberi işitdi. İş hayra dönmekden ümidi kesildi. Kondustabl'ı Fasilyus katına ilâm-ı hal ve yir yurt talebine gönderdi... Antaliyya'dan eفال ve 'ayal ve validesiyle Fasilyus katına İstanbul'a gitti. Fasilyus anun ikram ve ta'zim de gayet mübalağa kıldı ve kendüye ve etba' ve eşya'ına çokluk tekellüf itdi... Bir gün Sultan 'İzze'd-din ve 'Ali Bahadır, Fasilyus'a eyitdiler; "Biz Türk taifesiüz daim şehirde durmazuz, daşrada bize yir ve yurt olsa Anadolu'dan bize ta'alluk Türk obaların getirüp anda yaylasavuz ve kışlavasuz" dediler. Fasilyus, Dobruca ilini ki, eyü tavar yücerek tendürüst ve ab ve havası hob av yirleridür, anlara yir yurt virdi. Anadolu'dağı kendülere Türk obalarına el altundan haber itdiler, kışlak bahanesiyle İznik'e inüp az müddette Üsküdar'dan çok Türk evi göçdi. Ve merhum, mağfur Saru Saltuk anlarıunıla bile geçdi. Çokluk zamanda Dobruca ilinde iki üç pare Müslüman şehri otuz kırk bölük Türk obaları vardı."* Abdullah Bakır, *Yazıcızâde Ali'nin Selçuk-Nâme*

Keykavus'un peşinden gittiğini yazmıştır. Bu bilgi sonraki araştırmacılar tarafından kabul görmüş ve pek çok defa tekrarlanmıştır. Fakat söz konusu ifade birçok soruyu cevaplamaktan uzaktır. Bu hususta A.Yaşar Ocak'a bakıldığında ona göre; Sarı Saltuk'un içinde bulunduğu ve Dobruca'ya göç eden aşiretin Babaîler isyanına katıldığı bilinen Çepnilerin bir kolu olması muhtemeledir. Yine yazar isyanda çok etkin bir rol oynayan Çepnilerin, isyanın bastırılmasına müteakip, Selçuklu kuvvetlerinin takibati sebebiyle merkezden uzak bir yerlere kaçtıklarını, Sarı Saltuk'un ve aşiretinin de bu nedenle Dobruca'ya gittiğini ifade etmiştir. Peki, 1263-1264 yıllarında Dobruca'ya göç eden, Çepniler olması muhtemel bu Türkmen aşiretinin içinde Sarı Saltuk'un yeri neydi? Ocak'a göre, Sarı Saltuk tıpkı Selçuklu ve Osmanlı döneminde yaşamış diğer Türkmen babalar gibi hem bir baba hem de bir aşiret reisidir³³⁵. Zira ancak üstün bir sosyal-dinî statü sahibi biri on-oniki bin kişilik aşirete liderlik edebilir. Sıradan birinin yahut dervişin böyle bir işi başarabilmesi, göç gibi önemli bir olayda binlerce kişilik Türkmen aşiretine söz geçirmesi, yönlendirmesi imkânsıza yakındır. Her halükarda Sarı Saltuk, kuvvetli bir ihtimalle bir aşiret reisi ve dinî lider olarak Dobruca'ya Anadolu'dan binlerce Türkmen'i götürerek Osmanlı'dan çok evvel Balkanlar'a hem Türk nüfusunu hem de onlarla birlikte İslâm'ı taşımıştır³³⁶.

Sarı Saltuk ve onunla Dobruca'ya gidenlerin, orada bir İslâmlaştırma hareketini de başlattığı genellikle kabul edilir. Fakat bu hareketin mahiyetinin ne olduğuna dair analiz ve araştırma yapmaya yarayacak tarihi kayıtlar mevcut değildir. Zira Sarı Saltuk ile ilgili en sağlıklı bilgiyi aktaran Selçuknâme bize II. İzzeddin Keykavus'un Bizans'a sığınmasından ve Türkmen aşiretinin Dobruca'ya yerleşmesinden başka ne Sarı Saltuk'tan ne de onun giriştiği kabul edilen İslâmlaşma hareketinden bahseder. Ancak şurası muhakkaktır ki, Dobruca'da ilgili devirde bir İslâmlaşma olayı vardır. Ama bu İslâmlaşma hiçbir zaman sistemli bir programa ve siyasete dayalı olarak geniş çaplı metodik bir hareket mahiyetinde düşünülmemelidir. Zira bu tarz bir akım olsaydı, dinî hareketler karşısında oldukça duyarlı olan dönemin Bizans ve Selçuklu kaynaklarının bunu atlaması söz konusu değildir. Bu İslâmlaşma, en azından başlangıçta, Sarı

İsimli Eserinin Edisyon Kritiği Giriş - Metin – Dizin, (Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2008, s.654-656.

³³⁵ Ocak, *Sarı Saltuk*, s. 66; Melikoff, *Uyur idik Uyardılar*, s. 31, 185.

³³⁶ Ocak, *Sarı Saltuk*, s. 68-71.

Saltuk'un başında bulunduğu, sınırlı bir nüfusu barındıran Türkmen aşiretinin 1263-1264 yılında Dobruca'ya yerleşmesiyle orada ilk defa bir Müslüman cemaatinin mevcut olmasıyla başlar. Bu küçük cemaatin ve Sarı Saltuk'un buldukları yerde çevreden tamamıyla kopuk, soyutlanmış bir hayat sürdürdüklerini düşünmek mümkün değildir. Bu durumda oradaki ve çevre bölgelerdeki Hıristiyan topluluklar arasında muhtemelen Sarı Saltuk'un faaliyetleri sonucu zamanla kendiliğinden oluşan bir İslâmlaşma sürecinden bahsedilebilir³³⁷. Peki, bu İslâmlaşma hangi kanaldan olmuştur? Dinî bir lider olduğu kabul gören Sarı Saltuk nasıl bir İslâm vaaz etmiştir? Bu konuda tartışmalı ve birbirinden farklı yorumların olduğu bir husustur. Öncelikle daha evvel belirtildiği üzere, mevcut kaynaklar bu sorunun cevabını net olarak verememektedir. Bu sebeple farklı eserlerdeki bilgilerden hareketle bir değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır. İlk olarak İbn Battuta'nın yazdıkları dikkat çekmektedir; "*Onların (bölgede yaşayanların) inançlarına göre Baba Saltuk mükaşif yani olağan üstü güçlere sahip kerametli biriymiş. Lakin hakkında söylenenler dinin temel prensipleriyle bağdaşmamaktadır*"³³⁸". Anlaşıldığı üzere Battûta'ya göre Sarı Saltuk kitabî İslâm'ın dışında biridir. Bölgenin Osmanlı hâkimiyetine girmesine müteakip ise Sarı Saltuk'a gazi-derviş gözüyle bakılmıştır. Bu nedenle de hatırasına saygı duyulmuş ve hürmet gösterilmiştir. Sultan II. Bayezid, sefere giderken Babadağ'daki türbesini ziyaret etmiş ve türbenin tadilattan geçirilerek ziyaret mahalli haline gelmesini sağlamıştır³³⁹. Hatta İbn Kemal, *Mohaç-nâme* adlı eserinde Sarı Saltuk'un keramet sahibi bir veli olduğunu yazmıştır³⁴⁰. Fakat Kanuni Sultan Süleyman'ın Şeyhülislâm'ı Ebussuud Efendi, Sultanın suali üzerine, onun bedeni açlıktan iskelet haline gelmiş bir keşiş yani Hıristiyan din adamı olduğuna dair fetva vermiştir³⁴¹. Osmanlı'nın iki önemli Şeyülislâm'ının birbirine tamamen zıt içerikli değerlendirmelerinin nedeni büyük ihtimalle devrin sahip olduğu siyasî şartlardır. Sarı Saltuk'un gayr-i Sünni çevrelerde büyük sevgi ve saygıyla anılması

³³⁷ Ocak, *Sarı Saltuk*, s. 85-86.

³³⁸ İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, C. I, (çev. A. Sait Aykut), İstanbul 2004, s. 498.

³³⁹ Franz Babinger, "Sarı Saltuk Dede", *MEB.İ.A.*, C.10, s.220.

³⁴⁰ "*Dobruca kırı dedikleri yerde sahib-i serir-i vilayet, tacdar-ı iklim-i keramet, Sarı Saltuk Sultan'ın ki havarık-ı adet-ı kahire ve bevarık-ı keramat-ı bahire ile zahir olan emir-süret, fakir-siret azizlerdendi*" Kemal Paşa-zâde, *Tevarih-i Âl-i Osman X. Defter*, (haz. Şerafettin Severcan), Ankara 1996, s. XLIX.

³⁴¹ "Sinde sindeşim, halde haldeşim, ahırat karındaşım, eimmei selef bu mes'elede ne buyururlar ki: Sarı Saltuk didikleri şahıs evliyaullahdan mıdır? Beyan buyurılıb musab oluna.

El-cevab: Riyazet ile kadid olmuş bir keşiştir.", M. Tayyib Okıç, "Sarı Saltuk'a Ait Bir Fetva", *A.Ü.İ.F.D.*, C.1, S.1, 1952, s. 55-56.

nedeniyle Ebussuud Efendi'nin siyasî vaziyete aykırı olarak böyle bir kimseyi övmekten çekinmiş olması muhtemeldir.

Özetle Sarı Saltuk'un ölümünden sonra hakkındaki kanaatler farklılaşmaya hatta çelişkili hale gelmeye başlamıştır. Bu birbirinden farklı ifadeler Sarı Saltuk'un dinî kimliği ile ilgili kargaşa meydana getirirse de onun bir Türkmen aşiret reisi/babası olması dinî hüviyetine dair bazı tahlillerin yapılmasına fırsat vermektedir. Özellikle A.Yaşar Ocak, Sarı Saltuk'un Babaîler ile ilişkisine ve o ekolün takipçisi olması ihtimaline dair önemli değerlendirmeler yapmıştır. Ocak'a göre, Sarı Saltuk'un Anadolu'da bulunduğu dönem Babaî isyanının vuku bulduğu tarihlere rastlamaktadır. Yani Sarı Saltuk bu büyük Türkmen isyanı olurken Anadolu'daydı. Ayrıca Çepniler bu isyanın başını çeken Türkmen aşiretlerinden biridir. Mevcut bilgiler ışığında Sarı Saltuk, Baba İlyas ve Baba İshak'ın yakınında olmasa bile çoğu Türkmen Babası gibi bu isyana katılması veya en azından fikren desteklemesi muhtemeldir³⁴². Bu yorumdan hareketle de Sarı Saltuk'un Dobruca'ya taşıdığı ve temsil ettiği İslâm'ın, Halk İslâmı olması kuvvetle muhtemeldir. Onun içerisinden geldiği toplumsal yapının yanı sıra İbn Battûta'nın ki ölümünden sonra ondan haber veren ilk kaynak olması itibariyle, ifadesi bu kanaati güçlendirmektedir. Ayrıca Sarı Saltuk'un lideri olduğu, özelde Dobruca genelinde ise Balkanlar'daki İslâmlaşmanın mahiyeti ve karakteri meselesinde Bogomilizmin payını da unutmamak gerekir. Zira 1186'da Bizans baskısından kurtulan Bulgar Devleti, Ortodoks kiliseye karşı çıkan Bogomilleri desteklemiş ve bu sayede Bogomilizm hızla yayılmıştır. Sarı Saltuk, Dobruca'da Babadağ şehrini kurup, zaviyesini açarak dervişleri ve aşiretiyle faaliyete başladığı zaman kendini böyle bir ortamın içerisinde bulmuş olmalıdır. Dolayısıyla Balkanlar'da oldukça yaygın olan Bogomillerin, kendi aralarına giren bu Müslüman koloniyle temasa geçmeleri ve belli ölçüde etkileşim halinde olmaları çok uzak bir ihtimal gibi görünmemektedir. Özellikle daha evvel de bahsedildiği üzere bu inanç türünün senkretik bir yapıda ve esnek mahiyette olmasının Bogomilizm'den İslâm'a geçişleri kolaylaştırdığı söylenebilir. Zira zaten kendisi heterodoks bir inanç olan Bogomilizmin, Halk İslâmı öğeleriyle kaynaşması muhtemel görünmektedir. Elbette bu münasebetin çift taraflı olacağı ihtimali de vardır. Yerli

---

³⁴² Ocak, *Sarı Saltuk*, s. 99-100.

ahaliden İslâm'a geçenlerin yanı sıra Anadolu'da iken Müslümanlaşma süreci devam eden Türkmenlerin Dobruca'daki Bogomillerle karşılaşmaları neticesinde Bogomilizmi kabul etmeleri de bir diğer ihtimaldir. Bu bağlamda başta Paul Wittek olmak üzere bazı araştırmacılar bugün hala varlıklarını devam ettiren Gagavuzların, II. İzzeddin Keykavus'u takiben gelen Türkmenler olduğu kanaatindedir³⁴³. Hatta bilindiği kadarıyla Gagavuzların inancında yer alan İslâmî öğelerin çokluğu bu kanaati güçlendirir niteliktedir. Hıristiyanlıkta olmadığı halde Gagavuzların çocuklarını sünnet ettirmeleri, kurban kesmeleri, ölülerini yıkayarak defnetmeleri, domuzu pis kabul edip yememeleri dikkat çeken ilk benzerliklerdir³⁴⁴.

Elbette bunların hepsi sınırlı tarihi bilgiler yardımıyla yapılmış yorumlardır. Ancak çok net bir hakikat vardır ki, o da Osmanlı hâkimiyetinden evvel bölgenin sosyodinî yapısının bir hayli girift olduğudur. Öte yandan Dobruca'da karşılaşan ve kaynaşan iki toplumun münasebeti neticesinde ağırlıklı olarak Halk İslâmı'nın bölge sakinleri arasında yayıldığı ve benimsendiğini söylemek mümkündür. Osmanlı egemenliğinden sonra da bu durum değişmemiş hatta daha sistemli ve köklü hale gelmiştir. Biraz sonra da belirtileceği üzere Alevî-Bektaşî inancı içinde yer alan önemli simaların büyük bir kısmı bu coğrafyada yaşamış ve iz bırakmıştır. Sarı Saltuk ise adeta bu bölgedeki Alevî-Bektaşî inancının önder ismi haline gelmiştir³⁴⁵. Hatta denilebilir ki, Hacı Bektaş-ı Veli Anadolu'daki Alevî-Bektaşî öğretisi için ne önem arz ediyorsa Sarı Saltuk da Dobruca'da aynı öneme haizdir. Bu bölgedeki bütün babalar, dervişler silsileyi Sarı

---

³⁴³ Paul Wittek, "Yazijioghlu Ali on the Christian Turks of Dobruja", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, S. 14/3 (1952), s. 639-668; Kemal Karpat, "Gagauzlar", *TDV.İ.A.*, s. 290; ayrıca ayrıntılı bilgi için bkz: Elizabeth Zachariadou, "II. İzzeddin Keykavus'un Veroi'daki Hıristiyan Torunları", *OTAM*, S. 21, Ankara, s. 245-257; Wittek, "La descendance chretienne de la dynastie Seldjouk en Macédoine", *Echos d'Orient*, S. 30 (1934), s. 409-412; Wittek, "Les Gagaouzes: les gens de Keykaus", *Rocznik Orientalistyczny*, S.17 (1951/53), s. 12-29.

³⁴⁴ Kolektif, *Gagauz Türkleri*, ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-18398/h/gagavuzturkleri.pdf (12.05.2013)

³⁴⁵ Burada maksat Sarı Saltuk'un Bektaşî olduğunu iddia etmek değildir. Zira Hacı Bektaş ile Sarı Saltuk arasında bir ilişki olduğuna dair tarihi bir veri olmamasına karşın elbette böyle bir ihtimal olabilir. Fakat malum olduğu üzere Sarı Saltuk'un bizzat Hacı Bektaş'ın halifesi veya müridi olmasıyla Bektaşî olması tamamiyle farklı hususlardır. Çünkü Sarı Saltuk'un Bektaşî olabilmesi için Bektaşî tarikatına mensup olması gerekir. Oysa bilinmektedir ki, Bektaşîlik XV. yüzyılda Balım Sultan ile tarikat haline gelmiştir. Bu nedenle tarihi olarak açıktır ki, Sarı Saltuk Bektaşî değildir. Ancak ölümünden sonra kaleme alınan eserler vaaz ettiğine inanılan inanç şekli veya hayat tarzından dolayı onu Bektaşî olarak kabul etmiştir. Mahiyet itibarıyla yani Sarı Saltuk'un da önemli Halk İslâmı lideri olması münasebetiyle o Bektaşî öğretisinde kolayca yerini almıştır ve bu durum yüzyıllarca değişmeden devam etmiştir.

Saltuk ile başlatmışlar ve onu Dobruca’da Bektaşîliğin lideri olarak kabul etmişlerdir. Bu kabul ediş halen dahi devam etmektedir.

3.5. Osmanlı Hâkimiyetinde Dobruca Bölgesinin Sosyal ve Dinî Yapısı

Dobruca bölgesinin Osmanlı Devletinin hâkimiyetine ne zaman girdiğine dair kesin bir tarih yoktur. Çünkü bölgenin tamamı tek bir savaşla kazanılmamıştır. 1386’da Tırnova’nın Bulgar asıllı Çarı Şişman, Silistre’yi I. Murad’a savaşmadan vermiştir. Rivayetlere göre Dobruca hâkimi İvanko da aynı tarihlerde Osmanlı hâkimiyetini kabul etmiştir. Fakat 1388’de Eflak Voyvodası Mircea, Dobruca bölgesine saldırmış ve bölgenin büyük bölümünü ele geçirmiştir. 1397 yılında ise Yıldırım Bayezid, Mircea’nın üzerine yürümüş ve bölgeden çekilmesini sağlamıştır. Ancak Mircea’nın bölgeye dair planları sona ermemiş ve beklediği fırsat 1402 yılında gelmiştir. Mircea, Osmanlı Devleti’nin Ankara Savaşında yenilmesiyle başlayan taht mücadelelerinden istifade ederek Dobruca’ya girmiş ve şahzadeler arasındaki taht mücadelesinde Musa Çelebi’yi desteklemiştir. Fakat I. Mehmet (Çelebi Mehmet) 1416’da tahtı kazandıktan sonra ilk iş olarak onun üzerine yürümüş ve böylece Dobruca kesin olarak Osmanlı Devletine katılmıştır³⁴⁶. Osmanlı yönetimine giren bölgedeki önemli yerleşim birimleri ise; Köstence, Silistre, Babadağ, İshakça, Tulça, Balçık, Mecidiye’dir³⁴⁷.

XV-XVI. yüzyıllarda, Dobruca bölgesinin içinde olduğu yahut etkilediği olayları sıralamak gerekirse; öncelikle Fetret devrinde bölgedeki güçlü beylerin taht mücadelesine verdikleri yön ve olayların gidişatındaki tesirleri malumdur. Akabinde etkisi günümüze kadar gelmiş olan Şeyh Bedreddin İsyanı çalışma konumuzun en önemli toplumsal olaylarından biridir. En ilginç Yavuz Sultan Selim’i tahta taşıyan gücün ekseriyetle bu bölgeden gelmesidir. Konumuz itibarıyla Osmanlı devrinde (XVI. yüzyıla kadar) bölgenin sosyo-dinî tarihinde Şeyh Bedreddin İsyanının ve Babaî ekolünün ön plana çıktığı görülmektedir. Bu bakımdan bölüm içerisinde öncelikle Şeyh Bedreddin İsyanıyla ortaya çıkan yeni toplumsal zümreye dair kısa bir değerlendirme yaptıktan sonra, Babaî ekolünün bölgedeki etkisine ve faaliyetlerine bakılacaktır.

³⁴⁶ Aurel Decei, “Dobruca”, *MEB.İ.A.*, C.3, s. 634.; Karpát, “Dobruca”, *TDV.İ.A.*, C.9, s.483.

³⁴⁷ Tuğlacı, *a.g.e.*, s.238.

Şeyh Bedreddin, daha önce üzerinde durulduğu üzere, meydana gelen siyasî olaylar neticesinde Anadolu'dan ayrılarak önce Deliorman'a oradan da Eflak'a gitmiştir. Ancak vakit kaybetmeden Dobruca bölgesine geçmiştir. Şeyh'in kendine yakınlık gösteren ve rahat imkânlar sağlayan Eflak'ı bırakıp Dobruca'ya geçişi rastgele verilmiş bir karar değildir. O, hiç şüphe yok ki Sarı Saltuk'un kim olduğunu biliyordu. Bu nedenle Şeyh, Eflak'ta fazla kalmayarak Dobruca'ya muhtemelen kendisine en uygun yer olarak gördüğü Sarı Saltuk tekkesine gitmiştir. Onun, XIII. yüzyılda Sarı Saltuk tarafından kurulan ve yaklaşık 1260'lardan beri Sarı Saltuk ile beraber gelen Babaî hareketine mensup Kalenderî dervişlerin elinde bulunan bu tekkeyi seçmesinin sebebi büyük ihtimalle kendine kolayca bağlanabileceğini düşündüğü bu zümrenin desteğini alabilmektir³⁴⁸. Şeyh düşüncesinde haklı çıkmış ve kısa sürede çok sayıda taraftar kazanmıştır. İsyana müteakip Şeyh Bedreddin'in idam edilmesi ise bu hareketin sonu olmamış aksine isyan yeni bir inanç ekolünün doğmasına vesile olmuştur. Şeyh'in davasında haklı olduğuna inananlar ve onu hem siyasî hem de dinî lider olarak görenlerin bağlılıkları giderek artmıştır. Hatta bu kimseler kendi Halk İslâmı yorumlarıyla ilgili pek çok öğeyi onun adına sürdürerek³⁴⁹ Şeyh'in adıyla anılan yeni bir inanç zümresi oluşturmuşlardır³⁵⁰.

Bedreddinî-Simavî diye anılan bu kimselerin, hayat tarzlarının ve inançlarının kitabî İslâm ile bağdaşmadığı iddiasıyla özellikle XVI. yüzyılda sık sık merkeze şikâyet edildiği, haklarında Sultana sunulmak üzere çeşitli mektupların, raporların hazırlandığı ve çeşitli fetvaların verildiği bilinmektedir³⁵¹. Haklarındaki raporlara, şikâyetlere

---

³⁴⁸ Ocak, *Sarı Saltuk*, s. 101; Ocak, *Zındıklar ve Mülhidler*, s. 107.

³⁴⁹ “Dobruca bölgesindeki Bedreddinîler-Simaviler, Şeyh Bedreddin'in Serez çarşısında çıplak olarak asılmasına binaen *Üryanlar Semahı* (Çıplaklar Semahı) adını verdikleri bir semah yaparlar. Yine Şeyh'in ölüm yıldönümünde *Şeyh Bedreddin Semahı* denen dinsel bir tören yapmaktadırlar.” Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, s. 136, 191; Deliorman ve Dobruca bölgesindeki Alevî kesimlerin dinî ritüelleri için ayrıntılı bilgi için bkz: Kollektif, *Bulgaristan Alevileri ve Demir Baba Tekkesi*, (çev. M. Türker Acaroğlu), İstanbul 1998; Lyubomir Mikov, *Bulgaristan'da Alevi-Bektaşî Kültürü*, (çev. Orlin Sabev), İstanbul 2008.

³⁵⁰ Ocak, *Zındıklar ve Mülhidler*, s. 186.

³⁵¹ Şeyh Bâli Efendi'nin Efendinin raporundan; “*Bedreddin-i Simavi, Allah'ın gazabına uğramış ve idam edilmiştir. O yolunu şaşırılmış bir adamdı ve başkalarının da yolunu şaşırıyordu; baştan çıkarıyordu; şeytani mühtedilerin piri, mülhidlerin kaynağı, şeriati bozan, günah içinde yaşayan bir suçluydu, yolunu yitirmişlerin müridi, fesadın ve isyanın başıydı... Bu şarap Kevser'dir, üzüntüleri uzaklaştırır, neşe verir. Buradaki kadınlar ve kızlar cennetin hurileridir, şu sakalı bitmemiş gençler Gilmanlardır ve cennet dedikleri Allah tarafından ilahi yemeklerle doldurulmuş bir sora olan bu dünyadır... O zaman mumlar söndürülür. Karanlıkta kadehler elden ele geçer, şeriatin kalesi yıkılır ve birçok suç ve iğrençlik işlenir. Nefislerine yenik düşen birçok insan şeytana uyar.*” (Balivet, a.g.e., s. 107; Tietze, a.g.m., s.115-122.);

rağmen Bedreddinîler varlıklarını devam ettirmeyi başarmışlar ve bugün yüzyıllar sonra dahi Şeyh Bedreddin, Dobruca, Deliorman ve Trakya Alevîleri için fevkalade önemli bir takdis konusu olmaya devam etmektedir. Onlar için Şeyh, kendilerine hayat vermiş en mukaddes kişidir³⁵².

Daha önce de belirtildiği üzere Babaî ekolünün bölgede köklü ve güçlü olması hem isyanın çıkmasında hem de Bedreddin ekolünün oluşmasındaki birinci faktördür. Dobruca'daki Babaî geçmiş anlaşılardan bölgenin sosyo-dinî yapısını anlayabilmek mümkün değildir. Bilindiği üzere Halk İslâmı Balkanlar'da Babaîlik ve Bektaşîlik olmak üzere iki ana kanaldan yayılmıştır. Bektaşîler, Rumeli'ye ilk ayak bastıktan itibaren yerleşim sahası olarak daha çok merkez Dimetoka olmak üzere Güney Bulgaristan, Yunanistan, Arnavutluk ve Kuzeybatı'ya doğru Macaristan'a kadar bir hat izlemişlerdir. Babaîler ise Babadağ merkez olmak üzere Kuzeydoğu Bulgaristan sahasında yoğunlaşmışlardır³⁵³. Günümüzde artık Babaî-Bektaşî toplulukları arasında farklılık olmamasına karşın çalışma dönemi olan XV-XVI. yüzyıllarda böyle bir ayrımın olduğunu söylemek mümkündür. Temel ayrıma göre; Bektaşî geleneğinde her yerde Hacı Bektaş-ı Veli pir olarak kabul edilmektedir. Babaîlerde ise farklı yörelerde farklı dinî liderlerin çıktığı görülmektedir. Ancak bu kimselerin birbirine halef-selef olmalarının yanı sıra bu isimlerin tamamı Sarı Saltuk ismi altında birleşmektedirler. Çalışma konumuz ve zamanımız içerisinde Dobruca'da, Sarı Saltuk'u takiben üç önemli Babaî lideri vardır ki bunlar; Otman Baba³⁵⁴ (1466-1477), Akyazılı Sultan³⁵⁵ (1469-1552) ve Demir Baba³⁵⁶ (1552-1650) dir.

Ayrıca Şeyh Mahmud Hüdayî Efendi de hazırladığı raporda durumu Sultana şöyle arz etmiştir; “Kalabalık taifedirler. İçinde yer yer şeyhleri adında şeytanları vardır. Daima bozgunculuk ve yoldan azdırmakla uğraşırlar. Ve bu taifeye Simavi derlermiş. Açıkça ve göz göre göre halifelere söverler. Işık taifesi ve onların fenalıklarını anlatmak zordur. Her zaman Kızılbaşlığın meydana çıkmasını ve yayılmasını temenni ederler. Bu çeşit rafizilerdir, mühlid ve zındıktırlar.” Ahmet Refik, a.g.m., s. 5.

³⁵² Ocak, *Zındıklar ve Mühlidler*, s. 199.

³⁵³ Şücâ'eddin Velî (Sultan Varlığı) ve Velâyetnâmesi, (yay.haz. Yağmur Say), Ankara 2010, s. 46-47; Hakkı Saygı, *Şeyh Safî Buyruğu ve Rumeli Babağan (Bektaşî) Erkanları*, İstanbul 1996, s. 94-95.

³⁵⁴ Ayrıntılı bilgi bkz: Hakkı Saygı, *Otman Baba ve Velayetnâmesi*, İstanbul 1996; Halil İncalcık, “Otman Baba ve Fatih Sultan Mehmed”, *Osmanlılar*, İstanbul 2010, s. 137-162; Haşim Şahin, “Otman Baba”, *TDV.İ.A.*, C.34.

³⁵⁵ Ayrıntılı bilgin bkz: Semavi Eyice, “Varna ile Balçık Arasında Akyazılı Sultan Tekkesi”, *Belleten*, C.XXXI, S.124, Ankara Ekim 1967, s.551-592.

³⁵⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz: *Demir Baba Velayetnamesi*, (yay. haz. Bedri Noyan), İstanbul 1976.

Bu noktada ilgili devirde Babaî-Bektaşî ilişkisine kısaca yer vermek gerekmektedir. Zira tarafların birbirlerine karşı tavırları, sözleri, bize devletin bölgedeki Babaîlere bakışına dair önemli ipuçları verir mahiyettedir. Kaynaklara bakıldığında açıkça görülmektedir ki, bölgedeki Babaîlerin, Bektaşîlerle arası pekiyi olmamıştır. Otman Baba ile Bektaşî dervişleri arasındaki ilk sorun Otman Baba'nın Yanbolu'daki Bektaşî Beyazıt Baba'nın tekkesine gelmesiyle başlar. Beyazıt Baba ve Mümin Baba Hacı Bektaş türbesini ziyarete gitmelerine rağmen Otman Baba bu ziyarete katılmayıp tekkede beklemeyi tercih etmiştir³⁵⁷. Ancak asıl can alıcı tartışma Bektaşî tekkesinin şeyhi Beyazıt Baba'nın ölümünden sonra Mümin Baba ile Otman Baba arasında meydana gelmiştir; Otman Baba, Beyazıt Baba'nın ölümünün ardından Mümin Baba'nın tekkesinde uzun süre kalır. O, burada, Mümin Baba'nın dervişlerine kendi erkânını talim ettirmeye başlar. Bunu gören Mümin Baba ise dervişlerine ve Otman Baba'ya çok kızar ve “*siz benim tarikatım ve erkânımdan başka bir erkân yürütüyorsunuz. Bugüne kadar hiç bir Şeyh böyle bir şey yapmış değildir*” der. Başka bir seferde ise Otman Baba, Mümin Baba'nın tekkesine giderek onu, peygamber zamanında yalandan Müslüman olanlara benzetir ve Mümin Baba'yı açıkça sapıklıkla suçlar³⁵⁸. Vilâyetnâme'ye göre Otman Baba açıkça agresif bir tutum içerisine girmiş ve kavga etmekten, çatışmaktan çekinmemiştir. Haleflerinden Demir Baba'nın da aynı şekilde Bektaşîler ile atıştığını ve onlardan yana memnuniyetsizliğini dile getirdiğini görmek mümkündür. Anlaşıldığı kadarıyla ve Melikoff'un ifadesiyle bu ayrılığın asıl nedeni Bektaşîliğin bir anlamda Yeniçeri Ocağının resmi tarikatı olması ve devletin bu nedenle Bektaşîleri koruyup kolladığı inancıdır. Şeyh Bedreddin İsyanında Yeniçeriler ile savaşan Babaîler bu nedenle Hacı Bektaş'ı ve Bektaşîleri fazla sevmemektedirler³⁵⁹. Melikoff'un bu tespitini doğrulayan bilgi ise Demir Baba vilâyetnâmesinden gelmektedir³⁶⁰. Görüleceği üzere Bektaşîler açıkça aşağılanmış ve Yeniçeri ile ittifak

---

³⁵⁷ Saygı, *a.g.e.* s. 28-30.

³⁵⁸ Saygı, *a.g.e.*, s.37.

³⁵⁹ Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, s. 191.

³⁶⁰ İlgili kaynakta geçen bölüm şöyledir; “*Bektaşîler tarafından tekkesininliğe getirilen hokkabazı kadının huzuruna getirdiler. Kadı bunlara ‘siz kimin ümmetindensiniz’ diye sordu. Tekkesinin ‘Hacı Bektaş-ı Veli’nin ümmetiyim’ dedi. Kadı, Demir Baba’ya dönüp ‘Emir Dede bunun hakkında ne dersin?’ diye sordu. Demir Baba bunları tekrar imana davet etti ama bunlar direttiler. Bunun üzerine kadı “Hacı Bektaş tekkesinin kazanının altında tilki eniklemiş. Siz sırtınızı Yeniçeriye dayamışsınız onların dostluğu karnı acıkıncaya kadardır der”*, Bedri Noyan, *Demir Baba Velayetnamesi*, s.124-125.

halinde olduklarından dolayı da suçlanmışlardır. Ayrıca Yeniçeriler de aynı şekilde itham edilmiş ve suçlanmışlardır.

Bu bilgiler yardımıyla Dobruca'da Alevîliğin-Bektaşîliğin nasıl bir ortamda neş'et ettiğini ve geliştiğini özetlemek gerekirse; belirtildiği üzere ilk önce Babaî İsyanının sonucunu ve etkisini görmek mümkündür. Zira Osmanlı'dan çok evvel Halk İslâmı bölgeye gitmiş ve yerleşmiştir. Dobruca'daki heterodoks inanç olan Bogomilizmin yaygın oluşu da bölgede Halk İslâmı'nın bölge ahalisince kabulünde etkili olmuştur denilebilir. Osmanlı yönetiminden sonraki en önemli olay şüphe yok ki Şeyh Bedreddin İsyanıdır. Siyasî nedenlerle çıkan isyan ve neticesinde idam edilen Şeyh Bedreddin bölgedeki takipçilerine göre haksızlıklara karşı direnen ve inancı uğruna idam edilen kutlu bir liderdir. Ona atfedilen bu değer ve saygı nedeniyle Şeyh Bedreddin yalnızca siyasî bir figür olmakla kalmamış aynı zamanda adına dinî erkânların oluştuğu manevî lider haline gelmiştir. Bu isyandan sonra bölgenin en önemli dinî simaları hep Babaî ekolünden çıkmıştır. Bedreddinîliğin ve Babaîliğin etkin olduğu bölge ahalisi ile ilgili merkeze birçok şikâyet mektubu ve benzeri gönderilmiş, bu kimselerin dinen sapkın olduklarına dair uyarılar yapılmıştır. Ancak birkaç olay dışında merkezî yönetim bu şikâyetlere, raporlara pek itibar etmemiştir. İlgili zümreler de kendi tekke ve zaviyelerinde devletin kontrolünde hayatlarını devam ettirmişlerdir.

3.6. Dobruca Bölgesine Gönderilen Hükümler

Yukarıda da belirtildiği üzere XVI. yüzyılda Dobruca ve civarındaki yerleşim birimlerindeki yetkililere konuyla ilgili gönderilen hüküm sayısı yalnızca 13'tür. Sivas ve çevresine gönderilen hüküm yekûnu karşısında 13 oldukça cüzi bir miktardır. Bu rakam devletin bu bölgede dinî, sosyal bakımdan fazla sorunla karşılaşmadığının en önemli göstergesidir. Tespit edilebildiği kadarıyla en erkeni 1560 tarihli olan hükümlerin dört tanesi Varna'ya, iki tanesi Ahyolu'na, ikisi Filibe'ye gitmiş olup birer tane de Burgas, Nevrokop, Üsküp ve Baba Kasabasına gönderilmiştir. Sayıca hükmün az olmasına karşın belgelerin içeriği bir hayli ilginç ve önemlidir.

Daha önce de belirtildiği üzere Varna, Ahyolu özellikle Babaî ekolünün etkili olduğu yerler idi. Hükümlerden de bu durumun XVI. yüzyılda da devam ettiğini görmek mümkündür. Zira tespit edilen ilk hüküm 1560 tarihli olup Varna'daki Sarı

Saltuk zaviyesindeki dervişlerle ilgilidir³⁶¹. Hükme göre Balçık kasabası naibi, Kaligra'daki, Sarı Saltuk zaviyesinde bulunan Mehmed isimli dervişin, dine ve şeriata aykırı laflar ettiğini şikâyet etmiştir. Merkez de bu şikâyet üzere, Varna kadısının zaviyeye giderek şikâyet edilen yeri incelemesini ve durumu İstanbul'a bildirmesini istemiştir. 1560 yılına ait bir diğer hüküm Varna'daki Işıkların İslâm'a aykırı söz ve fiilleri olanlarının tespit edilmesi hakkında olup, yapılan tahkikat sonuçlarının merkeze gönderilmesi istenmektedir³⁶². Yine aynı tarihli şikâyete göre Varna'daki Akyazılı Baba tekkesindekiler, yetiştirdikleri üzümünden şarap yapıp satmaktadırlar ve “*fisk u fücûrdan hâli*” olmadıkları yani dine ve ahlaka aykırı şeyler yaptıkları bildirilmiştir. Bu şikâyetler üzerine merkez, Varna kadısına bu işleri yapanların İstanbul'a gönderilmesini emretmiştir³⁶³. Defterlere göre Varna kadısına gönderilen son hüküm bölgedeki Simavnalılar ile ilgilidir. Yapılan teftişler neticesinde Simavnalı olduğu sabit olup, şeriata aykırı işler yapan ve hırsızlık yaptığı kesinleşenlerin Ahyolu'na gönderilip kürek cezasına çarptırılmaları emredilmiştir³⁶⁴. Ahyolu kadısına gönderilen hükümde ise bölgedeki bazı Işıkların, İslâm'a aykırı söz söyleyip Müslümanları yoldan çıkardıkları şikâyetleri üzerine İstanbul'dan bir çavuşun durumu tetkik etmek üzere gönderildiğini haber vermektedir³⁶⁵.

Buraya kadar aldığımız hükümlerde görüldüğü üzere adi suç diyebileceğimiz kapsamda yani içki satma, hırsızlık, haramilik gibi olaylara karşı merkez, şikâyetlere binaen önce şikâyet konusunun tekrar tetkik edilmesini ve şayet suç sabit ise suçluların hapse yahut küreğe gönderilerek cezalandırılmasına karar vermiştir. Bundan sonraki hükümlerde ise suçların ve cezaların mahiyetinin değiştiğini görmek mümkündür. İlk olarak Filibe ve Tatar Pazarı kadılarına gönderilen hükümlere bakılacak olunursa; İsa Halife, Osman Halife ve Mustafa Işık isimli kimselerin Hurufi oldukları ve ahaliyi de yanlış yola sevk ettikleri şikâyet edilmiştir. Bu vaziyet üzerine merkez, ilgili kişilerin yakalanıp durumun incelenmesini emretmiştir. Şayet şikâyete konu olan hususlar teftiş

---

³⁶¹ BOA. MD.3/H.N:418/s.186.

³⁶² BOA.MD.3/H.N:473/s. 209.

³⁶³ BOA.MD.3/H.N:1644/s.732-733.

³⁶⁴ BOA.MD.12/H.N:784/s.51-52.

³⁶⁵ Ahmet Refik, *On altıncı Asırda Rafizilik ve Bektaşilik*, s.22-23.

sonrasında kesinleşirse de bu kişilerin İstanbul'a gönderilmesini bildirmişti³⁶⁶. Yapılan tahkikat neticesinde ise Mevlana Mehmed İstanbul'a mektup gönderip Osman Halife'nin Simavna Şeyhi olduğunu, İsa Halifeyle Mustafa Işık'ın da onun müridleri olduğunu yazmıştır. Ayrıca bu kişilerin daha evvel iddia olduğu gibi Hurufî olup Müslümanlara yanlış şeyler anlatıp onları da yanlış yola sevk ettiklerini belirtmiş ve tafsilatlı inceleme sonucunda bu kimselerin suçlu olduklarına ve idam edilmelerine dair karar verdiğini bildirmiştir. Ancak İstanbul, durumun bir kez daha tetkik edilmesine ve gönderilecek olan kişinin tahkiki neticesinde karar verilmesini buyurmuştur³⁶⁷. Bu yazışma bize devletin, özellikle bu tarz durumlarda, yani somut bir fiilin olmadığı yahut içine farklı şeylerin kolayca karışabileceği hususlarda ceza vermekte ne denli hassas ve ölçülü olduğunu göstermesi açısından önemli bir örnektir. Zira tek bir şikâyet üzerine derhal karar verilememekte tekrar tekrar farklı kişilerce durumun tespitine gayret edilmektedir. Hatta her seferinde “*Lâkin bu behane ile vech-i meşruh üzre töhmetleri olmıyanlar mücerred celb ve ahz itmek için tutub hilâf-ı şer-'i serif iş olmakdan hazer*

³⁶⁶ “*Filibe taraflarındaki hurufî tevkîf edilmelerine dair Filibe ve Tatar pazarı kadılarına hüküm ki; Hâlâ Filibe nahiyesinde Umur Oyaş dimekle maruf kariyyede İsa Halife ve Osman Halife nam kimesnelere ve şeyhleri olup ve Tatar Pazarı kazasına tâbi Mendis nam kariyyede Mustafa Işık dimekle maruf Işık Hurufî mezhebi olup müslümanları idlâl eylemekden hâli olmadıkları ilâm olunmagin mezkur her kande ise hüsnü tedbir ve tedarikle ele getirüb dahi olvechile müslümanları idlâl iderse mukayyed ve mahbus süddei saadetime göndermen emir idüb buyurdum ki vusul buldukda bu hususa her biriniz tahtı kazanzıda olan müfsidlere bizzat mukayyed olup hüsnü tedbir ve tedarikle ele getirüb ol taraflarda şer'ile mühkem teftiş idüb ilhaletle müteallik husus zâhir olur ise mühkem kaydü bend idüb ve yarar âdemlere koşub bilhasleşşer'işşerif üzerlerinde sübut bulan mevadlarının sureti sicilleri ile süddei saadetime mukayyed ve mahbus göndermeyince olmıyasın mezburların ele gelmesi ziyade mühim olmuşdur Şöyleki ihmaliniz sebebi ile gaybet ideler asla bu babda beyan olunan özrinüz Kabul olmak ihtimali olmayub mühlidlere himayet eylemiş olursuz ol takdirce azil ile konulmayub müstehakkı itab ve ikab olursun ana gore hüsnü tedbir ve tadirkle ele getürmek babında envai sa'yü ikdamınız zuhure getürüb babı ihtimamda dakika fevt eylemeyesiz (Süleyman Efendiye virildi) Fi 14 za 980”, Refik, a.g.m., s.31-32.*

³⁶⁷ “*Filibe kadısına hüküm ki hâlâ filibe mahkemesinde naibüşşer' olan mevlâna Mehmed mektub gönderüb bundan akdem hükmü serif varid olup kazâi mezbura tâbi Umur Obası dimekle maruf kariyyede İsa Halife ve Osman nam kimesnelere esma ve ama olup Tatar bazarından mad nam kariyyeden Mustafa Işık dimekle maruf Işık hurufî mezheb olup Müslümanları idlâl etmekden hâli olmadıkları ecilden kaydü bend ile irsal olunmak ferman olmağın mezburların ahvali teftiş olundukda merkuman İsa halife ve Işık Mustafa mürd olmuş bulunub ve Osman halife ele getirilüb Simav şeyhi idüğü sübut buldukdan sonra kendü dahi iftirak idüb altı yıldır ki bu ilhad ve dalâlete düdüim deyicek kendü hevasına tâbi olan ve hurufî mezhebler tefahhus olundukda olmakule töhmetleri olanlar sicil olunub ve sureti defteri mühürlü Dergâhi muallâma irsal olunduğın ilâm idüb ve mezburların hevasına tâbi bazı müfsidler dahi olup şer'le ilhad ve dalâletleri sübut bulanlara siyaset olunmak hususunda arz itmeğın buyurdum ki Hüseyin çavuş vardukda müşarünileyh çavuşum mübaşeretile olmakule ilhadı hurufî itmekle töhmetleri olanları teftiş ve tefahhus idüb sübut bulanlar hakkında şer'le lâzım geleni icra idüb sipahi olup muhtacı arz olanları yazub bildiresin Lâkin bu behane ile vechi meşruh üzre töhmetleri olmıyanlar mücerred celb ve ahz itmek için tutub hilâf-ı şer-'i serif iş olmakdan hazer idesin (Kurd Efendi'nin âdemine virildi) Fi 4 za 984”, Refik, a.g.m., s. 36-37.*

idesin” denilerek yani adeta modern hukuktaki masumiyet karinesi gözetilerek yetkililerin, suçları kesinleşmedikçe kimseye dokunmamaları emredilmiştir. Bu ve benzeri hükümler üzerine devletin kendi inanç anlayışının dışındakilere karşı şedit davrandığını ve insanları sırf farklı bir inanç dairesi içerisinde olduğu iddiasıyla kolaylıkla öldürdüğünü iddia edebilmek oldukça zordur. Devlet idam cezası uygulamıştır ve bunu yazmaktan çekinmemiştir. Ancak daha evvel de belirtildiği üzere bu cezayı hangi hallerde uyguladığını iyi tespit etmek gerekmektedir. Sivas ve çevresiyle ilgili hükümlerde de gördüğümüz üzere devlet dinî konularda idam cezasına tek bir şartla başvurmuştur. Şayet bütün tetkikler neticesinde ve mahkeme kararıyla kişinin Hz. Muhammed’e veya ashâb-ı güzîn’e küfür ettiği yahut İslâm’ın temel kaidelerini alenen inkâr ettiği kesinleşirse idam uygulanmıştır. Ancak bu halde bile kişi tövbe eder ve tövbesinde sabit kalırsa hayatı bağışlanmıştır. 1576 yılında Nevrokop kadısına hitaben yazılan hüküm tam olarak böyle bir duruma binaen gönderilmiştir. Nevrekop’ta Küçük Mehmed isimli birinin Hz. Muhammed’e “*nâmeşru’ ve nâseza*” sözler ettiği iddiası üzerine bu kişinin böyle sözler edip etmediği sorulduğunda Küçük Mehmed’in bu sözleri kabul etmeden evvel tövbe ettiğini söylemesi üzerine merkez, bu kimsenin tövbesinde durması halinde küreğe gönderilerek cezalandırılmasına eğer tövbesinde sabit olduğunu ispat edemez veya tövbesini tutmazsa ise idam edilmesine karar vermiştir³⁶⁸. Benzer bir olay da Ahyolu’nda yaşanmıştır. Buradaki Işık tayfasından olan Bağçeli adlı kişi hem peygamber olduğunu iddia etmiş hem de ahaliye “*Müslümanlar yoh yere ac yürürsüz ve başınız yere döğersiz deyüb ve feraiz kitablarına saman ve kepek dürdür. Samanı hayvan soyun ve kepeği kelb yir anı okıyan dahi hayvan ve kelbdır*” diyerek sadece ibadetleri inkâr etmekle kalmamış bunları yapanlara da alenen hakaret etmiştir. Yapılan tahkikat neticesinde suçları sabit olan Bağçeli ile müridlerinden Resul ve İsa’nın idamına karar verilmiştir. Ancak bu kimselerin “*kâfirler idük hala İslâm’a geldük*” demeleri yani tövbe etmeleri neticesinde idam kararları başka bir cezaya çevrilmiştir³⁶⁹.

---

³⁶⁸ Refik, a.g.m., s. 35-36

³⁶⁹ Fakat cezalarını çekmek üzere başka bir yere götürüldükleri esnada kaçmaları ve faaliyetlerine devam etmeleri üzerine merkez hem bu kişilerin tekrar yakalanmasını hem de onların kaçmasına neden olanların cezalandırılmalarını emretmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Refik, a.g.m., s. 20-21

Son olarak Üsküp kadısına gönderilen hüküm ashab-ı güzine küfreden birine dair bilgi vermektedir. Üsküp Müftüsü Mevlana Mehmed'in yazdığı mektuba göre, Tebriz'den gelen ve Üsküp şehrine yerleşen Hoca Ahmed isimli bir Acem, Hz. Ebu Bekir'e ve Hz. Ömer'e açıkça küfrettiği gibi harama helal diyerek dine ve şeriata aykırı sözlerini açıkça söylemektedir. Müftü ise bu durum karşısında Hoca Ahmed'in idamına dair fetva verdiğini fakat ona inanan ve tâbi olan bazı azledilmiş kadıların bu hükmü engellediğine dair şikâyette bulunmuştur. Merkez de bu şikâyet üzerine Üsküp beyini ve kadısını görevlendirerek iddiaların gerçek olup olmadığına dair tahkikat yapılmasını ve şayet müftünün yazdığı gibi, Hoca Ahmed açıkça küfür edip dine mugayir sözler etmişse daha evvel verilen cezanın uygulanmasını emretmiştir³⁷⁰.

Sonuç olarak Dobruca'ya ve başka yerlere gönderilen hükümlere bakıldığında sayıca az olmasına karşın içerik olarak hayli yoğun olduğunu söylemek mümkündür. Biraz sonra karşılaştırmalı tahlil bölümünde tafsilatlı bir şekilde üzerinde durulacaktır ancak şunu belirtmek gerekir ki hükümlere göre bu bölgede dinî değerlere, Peygambere ve ashaba hakarete varan olay oranı Sivas'a göre daha fazladır. Devlet ise bu olayları şeriat dairesinde değerlendirmiş ve suçları sabit görülenleri cezalandırmıştır. Ancak bunun dışında bölgedeki ahalinin şikâyet konusu ettiği tekke ve zaviyelerin faaliyetlerine müdahale etmemiştir. Öte yandan bir diğer dikkat çeken husus ise, bölgede yüzyıllardır devam edegelen Sarı Saltuk ve Babaî ekolü bu yüzyılda da etkisini yoğun olarak devam ettirmektedir. Zira sayısal olarak en fazla hükmün Sarı Saltuk tekkesi ve o kolun önemli isimlerinden olan Akyazılı tekkesine gitmesi bu görüşü destekler mahiyettedir.

---

³⁷⁰ “Bâ-hatt-ı Yahyâ Çelebi, Üsküb Beğine ve Kadısına hüküm ki; Üsküb müftüsü Mevlânâ Mehmed ile südde-i sa'detime mektub gönderüb Tebrizden firar idüb nefsi Üsküb'e gelüb tavattun iden Hoca Ahmed nâm Acem, hâşâ sebb-i şeyheyn-i mükerremin idüb ve harama helâl diyüb Kelâm-ı şerif üzerine oturub ve sâyir ilhâd ve zındıkaya müte'allik hususlar sâdır olub şer'le sabit olub sicil olub katline fetvâ-yı şerif virülüb şer' ile hakkından gelinmek istenüldükçe hevâsına tâbi' ba'zı mazul kadılar mani' olduğın arz eyledüğün ecilden buyurdum ki, vusul buldukda husus-ı mezbûru hal ve adil üzre teftiş ü tefahhus idüb göresin mezkûr sebb-i şeyheyn idüb ve harama helal didüğü ve sair fezâiyih ü ilhadın ser'le müvacehesinde sabit olursa ol bâbda emr-i şerîf-i kavimle amel idüb hakkında şer'le lazım geleni mahallinde icra idesin dahi vukû'ı üzre yazıp arz eylesesin. Lakin teftiş temâm hakk üzre olub gazez ve ta'zirde ve hilâf-ı vâki iş olmakdan be gayet ihtiyat eylesesin Fi L. 999”, BOA.MD.68/H.N:65/s.32.

3.7. Sivas ve Dobruca Bölgelerinde Bulunan Tekke ve Zaviyelere Dair

Çalışma konusu dâhilinde araştırma alanı olarak seçilen Sivas ve Dobruca bölgelerinde çok sayıda tekke ve zaviyenin bulunduğu bilinmektedir. Bu tür kurumlarla ilgili bilgiler, genellikle Vakıf, Muhasebe, Tapu-Tahrir, Ahkâm ve Mühimme Defterlerinde bulunmaktadır. Ancak Ahkâm ve Mühimme dışındaki defterlerde, bu kurumların ekseriyetle adları, gelirleri, giderleri, söz konusu yerlerde kaç kişinin mevcut bulunduğu ve benzeri sayısal ve sınırlı verilerin haiz olduğu malumdur. Bu tür kaynaklarda tekke ve zaviyelerin mahiyetlerinin, faaliyetlerinin ne olduğundan ya da tarikat kimliklerinden ziyade niceliksel bilgiler yer almaktadır. Bölgede mevcut bulunan tekke ve zaviyelerin mensup oldukları tarikatların tespiti, ancak ayrı ve çok daha detaylı araştırmalarla mümkün olabilir. Bizim çalışmamız, merkezîleşme sürecinde Alevî-Bektaşî topluluklarının oluşumunu ve ayrıca Safevî-Osmanlı mücadelesinde Osmanlı Devletinin ilgili zümrelere yaklaşımını karşılaştırmalı ele aldığından, ilgili defterlerdeki verilerin, çalışmanın içeriğine doğrudan bir katkısının olmadığı kanaati tarafımızda hâsıl olmuştur. Bu konuda çalışmamız bağlamında ancak genel tespit ve değerlendirmeler yapılabilir. Yapılan çalışmalarda tespit edilen tekke ve zaviyeler ekler bölümünde tablo halinde verilmiştir³⁷¹.

Sivas bölgesi baz alındığında, bölgede mevcut tekke ve zaviyelerin³⁷² büyük kısmının Osmanlı öncesinde kurulup, varlığını daha sonra da devam ettiren yerlerin Ahî, Mevlevî, Kalenderî, Halvetî, Babaî gibi farklı tarikatlara mensup oldukları söylenebilir. Bilhassa Ahî, Mevlevî ve Halvetî zaviyelerinin mevcudiyetini isimlerinden kolaylıkla tespit etmek mümkündür. Ancak Osmanlı-Safevî mücadelesinin gerdiği XVI. yüzyıl boyunca bölgede mevcut olması muhtemel Sünnîlik dışı ya da Safevî sempatican tarikatlara mensup tekke ve zaviyelerin tespitinin çok da kolay olmayacağı açıktır.

Bu bakımdan Sivas merkezde bulunan Ali Baba, Şemseddin Sivasî ve Şeyh-i Erzurum zaviyeleri örnek olarak değerlendirilebilir. Osmanlı-Safevî çatışmalarının

---

³⁷¹ XVI. yüzyılda Sivas'ın da içinde bulunduğu bölgede tekke ve zaviyelerin tespitinde temel başvuru kaynağı 387 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri'dir. Bu defterde bölgenin tamamını bütün olarak görmek mümkün olduğundan özellikle faydalanılmaya gayret edilmiştir. Ayrıca Saim Savaş'ın *16. Asırda Sivas'ta Kurulan Ali Baba Zaviyesi'nin Dinî Sosyal ve Ekonomik Fonksiyonları Hakkında Bir Araştırma* eserine de başvurulmuştur.

³⁷² Tablolar için bkz: Ekler, III-Tekke ve Zaviyeler

yoğunlaştığı bir dönemde Rüstem Paşa ve daha sonra Sultan IV. Murad'ın yaptığı vakıflarla devlet tarafına kazandırılan Ali Baba Zaviyesinin başlangıçta Kalenderî özellikler taşıdığı belirtilmiştir³⁷³. Yine Erzurumlu Şeyh Zaviyesinin de Kalenderî-meşrep özellikler taşıdığı bilinmektedir.³⁷⁴ Aynı şekilde Safevî etkisine karşı bir set oluşturabilmek düşüncesiyle bu dönemde Tokat-Zile'den Sivas'a getirilip Meydan Cami külliyesine yerleştirilen Şemseddin Sivasî'nin Halvetî tarikatına mensup olduğu ve kendi adıyla anılan Şemsiyye kolunu kurduğu bilinmektedir³⁷⁵. Bu tür bilgiler, dönemin hassas şartları sebebiyle bölgede mevcut olması muhtemel Sünnîlik dışı ya da Safevî taraftarı tekke ve zaviyelerin, varlıklarını kolaylıkla ifşa edemeyeceklerini açıkça göstermektedir.

Ayrıca kaynaklarda tekke ve zaviyelerin isimleriyle birlikte geçen pir, baba, abdal ve benzeri sıfatların da tekke ve zaviyelerin hangi tarikata bağlı olduklarını tespit etmede çok ta belirleyici olamayacağı söylenebilir. Çünkü bu tür sıfatların birbirinden çok farklı tasavvufî ekollere mensup taraflarca kullanıldığı bilinmektedir.

Bütün bunların yanı sıra sözü edilen çatışma dönemlerinde dahi Osmanlı Devletinin Sivas bölgesinde bir Bektaşî zaviyesinin açılmasına izin vermiş olduğu kaynaklarca sabittir³⁷⁶. Bu demek oluyor ki gerekli denetim ve kontroller neticesinde merkezî yönetim Bektaşî mensuplarının tekke ve zaviye açmasına müsaade etmiştir.

Dobruca bölgesindeki tekke ve zaviyelerin³⁷⁷ vaziyetlerine bakıldığında ise belgelerde de görüldüğü üzere durumlarının daha rahat olduğunu söylemek

³⁷³ Ayrıntılı bilgi için bkz: Saim Savaş, *16. Asırda Sivas'ta Kurulan Ali Baba Zaviyesi'nin Dinî Sosyal ve Ekonomik Fonksiyonları Hakkında Bir Araştırma*, İstanbul, 1992.

³⁷⁴ Mevlânâ'nın torunu Ulu Ârif Çelebi'nin Mevlevîliği yaymak için gerçekleştirdiği seyahatleri sırasında Sivas'ta karşılaştığı Erzurumlu Şeyh ile ilgili anlatılanlar, bu şeyhin tipik bir Kalenderî şeyhi olduğunu göstermektedir, bu konuda bkz. Savaş, *a.g.e.*, s.32.

³⁷⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hasan Aksoy, "Şemseddin Sivâsi, Hayatı, Şahsiyeti, Tarikatı, Eserleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.IX/2, Sivas 2005, s.1-42

³⁷⁶ "Şah Veli nâm 'ışık virildi fi 29 Zilhicce sene 984. Akdağ kadısına hüküm ki, Hacı Bektaş kuddesi sırruhü dervişlerinden Şah Veli, Benlubaş nâm derbendde bir tekye vaz' idüb ol mahalde bir çiftlik olub âyende ve revendeye ve bi'l-cümle ebnâ-i sebîle zarar ve ziyan olmamak şartıyla mu'af ve müsellemler olub ve 'âşârdan dahî mu'af olmak recâ itmeğin buyurdum ki, göresiz fi'l-vâki' tekye vaz' olunan mahal mahûf ve muhâtar derbend midir ve zikr olunan çiftlik dahî anda mıdır ve hıfz ve hırâset lâzım iden olmağa mahal midir nicedir ehl-i vukûfdan tafahhus idüb dahî vukû'u üzere yazub 'arz idesiz ki, sonra emr-i şerîfim ne vecihle sâdır olur ise mûcibi ile 'amel oluna." BOA.MD.27/H.N:938/s.392.

³⁷⁷ Dobruca bölgesindeki tekke ve zaviyelerin tespiti için de başvurulacak temel kaynak 370 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rum-İli Defteridir. Zira yine aynı şekilde bölgenin bütünü bir arada görebilmeye imkân sağlayan bu defterin yanı sıra BOA TD. 541, 542 ve 86 numaralı defterlere de bakılmıştır. Ayrıca

mümkündür. Zira Anadolu’da yaşanan siyasî sorunları yaşamamaları bu tekke ve zaviyelerin hem varlığını hem de kimliklerini yüzyıllar boyunca sıkıntısız sürdürmelerine imkân sağlamıştır. Bu nedenle de ilgili kurumların büyük kısmının Bektaşî veya Babaî ekollerinin temsilcileri olduğunu söylemek mümkündür. Bu durum, siyasî ve askerî çatışmaların, çalışmanın ilgi alanındaki farklı iki bölgede nasıl farklı etkiler meydana getirdiğini göstermesi bakımından da dikkat çekmektedir.

---

konuya dair önemli bir çalışma olan ve Ayşe Kayapınar tarafından kaleme alınmış olan, “Dobruca Yöresinde XVI. Yüzyılda Gayr-i Sünnî İslam’ın İzleri”, adlı makaleye de başvurulmuştur.

3.8. Karşılaştırmalı Değerlendirme

Çalışmanın bu bölümüne kadar, önce her iki bölgenin sosyo-dinî geçmişlerine ayrı ayrı yer verilmiştir. Meydana gelen olayların Alevîliğin-Bektaşîliğin oluşumunu ve gelişimini nasıl şekillendirdiği tafsilatıyla incelenmiştir. Daha sonra döneme ait arşiv malzemelerinden hareketle, Osmanlı Devletinin her iki bölgeye gönderdiği, konuyla ilgili hükümlerdeki bilgiler değerlendirilerek, devletin ilgili bölgelerdeki söz konusu zümrelere yönelik politikaları nedenleri ve sonuçlarıyla ele alınmıştır. Böylece Osmanlı Devletinden evvelki dönemlerinden başlayarak bölgelerin konu ile alakalı geçmişi, sahip oldukları özellikleri, meydana gelen olayların nedenleri ve sonraki dönemlere tesirleri bir bütünlük ve nizam içerisinde takdim edilmiştir. Burada ise elde edilen tüm bilgi ve yorumların genel bir değerlendirmesi yapılacaktır. Ekseriyetle ayrı ayrı verilen bilgilerin ana fikirleri burada karşılaştırmalı bir surette ele alınacaktır. Böylelikle tek metin içerisinde Alevîliğin-Bektaşîliğin her iki bölgedeki oluşum ve gelişim süreçlerini görmek mümkün olabilecektir. Metin maddeler halinde oluşturulacaktır. Bu sayede her maddenin konu başlığı ilgili madde içerisinde, Sivas ve Dobruca bölgelerindeki vaziyet bir arada alınacaktır. İfadelerin daha düzenli ve birbirine karışmadan aktarılabilmesi için bu yol tercih edilmiştir.

Elde edilen bütün bilgilerden hareketle Osmanlı Devletinde XVI. yüzyılda Alevîliğin-Bektaşîliğin oluşumunu-gelişimini ayrıca devletin ilgili zümrelere tavrını etkileyen unsurların neler olduğuna dair değerlendirmeleri sıralamak gerekirse;

1. Çıkış noktalarının ve beslendikleri kaynakların aynı olmasına karşın Alevîliğin-Bektaşîliğin Sivas-Dobruca bölgelerindeki oluşum ve gelişim süreçleri hayli farklılık arz etmektedir. Her şeyden evvel şunu belirtmek gerekir, her iki bölgedeki söz konusu dinî akımların beslendikleri en önemli kaynak Babaîliktir. Babaî İsyanından sonra şekillenen ve sistemleşen Halk İslâmı'nın Dobruca kanalı, Osmanlı'dan çok evvel bölgede İslâm'ın yayılmasına vesile olmuştur. Kızılbaşlığın, Sivas'ın da içinde bulunduğu Orta ve Doğu Anadolu'da yayılmasında ve kabul görmesinde Babaî hareketinin etkisi ve sonuçları malumdur. Ancak her iki bölgede ilgili inanç ekollerinin oluşum-gelişim farklılığının temelinde öncelikle Orta ve Doğu Anadolu'nun sahip olduğu zor ve çetin şartlar vardır. Bölgenin coğrafi şartları, iklim özellikleri tarihi süreci şekillendiren unsurların başında gelmektedir. Tabiat ve iklim şartlarının hayli zor

olduğu, yılda bir defadan fazla ürün almanın mümkün olmadığı bu sahalarda yaşayan kitlelerin tepkilerini değerlendirirken mevcut şartların da hesaba katılması elzemdir. Toprağın temel geçim kaynağı olduğu, hayvancılığın zor şartlarda yapıldığı, ticarî faaliyetlerin ise sınırlı yapılabildiği bölgede devletlerin vergi ve toprak politikaları bölge insanların hayatlarını doğrudan etkilemiştir. Daha evvel Bizans ve Anadolu Selçuklu Devletleri dönemlerinde de böyle olduğu görülmüştür. Geçim sıkıntısı yaşayan zümrelerin isyanlarını yalnızca dini gerekçelerle açıklamaya çalışmak mutlaka eksik bir değerlendirme olacaktır. Osmanlı Devleti zamanında şartların değişmemesi yani iklimin, toprağın veriminin ve benzeri koşulların daha iyi olmaması nedeniyle yine benzer sorunların yaşanması oldukça normaldir. Zor bir coğrafyada zor bir hayat süren toplulukların iktisadî ve siyasî alanlarda sıkışmaları bu zümreleri farklı arayışlara itmiştir; ya başlarındaki yönetime karşı isyan başlatılmış yahut kendilerine kurtuluş vaadedenlerin peşinden gidilmiştir. Hele ki bu vaatler insanların dinî inançları ve hayat tarzları ile uyumluysa görüldüğü üzere binlerce kişinin katıldığı isyan veya göç hareketleri kaçınılmaz olmuştur. Bu tür olaylarında toplumsal kırılmalara, farklılaşmalara ve parçalanmalara sebep olduğu söylenebilir.

Ancak Dobruca bölgesi için bu tarz zor hayat şartlarından söz etmek mümkün değildir. Hayvancılığın, ticaretin temel geçim kaynağı olduğu bölgede elbette şartların zaman zaman zor olduğu düşünülebilir. Fakat bölgenin tarihi hakkında bilgi veren kaynaklar, bölgedeki iktisadî şartların zorluğu sebebiyle başlatılmış bir toplumsal hareketten bahsetmemektedir. Bu bilgidен hareketle de Dobruca'da nispeten müreffeh bir hayatın olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca mevcut bilgilerimizden hareketle geçim şartlarının zorluğundan bunalma veya devletin toprak ve vergi politikalarından zarar görme hali olmadığından ahaliyle devletin karşı karşıya kalma durumu olmamıştır. Böyle bir vaziyet olmuş olsa dahi bölgede Osmanlı'ya alternatif bir Müslüman devletin olmayışı farklı çözüm arayışlarını engellemiştir.

Sivas ve çevresinde fizikî şartların zorluğu nedeniyle yaşanan iktisadî sorunlar bölgedeki özellikle konar-göçer zümreler ile devletin arasını açmıştır. Oluşan boşluğu ise Safevî halifelerinin propagandaları ve Şah İsmail'in vaatleri başarılı bir şekilde doldurmuştur. Artık daha iyi bir hayat emeliyle İran'a gitmeyi arzu edeneler her türlü

tehlikeyi göze alarak hareket etmişlerdir. Oysa Dobruca’da bu tarz sorunların olmaması bölge halkıyla devletin uyum içerisinde yaşamasını vesile olmuştur.

2. Orta ve doğu Anadolu’da Alevîliğin-Bektaşîliğin oluşum sürecindeki önemli unsurlardan bir diğeri de özellikle Safevî tarafına gitmek isteyen konar-göçer zümrelerin yönetim alışkanlıkları ve gelenekleridir. Köprülü’nün de belirttiği üzere *“bu aşiretler Anadolu Türklüğünün en temiz en canlı unsurunu teşkil ediyordu; fakat devlet mefhumuna yabancı olan aşiret nizamı haricinde hiçbir içtimai nizam tanımayan, köylüye ve şehirlîye karşı istihfaf besleyen bu disiplinsiz kitleler idare mekanizması biraz gevşediği zaman hemen iğtişâş ve anarşi unsuru oluyor, açık köylere, iyi müdafâ edilemeyen şehirlere, tüccar kabilelerine hücumdan, yağmadan, tahripten geri durmuyorlardı.”* Osmanlı Devletinin büyümesine ve merkezileşmesine müteakip yönetimin ekonomik ve siyasî nedenlerle ülke içerisinde iskân politikasına ağırlık verdiği malumdur. Zira özellikle Fatih Sultan Mehmed döneminden itibaren Osmanlı halkının iskânını ve bir elden üretmesini sağlamak devletin öncelikli politikası olmuştur. Fakat yüzyıllık alışkanlıklarını ve geleneklerini devam ettirmede hayli muhafazakâr olan bu zümreler ile merkezî yönetim sorunlar yaşamaya başladı. Devletin iskân emrine uymamada direnen zümrelerin imdadına ise adeta Safevî Devleti yetişti. Zira Şah İsmail’in onlara alıştıkları hayata devam edebileceklerine dair vaatleri bu kitleleri Safevî Devletine ve Şaha yakınlaştırıyordu. Bu zümrelerin Osmanlı Devletinin iskân zorlamasına müteakib geleneksel hayatı yaşayacaklarına dair vaatleri olan Şah İsmail’e gitmeye çalışmaları Osmanlı’nın en önemli sorunlarından biri oldu. Üstüne üstlük bu vaatlerin dinî argümanlarla destekleniyor oluşu, yani Şah’ın kendini kurtarıcı Mehdi ilan etmesi kitleleri daha kolay Safevî taraftarı haline getiriyordu. Kısacası ilgili konar-göçer aşiretlerin alışkın oldukları ve arzu ettikleri hayatı devam ettirme mücadeleleri, iskân politikasını devletin her yerinde uygulamak isteyen merkezî yönetim ile onları karşı karşıya getiriyordu. Hâsıl olan sorunlu ortamı ise yine Safevî halifeleri kendi ülkelerinin menfaatleri doğrultusunda kullanıyordu. Mevcut sıkıntıdan istifade eden halifeler Osmanlı ülkesindeki gayr-i memnunları, İran’a götürecektikleri vaatleri peşi peşine sıralıyordu.

Oysa Dobruca bölgesinde böyle bir nedenle halk ile devletin karşı karşıya gelmesinden söz etmek mümkün değildir. Elbette bölge içerisinde yaylak-kışlak

arasında göç eden aşiretlerin olduğu bilinmektedir. Ancak bu zümrelerin merkezî yönetimin uygulamalarına başkaldırıp düşman bir devlete katılma veya onun için çalışma gayretlerinin olmayışı sebebiyle ilgili zümreler ile devlet bu tarz bir sorun yaşamamıştır. Öte yandan, fetihlerle Hıristiyan bir coğrafya içerisine giden bu kitleler meskûn olmayı ve devlet ile her an iletişim kurabilmeyi tercih etmişlerdir. Balkan coğrafyasında, Hıristiyan topluluklar arasına yerleşen aşiretler, tarikatlar merkezî yönetimin kitabî İslâm anlayışından farklı bir inanç ekolüne mensup olsalar da mevcut durumda inanç farklılığı belki en son akla gelecek husustur. Çünkü her ne farklılık olursa olsun bu kimseler Osmanlı'nın ve İslâmiyet'in temsilcisi durumundadırlar. Siyaseten ve askerî olarak tek hamî Osmanlı Devletidir. Bu yüzden Dobruca'daki zümreler gittikleri yerlerde arzularına göre dolaşmaktan evvel bir yere yerleşip önce güvenliklerini tesis etmek zorundadırlar. Sonra da devlet ile irtibat halinde faaliyetlerine ve hayatlarına inandıkları gibi devam etmişlerdir. Özetle Hıristiyan devletler ile sınırda yaşayan zümreler, evvela kendi güvenlilikleri için yerleşmek ve devlete tâbi olmak zorundadırlar. Onlar için iskân devlet için değil kendileri için zaruri bir ihtiyaçtır. Buna karşın, Anadolu'da Safevî Devleti, meskûn olmak istemeyen kitleleri kışkırtarak kendisine katmaya çalışması ve yine bunu dinî öğelerle pekiştirmesi Alevîliğin Anadolu'da farklı bir şekilde gelişmesinin nedenleri arasında sayılabilir.

3. Bu çalışma Alevîliğin-Bektaşîliğin oluşum-gelişim sürecini meydana gelen siyasî ve iktisadî gelişmelerin etkisine bağlı olarak ele aldığından dolayı ilgili inanç ekollerinin teolojik boyutlarına dair herhangi bir yorum yapılmamıştır. Ancak dinî öğretiyle siyasî faktörlerin kesiştiği bir nokta vardır ki bu özellikle Anadolu'da Kızılbaşlığın hızla yayılmasında etkili olmuştur. Daha evvelde belirtildiği üzere Halk İslâmı'nın en önemli öğelerinden biri kurtarıcı Mehdi inancıdır. Anadolu'daki gayr-i memnunları kurtaracak bir Mehdi beklentisi her zaman olmuştur. Toplumsal hareketlerin, isyanların temel motivasyon unsurunun bu inanç olduğu malumdur. Şah İsmail'in sadece bir devlet liderinden öte kendisini Mehdi ilan etmesi, Anadolu'da bu inanca sahip kimselerin Şah İsmail'e meyletmesindeki dinî nedenlerin başında gelmektedir. Onları zulümden kurtaracak olan Mehdi zuhur etmiştir ve şimdi de ona katılmak için de mücadeleye başlamışlardır. Böylece dinî inanç ile siyasî tavır iç içe geçmiştir.

Fakat Dobruca'da gayr-i Sünni inançlar sadece inanç olarak kalmıştır. Şeyh Bedreddin İsyanının siyasî nitelikli bir hareket olup sonradan dinî bir hüviyet kazandığı malumdur. Kaldı ki Şeyh Bedreddin ne yaşarken Mehdiliğini ilan etmiştir ne de ölümünden sonra taraftarları ona böyle bir sıfat yakıştırmıştır. Ayrıca Sarı Saltuk ve takipçisi olan Babaî liderleri böyle bir iddia ile ortaya çıkmadıkları gibi buna benzer bir söylemden hareketle yönetime karşı bir tutum sergilememişlerdir. Kanaatimizce bu Mehdi inancının temelinde yatan zaliminden zulmünden muzdarip olma hali bu bölgede olmadığı için yani bölge ahalisi, devlet ile sorun yaşamadığından dolayı bir kurtarıcı beklentisi de olmamıştır. Kısacası Sivas ve çevresinde dinî inanç siyasî bir taraftarlığa dönüşürken Dobruca'da Halk İslâmı yalnızca inanç olarak varlığını devam ettirmiştir ve bu sebeple ilgili inanca mensup zümrelerle devlet hiçbir zaman karşı karşıya gelmemiştir.

4. Orta ve doğu Anadolu'da Kızılbaşlığın oluşumuna ve gelişimine neden olan siyasî ve iktisadî gelişmelerin üzerine Safevî Devletinin kurulması devam eden süreci tamamlamıştır. Bu devletin kurulmasına müteakip Safevî halifeleri vasıtasıyla yayılmaya başlayan Kızılbaşlığa ve bu zümrelere yönelik Osmanlı Devletinin tavrını etkileyen unsur yine Safevî Devletinin varlığı ve uygulamaları olmuştur. Safevî Devleti kurulduğu andan itibaren yayılma sahası olarak Anadolu'yu hedef almıştır. Neticede ortak coğrafî mekânda ortak kitleler üzerinde hakim olabilme çabası ise iki devleti karşı karşıya getirmiştir. Fakat bu karşı karşıya gelişin savaş meydanlarında olduğunu söylemek zordur. Osmanlı Devleti 1514-1590 yılları arasında birçok defa İran'a sefer düzenlemiştir. Ancak ekseriyetle Osmanlı ordusu önüne çıkmakta geç kalan veya geri çekilen Safevî güçleri, Osmanlı ordusunun bölgeden ayrılmasına müteakip eski yerleri geri almıştır. Yani XVI. yüzyıldaki savaşlar iki devlet arasında nihai bir çözüm olamamıştır. Savaş meydanlarından çekilen Safevî Devleti, halifeleri vasıtasıyla Anadolu'da taraftar toplamaya ve yayılmaya çalışmıştır. Safevî Şahı, halifeleri vasıtasıyla bölge insanların içinde bulunduğu koşulları inanç öğeleriyle harmanlayarak güçlü ve etkili bir propaganda yöntemi geliştirmiş ve uygulamıştır. Temel olarak daha müreffeh hayat süreceklerine dair vaatlerin halkın inançlarıyla ve gelenekleriyle kaynaşması neticesinde Safevî Devleti, Osmanlı ülkesi içerisindeki gayr-i memnunları tarafına çekmeye çalışmıştır. Osmanlı yönetimi de aynı toplumsal tabanı bu

tarz propagandalardan muhafaza etmeye çalışmıştır. Kısacası her iki devlet savaş meydanının dışında uzun süre mücadele etmiştir. Oysa Dobruca'da tam tersi bir durum vardır. Türklüğü ve İslâm'ı kâfir topraklarına götüren ve yayan bu kimseler, birkaç münferit hadise hariç tutulursa, devlet ile sorun yaşamamışlardır. Balkanlarda Hıristiyan âleminin hemen dibinde olan bu kişiler onları Hıristiyan hücumundan koruyabilecek yegâne gücün Osmanlı Devleti olduğu bilinciyle devlete her zaman sadakat göstermişlerdir. Her ne kadar Bektaşîlere ve Yeniçerilere karşı geçmişten gelen bir önyargıları varsa da bunu bahane edip devlete karşı gelmemişlerdir. Hatta tam tersi Otman Baba'da görüldüğü üzere, yani o açıkça Bektaşîleri sevmediğini söylese bile Osmanlı Sultanının yanında olduğunu ve onu manen desteklediğini ifade etmiştir.

5. Osmanlı Devleti, Sivas ve çevresini hareket üssü olarak gören Safevî halifelerinin propagandalarına daha fazla maruz kalmıştır. Hükümlerden de görüleceği üzere, iki devlet arasındaki mücadelede toprak kazanma kaybetme çabası değil insan kazanma gayreti ön plana çıkmıştır. XVI. yüzyılın en önemli iktisadî, askerî, siyasî gücü olan insanı elde tutabilme Osmanlı Devletinin öncelikli politikası olmuştur. Safevî halifeleri bir yüzyıl boyunca Anadolu ahalisi arasında dolaşıp Osmanlı aleyhine propaganda yapmıştır. Askerî olarak Osmanlı'nın karşısında duramayan Safevî Devleti kendi siyasî ikbali için adeta Anadolu halkını, Osmanlı'ya karşı kullanmaya çalışmıştır. Dobruca bölgesinde ise siyaseten devleti tehdit edecek bir unsur olmadığı için ve bölge ahalisi böyle bir mücadelenin ortasında kalmadığından devlet ile ilişkileri daha sorunsuz gitmiştir. Ayrıca hiçbir Hıristiyan devletin Müslüman ahaliyi Osmanlı'ya karşı provoke etme ihtimali olmadığından bölge ahalisi, dinî ve siyasî propagandalara maruz kalmamış ve devlete karşı kışkırtılmamışlardır.

6. Meydana gelen olayların ve Safevî Devletinin faaliyetleri neticesinde, belgelerden de anlaşılacağı üzere Osmanlı yönetimi için Kızılbaş demek ekseriyetle Safevî taraftarı demek olmuştur. Kırsaldaki Osmanlı ahalisine, Osmanlı'dan daha kolay ulaşabilen Safevî halifeleri, onların içinde buldukları iktisadî-siyasî şartları kullanarak yaptıkları propagandalar neticesinde bu kimselerin İran'a gitme arzularını körüklemişlerdir. Onların inançlarına uygun dille hitap edip, Şahın Mehdi olduğunu ve onun bütün sorunlara son verecek kişi olduğunu söyleyerek Şaha karşı sevgiyi ve sempatiyi arttırmışlardır. Böylelikle Anadolu'daki gayr-i memnunlar için maddî-manevî

lider Safevî Şahı olmuştur. Osmanlı Devleti ise haklı olarak halkını Safevî Devleti ile paylaşmak istemediğinden düşman bir devlete ve liderine sempati duyan, destekleyen ve ona güvenerek kanunları çiğneyen Safevî taraftarlarını, Kızılbaşları cezalandırmak zorunda kalmıştır.

Ayrıca yine belgelere bakıldığında Osmanlı Devleti için bu bölgede Kızılbaş, Safevî'ye yardım eden kişi anlamına gelmektedir. Zira arşiv kayıtları, Safevî halifelerinin propagandaları neticesinde Anadolu'dan İran'a kaçak yollarla ciddi miktarlarda maddî yardım gittiğini göstermektedir. Elbette Osmanlı yönetiminin, kendi tebaasının bir kısmının düşman bir devleti madden beslemesini, desteklemesini kabul etmesi beklenemez. Ancak bu noktada yine Osmanlı Devleti kendi halkıyla karşı karşıya bırakılmıştır. Devlet güvenliği namına düşmanı destekleyen Kızılbaşları çeşitli şekillerde cezalandırmıştır.

7. Osmanlı Devleti'nin, içinde Sivas'ında bulunduğu bölgeye gönderdiği 107 hükmün 70 tanesinin konusu sınır ihlali, ticaret yasağı, kaçakçılık, Safevî namına Anadolu'da eşkıyalık, hırsızlık, İran'a maddî yardım, Şah'ın propagandasını yaparak taraftar kazanmadır. Bu durum bize devletin bölgedeki önceliğinin siyasî ve askerî kaygılar olduğunu açıkça göstermektedir. İlgili hükümlerde bu filleri işleyen ve cezalandırılan herkes Safevî taraftarı olmalarından mütevellit Kızılbaş olarak yazılmıştır. Çünkü ifade edildiği üzere burada devlet için Kızılbaş artık dinî bir hüviyet olmaktan çıkmış siyasî bir tavrın ve tarafın adı olmuştur. Bu hükümlerdeki cezalara bakıp Osmanlı Devletinin sırf dinî nedenlerle Kızılbaşlara ceza verdiğini söylemek açıkça büyük bir hatadır. Devlet bu kimselere Kızılbaş olduğu için değil düşman bir devletin faydasına çalıştıklarından dolayı ceza vermek durumunda kalmıştır.

8. Devlet dinî nedenlerle ceza da vermiştir. Ancak dinî konularda Osmanlı merkezî yönetiminin sınırlarını bilmeden bu cezaları da Kızılbaşlığa bağlamak haksızlık olacaktır. Anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı Devletinin dinî hususlarda verdiği cezaların en önemli sebepleri Hz. Muhammed'e, dört Halifeye, sahabeye yönelik kötü ifadeler ve İslâm dinînin temel inanç değerlerini inkâr etmedir. Şayet bir kimse bu suçları işlemişse nerede olduğu, kim olduğu fark edilmeksizin aynı şekilde cezalandırılmıştır. Hükümlerde de görüleceği üzere dine ve dinî değerlere yönelik küfreden kişi ve kişiler Sivas'ta da Bulgaristan'da da aynı akıbete uğramıştır. Hatta şunu da belirtmek gerekir

ki; Osmanlı Devleti için peygamberliğini veya Mehdiliğini ilan etmek bile bu kadar önemli bir suç olmamıştır. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla her iki saha da kendini peygamber veya Mehdi olarak ilan edenler olmuştur. Bu kişiler sadece hapis, kürek ve benzeri şekilde cezalandırılırken, küfür ve hakaret edenler önce tövbeye davet edilmiştir. Şayet tövbe etmezlerse ise idam edilmişlerdir.

9. Benzer dinî geleneğin Dobruca'daki takipçilerinin durumu ise hayli ilginçtir. Zira belgeler açıkça göstermektedir ki, Dobruca ve havalisindeki Işıkların ve benzer kimselerin bu hususlardaki, yani peygamberlik, Mehdilik iddiaları veya hakaretleri daha cüretkâr olmuştur. Bölgedeki yetkililere gönderilen 13 hükmün tamamı dinî mevzularla alakalıdır. İslâm'a aykırı filleri olan kişiler hakkındaki şikâyetlere binaen gönderilen hükümlere göre devlet, şikâyet edilen tekke ve zaviyelerin, kişilerin tetkik ve teftiş edilmesini istemiştir. Buraların ve bu kimselerin her zaman kontrol altında tutulmasına gayret edilmiştir. Adli sorun çıkartanlar yahut belirtildiği üzere açıkça küfür ve inkâr içerisinde olanlar cezalandırılmış olmakla birlikte, devlet bu tekke ve zaviyelere dokunmamıştır. Açıkçası Balkanlar'da devleti tehdit eden bir siyasî yapının olmaması ve bu yerlerin de devletin siyasî, askerî varlığını tehdit edecek faaliyetlere katılmaması neticesinde merkezî yönetim Balkanlar'da Babaîliğin, Bektaşiliğin yüzyıllarca yaşamasının adeta güvencesi olmuştur.

Netice olarak, Osmanlı Devletinin XVI. yüzyılda Anadolu'da gayr-i Sünni zümrelere yönelik tavrını belirleyen en önemli unsur, Safevî Devletinin varlığı ve faaliyetleri olmuştur denilebilir. Düşman bir devlet ile yürütülen mücadele ise ilgili bölgelerde Alevîliğin oluşumuna ve gelişimine çeşitli şekillerde etki etmiştir. Siyasî, iktisadî, sosyal ve benzeri birçok faktör bölgedeki hayatı zorlaştırmıştır. Sorunu olan ve başındaki siyasî irade ile anlaşamayan zümreler kendilerine farklı yollar ararken Şah İsmail'in zuhuru ve Safevî Devletinin kurulması bu kimselerin yeni ümidi olmuştur. Siyasî tavırla dinî söylemlerin birbirine karıştığı bu devirde özellikle Safevî Devletinin dinî argümanlarla propagandasına yön vermesi neticesinde hem siyasetten hem de dinden beslenen bir temel üzerinde Kızılbaş kimliği oluşmuştur. Artık Kızılbaşlık farklı dinî unsurları tanımlamaktan çok ekseriyetle siyasî bir tarafın mensubu olan kişi demek olmuştur. Bu nedenle devlet, Safevî ile mücadele ederken kendi topraklarındaki Kızılbaşlar ile de mücadele etmiş, Safevî faaliyetleri neticesinde taraf değiştiren

halkıyla karşı karşıya bırakılmıştır. Devletin Kızılbaşlığı dinî bir tavır kabul edip sırf bu yüzden yani farklı inançlarından dolayı onları öldürdüğünü söylemek ise büyük bir yanıştır. Zira belgelerde Sivas ve havalisinde devletin ve ahalinin güvenliğini tehdit etmelerinden dolayı Kızılbaşların cezalandırıldığına dair onlarca örnek vardır. Belirtildiği üzere devletin dinî nedenlerle cezalandırmasının sebepleri çok açıktır. Bu fiilleri işleyenlerin kim olduğuna, nerede olduğuna bakılmaksızın aynı şekilde cezalandırıldığı belgelerle sabittir.

Anadolu'nun çetin şartlarına karşın Dobruca'da farklı bir durum vardır. Hıristiyan topraklarda İslâm'ın ve Türklüğün temsilcisi haline gelen ilgili zümrelerin varlığı devlet için hiçbir zaman sorun olmamıştır. Adlî ve benzeri sebeplerle sıkıntı olmadığı müddetçe Babaî olsun Bektaşî olsun ilgili kişi ve kişiler tekkelerinde, zaviyelerinde hayatlarını devam ettirmişlerdir. Çünkü ifade olunduğu gibi, buradaki söz konusu zümreler, hiçbir zaman devletin güvenliğini tehdit edebilecek siyasî çekişmelere maruz kalmamışlar ve taraf olmamışlardır. Bu nedenle de devlet bölge ahalisinin inancına ve yaşayışına müdahale etmemiştir.

SONUÇ

Alevî-Bektaşî tarihi tek bir eserde bütün boyutlarıyla ele alınamayacak kadar derindir. Orta Asya'da başlayan süreç yüzyıllar boyunca farklı mekânlarda ve devletlerde kesintisiz devam etmiştir. Bu çalışma başlangıcından günümüze tüm yönleriyle bir Alevî-Bektaşî yazımı olmayıp, bu büyük mirasın küçük bir kesitini anlamaya yönelik bir çabadır.

Alevîlik-Bektaşîliğin oluşumunu ve gelişimini etkileyen birçok unsurun olduğu malumdur. Ancak bu tezde, XV-XVI. yüzyıllardaki süreç, yalnızca Osmanlı Devletinin merkezîleşmesi ve Safevî Devletinin faaliyetleri paralelinde ele alınmaya gayret edilmiştir. Daha açık bir ifadeyle beylikten devlete geçilen süre zarfında ve buna müteakiben merkezî yapının teşekkülü sırasında meydana gelen olayların, alınan kararların Alevîliğin-Bektaşîliğin oluşumuna ve gelişimine etkisinin ne olduğunun anlaşılması hedeflenmiştir. Öte yandan XVI. yüzyılda Safevî Devletinin kurulmasının ve faaliyetlerinin gelişmeleri nasıl etkilediğine yer verilmiştir. Bunun içinde merkezîleşmenin bir bütünlük içerisinde görülebilmesi maksadıyla tezin zaman dilimindeki önemli olaylar art arda verilmiştir. Ancak her olayın Alevîliğin-Bektaşîliğin oluşumuna nasıl bir etkisi olduğuna dair değerlendirmeler yapılmıştır. Buna müteakip ilgili bölümlerde, çalışmanın başında sorulan bütün sorulara, elde edilen bilgiler çerçevesinde cevaplar verilmeye çalışılmıştır.

İlk bölümde cevabı aranan soru; Osmanlı Beyliğinin kuruluşundan XV. yüzyıla kadarki zaman zarfında çevreyi oluşturan zümreler ile Osmanlı Beylerinin ve Sultanlarının nasıl bir ilişki kurduğu, tesis edilen rabitanın ne olduğu ve devletleşme faaliyetlerinin kurulan münasebeti nasıl etkilediği idi. Bu soruların cevabı başta Anonim eserler olmak üzere farklı eserlerdeki bilgilerin bir araya getirilip değerlendirilmesiyle verilmiştir. Görülmüştür ki; ilk dönem Osmanlı Beyleri ile konar-göçer ahalinin duygu, düşünce ve yaşayış halleri tam bir ittifak ve uyum arz etmektedir. Bu devirde beyler, kendilerini yönettikleri kitleden ayırmamışlardır. Beraber savaşmışlar ve kazanılanı eşit şekilde paylaşmışlardır. İlgili zamanda mükemmel bir neseb asabiyeti tesis edilmiş ve oluşan güçle hızlı bir büyüme sağlanmıştır. Öte yandan söz konusu zümrelerin nazarında Osmanlı ailesi, Tanrı kut'una mazhar olmuştur. Haklarındaki efsanelerden, doğaüstü olaylardan ve bunlar gibi önemli anlatılardan anlaşıldığı kadarıyla çevre

Osmanlı ailesini yönetici olarak kabul etmiş ve benimsemiştir. Çalışmanın mahiyeti itibariyle süreç değerlendirildiğinde ise bu devirde beylerin siyasî meşruiyetleri ve liderlikleri Halk İslâmı inancına göre onaylanmıştır. Babaî hareketinin takipçisi olan babalar, abdallar, dervişler Osmanlı Beyliğinin kuruluşunu tasdik ve ilan etmişlerdir. İlgili dönemde Halk İslâmı'nın önderleri ve takipçileri Osmanlı Beylerinin yanında olmuşlardır. Onları maddî-manevî desteklemiştir. Anlaşılmıştır ki; Osmanlı Beyliğinin kuruluşunda beyler ve çevre aynı inanç yorumunu ve hayat tarzını paylaşmıştır. Ahali kendilerine benzeyen beylerinin peşinden gitmiştir. Kısa sürede sağlanan askerî başarılar sayesinde de beylik çok geçmeden devletleşmeye başlamıştır. Büyümek ise beraberinde değişimi getirmiştir. Devlet olmanın gereklerini yerine getiren yöneticiler aldıkları kararlar ile başta hazinenin ve düzenli ordunun kurulmasını sağlamışlardır. Fakat bu gelişmeler bir taraftan güçlü ve daimi bir devletin temellerini atarken çevrenin de çeşitli tepkiler göstermesine neden olmuştur. Özellikle kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla, söz konusu iki müessesenin ihdasına yönelik şiddetli eleştiriler yapılmıştır. Sultan I. Murad (1359-1389), Sultan I. Bayezid (1389-1403), Sultan I. Mehmed (1413-1421), Sultan II. Murad (1421-1451) dönemleri beylikten devlete geçiş sürecinin en sancılı yaşandığı devirler olmuştur. Hususen Sultan I. Bayezid'in icraatları, ilk defa merkezî devletin teşekkülünü sağlamıştır. Onun en önemli faaliyeti devletin neseb asabiyetine dayanan yapısına son vermeye çalışarak yerine sebep asabiyetini hâkim kılma gayreti olmuştur. Böylece Sultan, aldığı kararlar devşirmelerden oluşan sistemle mutlak otoritesini tesis etmiş oluyordu. İlgili devirde tüm İslâm devletlerinin uyguladığı bu sisteme karşı çevrede ciddi bir hoşnutsuzluğun olduğunu kaynaklarda görmek mümkündür. Yani tepkinin asıl sebebi; beyliğin kurulduğu zamanlarda temel askerî gücü sağlayan zümrelerin yerlerini devşirme kökenli askerlere bırakmasıdır. Bir anlamda ilgili kitlelerin siyasî ve askerî olarak ikinci plana gerilemeleri, bu kimselerin yönetime dair algısında olumsuz bir değişime neden olmuştur. Bu zamana kadar yönetimde aktif olarak yer alanların devlet eliyle belirli alanlara kanalize edilmeleri söz konusu zümrelerin devlete ve yöneticilere olan tavrını etkilediği görülmüştür. Kısacası, 1299-1451 yılları arasında, beylikten devlete geçişte çeşitli sıkıntılar meydana gelmiştir. Devletteki kurumsallaşma ve yöneticiler eliyle gerçekleşen görev paylaşımı çevrede huzursuzluk sebebi olmuştur. Osman ve Orhan

Beyler dönemindeki insicam ise yerini ağır eleştirilere bırakmıştır. Yeni sistemde yerini beğenmeyen veya uyum sağlayamayanlar, değişimi gerçekleştiren idarecileri kabahatli ilan etmiştir. Çalışma açısından önemli olan hususta ise daha evvel işaret olunduğu üzere, manevî öğelerle zenginleştirilmiş rabıta zayıflamaya başlamıştır.

Fatih Sultan Mehmed'in tahta geçmesi, tezin önemli noktalarından biridir. Devletin tüm kurumlarıyla tam anlamıyla merkezîleştiği bu devirde, Sultan idarî, askerî, siyasî alanlarda merkezî yönetimi hâkim kılmakla kalmamış dahası o, Osmanlı merkezî değerler sistemini inşa eden kişi olmuştur. Sultan II. Mehmed uyguladığı iskân ve diğer politikalarla Osmanlı halkının bir elden üretip zenginleşmesini hedeflemiştir. Ayrıca tesis ettiği merkezî değerler sistemiyle, devletin benimsediği ve temsilcisi olduğu kitabî İslâm anlayışının tüm Osmanlı'da yayılmasına gayret etmiştir. Daha açık ifadeyle iktidar kiminse onun dini geçerli olur prensibini hayata geçirmeye çalışmıştır. Bu tamamıyla yerinde ve doğru bir uygulamadır. Çünkü merkezî değerler sistemiyle toplumun kutsalları arasındaki bağ kuvvetlendikçe merkezîleşme, devlete itaat o nispette güçlenir ve artar. Şayet çevreyle merkez aynı inanç paydasında bir araya gelemezlerse kopmaların ve savrulmaların olması kaçınılmazdır. Çevreyle merkezi birbirine bağlayan manevî hususların benzer olması bu nedenle önemlidir. Merkezdeki yöneticinin çevrenin nazarında aynı zamanda manevî lider olması ilgili devrin yönetim anlayışının bir tezahürüdür. Bu bakımdan Sultan II. Mehmed, kurduğu değerler sistemini kitabî İslâm üzerine oturtmuş ve Osmanlı Sultanlarını da bu yapının öğeleriyle bir ve bütün kılmıştır. Bu sebeptendir ki, çevrenin de oluşturulan yeni merkezî değerler sisteminin parçası olması zaruridir. Aksi halde çevreyle merkezin ittifakını tesis etmek mümkün olamayacaktır. Fakat Sultan II. Mehmed'in faaliyetlerine karşın özellikle orta ve doğu Anadolu'da bazı kesimlerin yaşanan değişime uyum sağlamada sorun yaşadığı görülmüştür. Bunun temel nedeni de ilgili zümrelerin kadim yönetim gelenekleri ve inanç tarzlarıdır. Bir sonraki dönemde meydana gelen olaylar ve patlak veren isyanlar uyumdaki sıkıntının sonuçları olmuştur.

Sultan II. Bayezid devrinde ise Anadolu'daki gayr-i memnunları devlete karşı gelmede motive eden unsur şüphesiz Şah İsmail'in varlığı ve Safevî Devletinin kurulması olmuştur. Osmanlı yönetimi uygulamalarıyla yüzyıllardır kendi geleneklerine göre yaşayan kesimlerin yeni sisteme dâhil olmasını istiyordu. Fakat bu süreci sarsan

Safevî Devleti, zaten Osmanlı yönetimiyle sorunları olanlara alıştıkları hayatı vaad ediyordu. Üstelik bu vaadi onların inanç değerleriyle harmanlayıp yapıyordu. Osmanlı Devletinin adeta yeni baştan inşa ettiği merkezî yapıya uyum sağlayamayanlar veya yeni sistemde kendilerine yer bulmayan kimseler yeniden bey olabileceklerine inandıkları, Safevî'ye kolaylıkla meyledebiliyorlardı. Ayrıca Akkoyunlu ile Safevî ailesinin akrabalığı birçok Türkmen'in Şah İsmail'e bağlılığını arttırıcı bir rol oynuyordu. Anlaşılağı üzere yeniden ama bu sefer Şah İsmail'in önderliğinde neseb asabiyeti oluşuyordu. Ancak daha da önemlisi din birliğinin tekrar kuruluyor olmasıydı. Çevredeki zümreler, halen Halk İslâmı'nın değerlerine göre inanmaya devam etmekteydiler. Merkezin kitabî İslâm anlayışına uzak kalmış olanlar için Şah İsmail'in dinî söylemleri onlara daha yakın geliyordu. Hususen bu inanç içerisindeki Mehdi telakkisini başarıyla kullanan Şah İsmail, beklenen Mehdi'nin kendisi olduğunu ve zulme son vereceğini ilan ediyordu. Böylece gerek Anadolu'da gerekse İran coğrafyasında Halk İslâmı'nın mensupları Şah İsmail etrafında bir araya geliyordu. Şahın sistemleştirdiği Kızılbaşlık bu kimselerin ortak inancı ve kimliği haline geliyordu. Buna karşın Fatih Sultan Mehmed'in oluşturduğu merkezî değerler sistemi zarar görüyordu. Çünkü devletin kabul edip Sultanın temsilcisi olduğu kitabî İslâm anlayışı ve bu yapı üzerinde kurumsallaşan devlete alternatif bir devlet doğuyordu. Dinî temelleri olan Osmanlı siyasî birliğine açıkça saldırı geliyordu. İlgili devirde, merkezin dinine uymayı reddetmek devlete karşı işlenmiş bir suç olarak kabul ediliyordu. Çünkü kutsal gelenek ve birlik bozulacak olursa toplumun temelleri sarsılır ve devletin birliği tehlikeye girebilirdi. Esasında Şah İsmail de tam olarak bunu yapıyordu. O da kendi merkezî değerler sistemini inşa ederek, siyasî bir teşekkül meydana getiriyordu. Şimdiki halde, Halk İslâmı öğeleriyle kurulan bu değerler sisteminin adı Kızılbaşlık oluyordu ve gayr-i memnunlar kendilerine yakın gelen bu inanç çatısı altında toplanmaya çalışıyordu. Böylece iki farklı inanç ekolünden beslenen iki devletin siyasî, askerî mücadelesi başlamış oluyordu.

XV-XVI. yüzyıllardaki bütün bu gelişmelerin daha detaylı etkilerini görebilmek maksadıyla coğrafi olarak farklı ancak sosyo-dinî açıdan benzer iki bölge seçilmiştir. Sivas'ın da içinde bulunduğu saha özellikle ilgili dönemde Safevî Devletinin faaliyetlerini yürüttüğü yer olmuştur. Dobruca ise benzer inanç ekollerinin uzun

zamandır var olduğu ve önemli siyasî-sosyal olayların cereyan ettiği bir yerdi. İlgili bölümlerde, bölgelerin kendi içlerinde geçirdikleri süreçler, Osmanlı Devletinin kurulmasına müteakip meydana gelen olaylar nedenleri ve sonuçlarıyla ele alınmıştır. Ayrıca arşiv kaynaklarındaki konuya dair bilgilere başvurularak genel siyasî, sosyal ve dinî olayların özeldeki yansımalarına yakından bakılmıştır. Ancak daha önemlisi, Sivas ve Dobruca bölgelerinde Osmanlı hâkimiyetinden evvel başlamak üzere buralarda Alevîliğin-Bektaşîliğin oluşumunu ve gelişimini etkileyen sosyal, siyasî, iktisadî faktörler detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Bu bakımdan Sivas için şunları söylemek mümkündür; tabiat şartlarının ve iklim koşullarının hayata doğrudan yön verdiği bölgede konar-göçer bir şekilde yaşayan zümreler yönetim ve hayat tarzlarını korumada oldukça muhafazakârlardır. Osmanlı yönetiminin, devletin tümüne hâkim kılmaya gayret ettiği merkezî devlet anlayışı ve politikaları ilgili zümreler ile devletin arasında sorunlara neden olmuştur. Babaî İsyanından sonra Osmanlı Devletinin karşılaştığı büyük isyanların Sivas'ın da içinde bulunduğu orta ve doğu Anadolu'da patlak vermesi bu vaziyetin en önemli sonucudur. Dinî öğretisi bakımından da devletin açtığı parantezin içine giremeyen bu zümreler yüzyıllar boyunca kendilerini zalimin zulmünden kurtaracak bir Mehdi beklemişlerdir. Hülâsa mevcut siyasî, iktisadî vaziyetten memnun olmayanlar inançları doğrultusunda hep bir bekleyiş içerisinde olmuşlardır. Şah İsmail de onların tüm beklentilerine anladıkları dilden cevap vermiştir. Böylece Sivas ve civarında Alevîliğin-Bektaşîliğin oluşumunu-gelişimini etkileyen unsurları üç ana başlık altında toplayabilmek mümkündür. İlk olarak bölge ahalisinin yüzyılların birikimi neticesinde şekillenmiş olan yönetim ve hayat tarzlarını devam ettirme arzusu, ikincisi Osmanlı Devletinin XV. yüzyıldan itibaren yürüttüğü merkeziyetçi politikalara çevrenin uyum sağlayamaması ve son olarak Halk İnançlarının bölge ahalisinin tepkilerini ve tavırlarını etkilemedeki gücü. Mevcut şartların üzerine Şah İsmail'in Mehdi olarak gayri memnunlara vaatleri ve Safevî Devletinin varlığı bu kimselerin lider olarak kabul ettikleri Şah İsmail ve Kızılbaş kimliği etrafında toplanmasına vesile olmuştur. Özetle bu bölgede Kızılbaşlığın oluşumu ve yayılması bir inanç hareketinden ziyade siyasî-iktisadî şartların Safevî Devletince yönetilmesi neticesinde olmuştur denilebilir. Bu nedenle arşiv malzemelerinde de açıkça görüldüğü üzere Osmanlı Devleti için Kızılbaş, dinî bir sıfat olmaktan ziyade siyasî bir tavrın ve taraftarlığın adı olmuştur.

Buna karşın, tarihi süreç ve belgeler dikkate alındığında Dobruca'da Alevîliğin-Bektaşîliğin oluşum ve gelişim sürecinin hayli farklı olduğu tespit edilmiştir. Halk İslâmî'nin bölgeye gelişi Osmanlı'dan çok önceki zamanlara kadar dayanmaktadır. XIII. yüzyılda Sarı Saltuk ve takipçileri Dobruca bölgesinde İslâm'ın ve Türklüğün ilk temsilcileri olmuşlardır. Bu tarihten sonra da bölgenin kendi sosyo-dinî yapısının da etkisiyle Dobruca'da Babaîlik ekolü büyüyerek yüzyıllarca varlığını korumuştur. Burada Halk İslâmî'nin Osmanlı'dan sonra devam etmesinin en önemli sebebi, bölgenin fethine müteakip Halk İslâmî'na mensup dervişlerin, babaların, abdalların buraya yerleşmesidir. Aynı zamanda savaşçı yönü olan bu kimseler Osmanlı hâkimiyetine giren sahalarda Osmanlı Devletinin ilk temsilcileri olmuşlardır. XVI. yüzyılda ilgili zümre mensupları zaman zaman itikatları ve yaşayışları sebebiyle merkeze şikâyet edilmişlerdir. Fakat devletin bu şikâyetlere pek rağbet etmediğini söylemek mümkündür. Zira bu kimselerin, devletin güvenliğini tehdit edecek faaliyetlerde bulunmaması sebebiyle Osmanlı merkezî yönetimi söz konusu grupların sadece denetim altında tutulmasını istemiş ancak bunun dışında varlıklarına müdahale etmemiştir. Devletin sergilediği bu tavrın en önemli örneği ise Sarı Saltuk tekkesinin vaziyetidir. Arşiv kayıtlarına göre bu tekkedeki ışıklar ve abdallar yaptıklarından ve sözlerinden dolayı merkeze defalarca şikâyet edilmiştir. Devlet ise bu şikâyetlerin tetkik edilmesine ve suçlu olanların cezalandırılmasına karar verirken hem bu tekkenin hem de benzerlerinin faaliyetlerine müdahale etmemiştir. Ayrıca merkez, devletin güvenliğini tehdit etmeyen, kurduğu sistemi değiştirmeye veya bozmaya yönelik işler içerisinde olmayan farklı inanç ekollerinin mensuplarına herhangi bir ceza vermemiştir. Denetlemiştir, kontrol altında tutmuştur fakat çizdiği sınırları zorlamamışsa dokunmamıştır. Ancak aksi bir hal olduğunda ise müdahale etmekten çekinmemiştir.

Sonuç olarak XV-XVI. yüzyıllarda Alevîliğin-Bektaşîliğin oluşumunu ve gelişimini etkileyen temel nedenlerin başında Osmanlı Devletinin merkeziyetçi politikaları gelmektedir. Bir tarafta Sultanlar ve yöneticileri devlet olmanın gereklerini yerine getirirken çevrenin buna uyum sağlayamaması çeşitli sorunların çıkmasına neden olmuştur. Bu süreçte Şah İsmail'in Safevî Devletini kurması ve yayılma alanı olarak Anadolu'yu hedef alması sorunların derinleşmesine ve farklılaşmasına sebep olduğu tespit edilmiştir. Şah İsmail, hitap ettiği kitlenin, beklentilerine uygun geliştirdiği

propagandaları neticesinde Anadolu'daki gayr-i memnunları tarafına çekmeye başlamıştır. Siyasî kaygılarla başlayan mücadelede dinî argümanlarla güçlendirilen saflar, ortak manevî duygularla beslenmiş ve yeni bir kimlik oluşturulmuştur. Kızılbaşlık bu dönemde inanç öğeleriyle beslenen fakat daha ziyade siyasî bir tutumun adı haline gelmiştir. Kısacası Anadolu'da bu yüzyıllarda Kızılbaşlığın oluşumu ve gelişimi siyasî olayların etkisiyle şekillenmiştir. Dobruca'da ise Alevîliğin-Bektaşîliğin oluşumu ve gelişimi tüm siyasî mücadelelerden, beklentilerden uzak kendi mecrasında olmuştur. XIII. yüzyıldan itibaren bölgede var olan Babaîlik XVI. yüzyıla kadar kesintisiz ve sorunsuz devam etmiştir. Bu bölgedeki inanç ekolleri ve temsilcileri Anadolu'da olduğu gibi siyasî mücadelelerin arasında kalmamış ve tarafi olmamışlardır. Bu nedenle Dobruca'da söz konusu inançlar yalnızca inanç olarak kalmış ve yaşamışlardır.

BİBLİYOGRAFYA

1. Arşiv Kaynakları

a) Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA MD)

Nr: 1, 2,4, 8, 9, 10, 11, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75.

b) İstanbul Şer'iyeye Sicilleri Arşivi, *Rumeli Sadâreti Mahkemesi Sicili*, İstanbul Şer'iyeye Sicilleri, *Evkaf-ı Hümayûn Müfettişliği*

c) *Yayımlanmış Arşiv Kaynakları:*

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığınca yayınlanmış olan 3, 5, 6, 7, 12, 82, 83 ve 85 numaralı Mühimme Defterleri

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığınca yayınlanmış olan 387 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Karaman ve Rum Defteri (937/1530), C. I-II. 370 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rum-İli Defteri (937/1530)

ORHONLU, Cengiz, *Osmanlı Tarihine Âid Belgeler Telhisler (1597-1607)*, İstanbul, 1970.

SAHİLLİOĞLU, Halil, *Topkapı Sarayı Arşivi H.951 - 952 Tarihli ve E-12321 Numaralı Mühimme Defteri*, İstanbul, 2002.

ŞAHİN, İlhan–EMECEN, Feridun, *II. Bayezid Dönemine Ait 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri*, İstanbul, 1994.

2. Kaynak Eserler

ANONİM Osmanlı Kroniği 1299-1512 (yay.haz. Necdet Öztürk), İstanbul, 2001.

ANONİM Kitâb-ı Tevârih-i Âl-i Osmân, (yay.haz.Vehbi Günay), İzmir, 2011.

AŞIKPAŞAZÂDE, *Tevârih-i Âl-i Osman*, (yay. haz. Kemal Yavuz-M.A. Yekta Saraç), İstanbul, 2010.

CELÂLZADE Mustafa, *Selimnâme*, (neşir Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar), Ankara, 1990.

- DEMİR Baba Velayetnamesi, (yay.haz. Bedri Noyan), İstanbul, 1976.
- DUKAS, Bizans Tarihi, (çev. Vladimir Mirmiroğlu), İstanbul, 1956.
- DÜSTÛRNÂME-İ ENVERÎ, Osmanlı Tarihi Kısmı (1299-1466), (haz. Necdet Öztürk), İstanbul, 2003.
- EBÛ'L-HAYR-I RÛMÎ, *Saltuk-nâme*, (yay.haz. Şükrü Halûk Akalın), C. I-II-III, Ankara, 1990.
- EVLİYA ÇELEBÎ, *Seyahatnâme*, C. 1, tab' Ahmed Cevdet, Dersaadet, İkdam Matbaası, 1314.
- FERİDUN BEY, *Mecmuâ-i Münşeâtî's-Selâtin*, I, İstanbul 1274.
- GIESE, Friedrich, *Tevârih-i Âl-i Osman*, (yay. haz. Nihat Azamat), İstanbul, 1992.
- HALİL, B. İsmail, *Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin Menâkıbı*, (yay.haz. Abdülbâki Gölpınarlı-İsmet Sungurbey), İstanbul 1967
- HADİDÎ, *Tevârih-i Âl-i Osman (1299-1523)*, (yay.haz. Necdet Öztürk), İstanbul 1991.
- HOCA SAADETTİN, *Tâc el-Tevarih*, C.I-II, İstanbul, Tab'hane-i Amire, 1862.
- HOCA SAADETTİN, *Tâcü't-Tevarih*, C. I-II-III, (yay. haz. İsmet Parmaksızoğlu), Ankara, 1979.
- İBN BÎBÎ, *Selçuknâme*, (yay.haz. Mükrimin Halil Yinanç), İstanbul, 2007.
- İBN BATTÛTA TANCÎ, *İbn Battûta Seyahatnâmesi I*, (çev. A. Sait Aykut), İstanbul, 2004.
- İBN KEMAL, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, I. Defter, (yay.haz. Şerafettin Turan), Ankara 1991.
- İBN KEMAL, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, VIII. Defter, (yay.haz. Ahmet Uğur), Ankara, 1997.
- İBN KEMAL, *Tevarih-i Âl-i Osman X. Defter*, (haz.Şerafettin Severcan), Ankara, 1996
- İDRÎS-i BİDLÎSÎ, *Selim Şah-Nâme*, (yay.haz. Hicabi Kırlangıç), Ankara, 2001.

KANTEMİR, Dimitri, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, İstanbul, 1998.

KOMMENA, Anna, *Alexiad*, (çev. Bige Umar), İstanbul, 1996.

KOLANAKATLI Moses, *Alban Tarihi*, (çev. Ziya Bünyatov-Yusuf Gedikli), İstanbul, 2006.

MEVLANA Mehmed NEŞRÎ, *Cihannüma*, (yay.haz. Necdet Öztürk), İstanbul, 2008.

MUHYÎ-İ GÜLŞENÎ, *Menakıb-ı İbrahim-i Gülşeni ve Şemleli-Zade Ahmed Efendi Şive-i Tarikat- i Gülşeniye*, Ankara, 1982.

MÜNECCİMBAŞI Ahmed Dede, *Sahaif-ül-Ahbar fi Vekayi-ül-a'sar*, C.II, (çev. İsmail Erünsal), İstanbul, 1974.

NİZAMÜ'L-Mülk, *Siyasetname*, (yay.haz. Nurettin Bayburtlugil), İstanbul, 2006

OSTROGORSKY, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, (çev. Fikret Işıltan), Ankara, 1981.

ORUC Beğ, *Tevârih-i Âl-i Osman*, (yay.haz. Necdet Öztürk), İstanbul, 2007

PEÇEVÎ İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi*, C.I-II, (yay.haz. Bekir Sıtkı Baykal), Ankara, 1999.

PEÇEVÎ İbrahim, *Tarih-i Peçevi*, C.I-II, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1866.

SOLAKZÂDE Mehmed Hemdemî, *Solak-zâde Tarihi*, İstanbul, Mahmud Bey Matbaası, 1297.

SOLAKZÂDE Mehmed Hemdemî, *Solak-zâde Tarihi*, C. I-II, (yay. haz. Vahit Çabuk), Ankara, 1989.

ŞAH TAHMASB-I SAFEVÎ, *Tezkire*, (çev. Hicabi Kırılanc), İstanbul, 2001.

ŞÜCÂ'EDDİN VELÎ (*Sultan Varlığı*) ve *Velâyetnâmesi*, (yay.haz. Yağmur Say), Ankara, 2010

SAYGI, Hakkı, *Otman Baba ve Velayetnâmesi*, İstanbul, 1996.

ŞİKÂRÎ, *Karamannâme*, (yay. haz. M. Sözen, N. Sakaoğlu), Karaman, 2005.

3. Araştırma ve İnceleme Eserler

- AHMET Refik, *Onaltıncı Asırda Rafizilik ve Bektaşîlik*, İstanbul, 1932.
- AKDAĞ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, C.1, Ankara, 1999.
- AKURGAL, Ekrem, *Anadolu Kültür Tarihi*, Ankara, 1999.
- AKYOL, Taha, *Osmanlı ve İran'da Mezhep ve Devlet*, İstanbul, 1999.
- ALLOUCHE, Adel, *Osmanlı Safevi İlişkileri Kökenleri ve Gelişimi*, (çev. Ahmet Emin Dağ), İstanbul, 2001.
- ASLANOĞLU, İbrahim, *Pir Sultan Abdallar*, İstanbul, 2000.
- ARPEE, Leon, *A History of Armenian Christianity from the Beginnings to Our Own Time*, (The Armenian Missionary Association of America), Newyork, 1946.
- AVCI, Casim, *İslam-Bizans İlişkileri*, İstanbul, 2003.
- AY, Resul, *Anadolu'da Derviş ve Toplum 13.-15. Yüzyıllar*, İstanbul, 2008.
- BABINGER, Franz-KÖPRÜLÜ, M. Fuad, *Anadolu'da İslâmiyet*, İstanbul, 2000.
- BALIM, Ali, *Pir Sultan-Hayatı ve Şiirleri*, Ankara, 1958.
- BALIVET, Michel, *Şeyh Bedreddin Tasavvuf ve İsyan*, (çev. Ela Gültekin), İstanbul, 2000.
- BAYAT, Fuzuli, *Türk Kültüründe Kadın Şaman*, İstanbul, 2010.
- BAYRAK, Mehmet, *Pir Sultan Abdal*, İstanbul, 1986.
- BERCE, Yves Marie, *Modern Avrupa'da Ayaklanmalar ve Devrimler*, (çev. Muna Cedden), İstanbul, 2003.
- BEZİRCİ, Asım, *Pir Sultan Abdal, Kişiliği, Yasamı, Sanatı, Etkisi Şiirleri*, İstanbul, 1986.
- BİLMEN, Ömer N., *Hukuk-u İslâmiye ve Istılâhat-ı Fıkhiyye Kamusu*, C. III, İstanbul, 1950.
- CAHEN, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, (çev. Yıldız Moran), İstanbul, 1994.
- CASTELLS, Manuel, *Enformasyon Çağında: Ekonomi, Toplum ve Kültür, Kimliğin Gücü*, C.2, (çev. Ebru Kılıç), İstanbul, 2008.
- CIPRIANI, Roberto, *Din Sosyolojisi & Tarih ve Teoriler*, (yay.haz.Ali Coşkun), İstanbul, 2011.

- CRAMPTON, R.J., *A Concise History of Bulgaria*, Cambridge University Press, 2005.
- ÇELİK, Mehmet, *Süryani Tarihi*, İstanbul, 1996.
- ÇETİNKAYA, Nihat, *Kızılbaş Türkler (Tarihi, Oluşumu ve Gelişimi)*, İstanbul 2005
- DANIŞMEND, İ.Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 1, İstanbul, 1971.
- DELLAOĞLU, Besim F., *Benjaminia: Dil, Tarih ve Coğrafya*, İstanbul, 2012.
- DEMİREL, Ömer, *Osmanlı Dönemi Sivas Şehri Makaleler*, Sivas, 2006.
- _____, *Osmanlı Dönemi Sivas Şehri ve Esnaf Teşkilatı*, Sivas, 1998.
- _____, *Osmanlı Vakıf-Şehir İlişkisine Bir Örnek: Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü*, Ankara, 2000.
- DOYMUŞ, Namık, *Fetret Devri, Yeniden Kuruluşun Tarihi*, İstanbul, 2009.
- DÜZDAĞ, Ertuğrul, *Kanuni Devri Şeyhülislâmi Ebussuud Efendi Fetvaları*, İstanbul, 2012.
- EMECEN, Feridun M., *Yavuz Sultan Selim*, İstanbul, 2010.
- _____, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, İstanbul 2005.
- _____, *Osmanlı Klasik Çağı'nda Siyaset*, İstanbul, 2011.
- ERGUN, Pervin, *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, Ankara, 2004.
- ERÖZ, Mehmet, *Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnancı) ve Alevilik Bektaşilik*, İstanbul, 1992.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi, *Türkiye'de Alevilik Bektâşilik*, İstanbul, 1990.
- EYÜBOĞLU, Sabahattin, *Pir Sultan Abdal*, İstanbul 1977.
- FINE, John Van Anwerp, *The Early Medieval Balkans*, University of Michigan Press, 1991.
- FUAT, Mehmet, *Pir Sultan Abdal, Yasamı, Düşünce Dünyası, Sanatçı Kişiliği, Seçme Şiirleri*, İstanbul, 2006.
- Gagauz Türkleri, ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-18398/h/gagavuzturkleri.pdf (12.05.2013)

GARSOIAN, Nina G., *The Paulician Heresy, (A Study of the Origin and the Development of Paulicianism in Armenia and the Eastern Provinces of the Byzantine Empire)*, Paris, 1967.

GIBBONS, H. Adams, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, (çev. Ragıp Hulusi), İstanbul, 1998.

GÖKBEL, Ahmet, *İnanç Tarihi açısından Sivas*, İstanbul, 2004.

GÖLPINARLI, Abdülbaki, *100 Soruda Tasavvuf*, İstanbul, 1985.

_____, *100 Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, İstanbul, 1969.

_____, *Alevî Bektaşî Nefesleri*, İstanbul, 1992.

_____, *Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin*, İstanbul, 1966

GÖLPINARLI, Abdülbaki - BORATAV Pertev N., *Pir Sultan Abdal*, İstanbul, 2010.

GÜNAY, Ünver-GÜNGÖR, Harun, *Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dini Tarihi*, İstanbul, 2009.

HİLMİ, Mehmed, *Kanuni Sultan Süleyman'ın 1533-1535 Bağdad Seferi*, İstanbul, 1932.

HINZ, Walter, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, Ankara, 1992.

HODGSON, M.G.S., *İslam'ın Serüveni*, C.3, (çev. Kolektif), İstanbul, 1993.

İBN Haldun, *Mukaddime*, C. 1, (çev. Zakir Kadiri Ugan), İstanbul, 1989.

IMBER, Colin, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1600*, (çev. Şiar Yalçın), İstanbul, 2006.

İNALCIK, Halil, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I*, İstanbul, 2009,

_____, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları*, İstanbul, 2010.

_____, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik Ve Sosyal Tarihi*, C.I, (çev. Ayşe Berktaş-Serdar Alper), İstanbul, 2000.

_____, *Osmanlılar Fütihat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler*, İstanbul, 2010.

İNAN, Abdülkadir, *Tarihte ve bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, Ankara, 1986.

- JORGA, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. I-II, (çev. Nilüfer Epçeli), İstanbul, 2005.
- KOLLEKTİF, *İranlı Tarihçilerin Kaleminden Çaldıran (1514)*, (yay. Haz. Vural Genç), İstanbul, 2011.
- KAFADAR, Cemal, *İki Cihan Aresinde*, Ankara, 2010.
- KARADENİZ, Hasan Basri, *Osmanlılar ile Anadolu Beylikleri Arasında Psikolojik Mücadele*, İstanbul, 2011.
- KEHL-BODROGI, Krisztina, *Kızılbaşlar/Alevîler*, (çev. Burhan Sönmez), İstanbul, 2012.
- KILIÇ, Remzi, *Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566)*, İstanbul, 2006.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, İstanbul, 2004.
- _____, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, İstanbul, 2009.
- _____, *Anadolu'da İslâmiyet*, Ankara, 2005.
- _____, *Türk Tarih-i Dinîsi*, Ankara, 2005.
- KUNT, Metin-Woodhead, Christine, *Kanuni Ve Çağı Yeniçağda Osmanlı Dünyası*, (yay.haz.Ayşe Ozil), İstanbul, 1998.
- KÜÇÜKDAĞ, Yusuf, *Türk Alevîliği Araştırmaları*, Konya, 2010.
- _____, *II. Bayezid, Yavuz ve Kanuni Devirlerinde Cemâlî Ailesi*, İstanbul, 1985.
- KÜTÜKOĞLU, Bekir, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612)*, İstanbul, 1993
- LINDNER, Rudi Paul, *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar*, (çev. Müfit Günay), Ankara, 2000.
- LOWRY, Heath W., *Erken Dönem Osmanlı Devletinin Yapısı*, (çev. Kıvanç Tanrıyar), İstanbul, 2010.
- MARTİN, Sean, *Katharlar*, (çev. Barış Baysal), İstanbul, 2009.
- MELIKOFF, Irene, *Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe*, (çev. Turan Alptekin), İstanbul, 2009.
- _____, *Uyur İdik Uyardılar Alevîlik-Bektaşîlik Araştırmaları*, İstanbul, 2009.

- _____, *Kırkların Cemi'nde*, İstanbul, 2012.
- MENSCHING, Gustav, *Dinî Sosyoloji*, (çev. Prof. Dr. Mehmet Aydın), Konya, 2004.
- MIKOV, Lyubomir, *Bulgaristan'da Alevi-Bektaşî Kültürü*, (çev. Orlin Sabev), İstanbul, 2008.
- MORGAN, David, *Medieval Persia*, London, 1988.
- OBOLENSKY, Dimitry, *The Bogomils: A Study in Balkan Neo-Manicheism*, Cambridge University Press, 1948.
- OCAK, Ahmet Yaşar, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İstanbul, 2009.
- _____, *Babailer İsyanı-Aleviliğin Tarihsel Alt Yapısı*, İstanbul, 2009.
- _____, *Ortaçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri*, İstanbul, 2011.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik: Kalenderiler (XIV-XVIII. Yüzyıllar)*, Ankara, 1999.
- _____, *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar*, İstanbul, 2011.
- _____, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15-16. Yüzyıllar)*, İstanbul, 1999.
- _____, *Sarı Saltık, Popüler İslam'ın Balkanlardaki Destani Öncüsü*, Ankara, 2002.
- _____, *Türkiye Sosyal Tarihinde İslam'ın Macerası*, İstanbul, 2010.
- _____, *Türkler, Türkiye ve İslam*, İstanbul, 2011.
- _____, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İstanbul, 2009.
- _____, *Yeniçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri, Osmanlı Dönemi*, İstanbul, 2011.
- ÖZ, Baki, *Bektaşîlik Nedir?*, İstanbul, 1997.
- ÖZTUNA, Yılmaz, *Osmanlı Devleti Tarihi*, C.I, Ankara, 1998.
- ÖZTÜRK, Necdet – YILDIZ, Murat, *İmparatorluk Tarihinin Muhafızları Osmanlı Tarihçileri*, İstanbul, 2013.
- PETERS, Edward, *Heresy and Authority in Medieval Europe*, University of Pennsylvania Press, 1980.
- SERİN, Rahmi, *İslâm Tasavvufunda Halvetîlik ve Halvetîler*, İstanbul, 1984.

- SAVAŞ, Saim, *16. Asır Anadolu'sunda Bir Tekkenin Dinî ve Sosyal Tarihi Sivas Ali Baba Zaviyesi*, İstanbul, 1992.
- _____, *XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik*, Ankara, 2002.
- SAYGI, Hakkı, *Şeyh Safî Buyruğu ve Rumeli Babağan (Bektaşî) Erkanları*, İstanbul, 1996.
- SEIDLER, G. L., *Bizans Siyasal Düşünceler Tarihi*, (çev. Mete Tunçay), Ankara, 1980.
- SHAW, Stanford J., *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. 1, (çev. Mehmet Harmancı), İstanbul, 1994.
- SÜMER, Faruk, *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara, 1999.
- ŞEKER, Fatih M., *Selçuklu Türklerinin İslâm Tasavvuru*, İstanbul, 2011.
- TABAKOĞLU, Ahmet, *İktisat Tarihi Toplu Makaleler I*, İstanbul, 2005.
- TANSEL, Selahattin, *Yavuz Sultan Selim*, Ankara, 1969.
- HOBBS, Thomas, *Leviathan*, (çev. Semih Lim), İstanbul, 2012.
- TUĞLACI, Pars, *Bulgaristan ve Türk-Bulgar İlişkileri*, İstanbul, 1984.
- TURAN, Osman, *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul, 2005.
- _____, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 2010.
- TURYAN, Hasan, *Bursa Evliyaları ve Tarihi Eserleri*, Bursa, 1982.
- UYGUN, Oktay, *İbn-i Haldun'un Toplum ve Devlet Kuramı*, İstanbul, 2008.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı-ERGÜDER, R.N., *Sivas Şehri*, İstanbul, 1928.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C. 1, Ankara, 1999.
- _____, *Osmanlı Tarihi*, C.2, Ankara, 1998.
- _____, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, Ankara, 1988.
- _____, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Ankara, 1988.
- ÜLKÜSAL, Müstecib, *Dobruca Ve Türkler*, Ankara, 1966.
- VOLKAN, Vamık D., *Körü Körüne İnanç*, İstanbul, 2005.
- WERNER, Ernst, *Şeyh Bedreddin ve Börklüce Mustafa*, İstanbul, 2009.
- WITTEK, Paul, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu*, (çev. Fatmagül Berktaş), İstanbul, 2000.
- WOLPER, Ethel Sara, *Cities and Saint*, Pennsylvania, 2003.

YILDIZ, Hakkı Dursun, *İslamiyet ve Türkler*, İstanbul 1992.

YİNANÇ, M. Halil, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, İstanbul, 1944.

YÜCEL, Yaşar, *Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti (1344-1398)*, Ankara, 1983.

ZACHARIADOU, Elizabeth A., *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, ed. Elizabeth A. Zachariadou, (Çev.Gül Çağalı Güven, İsmail Yerguz, Tülin Altınova), İstanbul, 1997.

4. Makaleler

AFYONCU, Erhan, “Osmanlı Siyasî Tarihinin Ana Kaynakları; Kronikler”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.1, S.2, 2003, 101-172.

AKALIN, Şükrü Halûk, “Anadolu ve Balkanlarda Sarı Saltuk”, <http://turkoloji.cu.edu.tr/CAGDASTURKLEHCELERI/6.php>

_____, “Ebü'l-Hâyr-ı Rûmî'nin Saltuk-nâme'si”, *TDAY Belleten*, Ankara, 1995, s. 37-59.

AKBULUT, Uğur, “Kuruluş Dönemi Osmanlı Tarihçiliği ve Tarih Yazma Gerekçeleri”, *Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Erzurum, S. 15, 2007 s. 356-371.

AKSOY, Hasan, “Şemseddin Sivâsi, Hayatı, Şahsiyeti, Tarikatı, Eserleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. IX/2, Sivas, 2005. s.1-42.

AKTEPE, Münir, “Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa”, *TDV.İ.A.*, C. 8, İstanbul, 1993, s. 214-215.

ALEXANDER, Paul J., “Religious Persecution and Resistance in the Byzantine Empire of the Eight and Ninth Centuries: Methods and Justifications”, *Religious and Political History and Thought in the Byzantine Empire, Collected Studies*, (Variorum Reprints),1978, London, s. 238-264.

ARPEE, Leon, “Armenian Paulicianism and The Key of Truth”, *The American Journal of Theology*, Vol. 10, No. 2 (Apr.,1906), s. 267-285.

AŞKAR, Mustafa, “Bir Türk Tarikatı Olarak Halvetîyye'nin Tarihî Gelişimi ve Halvetiyye Silsilesinin Tahlili”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 39, Ankara, 1998, s. 535-563.

ATAY, Hüseyin, “Fatih-Süleymaniye Medreseleri Ders Programları ve İcazetnâmeler”, *Vakıflar Dergisi*, C. XIII, Ankara, 1981, s.171-236.

AYDIN, Ayhan, “Alevîliği ve Pir Sultan’ı Savunmak”, *Cem Dergisi*, S.16, 1992, s. 46-49.

AYÖNÜ, Yusuf, “Selçuklu-Bizans İlişkileri”, *Türkler*, C. VI, Ankara, 2002. s.1035-1076.

AZAMAT, Nihat, “Kalenderiyye”, *TDV.İ.A.*, C.24, İstanbul, 2001, s. 253-256.

BACQUE-GRAMMONT, Jean Louis, “1527 Anadolu İsyanı Hakkında Yayımlanmamış Bir Rapor”, *Belleten*, C. LI, S. 199 (Nisan 1987)’den ayrı basım, Ankara.

_____, “Études Turco-Safavides, III. Notes Et Documents Sur La Révolte De Şâh Velî B. Şeyh Celâl”, *Archivum Ottomanicum*, VII, (Wiesbaden 1982).

_____, “Une Liste De Timariotes Suspects Dans La Province Du Rûm En 1513”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XLI/1-4, Eylül 1982-Ekim 1983, Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan’a Armağan, (İstanbul 1984).

_____, “Études Turco-Safavides, XVI. Quinze Letters D’Uzun Süleyman Paşa, Beylerbey Du Diyâr Bekir (1533-1534), *Anatolia Moderna Yeni Anadolu*, I.

_____, “Un Rapport De Fil Ya’kûb Paşa, Beylerbey Du Diyâr Bekir, En 1532 (Études Turco-Safavides, XIII)”, *Wiener Zeitschrift Für Die Kunde Des Morgenlandes*, 76. Band, (Wien 1986).

_____, “Neuf Letters De Ferhâd Paşa (1515-1521)”, *Osmanlı Araştırmaları*, X, (İstanbul 1990).

_____, “Études Turco-Safavides, XV. Cinq Letters De Hüsrev Paşa, Beylerbey Du Diyâr Bekir (1522-1532)”, *Journal Asiatique*, CCLXXIX/3-4, (1991).

BARKAN, Ö. Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstila Devri Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler.”, *Vakıflar Dergisi*, II, (1942), İstanbul, s.279-304.

ÇELİK Mehmet, “Hıristiyanlıkta Tevhid–Teslis Mücadelesinde bir Portre: Antakya Patriği Samsatlı Pavlos”, *Uluslararası Türk Dünyası İnanç Önderleri Kongresi*, Ankara, 2002.

ÇOĞ, Mehmet, “İslam-Bizans İlişkileri Bağlamında Pavlikanlar Üzerine Bir Değerlendirme”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13:2 (2008), s. 73-87.

DARKOT, Besim, “Sivas”, *MEB.İ.A.*, C.10, s.569-577.

DECEI, Aurel, “Dobruca”, *MEB.İ.A.*, C.3, s.628-643.

DEMİRTAŞ, H. Andaç, “Sosyal Kimlik Kuramı, Temel Kavram ve Varsayımlar”, *A.Ü.İ.A.M., İletişim Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.1, Ankara 2003, s.123-144

DÖĞÜŞ, Selahattin, “Şeyh Bedreddin ve Rumeli Gazileri”, *OTAM*, S.18, s. 71-94.

EKREM, Mehmet Ali, “Kırım Ve Nogay Türklerinin Osmanlı Devrinde Dobruca’ya Ve Tüm Rumeli’ye Yerleşmeleri”, *VII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, C.3, (1983), s. 1599-1606.

ERCAN, Yavuz, “Yavuz Sultan Selim Dönemi”, *Türkler*, C.9, s. 780-830.

EYİCE, Semavi, “Varna ile Balçık Arasında Akyazılı Sultan Tekkesi”, *Belleten*, C. XXXI, S.121-124, 1967, s.551-593.

FRANZ, Babinger, “Sarı Saltık Dede”, *MEB.İ.A.*, C.10, s.220-228.

GİBBON Edward, “*The Decline and Fall of the Roman Empire*, Vol. VI., (Ed. Henry Powde), 1906.

GÖDE, Kemal, “*Eretnalı Devleti Tarihine Genel Bir Bakış (1327-1381)*”, *Türkler*, C. 6, s. 1392-1426.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib, “Arz ve Raporlara Göre İbrahim Paşa’nın İrakeyn Seferindeki İlk Tedbirleri ve Fütuhatı”, *Belleten*, C. XXI, S.83, Ankara, 1957, s. 449-483.

_____, “Orhan”, *MEB.İ.A.*, C.9, s. 399-408

_____, “Osman I”, *MEB.İ.A.*, C.9, s.431-443.

_____, “Süleyman I”, *MEB.İ.A.*, C.11, s. 99-155.

GÖLPINARLI, Abdülbaki, “Kızılbaş”, *MEB.İ.A.*, C.6, 2001, s. 789-795.

IMBER, Colin; “The persecution of the Ottoman Shiites According to the Mühimme Defterleri, 1565–1585”, *Der Islam*, LVI, (1979), s. 245-273.

_____, “İlk Dönem Osmanlı Tarihi Kaynakları”, *Söğüt’ten İstanbul’a*, (derleyenler: Oktay Özel-Mehmet Öz), Ankara 2005, s. 39-70.

_____, “Osman Gazi Efsanesi”, *Osmanlı Beyliği 1300-1389*, ed. Elizabeth A. Zachariadou, (Çev. Gül Çağalı Güven, İsmail Yerguz, Tülin Altınova), İstanbul 1997, s. 68-77.

İNALCIK, Halil, “Dobrudja”, *E.I.*, Vol.2, 611-613.

_____, “Murad II”, *MEB.İ.A.*, C. 8, 598-615.

_____, “Osmanlı Beyliğinin Kurucusu Osman Beg”, *Bellekten*, S. 261, C. LXXI, 2007/Ağustos, s.479-537.

_____, “Osmanlı Tarihine Toplu Bakış”, *Osmanlı*, C.1, s. 37-117.

_____, “Osmanlı Devletinin Doğuşu Meselesi”, *Söğüt'ten İstanbul'a*, (derleyenler: Oktay Özel-Mehmet Öz), Ankara, 2005, s. 225-240.

_____, “Otman Baba ve Fatih Sultan Mehmed”, *Osmanlılar*, İstanbul, 2010, 137-162.

KAYGUSUZ, İsmail, “Anadolu'dan Batı Avrupa'ya Aykırı İnanç ve Düşünce Geleneği.”, <http://www.ismailkaygusuz.com/419/550/305-305.html>. (31.12.2013)

KARACA, Behset, “Safevi Devleti'nin Ortaya Çıkışı ve II. Bayezid Dönemi Osmanlı-Safevi İlişkileri”, *Türkler*, C.9, s. 759-779.

KARADENİZ, Hasan Basri, “Türklerde “Kut” Kavramı ve Osmanlıların Kutsiyet Elde Etme Çabaları”, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, S.7, Eylül-2005, s.1-14

KARPAT, Kemal, “Dobruca”, *TDV.İ.A.*, C. 9, s. 482-486.

_____, “Gagauzlar”, *TDV.İ.A.*, C.13, s. s.288-291.

KAYHAN, Hüseyin, “Selçuklulardan Safevilere Türkmen Meselesi”, *History Studies*, 3/3., 2011, s. 215-224.

KAYAPINAR, Ayşe, “Dobruca Yöresinde XVI. Yüzyılda Gayr-i Sünnî İslam'ın İzleri”, *Alevîlik-Bektaşîlik Araştırmaları Dergisi*, S. 1, Almanya, 2009, s. 85-104.

_____, “Kuzey Bulgaristan'da Gazi Mihaloğulları Vakıfları (XV.-XVI. Yüzyıllar)”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Journal of Social Sciences*, C. 2005-1, S. 10, s.169-181

KAYAPINAR, Levent, “Osmanlı Uc Beyi Evrenos Bey Ailesinin Menşei, Yunanistan Coğrafyasındaki Faaliyetleri ve Eserleri”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Journal of Social Sciences*, C.1, S.8, 2004, s.133-142;

KIEL, Machiel, “Sarı Saltuk: Pioneer des Islam auf dem Balkan im 13 Jahrhundert”, *Alevîler/Alewiten*, C.1, (2000), s.253-306.

_____, “The Türbe of Sarı Saltuk At Babadağ-Dobrudja”, *G.D.A.A.D.*, C.6-7, (1978), s.205-225.

KNYSH, Alexander, “Ortaçağ İslam’ında “Orthodoxy” ve “Heresy”: Yeni Bir Yaklaşım Denemesi”, (çev. Mehmet Kolaycı), *A.Ü.İ.F.D. XLV*, S.1,2004, s. 285-305.

KOÇ, Yunus, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Nüfus Yapısı (1300-1900)”, *Osmanlı*, C. 4, s.535-550.

KOLEKTİF, *Bulgaistan Alevileri ve Demir Baba Tekkesi*, (çev. M.Türker Acaroğlu), İstanbul, 1998.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad, “Bir Kızılbaş Şairi: Pir Sultan Abdal”, *Hayat Mecmuası*, C. 3, S. 64, İstanbul 1928, s. 223-224.

_____, “Bektaş”, *MEB.İ.A*, C. 2, s. 461-464.

_____, “Bektaşîliğin Menşe’leri I”, (hızl. M. Yaman), *Cem Dergisi*, Eylül, 1995, s.7-9.

_____, “Bir Kızılbaş Şairi: Pir Sultan Abdal”, *Milli Folklor*, C.2, Yıl: 3, S.12, 1991, s. 53-54.

_____, “Mısır’da Bektaşîlik”, *Türkiyat Mecmuası*, C.6, S. 6, s. 14-39.

KÖSE, Nesrin, “Pir Sultan ve Hızır Paşa”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S. IV, İzmir, 2000, s. 301-318.

KUSHA Hamid, “The Irano-Ottoman Historical Bloc: The genesis of a Macro Structure”, *International Journal of Turkish Studies*, Vol: 20, Nuber: 544, ,1990-1991, s.105-120.

KÜÇÜKDAĞ, Yusuf, “Osmanlı Devleti’nin Şah İsmail’in Anadolu’yu Şiileştirme Çalışmalarını Engellemeye Yönelik Önlemleri”, *Osmanlı*, C.1, Ankara, 1999, s.269-288.

KÜTÜKOĞLU, Bekir, “Tahmasp I”, *MEB.İ.A.*, C. 11, s.617-647.

LEISER, G.. “Sarı Saltık Dede”, *E.I.*, Vol.9, s.61-65.

MELIKOFF, Irène, “14.-15. Yüzyıllarda İslam Heterodoksluğu'nun Trakya'ya ve Balkanara Yerleşme Yolları”, *Sol Kol: Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)*, yay.haz. Elizabeth Zachariadou, (çev. Ö.Arıkan-E.Güntekin-T.Altınova), İstanbul,1999 s. 178-190.

MINORSKY, Vladimir, “Shaykh Bâlî Efendi on the Safavids”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, Vol: 20, No: 1/3, 1957, s. 437-450.

MIRJAFERI, Hosein, “İranlı Tarihçilerin Bakış Açısıyla Kanuni Sultan Süleyman'ın Siyaseti ve Kişiliği”, *Osmanlı*, C.1, s. 369-372.

OCAK, Ahmet Yaşar, “Sarı Saltuk Ve Saltuknâme”, *Türk Kültürü*, S.197, s.266-275.

_____, “Fatih, Fetih ve Osmanlı Merkezîyetçiliği”, *Yeniçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak izleri*, s. 36-50.

_____, "(Osmanlı İmparatorluğu'nda) Din", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul: IRCICA, II, 1998, s.109-158.

OKIÇ, M. Tayyib, “Sarı Saltuk'a Ait Bir Fetva”, *A.Ü.İ.F.D.*, C.1, S.1, 1952, s.48-58.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Dânişmendliler”, *TDV.İ.A*, C.3, s.470-482.

ÖZCAN, Abdülkadir, “Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel bir Bakış”, *Fatih Sultan Mehmed Üniversitesi İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S. 1, 2013, Bahar, s. 271-293.

ÖZGÜL, Vatan, “Sytzigan-Baba Syrgiannes-Baba Saruca, Saltuk et-Türkî ya da Nam-ı Diğer Sarı Saltuk Hakkında”, *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, S. 8, Almanya, 2013, s. 133-178.

RUDOLPH, Kurt, “Maniheizm”, (çev. Mustafa Bıyık), *Gazi Üniversitesi, Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002/I., s.378-393

SADCHIKOV, F. I.,“Dobruja”, *Great Saviet Encyclopedia*, C.8, s.333-334.

SALTIK, Veli, “Sarı Saltuk ve Saltuklular”, www.hbvdergisi.gazi.edu.tr/ui/dergiler/34-11-31.pdf.

SAVAŞ, Saim, “Pir Sultan'ın Kimliğine Dair Yeni Bir Belge”, *XIV. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 2002, s.425-440.

_____, “Efsanelerin Gölgesinde Tarihi Bir Sima: Koyun Baba”, *Alevilik*, İstanbul 2004, s. 199-217.

SAVORY, M. Roger, “ Some Reflection on Totalitarian Tendencies in the Safavid State”, *Studies on the History of Safawid Iran, London: Variorum Reprints*, s. 226-241.

SHILS, Edward, “Merkez ve Çevre”, (çev. Yusuf Ziya Çelikkaya), *Türkiye Günlüğü*, S.70, Ankara, 2002, 86-96.

SÜMER, Faruk, “Türkiye Tarihine Umumi Bir Bakış”, *A.Ü.D.T.C.F.D.*, S.3-4, 1962, s. 213-245.

ŞAHİN, Haşim, “Otman Baba”, *T.D.V.İ.A*, C. 34, s.6-8.

TAŞ, Kenan Ziya-BAŞTÜRK, Sadettin, “Fetret Dönemi ve Sonuçları”, *Türkler*, C. 9, s.467-478.

TEKİNDAĞ, Şehabeddin, “Yeni kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim’in İran Seferi”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, C. 17, S. 22, (1967), s. 49-78.

_____, “Bâyezid II.'in Tahta Çıkışı Sırasında İstanbul'da Vukua Gelen Hadiseler Üzerine Notlar”, *İ.E.F.T.D.*, S.14, İstanbul, 1959, s. 85-96.

_____, “Bayezid’in Ölümü Meselesi”, *İ.E.F.T.D.*, S. 24, İstanbul 1970, s. 1-16.

TIETZE, Andreas, “Sheykh Bâlâ Efendi’s Report on the Followers of Sheykh Bedreddin”, *Osmanlı Araştırmaları VII-VIII*, İstanbul, 1988, s.115-122.

TOKER, Birgül, “Şemseddin-i Sivasî ve Mir’Âtü’l Ahlâk Adlı Mesnevisi”, <http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s15/btoker.pdf>. s.433-456.

TURAN, Osman, “Keykavus II”, *MEB.İ.A.*, C.6, s.642-645.

_____, “Selçuklular Zamanında Sivas Şehri”, *D.T.C.F.D.*, C.9, S.4, Ankara, 1951, s. 447-457.

ULUÇAY, M.Çağatay, “Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?”, *İ.Ü.E.F.T.D.*, C.6, S.9,1954, s.53-90.

_____, “Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?”, *İ.Ü.E.F.T.D.*, C.7, S.10,1954, s.117-142.

_____, “Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?”, *İ.Ü.E.F.T.D.*, C.8, S.11-12,1956, s.185-200.

UNAN, Fahri, “Medreseler ve Osmanlı Merkezi Yönetimi”, *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Koomduk İlimler Jurnalı/Sosyal Bilimler Dergisi*, Bişkek, S.9, 2004, s. 1-7.

_____, “Osmanlı Medreselerinde Ulemanın Sosyal Tabanı ve Bunun İlmi Performans Üzerindeki Etkisi”, *XII. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 12-16 Eylül, 1994*, C.3, Ankara, 1999, s. 670-676.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, “ Sivas ve Kayseri Hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed”, *Bulleten*, C. XXXII, S.126, Ankara, 1968, s. 191-246.

_____, “Eretna”, *M.E.B.İ.A.*, C. 4, s.309-310.

_____, “Murad I”, *M.E.B.İ.A.*, C. 8, s. 587-598.

_____, “Mehmed I”, *M.E.B.İ.A.*, C. 7. s. 496-506.

WITTEK, Paul, “Yazijioghlu ‘Ali on the Christian Turks of the Dobruja”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, Vol. 14, No. 3, Studies Presented to Vladimir Minorsky by His Colleagues and Friends (1952), s. 639- 668.

WOODHEAD, Chirtine, “Süleyman Üzerine Görüşler”, *Kanuni ve Çağı*, Ed. Metin Kunt- Chirtine Woodhead, İstanbul, 2003.

YALTKAYA, M. Şerafettin, “Bedreddin Simavî”, *M.E.B.İ.A.*, C. 2, s.444-446.

YAMI, Vedat Şafak, “Anglikan Kilisesinin Oluşumu Süreci ve Bugün Üzerine Bir İnceleme”, www.sosyalarastirmalar.com/cilt3/sayı11pdf/yami-vedatsafak.pdf, 578-585.

YAVUZ, Salih Sabri, “Kelâm’da Efdaliyyet Meselesi Ve İbn Kemal’in “Efdaliyyetu Muhammed” Risalesi”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi V* (2005), S.1, s. 147-185.

YAZICI, Tahsin, “Fetihten Sonra İstanbul’da İlk Halvetî Şeyhleri: Çelebi Mehmed Cemaleddin, Sünbül Sinan ve Merkez Efendi”, *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, II, İstanbul, 1956, s. 104-113.

YILDIRIM, Rıza, “Geleneksel Alevîlikten Modern Alevîliğe: Tarihsel Bir Dönüşümün Ana Eksenleri”, *Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, S. 62, Ankara, 2012, 135-162.

YİNANÇ, Mükremin Halil, “I. Bayezid”, *MEB.İ.A.*, C. 2, s. 369-392.

_____, “Danişmend”, *MEB.İ.A.*, C.3, s.468-479.

YÜKSEL Hasan, “Vakıf Müsadere İlişkisi (Şam Valisi Süleyman Paşa)”, *Osmanlı Araştırmaları XII*, İstanbul 1992, s.399-424.

5. Tezler

ADALIOĞLU, Hasan Hüseyin, *Muhiddin Cemal'nin Tevâri-i Âl-i Osman'ı*, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 1990

AKGÜN, Ahmet, *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1988.

AKMAN, Elif Gül, *Onaltıncı Asır Osmanlı Toplumunda Belli Başlı Kızılbaş İsyanları*, (Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2008.

ASRAR, Nisar Ahmed, *Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı Devleti'nin Din Siyaseti ve İslam Alemi*, (İ.Ü.E.F., Tarih bölümü, basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1970-1971.

AYHAN, Hasan, *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman (Transkripsiyon, İnceleme, Dizin)*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2003.

BAKIR, Abdullah, *Yazıcızâde Ali'nin Selçuk-Nâme İsimli Eserinin Edisyon Kiti Giriş - Metin – Dizin*, (Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2008.

BAŞTÜRK, Saadettin, *Fetret Döneminde Osmanlı Devleti (Siyasî, İktisadî, İçtimai Durumu)*, (Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Diyarbakır, 2000.

BİRBİÇER, Ali, *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 1989.

BUZ, Engin, *Alevî yazımında Osmanlı İmgesi*, (Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2010.

BUZAŞ, Lilien, *(Anonim) Hikâye-i Âl-i Osman*, İnceleme-Metin, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1990.

ÇAN, Şamil, *XVI. Yüzyıla Ait Bir Tevârih-i Âl-i Osman (Gramer İncelemesi-Metin-Sözlük)*, (Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kütahya, 2006.

ÇETİN, Halil, *Timur'un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı*, (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2005.

ÇİMEN, Cihan, *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman, (Kuruluştan 892/1487'ye Kadar)*, (Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2006.

DALKESEN, Nilgün, *15. ve 16. Yüzyıllarda Safevi Propagandası ve Etkileri*, (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1999.

ERSOY, Murat, *Anadolu Türk Mimarlığında Danişmendli Dönemi*, (Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 2007.

FURAT, Ayşe Zişan, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Fatih ve Süleymaniye Medreselerinde Verilen Din Eğitiminin Karşılaştırmalı Bir İncelemesi*, (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2004.

HIRA, Ayhan, *Şeyh Bedreddin'in Fıkıhçılığı*, (Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2006.

İĞCİ, Alper, *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman (687-920/1288-1514) İnceleme Ve Metin-*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 2011.

KOZAN, Ali, *Şeyh Bedreddin Ve Düşünce Tarihimizdeki Yeri*, (Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 2007.

ÖZİŞİK, Sakin, *Ortaçağ Hıristiyan Heresi Gruplarından Pavlikanlar*, (Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas, 2007.

PEKMEZCİ, Meral, *Anonim Zikr-i Mülük-i Âl-i Osman*, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1988.

SAVAŞ, Saim, *16. Asırda Sivas'ta Kurulan Ali Baba Zaviyesi'nin Dinî Sosyal ve Ekonomik Fonksiyonları Hakkında Bir Araştırma*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Ankara, 1990.

SÖYLEMEZ, Faruk, *Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman (1481-1512)*, (Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 1995.

ŞAHİN, Haşim, *Osmanlı Devletinin Kuruluş Döneminde Dini Zümreler (1299-1402)*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2007.

TAVŞANLI, Murat, *Pir Sultan Abdal'da Dinî Düşünce Boyutu*, (Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas, 2011.

TEBER, Ömer Faruk, *XVI. Yüzyılda Kızılbaş Farklılaşması*, (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2005.

TÜZÜN, İpek Kalemci, *Örgütsel Güven, Örgütsel Kimlik Ve Örgütsel Özdeşleşme İlişkisi; Uygulamalı Bir Çalışma*, (Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2006.

YALÇIN, Yunus, *Türk Edebiyatında Vilayetnâmeler ve Otman Baba Vilayetnâmesi*, (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes, 2008.

YILDIRIM, Rıza, *Turkomans Between Two Empires: The Origins Of The Qızılbaş Identity In Anatolia (1447-1514)*, (Bilkent University, Department Of History, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2008.

ÖZGEÇMİŞ

SELCEN ÖZYURT ULUTAŞ

Selcen Özyurt Ulutaş, 29.01.1981 İzmir/Selçuk'ta doğdu. İlkokul eğitimini Aliğa'da, Ortaokul ve Lise eğitimini İzmir'de tamamladıktan sonra 1997-98 öğretim yılında Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde yükseköğretime başladı. Dört yıllık öğrenimin ardından, *Lale Devri* başlıklı bitirme tezi ile 2001 yılında Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. Aynı yıl Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı'na yüksek lisans öğrencisi olarak kabul edildi. 2006 yılında Doç. Dr. Turan GÖKÇE'NİN danışmanlığında hazırladığı “**Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Yanbolu Kazâsının Sosyal ve Ekonomik Yapısı**” adlı tezini tamamlayarak mezun oldu.

ÖZET

Osmanlı Devletinin kuruluş döneminde, kaynaklara göre yönetici zümre ile konar-göçer Türkmen topluluklarının ilişkilerinin oldukça yakın olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle Osman Bey'in takipçileri konumunda olan konar-göçer Türkmen aşiretleri ile aynı sosyal tabandan gelmesi bu yakınlığın önemli nedenlerinden biridir. Kuruluş zamanlarında tesis edilmiş olunan ülkü ve inanç birliği, Beyliğin kısa sürede büyümesine ve devlet haline gelmesine vesile olmuştur. Ancak Beylikten Devlete geçiş ile beraber ilk devirlerdeki yakın ilişkiler yerini resmi ve kontrollü ilişkilere bırakmıştır.

Devletin merkezileşmesi, güçlü bir siyasi yapının oluşmasını sağlarken sosyal bakımdan yeni sorunlara neden olmuştur. Merkezi devlet sistemine uyum sağlamada zorlanan kesimler ise zaman içerisinde her fırsatta rahatsızlıklarını çeşitli yollardan göstermişlerdir. Ortaçağ dünyasının şartları ve yapısı sebebiyle merkezileşmeye karşı gösterilen tepkiler dinî temeller üzerinde yükselmiştir. Dinî argümanların her iki tarafça kullanılması ise karşımıza yeni bir durum çıkartmıştır. Öte yandan Safevi Devletinin kurulması ve kuruluşundan itibaren politikalarında Anadolu'da bulunan ve Osmanlı Devleti ile sorun yaşayan toplulukları hedef alması süreci hem daha karmaşık hem de daha zorlu hale getirmiştir. Yönetime karşı oluşan muhalefetin zamanla kemikleşmesi ve kimlik haline gelmesi ise sürecin en önemli sonuçlarından bir tanesidir.

Osmanlı Devletinin merkezileşmesi ile beraber çevrenin çeşitli nedenlerle yönetimden uzaklaşması, merkezi yapının çevreyi yönetme adına aldığı kararlara gösterilen tepkiler ve Safevi Devletinin kuruluşu XVI. yüzyıl Osmanlı toplumunda ciddi hareketlerin ortaya çıkmasına ve yeni kimliklerin doğmasına vesile olmuştur. Alevî-Bektaşî topluluklarının oluşumu ve gelişimi XV. ve XVI. yüzyıllarda yaşanan siyasi, sosyal olayların etkisi ile şekillenmiştir. Merkezi yönetimin bu topluluklara dair tepki ve politikalarını gerçekten anlayabilmekte ancak karşılaştırmalı tahlil ile mümkündür.

ABSTRACT

Sources tell us that the relationship between the ruling class and the nomadic Turcoman groups during the foundation period of the Ottoman State was quite close. One of the important reasons for this closeness was that they came from the same social strata as the followers of Osman Bey. This unity of ideal and faith, which was established during the foundation period, led the Beylik to prosper and to become a state in a short span of time. However after the transition of Beylik to the State had completed, close relations in the early days gave way to more official and controlled relations.

While the centralization provided the State with stronger political structure, it also created new problems socially. Some segments of society who had difficulty to adjust to the centralized state system showed their discomfort whenever possible. These reactions against centralization were of religious origin due to the conditions and structure of the Medieval world. Both of the sides used religious arguments and a new conjuncture emerged from this conflict. On the other hand the foundation of the Safavid State and its politics of targeting groups in Anatolia who had problems with the Ottoman State made matters more complicated and strained. The most important outcome of this process was that this opposition against the administration became entrenched and formed a new identity.

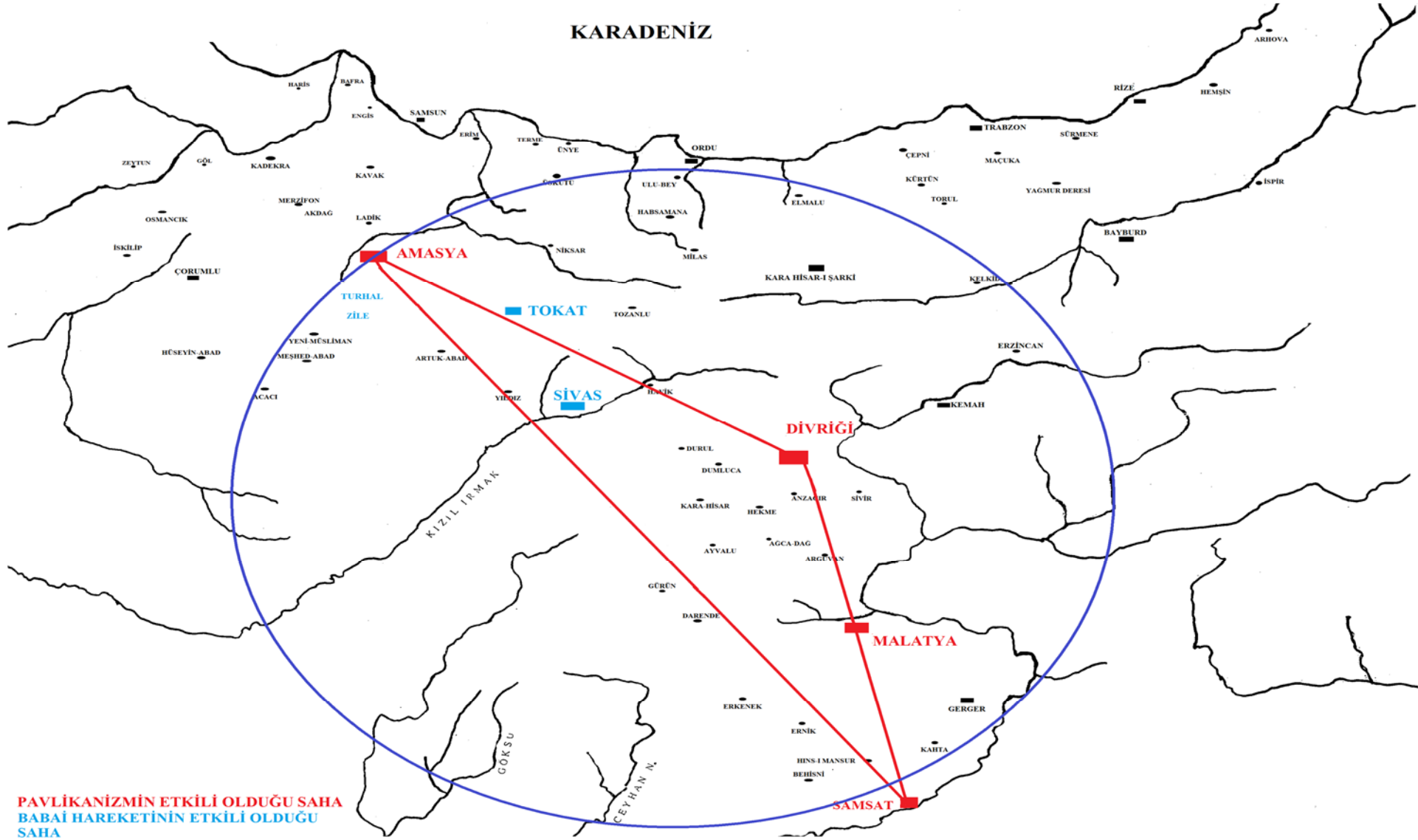
The alienation of periphery from the centralized Ottoman State for a variety of reasons, reactions against the decisions of the Centre which were made on behalf of handling the periphery and the foundation of the Safavid State caused the emergence of new movements and new identities among the Ottoman society in the sixteenth century. The formation and evolution of Alevi-Bektashi groups took shape under the influence of political and social developments during the fifteenth and sixteenth centuries. Understanding the reactions and politics of the central administration against these groups is possible only by comparative analysis.

EKLER

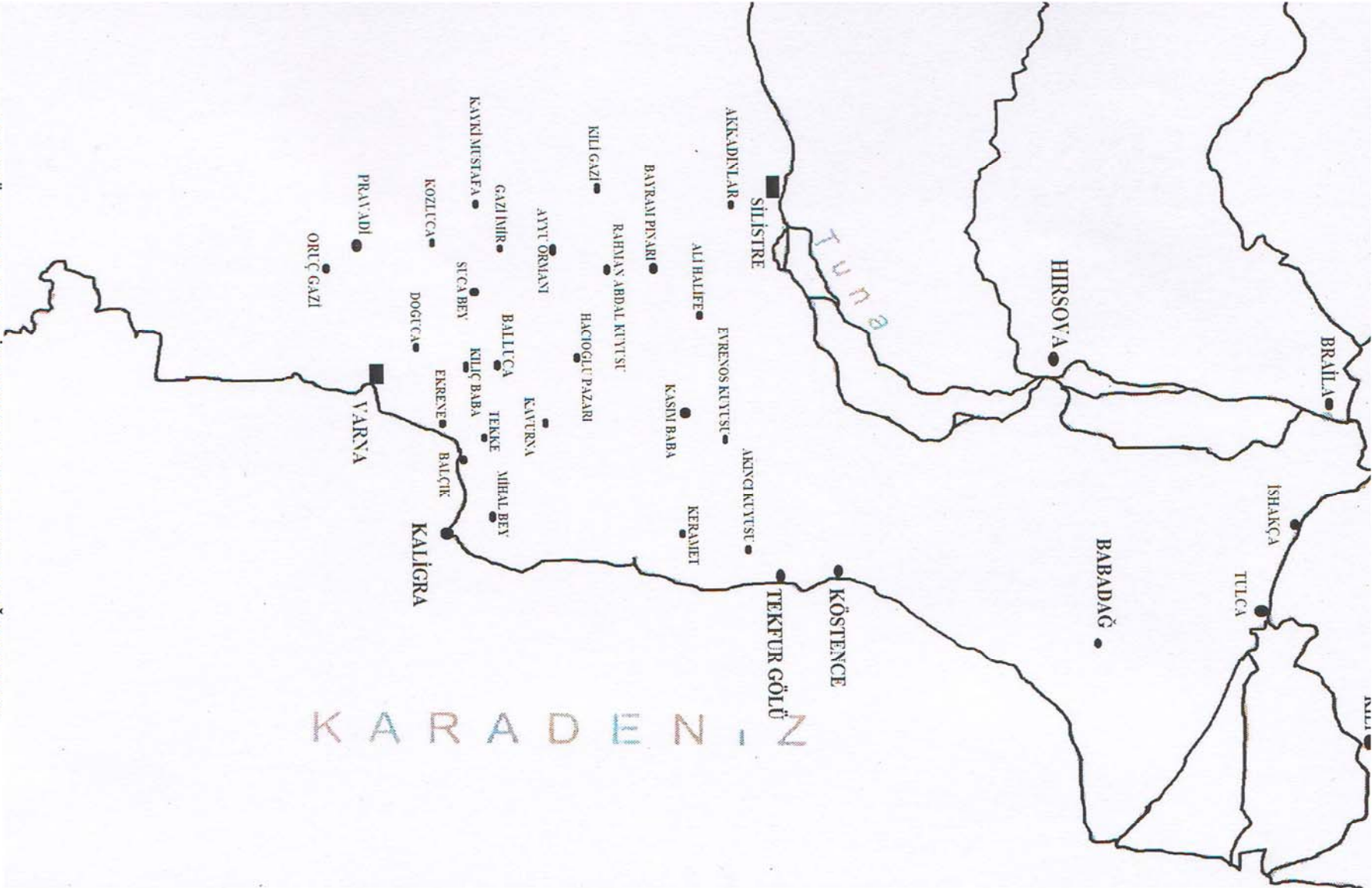
I- HARİTALAR

PAVLİKANİZMİN ETKİLİ OLDUĞU SAHA
BABAİ HAREKETİNİN ETKİLİ OLDUĞU SAHA

XVI. YÜZYILDA HALK İSLAMININ YAYGIN OLDUĞU YERLER

II- BELGELER

Anadolu'daki Merkezlere Gönderiler Hükümler

1. Hüküm No 451: 185/b

Yazıldı. Burhan 'Ali Sultan'a virildi. Maksud 'Ali Beg'e bir hüküm ki; Hâliyen dergâh-ı mu'allâma mektub gönderüb Kızılbaş-ı evbâşe müte'allık ba'zı haberler i'lâm idüb ve Şirvân ahâlisine evvelkinden dahi ziyâde ihânetler idüb zulm ve cevrle mâlların aldıkların bildürüb ehl-i sünnet ve cemâ'ata olan mehâyif ve mezâlîmi tafsil eylemişsin. Bu bâbda her ne ki denilmiş ise mufassalan pâye-i serir-i 'alem masirime 'arzolunub 'ilm-i şerif-i 'âlem-ârâm muhit oldu ve südde-i sa'âdet meâbımda olan cenâb-ı emâret-meâb, eyâlet-nisâb Burhân 'Ali Sultan, dâmet me'âliyühü, dahi senün 'atebe-i 'âlem penâhım cânibine her vechle sadâkat ve ihlâs üzere olub ol cânibde olan 'aceze ve mesâkine envâ'-ı mu'âvenet ve muzâharet eylemekden hâli değıl idüğün i'lâm eyledi. Ol bâbda her ne ki denilmiş ise pâye-i serir-i 'âlem-masirime 'arzolunub ma'lum-ı şerifim oldu. İmdi tâife-i Kızılbaş-ı evbâş ki hetk-i perde-i İslâm ve hedm-i bünyân-i din-i hazret-i Seyyidi'l enâm idüb ol taife-i dâllenin her vechle vücud-i mazarret-âhudlerini sâhife-i ruzigârdan hâkk ve ref'itmek zimmet-i 'aliyye-i şâhâneme vâcib ve lâzım olmağın ol hususun tedârikinde olunmuşdur. İnşâallahu'l-e'azz vaktı ile görülür. Eyle olsa gerekdir ki sen dahi sâir beglerle ve ol cânibde olan ehl-i İslâm ile dâimâ hüsn-i ittifak ve ittihâd üzere olub din-i mübin hususlarında evvelden idegeldüğün üzere min ba'd dahi ol tâife-i hâifenin def'-i fitne ve fesâdlarında ve ra'âyâ ve berâyânın emn ve emaân ve refâhiyet ve itminânları hususunda kemâl-i makdurun sarfidüb envâ'-ı mesâ'i-i cemilenüz zuhura getüresin ki inşâallahu'l-e'azz eyyâm-ı sa'âdet-i hümâyunumda ol diyârın 'âmme-i ehl-i İslâmı tâife-i makhurenin zulm ve te'addisinden emn ve refâhiyet üzere olalar, şöyle bilesin... (Topkapı Sarayı Arşivi H.951-952 Tarihli ve E-12321 Numaralı Mühimme Defteri, yay.haz. Halil Sahillioğlu, İstanbul, 2002, s. 327.)

2. Hüküm No 453: 186/b

Yazıldı. Burhan 'Ali Sultan'a virildi. Mefâhirü'l-emâcid ve'l-a'yân Şirvan vilâyetinin 'ulemâsı ve sâdâtı ve sulehâsı ve sâir ahâlisi tevkıy'-i refi'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki Hâliyen iftihârü'l-ümerâi'l-i'zâm Maksud 'Ali Beg, dâme 'uluvvühü, dergâh-ı mu'allâma mektûb gönderüb tâife-i Kızılbaş-ı evbâş ehl-i sünnet ve cemâ'ata eylediği ihânet ve zulm ve te'addileri 'arzdüb ve sizin dahi ehl-i İslâm canibine olan mahabbet ve meveddetinizi ve Kızılbaş-ı evbâşa olan buğz ve 'adâvetinizi

bildirüb ve bundan gayri dahi def'âtla mektûb gönderüb sizin her vechle südde-i sa'âdetime olan cenâb-ı emâret-meâb, eyâlet-nisâb Burhan 'Ali, dâmet me'âliyühü, dahi sizin her husûsda 'atabe-i 'âlem penâhıma hulûs-i niyyet ile ittibâ' ve inkıyâd eyledüğünüz i'lâm eylemişdir. İmdi tâife-i Kızıldaş-ı evbâş ki hetk-i perde-i İslâm hedmi bünyân-i din-i hazret-i Seyyidi'l-enâm idüb ol tâife-i dâllenin bir vechle vücud-i mazzarret-âlûdlerini safha-i rûzigârdan hakk ve ref' eylemek zimmet-i 'aliyye-i şâhâneme vâcib ve lâzım olmuştur. Ol husûsun tedârîki olunmuştur. İnşâallahu'l-e'azz vakti ile görülür. Müşârun ileyh Maksud 'Ali Beg'e dahi hükmi hümayûnum gönderilüb ol cânibde olan beglere ve sizinle hüsn-i ittifâk üzere olmak fermân olunmuştur. Gerekdir ki Siz dahi müşârun ileyhle dâimâ yekdil ve yekcihet olub müşârun ileyh (Maksud 'Ali) Beg'e gereği gibi mu'âvenet ve muzâharet idüb ihyâ-i merâsîm-i dîn-i Seyyidi'l mürselîn ve infâz-i şerâyi'i hâtemi'n-nebiyyin etmekte ve ol tâife-i dâllenin fitne ve fesâdının dahi kam'inde envâ'-ı ihtimâmât-i cezileniz zuhûra getüresiz. 29 Mart 1545 (Topkapı Sarayı Arşivi H.951-952 Tarihli ve E-12321 Numaralı Mühimme Defteri, yay. haz. Halil Sahillioğlu, İstanbul, 2002, s.328-329)

3. Hüküm No 561: v. 130/b

Yazıldı Paşa hazretlerine gönderildi. Şehzâde Sultân Mustafa hazretlerinin Lâlâsı Yahya Beye hüküm ki; Hâliyâ mûmâ ileyh oğlum dülullâh-ı te'âlâ ömrühûnun atabe-âlem penâhıma mektûb gelüb memleket ahvâline müte'allık ba'zı ahvâli i'lâm eylemiş her neki demiş ise ale't tafsîl pâye-i serîr-i âlâma arz olunub ilm-i şerîfi âlem arâma muhîd olmuştur bi Hamdülillahi'l mülkü'l muteâl küffâr- hezimetü'l a'mâl her tarafta ale'l-ittisâl inhizâm ve inkisâr üzere olub kibârı tu'me-i şimşîr-i nusret te'sîr âyat ve sagîri buht ve esîr olmakdan hâli olmayup serhatlerde olan beylerbeyleri ve beyler kullarım küllî gazâlarda ve fetihlerde bulunub küffâr-ı fecerenin inhizâm haberleri gelmişdir zât-ı sa'aâdet hümayûnumuz ile küffâr-ı haksâr üzere a'zîmet iktizâ ider maslahât yokdur sefer-i hümayûn lâzım gelürse dâhî tevcî-i fethi makrûmuz diyâr-ı şarkadır ana binâ'en bundan akdem öte yakada olan umûmen beylerbeyleri kullarıma nice def'ât müekked emr-i şerîfim gönderülüb cümle sefer levâzımı ile her birine hâzır ve müheyyâ olmak emrim olmuş idi şimdi devlet-i şerîfemle Macar câniblerine sefer niyyet olduğu takdirce dahi öte yakanın ahvâli tedarik olunub hâli konulmaz Erzurum ve Van ve Diyârbekir beylerbeylerine ve umumen Kürdistan beylerine ahkâm-ı şerîfe

irsâl olunub tevcîh-i müveccîhem ol câniblere idüğü tenbih ve te'kîd olunub orduyu hümâyûnum için zahire ve koyun ve her biri that-ı hükümetinde ne mikdar mümkünse kazmaları ve baltaları ile yazub hazır itmek ferman olunmuşdur buyurdum ki sen dâhî tevcî-i hümâyûnum ol caniblere bilüb ana göre tedarik eyleyüb ol vilayetde mülâhide varsa ilhâdları ve Kızılbaşlığı şer'i ile sabit olduktan sonar hakkından gelünüb eşirrä ve eşkiyaya mecal virmeyüb memletin hıfz ve siyaneti hususunda mecdi ve merdane olasuz. (Abid Yaşaroğlu, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Koşuşlar 888 Numaralı Mühimme Defteri 959-960 (1a-260a Tahlil ve Transkript)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1995, s. 258-259.)

4. Hüküm No 671: v. 156/a

Yazıldı. Develi kâdîsına hüküm ki; Tüccar taifesinden ba'zı kimesneler Üsküb câniblerinden ve gayrinden ahmâl ve emsalleri içinde hafıyyen gümüş eşyayı geçürüb bunların mahrûse-i mezburda Hacı Baba âdemisi Ahmed ve Acem hizmetkârı ve Baba Hasan hizmetkârı ve sarraf Mûsa nâm yahudi ve anın karındaşı dimekle ma'ruf kimesnelerin evlerinde çözüp anların ellerinden Kızılbaş-ı bed ma'âş câniblerine kumaş irsâl olundıgun istima' olundı buyurdum ki Vusul buldukda bu husûs zan olunan yirlerde onat vecihle dikkat ve ihtimamla tetetbu' ve tefahhus idüb şöyle ki kazıye arz olunduğu gibi olub ol makûle hafıyyen gümüş esbâbı alub gidenlerden her kimde ne mikdar kumâş esbâbı bulunursa aslâ mecâl vermeyib girûft idüb kendülerin ve mübâşirlerin habs idüb arz eylesesüz sonra emrim ne vecihle sâdır olursa mücebiyle amel eylesesüz amma bu bahâne ile ahz ve celb olunub hilâf-ı şer'i kimesneye te'addî ve havf olunmakdan ihzâr idesün bundan sâbık sana bu husus için def'âtla hükm-i serîf gönderilüb tenbih ve te'kîd olunmuşdu şimdilerin bu asl ne mikdar gümüş bulunub girûft olunmuşdur ve kimlerde bulunmuşdur arz eylesesüz bu husus mahall-i ihtimâmdandır gaflet üzre olmayub mezburların yüklerin onat vecihle arayub gümüşleri zuhura getüresüz. (Abid Yaşaroğlu, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Koşuşlar 888 Numaralı Mühimme Defteri H. 959-960, (1a-260a Tahlil ve Transkript)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1995, s. 308.)

5. BOA.MD.3 /H.N:477/ s. 173

Yazıldı. Bekir Çavuş'a virildi. Erzurum beğlerbeğisine hüküm ki, hâliyâ Kızılbaş ve Gürcü taraflarının ahvâli ma'lûm olmak lâzım olmağın buyurdum ki, vüsul buldukda bu bâbda dâimâ mukayyed olub Kızılbaş cânibinin evzâ' u etvârı ve fikr ü firâsetleri ve Gürcü taraflarının evzâ' u etvârı ve hareket ve sükûnları ahvâli her ne yüzden ise her cânibinin vâkıf olduğun ahbârın mufassal yazub mezbur ile sütte-i sa'âdetime bildürüb min ba'd dahî her cânibe yarar mu'temedün 'aleyh adamlar gönderüb eğer Kızılbaş tarafının ve ol firar iden 'usâtun ve Gürcü ve Gürcü câniblerinin ahvâl ve etvârların ve fikr ü firâsetlerin ve bi'l-cümle evzâ' ve sâ'ir cumhûr-ı umûrın tettebbu' ve teccüs idüb ma'lûm idinüb dahî 'ale't-tevâlî sütte-i sa'âdetime i'lâmdan hâlî olmayasın. fi 29 Muharrem sene 967

6. BOA.MD. 3 H.N: 984/ s. 439

Şehrizol Beyi Bekir'e: Söhrab [Söhrâb?] Bey'in büyük oğlu Sultan Ali Bey'in eşya ve sairesinin ahde riayet için Şehrizol'a kabul edilmemesi hakkında. Yazıldı.Şehrizol Sancağı Begi Bekir Beg'e hüküm ki:Hâliyâ Dergâh-ı mu'allâ'ma mektûb gönderüb Söhrâb [Söhrâb ?] Beg'ün büyük oğlu Sultân Ali Beg bundan akdem Sünnî-mezheb olduğundan Kızılbaş'un middesinden berî olup bu cânibe gelmek murâdumdur didüğü arz olunmuş idi. Hâliyâ öte cânibden alâkasın kat' idüp cümle mâl ve davarların Şehrizol vilâyetine gönderüb hemen kendü anda salt kalup elinde dört pâre kal'alar olup emr-i şerîfe muntazır olduğun âdemlerinden Şâh-kulı Aga ile mektûb gönderdi diyü bildürmüşsin. İmdi, ol bâbda ahde mugâyir bir vaz' olmak câ'iz değıldür. Buyurdum ki: Vusûl buldukda, min-ba'd ahde mugâyir kimesneye iş itdürmeyesin. Şöyle ki, vilâyet-i Şehrizol'a mezkûrun espâbdan ve gayrıdan nesnesi dahı gelmiş ise komayasın ki beri cânibden ahdi emân-ı sulh u salâha mugâyir vaz' sudûr itmeye.

7. BOA.MD.3/ H.N: 1422/ s. 477

Yazıldı. Beğlerbeğiye hizmet iden Abdüsselâm'a virildi. Erzurum beğlerbeğisine hüküm ki, hâliyâ mektub gönderüb Amasya ve Tokat ve Çorum levendlerinden yigirmi nefer kimesne Kızılbaş vilâyetine kaçub giderler iken serhadde tutulub Ka'la-i Erzurum'da habs olundukların ve iki neferi fevt olduğun bildirdüğün ecilden mezburların dahî haklarından gelinmek emr idüb buyurdum ki, emrim üzere

haklarından gelinüb emrim yerine varduğın yazub südde-i sa'âdetime 'arz eylesin. fi 19 Zilk1a'de sene 967.

8. BOA.MD.5/ H.N: 103/ s. 44

Yazıldı. 'Arz getüren Ahmed Gazi'ye(?) virildi. Bozok beğine hüküm ki, Bozok kadısı mektub gönderüb Bozok beği ile Akdağ kadısına emr-i şerîf vârid olub mefhûm-ı şerîfnde siz ki, kadılsız mektub gönderüb kaza-i Bozok mehâyifi teftiş olundukda kaza-i mezbûreden dârende Cuma nâm çeribaşından ba'zı kimesneler hukuk-ı şer'îye taleb itdikde ibrâ ve iskat idüb mezbur Cuma'ya töhmetler ve zina ve sirkat ve hırsuz yatağı ve Kızılbaşlık isnâd olunub ve hısımları dahî evsâf-ı mezbûreden berîdir deyu haber virdiğin bildirmeğın habsine bâ'is ne olmuşdur 'arz idesiz deyu fermân olmağın a'yân-ı vilâyetden tefahhus olundukda mehâyif müfettişlerine üzerine hukûk-ı nâs sâbit olan sipahileri habs idüb 'arz idesiz deyu emr olunmağın habs idüb vech-i meşruh üzere zikr olunan töhmetlerden berîdir deyu cemâ'at-ı kesîre cevab virdüklerin 'arz idüb ve sâbikan Amasya kadısı Mevlânâ Muzaffer ve sâbikan Sonusa kadısı Mevlânâ Mehmed mezbur Cuma'nın tımarı âhere virilmişdir ve ba'zı kimesnelerden ednâ behâya kavli alub ve ba'zının bir mikdar akçesin virüb ve ba'zısın akçesin virmeyüb zulm itdirmiş deyu sâbit olub hukûk-ı nâs alınub habs olunmuşdur deyu haber virmeyün buyurdum ki, kazıyyesi müşârunileyh kadılar 'arz itdükleri gibi olub fesaddan hâlî olmamak ihtimâli bâkî ise habsden itlak olunmaya ve illâ yarar kefillere virüb itlak eylesiz. fi 19 Muharrem sene 973.

9. BOA.MD.5/H.N: 153/ s. 65

Yazıldı. Şehrizol çavuşlarından 'İvaz nâm çavuşa virildi. Şehrizol beğlerbeğine hüküm ki, Basra'yı muhasara iden a'râb-ı şekâvet-nihâların def'-i mazarrat ve fesadları için beğlerbeğiliğine Diyarbekir'den emr olunan ümerâ ve asâkir-i nusret-me'âsirimle(?) ol cânibe müteveccih oldukda mukaddem ol tarafa irad-ı ahbâr için irsâl olunan ulaklarınuz gelüb düşman-ı bed-fi'âl firar idüb Basra cânibinde havf ve hatar kalmayub diyâr-ı Bağdad dahî kaht üzere olmağla 'asker halkına icâzet virildüğün i'lâm eylemişsin mektubunda her neki tafsîl ve beyân olunmuş ise ma'lûm oldu eyle olsa vakur-ı ferâset ve ihtimâmından olan bunun emsâli ikdâm ve tedârik-i ihtimâm idiğın zuhûra gelmiş buyurdum ki, hükmi şerîfim varıcak kemâkân ol cânibden gaflet üzere olmayub beğlerbeğiliğine müte'allik 'asker halkı yerlü yerinde müretteb ve mükemmel

düşmana yarağıyla vakitlerinde hâzır bulunmalarına tenbih ve te'kid dahî dâ'imâ a'dâ tarafına kemâl-i teyakkuz ve intibâh üzere nâzır olub ol cânibden ve Yukaru Cânibden vâkîf ve muttali' olduğun ahbâr ve âsârı i'lâm itmekden hâlî olmayasın ve Yukaru Cânibe tâbi' olan aznavurların(?) ahvâli için Erzurum beğlerbeğisine hükm-i hümâyûnum gönderilüb ol aznavurlar(?) sulhden sonra gelüb Başaçuk Melik'e ilticâ itmişler ise girü yerlerine gönderilmek emrim olmuşdur eğer sulhden evvel gelmişler ise ana göre Bâb-ı sa'âdetime 'arz olunmak tenbih olunmuşdur inşâallah bilâ-'özü(?) ol cânibden sıhhati üzere 'arz olundukda emr-i hümâyûnum gönderildiği üzere cevabların viresiz. fî selh-i Muharrem sene 973.

10. BOA.MD.5 /H.N: 205/ s. 88

Yazıldı. Mezkûr çavuş âdemi Süleyman'a virildi. Rûm beğlerbeğine ve Sivas ve Tokat kadılarına hüküm ki, hâliyâ Divriği Alaybeğisi Ali'nin sipahi taifesine ve gayra zulm ve te'addisi olduğundan ma'adâ kendü cânibinden Hüsam nâm kimesneyi nâib nasb idüb kendünün ve dizdarın ve sâir müte'allikâtının kazâyâsın ana gördürüb ve akrabâsından Kâtib Hasan Babası dimekle ma'ruf kimesne Şark Seferi'ne varıldıkda Şah'a kılıç çekilmez deyu dirliğinden ferâgat idüb ve akrabâsından dahî Yukaru Cânib'de dirliğe mutasarrıf yarar adamı olub mektubu eksük olmaduğu ve mezbur ma'rifeti olmadan at virmeğe havflarından kâdir olamadıkları ve Şark Cânibi'nden gelüb giden adamlar yanından eksük olmayub Yukaru Cânib'le mu'âmelesi olduğu ve Divriği'de müşârunileyh müte'allikâtından Ak Mehmed dimekle ma'ruf kimesne Şah İsmail'in bir Sarı Paşmağın doğurmayan hatunlara şifâdur deyu istişfâ eylediği 'arz olunmağın 'umûmen teftiş olunmasını emr idüb buyurdum ki, Dergâh-ı Mu'allam çavuşlarından İskender varıcak seninle Tokat kadısı te'hir itmeyüb Sivas'a varub Sivas kadısıyla ma'an çavuş ma'rifetiyle mezkurun teftişine mübâşeret idüb da'vâyı hakk idenler ile beraber idüb bir def'a şer'le fasl olunmayub on beş yıl terk olunmayan da'vâların ber müceb-i şer'-i kavîm teftiş eyleyüb göresin fî'l-vâki' mezburun sipahi taifesine ve gayra zulm ve te'addisi var ise üzerine şer'le sübût ve zuhûr bulan hukûku ashâbına bî-kusûr alıvirdükden sonra Yukaru Cânib'e mu'âmelesine müte'allik akrabâsı Hasan ile kendüye isnâd olunan hususu kimesneye ifşâ itmeyüb yarar ve mu'temedü'n-'aleyh kimesnelerden ahvâlini tetebbü' ve tecessüs eyleyüb dahî sahih mezburun ve akrabâsının Yukaru Cânib'e mu'âmeleleri olub at ve katır ve sâir nesnelere hedâyâ

gönderüb ol tarafdā gelen adamlar ile ihtilâtı muhakkak olmağla yaramazlığın haber virirler ise ‘alâmet için paşmağı zuhûra getürüb hakikat-i hallerin ma’lum idinüb dahî mezbur Ali’nin üzerine sübût bulan hukûku ve sâir mezâlim ve muhâyakâtı ve kendünün akrabâsının yukaru cânib ile vâki’ olan mu’âmelelerini mufassal ve meşruh yazub südde-i sa’âdetime ‘arz eylesesiz. fi 8 Safer sene 973

11. BOA.MD.5 /H.N: 1142/ s. 429

Yazıldı. Ca’fer Kethüdâ’ya virildi. Van beğlerbeğisine hüküm ki, Van’da dirlik tasarruf idenlerden ba’zı kimesneler Kızılbaş olub Yukaru Cânible ittihad üzere oldukları i’lâm olunmağın esâmîleri defter olunub sana irsâl olundu buyurdum ki, vüsul buldukda bu bâbda mukayyed olub mezburların ahvâllerin hafiyeten tetebbu’ ve tehassüs idüb göresin fi’l-vâki’ mezkûrlar Sünnîler olmayub mezheblerinde ihtilâl olub Yukaru Cânib ile ittihadları var mıdır nicedir tamam vâkıf ve muttali’ olub anun gibi ol cânible ittihad üzere olanlar eğer anlardan ve eğer gayriden birer tarikle bahâne idüb ihrâc eylesesin ammâ hüsn-i tedârik idüb bir vaz’ itmek gereksin ki, kimesne vâkıf ve muttali’ olmaya. fi 17 Şa’banü’l-Mu’azzam sene 973.

12. BOA.MD.5 /H.N: 1401/ s. 513

Bu dahî. Yazıldı. Trabzon beği Süleyman Beğ’e hüküm ki, mektub gönderüb sancağında olan Kürtün Kazası’nın re’yâsı Çepni olub Kızılbaş ehibbâsı olmağla bu def’a sulhdan sonra otuz nefer kimesne kat’-ı ‘alâka idüb öte cânibe gidüb varmadadır(?) gayri(?) dahî ba’zı kimesneler Yukaru Cânibe muttasıl nuzur cem’ idüb varub gelüb haklarından gelinmezse cümlesi göçüb gitmeleri mukarrerdir deyu bildirmişsin imdi melâhidîn(?) tâifesinin(?) haklarından gelinmek ehemmi mühimmât dandır buyurdum ki, hükmi şerîfim varıcak bu bâbda tamam basîret üzere olub bu hususu kimesneye ifşâ itmeyüb ve Kızılbaş teftiş olunur imiş deyu şâyi’ olmakdan ihtiyat idüb anın gibi Yukaru Cânib ile ‘alâka ider kimesneleri birer bahâne ile hafiyeten ele getürüb dahî ahvâllerin şer’le teftiş idüb rafz ve ilhadları sâbit ve zâhir olanları habs idüb yarar adamlarla südde-i sa’âdete gönderesin yazub bildiresin ammâ bu bahâne ile kendü hâllerinde olan Sünnîlere mücerred celb ve ahz ile(?) dahl ta’arruz(?) olmakdan sakinasız.

13. BOA.MD.6 /H.N: 445/ s. 257-258

Yazıldı. Alî Çelebi Kethudâ'ya virildi. Fî gurre-i Cumâde'l-ûlâ, sene 972.

Diyârbekir beğlerbeğisine hüküm ki: Hâliyâ Dergâh-ı Mu'allâm'a mektûb gönderüp; "havâss-ı hümâyûn olan Ulus tâyifesinün cümle kethudâları ve a'yânı sana gelüp; "Kadîmî yaylağımız ve yurdumuz olan yirleri hâlî vü harâbedür." diyü sancakbeğleri ba'zı re'âyâ tâyifesine tîmâra arz virmekle beğlerbeği berâtıyla tîmâr alup gelüp şeneldüp yaylamağa mâni' olup ve bundan gayri sancakbeğleri; "Sancağımız toprağındandır. Toprağımızda yaylarsız." diyü yaylak hakkı taleb idüp andan mâ-adâ kadîmî yaylağımızı yüz elli ve iki yüz koyuna âhara satup ol bâ'ısdan niçe cemâ'at nâçâr Kızılbaş'a çıkup gidüp ve Kızılbaş dahı tekrâr resm-i yaylak alur ve yaylaka gidüp gelince her sancakbeği her süriden birer koyunumuz ve her obadan birer keçe ve her hânedan birer töki yağ alup ziyâde zulmiderler. Şöyle ki; kadîmî yaylağımız inâyet olunmaya ve sancakbeğlerinün zulümleri def' olunmaya, cümlemüz perâkende olmak mukarrerdür." diyü arz olunmasın talebü tazarru' idüp fî'l-vâkı' mukaddemâ sen emr-i şerîfümle Malazgird beğininün teftîşine varduğunda Ulus'un kadîmî yaylağı olan Malazgird nevâhîsin ve Kırkâhûr ve Kisor ve Zerdehan ve Bilican nâm yirleri ba'zı ra'ıyyet tâyifesi harâbeden tîmâr alup hıdmete yarar kimesneler dahı olmayup Ulus tâyifesi ol ecilden iki-üç yıldan berü Kızılbaş vilâyetine varup bir resm dahı Kızılbaş aldūğı sahîh mukarrer olup ve Kızılbaş tarafına giden Ulus'ı döndürmek murâd eyledük. Yaylakları şenlik olmağla döndürilmek müyesser olmadı. Ve'l-hâsıl emr-i şerîfle bir mu'temed kul gelüp Ulus tâyifesinün ahvâllerini teftîş idüp görüp harâbeden tîmâr alanlar men' olunup kadîmî yaylakları alıvirilüp ve sancakbeğleri aldıkları resm ref' olunup cânib-i mîrîden bir def'a resm-i yaylak alındıktan sonra âhardan tekrâr alınmak ref' olunmaya, Kızılbaş'a gitmeleri mukarrerdür. Mâl-i mîrîye küllî gadrû zarardur. Tedârüki lâzimdür." diyü arzylemişsin. İmdi; bundan akdem Erzurum beğlerbeğisi tarafından bu husûs i'lâm olundukda Malazgird Kal'ası'nun ve Karayazı ve Hınıs'un ve etrâfında Ulus tâyifesinün kadîmî tavarları yöriyügeldüğü yaylak ve mer'âlarından hâric ez-defter tîmâr alanlar ref' olunmasıyçün mûmâ-ileyh beğlerbeğiye hükm-i şerîfüm irsâl olunup gereği gibi tenbîh ü te'kîd olunmuşdı. Buyurdum ki: Hükm-i şerîfüm varıcak, Ulus tâyifesi Berriyye cânibinde olan kışlaklarından gelüp yaylalarına çıkmalı olduklarında bi'z-zât mevâzı'-ı mezkûra varup Ulus tâyifesinün kadîmî tavarları

yöriyü geldiği mer'âları ve yaylakları ve suvadları ne mahaller ise tamâm ma'lûm idinüp kadîmü'l-eyyâmdan ma'mûlün-bih olan sınırların ta'yîn ü temyîz idüp sınırları dâhîlinde olan yaylağ u mer'â vü suvadlarından sonradan "hâric ez-defter" diyü ne mikdâr tîmâra virilmiş yirleri var ise şeneldüp ma'mûr idenleri ve şeneltmeğe mübâşeret idenleri bi'l-külliyeye ref' idüp kadîmî mer'â vü yaylakların kemâ-kân tâyife-i mezbûreye mahsûs kılup korudup sınırları dâhîlinde aslâ bir ferdi komayup men' u def' idesin. Ol asıl yirlerden şeneltmek tarîkı ile tîmâr alanların cümlesinün berâtların ellerinden alup der-kîse idüp mühürleyüp Südde-i Sa'âdetüm'e irsâl eylesin ve Berriyye cânibinden yaylaklarına varınca ve Berriyye cânibine inmelü olduklarında mürûr itdükleri yirlerde beğlerbeğiliğünde vâkı' olan sancakbeğlerine ve voyvodalarına ve zü'amâ vü erbâb-ı tîmâra ve ummâle ve mübâşirine; "Toprağımızdan geçdinüz; otlak hakkı." diyü ve sâyir bahâne ile koyunlarına ve tavarlarına dahlitdürmeyüp defterü kânûna muhâlif nesnelere aldurmayup kendü cânibünden yolları üzerlerinde olan sancakbeğlerine ve kâdîlara mektûb gönderüp gereği gibi yasağ itdürüp ne asıl sancakdan ve kâdîlıktan mürûr u ubûr idegelmişler ise ol sancakların ve kâdîlıkların isimlerin yazup bildüresin ki, tâyife-i mezbûreye aslâ dahlolunmamağıçün her birine mü'ekked ü müşedded ahkâm-ı şerîfe gönderilüp tenbîh oluna. Ba'de't-tenbîh eslemeyenlerin mansı[b]ları ve dirlikleri alınmağla konılmayup bir vechile haklarından geline ki, işidenlere mûcib-i ibret ü nasîhat vâkı' ola ki, tâyife-i mezbûreye kimesne hılâf-ı şer' u kânûn dahlitmeğe mecâlleri kalmayup eyyâm-ı adâlet-i hümâyûn ve hengâm-ı sa'âdet-makrûnumda tâyife-i mezbûre yaylaklarına ve kışlaklarına varup gelmelerinde müreffehü'l-hâl olalar. İnşâ'a'llâhü'l-E'azz vakti ve mevsimi gelüp ol câniblere varduğunda yaylakların ve mer'âların ne vechile ta'yîn ü temyîz ve tedârük itdüğün ale't-tafsîl yazup Südde-i Sa'âdetüm'e bildüresin ki, emr-i şerîfüm üzre yaylakları ahvâlleri görülüp ber-teraf olduğı ma'lûm-ı şerîfüm ola; şöyle bilesin.

14. BOA.MD.6 /H.N: 686/ s. 324-325

Yazıldı. Bağdad beğlerbeğisi kethüdâsı âdemine virildi fi 4 Şa'ban sene 972. Musul beğine ve kadısına hüküm ki, hâliyâ Diyarbekir beğlerbeğisi İskender dâme ikbâluhû Amid ve Nusaybin kadıları ile mektub gönderüb bundan akdem emîrû'l-ümerâi'l-kirâm Şehrîzol beğlerbeğisi Muzaffer dâme ikbâluhû mektub gönderüb Kasaba-i Musul'da Bâbü'l-'Irak Mahallesi'nde şirret ile meşhur olan Hüseyin ve Kâsım

dâimâ tezvîr idüb müslümanlara nâ-meşrû' bühtan idüb kasaba-i mezbûre ahâlisini birbirine düşürüb Sünnî mezheb olan Seyyid Mehmed'e isnâd-ı mâlem-yekûn idüb ve Musul Sancağı beği mezbûrân müfsidlerün hakkından gelmek istedikde firar idüb niçe müfsidler ile 'ahd idüb dergâh-ı mu'allâyâ varub gayr-i vâki' şikayetler idüb şikayetleri kizb olduğuna şübhe olmayub bu cânibden birbirinin tahrikiyle şikayete varmışlardır deyu bildirdiler imdi nefsi Musul'da Refâvız kısmından ba'zı melâhide yevmi 'aşûrada cem' olub sahâbe-i güzîne sebbeyledikleri istimâ' olundu men' olunmağıçün hükm-i şerîf gönderilmiş iken yine sene-i mâzıyede ba'zı melâhidenin cem'iyeti mütezâyid olub şer'-i şerîfe muhâlif evzâ'-i garîbeye irtikab olunmağın ol asıl mülhidler ele getirilmek için mukaddemâ hükm-i hümâyûnum gönderilmişidi yevmi 'aşûrada cem'iyet idüb sahâbe-i güzîn rıdvânu'llâhi te'âlâ aleyhim ecma'îne sebb idenler kimlerdür rafz ve ilhâd kangı tarafdadur ve müşârunileyhin 'arz itdüğü üzere şirret ve şekâvetleri var ise mezbûrân müfsidler ve şer'-i şerîfe muhâlif evzâ'ı olan mülhidlerden kaç nefer kimesne bulunur ise ki, şer'le rafz ve ilhâd sâbit ve zâhir ola, tescil itdikden sonra kendüleri kayd u bend idüb sûret-i sicilleriyle gönderesin deyu fermân olunmağın ber müceb-i emri şerîf nefsi Musul'a varılıb cânibeynden birbirine rafz ve ilhâd ve şirret ve şekâvet isnâd idenlerden Bâb-ı 'Irak Mahallesi halkından olan mezkûrân Hacı Kâsım ve Hüseyin ve gayrileri ve sâdât zümresinden Seyyid Mehmed ve Seyyid Ca'fer ve Seyyid Murtazâ ve sâirleri ihzâr olunub 'akd-i meclis olunub teftişe şürû' olundukda tarafeynden birbirine isnâd itdikleri ef'âl-i habîsiyyenin isbât ve izhârına bi-vechi'n mine'l-vücûh kâdir olamayub âcizler olub birbirine itdikleri isnâdın izhârında 'adem-i kudretleri ma'lûm olucak cânibeyne aslâ ta'alluku ve husûs-ı kazıyyede dahli olmayub 'ulemâ ve sulehâ zümresinden ve a'yân-ı vilâyetden bî-garaz ve mu'temedü'n-'aleyh müslümanlardan tarafeynin keyfiyet-i husûmetleri ve halleri sırran ve 'alâniyyeten teftiş olunub Bâb-ı 'Irak tarafında sâkin olan cemâ'atin sâdât ve kurbünde sâkin olanlar ile mâbeynlerinde kadîmden 'adâvet olıgelmiş olub birbiriyle kemâl-i 'adâvet ve buğz üzere olmağla Bâb-ı 'Irak halkı sâdât tarafına Rafz isnâd idüb sâdât dahî anlara Yezidlik isnâd idegelmişlerdir ammâ iki cânibün dahî itdüğü isnâd ve yevmi 'aşûrada sâbıkân itdikleri cem'iyet emri şerîf ile men' olunan beru vâki' olmayub sâdât zümresi eben an-cedd sahihu'n-neseb ve Sünniyyü'l-mezhebdür ve Bâb-ı 'Irak mahallâtında sâkin olanlar dahî Sünnîlerdür ve ehl-i salât müslümanlardır bu zamana değin

mâbeynlerinde olan şikâk mahzâ ‘adâvet-i dünyeviyye sebebindendür deyu muvâcehelerinde haber virdüklerinden gayri bi’l-fi’l-Îmâdiye hâkimi olan Sultân Hüseyin ve Erbil beği Bekir dâme ‘izzuhumâ dahî ferîkayn hakkında müslümanların vech-i meşruh üzere olan şehâdetlerine muvâfık haber virüb ve ferîkaynın birbirine itdükleri isnâd gayr-i vâki’ olmakdur ve’l-hâsıl iki cânib birbirine itdükleri da’vânın izhârına kudretleri olmayub hilâf-ı vâki’ olmağla cümlesi ferâgat idüb min ba’d ahad-i cânibeynden rafz ve ilhâda müte’allik bir kelâm sudûr iderse vâli-i vilâyet hakkımızdan gele deyu cem-i gafîr ve cem’-i kesîr huzûrunda bâ-ser-hem mukırr ve mu’terif olub dünyevî olan ‘adâvetlerine i’tibâr olunmamağın kudûret-i mezbûre mâbeynlerinden mürtefi’ olduğun ‘arz eylemişsin buyurdum ki, hükm-i şerîfim varıcak zikrolunan iki tâifeye kemâ-yenbağî tenbîh ve te’kîd eylesesin ki, itdükleri musâlahaları üzere sâbit-kadem olub mâbeynlerinden kudûret ve ‘adâvet ve buğz ve hasedi ref’ idüb kendü hallerinde olalar şöyle ki, min ba’d şikâk ve ‘adâvet izhâr idüb veyâ şer’-i şerîfe muhâlif vaz’ları ola envâ’-i ‘ukûbet ile mu’âkab olunub gereği gibi haklarından gelinür bilmiş olalar şöyle bilesiz.

15. BOA.MD.6 /H.N: 897/ s. 422/

Yazıldı. Kazâ-i mezbûreden Yakub nâm kimesneye virildi fi 23 Şa’ban sene 972. Kastamonu beğine Kastamonu ve Taşköprü kadılarına hüküm ki, hâliyâ sen ki, Taşköprü kadısının mektub gönderüb taht-ı kazana tâbi’ Hacıyülük nâm karyeden rafz ve sebb’i şer’le sâbit İsmail için ‘ulemâ ve sulehâ ve sâir müslimîn mezkur rafz ve Sebb’le meşhur olduğundan gayri Ehl-i Sünnet ve Cemâ’atden nice hâlîü’z-zihin müslümanların dalâletine sebep olub tarîk-i rafz ve ilhâda tahrik ider men’ olunmaz ise ‘âmme-i müslimîni idlâl idüb mezheb-i ehl-i sünnet ve cemâ’atden ihrâcı mukarrerdir deyu i’lâm eyledüğün ecilden buyurdum ki, hükm-i şerîfim varıcak göresin kazıyye ‘arz olunduğu gibi ise ki, Rafz ve ilhâdı şer’le sâbit ola sübut ve zuhur bulan mevâddının sûret-i sicilleriyle mezbûru mukayyed ve mahbus dergâh-ı mu’allâma gönderesiz tezvir ve telbisden ve şühûd-ı zordan ve hilâf-ı şer’ zulm ve hayf olmakdan ziyade hazer eylesesiz.

16. BOA.MD.6 / H.N: 1108/ s. 506

Yazıldı. ‘Arz getüren Habil’e virildi fi 7 Şa’ban sene 973. Bozok beğine ve Bozok ve Akdağ kadılarına hüküm ki, siz ki, kadıarsız mektub gönderüb Kaza-ı Bozok mehâyifi teftiş olundukda kaza-i mezburdan Cum’a nâm çeribaşısından ba’zı kimesneler hukuk-ı şer’iye taleb idüb ber müceb-i şer’-i şerîf lâzım olan hukuku ashâbına edâ idüb ibrâ ve iskât olunub mezbur Cum’a’nın kendüye töhmet-i zinâ ve sirkat ve hırsuz yataklığı ve Kızılbaşlık isnâd olunmayub hasımları dahî bu makûle evsâf ve ef’âlden zimmeti(?) berîdir deyu ihbâr itdiklerin i’lâm itdüğün ecilden buyurdum ki, hükm-i şerîfim varıcak göresiz kazıyye ‘arz olunduğu gibi ise şer’le üzerine sâbit ve zâhir olan hukuku ashâbına alıvirdükden sonra mezkurun habsine bâ’is ne olmuşdur nicedir vukû’u ve sıhhati üzere yazub ‘arz eyleyesiz.

17. BOA.MD.6 / H.N. 1261/ s. 575

Yazıldı. Bu hüküm tashih olunub sene 973 Muharremi’nin yiğirmiyedinci gününde tekrar geçmiştir. Rûm beğlerbeğisine hüküm ki, mektub ve sûret-i sicil gönderüb Bâli bin Saruca ve Mehmed bin Turak ve Mirza bin Mustafa ve Halil bin Hamza ve Devletyar bin Mehmed nâm beş nefer kimesneler re’âya tâifesinden nezir tarîkiyle altun ve esbâb alub Yukaru Cânibe giderken ele girüb ol vecihle mahalli olandan esbâb ve altun alub gitdiklerin ikrar itdüklerin bildirmişsin imdi mezkur beş nefer kimesneler siyaset olunub evlâd ve ensâbı Budun’a sürülmesin emr idüb buyurdum ki, hükm-i şerîfim varıcak emrim mücebince te’hir itmeyüb mezkûrânı siyaset idüb emrim yerine varduğun yazub bildiresin ve mezkurların evlâd ve ensâbının ol yerden ‘alâkasın kat’ idüb yarar adamlara koşub Budun beğlerbeğisine gönderüb teslim itdiresin ve ne mikdar kimesne sürülüb irsâl olunduğun ve Budun’a varub teslim olunduğun yazub ‘arz eyleyesin ammâ bu bâbda hakk-ı sarîha tâbi’ olub bu bahâne ile kendü halinde olanlara dahl olmakdan ve kimesneye himâyet olunub malları alınmağla halâs olmakdan hazer idüb emr-i şerîfimin edâsında ikdâm ve ihtimam üzere olasin.

18. BOA.MD.6 / H.N: 1312/ s. 596

Yazıldı. Yakub nâm ‘araba(?) virildi fi 5 Zilhicce sene 972. Kastamonu beğine ve Taşköprü kadısına hüküm ki, mektub gönderüb sâbıkan şer’le Rafz ve İlhâdı sâbit ve sicil olan küfr-gû İsmail nâm kimesne emr-i şerîfimle tutulub teftiş olundukda müfettiş ta’yin olunan Kastamonu kadısı hâzır olmamağın mezbur İsmail Kastamonu

Kal'ası'nda habs olunub kadı-ı mezkûra tevakkuf olunmağla yigirmibeş gün kal'ada mahbus olub marîz olmağın yigirmi nefer mikdarı kefillere virilmiş iken kadı-ı mezbûrun gelmesi karîb olub teftiş zamanı geldikde kefilleri ile gaybet itdüğü 'arz olunub ve kefillerinden üç neferi mahrûse-i İstanbul'da tutulub habs olunmağın buyurdum ki, hükm-i şerîfim varıcak mezkur İsmail'i kefillerine ve (kardaşına)...bi'l-cümle şer'le buldurması lâzım olanlara buldurub her kande ise ele götürüb kayd u bend ile südde-i sa'âdetime irsâl eylesiz (ele götürmezlerse kefillerini mukayyed mahbus göndermeyince olmayalar ve mahbusları) ve koşub gönderdüğün kimesnelere tenbih eylesin ki, yolda gaybet itdürmekden hazer ideler şöyle bilesiz.

19. BOA.MD.7/ H.N: 312/ s. 120

Yazıldı. Kapudâna gönderildi(?) olan rik'asıçün(?) fi 23 Rebi'ülevvel sene 975. Anadolu beğlerbeğisine ve Denizlü kadısına (hüküm ki,) hâliyâ Dergâh-ı Mu'allâma rik'a sunulub Denizlü Kazası'nda Saruyatar Zâviyesi'nde müctemi' olan ışıklar bid'at ve dalâlet üzere olub gice ve gündüz saz ve söz ile fisk u fücûr idüb 'Ömer ve 'Osman nâmıyla varanlara bed nâmlardır deyu isimlerin tebdil itdirmeyince ziyarete ruhsat virmezler ve ziyarete varan kimesnelere evvela taşrada secde itdirirler andan ziyaret itdirirler ve kendüler dâim bilâ-vakt târikü's-salât olub niçün namaz kılmazsız deyu su'al olundukda bu velîye hizmet itdüğümüz kifâyet ider ol diyarın eşirrâ ve eşkıyası ekseriya anlara mürîd olub Ehl-i Sünnet olan cemâ'ate muhkem buğz ve 'adâvet itmişlerdir deyu 'arz ve takrir olunub ahvallerin görülmek lâzım olmağın buyurdum ki, hükm-i şerîfim vardukda kendü mâbeyninden sırran ve hafıyyen mu'temedü'n-'aleyhim adamlar gönderüb tebdil-i sûret ile mezbur ışıkların evzâ' ve etvârlarını tecessüs ve tefahhus itdirüb göresin kendülerine isnad olunan bid'at ve dalâletin aslı var mıdır nicedir şöyle ki, hakikat üzere ahvallerin kadı ma'rifetiyle şer'le teftiş idüb sâbit olan mevâddı yazub bildiresin şöyle ki, bu asıl ...oldukları sâbit olanları habs idesin.

20. BOA.MD.7/ H. 1835/ s. 660

Yazıldı. Mustafa Çavuş'a virildi fi Gurre-i Rebi'ülevvel sene 976. Amasya beği İlyas Beğ'e hüküm ki, bundan akdem Yukaru Cânib'den Âsitâne-i Sa'âdetime gelen elçiye icâzet-i hümayûnum virilüb ol câniblere teveccüh eyleyüb varduklarında ba'zı melâhîde nuzur ve sadakât cem' idüb varub müşârunileyhe teslim eyledikleri mukaddemâ istimâ' olunmağın bu makûle ehl-i fesad isim ve resimleriyle yazub defter

olunub Dergâh-ı Mu'allâma 'arz olunmak emr olmağın defter olunub defter sÛdde-i sa'âdetime gelmeğın mezkurların haklarından gelmen içün defterin bir sÛreti ihrâc olunub aynı ile sana gönderildi buyurdum ki, varub vÛsul buldukda bu hususu kimesneye ifşâ eylemeyüb gönderilen defterde mestur olan kimesneleri hafıyyeten tetebbu' eyleyüb dahî hüsn-i tedârikle ele getürüb kuttâ'-i tarîk ve hırsuz nâmına gereğı gibi haklarından gelüb cezaların viresiz. Bir sÛreti Çerkes beğine yazıldı.

21. BOA.MD.7/ H.N: 1881/ s. 678

Yazıldı. Merâbi Kethüdâya virildi fi 16 Safer sene 976. Rûm beğlerbeğisine hüküm ki, mektub gönderüb Dergâh-ı Mu'allâm çavuşlarından Sivaslu Ahmed Çavuş her bâr bu vilâyetde yanına eşirrâdan ba'zı kimesneler hiyle ve hud'aya şürû' idüb eh-i 'ırz olan müslümanlara töhmet isnâd idüb ve tımarı kurbünde sâkin olan Sıddık nâm sahihü'l-mezheb kimesneye 'adâvet idüb mülhid nâmı ile katline sebep olub ve sâbıkan diyâr-ı 'Acem'e firar iden 'Abdulganî oğlu adamlarından Hasan nâm şer'ri kethüdâ idinüb mezkur Hasan yılda üç dört def'a Dergâh-ı Mu'allâya varub vâkıf olduğı ahbârı bundan akdem diyâr-ı 'Acem'e gönderdüğünden gayri Kazâbâd Nâhiyesi'nde karye be karye gezüb melâhıde tâifesiyle sohbet idüb sâbıkan teftişine emr-i şer'if vârid olub gaybet itmekle görülmeyüb ve makeddemâ Kal'a-i Cedîd'den taş sirkat itdüğü Sivas Mahkemesi'nde müseccel olub ve nâhiye-i mezbûreden Küre oğlu dimekle ma'ruf kimesne mezbur Hasan'ın musâhibi olub Şi'a mezhebinden olmağla müslümanları idlâl idüb tarîk-i ilhada şürû' itdirmekle envâi fesadlarına mübâşeret itdirüb fesadı sâbit olmakla Sivas Kal'ası'nda habs olunub ve Baba 'Ali oğlu Hüseyin nâm kimesne dahî eşirrâdan olub mezkurların hevâsına tâbi' olub ba'zı hususlara emr-i şer'ifimle men' olub memnû' olmayub taleb olundukda ele girmeyüb mezkur Ahmed Çavuş emirsüz bir kuluna ve bir devecisine sâbıkan dirlik alıvirüb emirle sahiblerine mukarrer olmağla mezkurları tahririn idüb sÛdde-i sa'âdete gönderdiğı istimâ' olundu varub 'âdetleri üzere şikayetçi peydâ idüb müslümanlara zarar kâsd iderler şöyle ki, bunların haklarından gelinmeye bu vilâyetde hüküm icrâ olmayub müslümanlar şerrinden emin olmazlar deyu 'arz itdüğün ecilden mezbur çavuşun çavuşluğu alınub ve mezbur Hasan teftiş olunub hakkından gelinmek emr idüb buyurdum ki, vÛsul buldukda anun gibi mezbur Hasan'ın üzerinde müslümanların sâbit ve zâhir olub bir def'a şer'le fasl olmayub ve on beş yıl mürur itmeyen kazıyyelerini toprak kadısı ma'rifetiyle teftiş idüb sâbit olan

haklarını bî-kusur alıvirdükden sonra ‘arz olunduğu üzere ol vechile fesadı mukarrer ise Hasan’ın hakkından gelüb ve emr-i şerîfim yerine varduğun yazub bildiresiz ve mezbur çavuş dahî çavuşlukdan ref’ olunmuşdur kuluna ve devecisine tımar alıvirdüğü vâki’ midir nicedir ve hakk-ı da’vâ ider kimesne var mıdır görüb vukû’u üzere ‘arz eylesiz.

22. BOA.MD. 7/ H.N: 1939/ s. 705

Yazıldı. Fî sene 24 Safer sene 976. Rûm beğlerbeğisine hüküm ki, bundan akdem nice def’a ahkâm-ı şerîfe gönderilüb Şark Cânibi’ne bakır ve demür ve gümüş ve sâir bunun emsâli alât-ı harb ve kıtâlden nesne virilmeye deyu emrim olmuşdu, hâliyâ iç illerden yüzseksenüç ‘araba bakır ve demür tahmil olunub taht-ı hükûmetinizden geçüb hilâf-ı emr Şark Cânibi’ne geçüb gitdüğü istimâ’ olundu, bu bâbdan mukayyed olmayub anun gibi mürûr u ‘ubûra kâbil mevâzi’ sedd ü bend olmayub hıfz ve hırâset olunmamağa bâ’is nedür bu hususda gaflet üzere olub ihmâl ve müsâhelesi olanlar her vecihle mu’âkıb ve mu’âteb olmak mukarrerdir buyurdum ki, vardukda mu’accelen mazanne olan mevâzi’ a adamlar gönderüb zikr olunan arabalar ne zamanda ve ne mahalden geçmiştir bi’l-fi’il ne mahalle varmışlardır ikdâm ve ihtimâm ile tettebbu’ ve tecessüs idüb ele getürüb dahî bakırlarını ve demürlerini girifte idüb ve kendülerini habs idüb isimleri ile vukû’u üzere yazub ‘arz eylesiz ve gereği gibi mukayyed olasız ki, min ba’d emre muhâlif Şark Cânibi’ne bi’l-cümle hâriç vilâyete asla memnû’ olan bakır ve demür ve sâir alât-ı harb ve kıtâlden bir nesne geçürmeyesiz ve zikr olunan arabaları dahî her ne tarikle mümkün olursa ele getürüb ardınca olasin bu bâbda Erzurum beğlerbeğine dahî hüküm-i şerîfim gönderilmişdir adamın gönderüb mu’accelen haber viresiz ki, bu bâbda mazanne olan mevâzi’ a ve geçidlere adamlar konub ele getürmek ardınca olalar şöyle ki, bu bâbda min ba’d basîret üzere olunmayub ol makûle mevâzi’ bend ve sed olmayub olmayub Diyâr-ı Şark’a ve diyâr-ı dâru’l-harbe bakır ve demür ve gayrı memnû’ olan ne ise geçürüldüğü istimâ’ oluna aslâ bir ferdin beyân olucak özrü makbûl olmayub eşedd ‘itâbla mu’âteb olmaları mukarrerdir beğlerbeğiliğinde olan kadılara ve mübâşirîn-i a’mâle dahî ol vechile tenbih ve te’kid eylesiz. Bir sûreti Erzurum ve Kastamonu’ya dahî yazılmışdır.

23. BOA.MD.7/ H.N: 1984/ s. 723

Yazıldı. Mustafa Çavuş'a virildi fi Selh-i Safer sene 976. Rûm beğlerbeğisine hüküm ki, bundan akdem Yukaru Cânib'den Âsitâne-i Sa'âdetime gelen elçiye icâzet-i hümâyûnum virilüb ol câniblere teveccüh eyleyüb vardukda ba'zı melâhide nuzur ve sadakât cem' idüb varub müşârunileyhe teslim eyledükleri istimâ' olmağın isimleri ve resimleri ile yazılıb defter olunub defterin sûreti ihrâc olunub aynı ile sana gönderildi buyurdum ki, vüsul buldukda bu hususu kimesneye ifşâ eylemeyüb gönderilen defterde mestur olan müfsidler hafiyeten tettebbu' eyleyüb dahî tedârikle ele getürüb kuttâ-i tarîk ve hırsuz nâmına gereği gibi haklarından gelüb cezalarını viresiz bu bâbda Amasya beği İlyas Beğ'e ve Bozok beği Çerkes Beğ'e dahî ahkâm-ı şerîfe yazılıb gönderilmiştir hilâfet-i mezbur için sana gönderilen defterin bir sûretini dahî müşârunileyhümâyâ gönderesiz ki, anlar dahî defterde mestur olanlardan ele getürüb ehl-i fesadın emrim üzere cezalarını vireler ve müşârunileyhümâ beğlere tenbih eylesiz ki, bu hususu kimesneye ifşâ itmeyüb defterde mestur olan melâhideyi şikayetçileri vardır yol basub adam katl eyleyüb hırsuzluk ve harâmîlik eylemişsiz deyu hüsn-i tedârikle ele getürüb haklarından geleler ki, el-'ıyâzu bi'llâh ifşâ olub dahî gaflet ile def'aten bir fitnenin hurûcuna bâ'is olmakdan ihtiyat idüb kemâl-i basîret ve intibâh üzere olalar ve bu bahâne ile bî-günâh olanlara dahl olub ahz ve celb olunmaktan ihtizâr eylesiz.

24. BOA.MD.7/ H.N: 1988/ s.725

Yazıldı. Kethüdâsına virildi fi 10 Safer 976. Divriği Sancağı beği Mehmed Beğ'e hüküm ki, südde-i sa'âdetime mektub gönderüb Câmî'-i Kebîr hatibi Hacı Mehmed ile şirâk-ı sulehâsı sana gelüb ol vilâyetinizde demür ma'deni olmağla Yukaru Cânib'in na'l ve mîha küllî ihtiyaçları olduğu ecilden sâbıkan üç kimesneye hilâfet virüb makeddemâ İskender dâme 'ızzuhû 'arz eyledükde siyâsetlerine emr-i şerîf gönderilmekten mezkurlardan Mustafa siyaset olunub Eymir Hasan ile Kürtül Mustafa gaybet eyleyüb bi'l-fi'il muttasıl Yukaru Cânib'den bazargân sûretinde adamlar gelüb mezbur Mustafa oğulları ve tevâbi'i ile her sene yüzbin mikdârı na'l cem' eyleyüb Yukaru'dan gelenlere teslim eyleyüb ve enîşe Pîr Yusuf Yukaru Cânib'in makbûl hizmetkârlarından olub küllî 'alâkaları olduğun bildirüb ol bâbda dahî her ne demiş isen ma'lum oldu imdi buyurdum ki, vüsul buldukda bu hususu kimesneye ifşâ eylemeyüb

hafiyeten tetebbu' eyleyüb dahî mezburları hüsn-i tedârikle ele götürüb toprak kadıları ma'rifetiyle yol basub ve adamlar katl eyleyüb hırsuzluk ve harâmîlik eylediler deyu ad eyleyüb keyfiyet-i ahvâllerine kimesne vâkıf olmadan haklarından gelüb cezaların viresiz ammâ bu bâbda kemâl-i basîret ve intibah üzere olub vech-i meşruh üzere fesad ve şenâ'atleri sâbit ve zâhir olub töhmet-i sâbıkaları olub sicil olmadan telef-i nefis olmadan ziyâde hazer idesiz.

25. BOA.MD.7/ H.N: 2067/ s. 754

Yazıldı. Mehmed Çavuş'a virildi fî 22 Rebi'ülevvel sene 976. Amasya beğine hüküm ki, hâliyâ Budaközü Kazası'nda Süleyman Fakih dimekle ma'ruf kimesne Yukaru Cânib'in hulefâsından olub halife nâmına olan ba'zı melâhid ve müfsidîn ile ittifak ve cem'iyet üzere olub halkı idlâl eylemekden hâlf olmaduğı i'lâm olunmağın buyurdum ki, vüsul buldukda mezkur Süleyman'ı sâir tevâbi'i olan melâhid ve müfsidîn ile hafiyeten tetebbu' idüb mezbur sahih Yukaru Cânib'in hulefâsından olub nâ-meşrû' evzâ' ve harekât itdükleri vâki' ise toprak kadısı ma'rifeti ile mezkurları hüsn-i tedârikle ele götürüb dahî kimesneye ifşâ eylemeden el altından Kızılıрмаğa atub iğrak eyleyesiz veyâhut âher vech ve münâsib görüldüğü üzere hırsuzluk harâmîlik eylediler deyu ad eyleyüb haklarından gelesiz.

26. BOA.MD.7/ H.N: 2162/ s. 791

Yazıldı. Tûrâbî Kethüdâya virildi fî 7 Rebi'ülâhir sene 976. Rûm beğlerbeğisine hüküm ki, hâliyâ Dergâh-ı Mu'allâya mektub gönderüb Diyâr-ı Şark'a ve sâir dâru'l-harbe bakır ve gümüş ve demür gitmeye ve girifte oluna deyu emr olunmağın etrâf cevânibe yarar adamlar gönderilüb hâliyâ Çorum Sancağı beği Gülâbi dâme 'ızzuhû Diyarbekir beğlerbeğiliğinden Kaza-i Çorum'dan Hacı Mehmed ve Kasım ve Mahmud nâm kimesneler ba'zı yoldaşlarıyla Kastamonu'dan bakır alub giderken Osmancık Kazası'nda sekseniki yük bakır ve sekiz külçe dutulub girifte olub Osmancık Kal'ası'nda hıfz itdükleri mümâileyh Gülâbi dâme 'ızzuhû ile kaza-i mezbûre kadısı i'lâm itmeğün zikr olunan bakırların yükleri defter olunub zikr olunan bakır ve sahipleri hakkında emr-i şerîf inâyet buyrula deyu 'arz eyledüğün ecilden zikr olunan bakır bey' olunub akçesi mîrî içün zabt olunmasını emr idüb buyurdum ki, vüsul buldukda zikr olunan bakır emr-i şerîfim mücebince Tokat'da ve Sivas'da cârî olan narh-ı rûzı üzere tâlib olanlara bey' idüb akçesini mîrî içün der-kise idüb ne mikdar akçe

alub ve ne behâya satıldığını yazub defter idüb defteri ile akçesini yarar adamlarınla sūdde-i sa'âdetime gönderesiz.

27. BOA.MD.7/ H.N: 2261/ s. 826

Yazıldı. Kethüdâsına virildi fî 24 Rebi'ülevvel sene 976. Van beğlerbeğisine hüküm ki, mektub gönderüb Diyarbekire ta'allûk hâss-ı hümâyûndan Esterögi(?) Tâifesi dimekle ma'ruf Ekrâd Ulusu yaylakdan dönüb Ahlat Nâhiyesi'ne geldüklerinde re'âyâyâ Kızılbaş geldü deyu havf virüb re'âyâ mallarını ve davarlarını bırağub firar idüb tâife-i mezbûre ol firar iden re'âyânın mal ve esbâbların gâret idüb re'âyâ dahî nefsi Bitlis'e varınca birbirin ürküdüb vilâyet küllî fetretde kalub Bitlis beği Haydar dâme 'ızzuhû Bitlis ağası ve Kul Tâifesiyle re'âyâyı teskin itdirüb ehl-i fesad olan ekrâddan yirmi neferi ele götürülüb Bitlis Kal'asında habs olunmuşdur deyu mîr-i müşârunileyh i'lâm itdügün bildirmişsin imdi zıkr olunan ehl-i fesaddan ele girüb habs olanlara siyâset olunmasın emr idüb buyurdum ki, vüsul buldukda emrim üzere ol habs olunan ehl-i fesad ve şenâ'atlere siyâset idüb ve emrim yerine varduğun yazub bildiresiz.

28. BOA.MD.7/ H.N: 2263/ s. 826

Yazıldı. Kethüdâsı Hasan'a virildi fî 25 Rebi'ülevvel sene 976. Çorum beği Gülâbi Beğ'e ve 'Osmancık kadısına hüküm ki, hâliyâ sūdde-i sa'âdete mektub ve sûret-i sicil gönderüb Haydar nâm sipahi için sebb-i Nebî itdüğü hususu için emr-i şerîf vârid olub teftiş olundukda mezbur Haydar'dan elfâz-ı küfür sâdır olub sebb-i Nebî itdüğü mukarrer ve muhakkak olub meclis-i şer'-i şerîfde sicil olunub ve kendüsü Çorum Kal'asında habs olunduğu bildirdüğünüz ecilden kadıaskerlerim pâye-i serfire 'arz itmeğin mezbur Haydar'a siyâset emr idüb buyurdum ki, göresiz kazıyye 'arz olunduğu gibi ise mezbûra siyâset idüb emrim yerine varduğun yazub 'arz eylesesiz.

29. BOA.MD.7/ H. 2448/ s. 893

Yazıldı. Fî 14 Cemâziyelevvel sene 976. Sivas ve Tokat ve Amasya kadılarına hüküm ki, taht-ı kazanuzda olan Kazgancı Tâifesi evânî işletmek için Küre ma'deninden bakır almalı olduklarında ne mikdar bakır lâzım olursa sizin cânibinizden ellerine temessük verilmesini emr idüb buyurdum ki, vüsul buldukda bu bâbda gereği gibi mukayyed olub taht-ı kazanuzda olan Kazgancı Tâifesi evânî işletmek için bakır almalı olduklarında emrim üzere ellerine mühürlü temessük virüb ta'yin olunan

mikdarı bakırı getürdüklerinde Küre kadısı cânibinden dahî memhur tezkere taleb eyleyesiz bu bâbda Küre kadısına dahî vech-i meşruh üzere hükm-i şerîfim gönderilmişdirsiz dahî ikdâm ve ihtimam idüb ihmâl ve müsâhele üzere olmayasız Şark cânibine bi'l-cümle hâric vilâyete bu bahâne ile bakır gitmekden ihtiyat üzere olasız sonra özrünüz makbul olmaz ana göre mukayyed olasız.

30. BOA.MD.7/ H.N: 2449/ s. 893

Yazıldı. Küre kadısına hüküm ki, Sivas ve Tokat ve Amasya kazalarında olan Kazgancı Tâifesi evânî işletmek için Küre cânibinden bakır almalu olduklarında ellerine mühürlü tezkere virile deyu zikr olunan kadılara hükm-i şerîfim gönderilmiştir buyurdum ki, vusul buldukda siz dahî bu bâbda gereği gibi tedârik üzere olub taht-ı kazanıza gelüb bakır almalu olduklarında kadıları cânibinden mühürlü temessük taleb eyleyüb temessüklerinde ta'yin olunan mikdarı bakırı virdükden sonra ellerine mühürlü tezkere virüb ve kifâyet mikdarı hisar eri koşub mahrûse-i İstanbul'a gönderesiz ki, Şark cânibine veyahud hâriç vilâyete gitmek ihtimâli olmaya bi'l-cümle husus-ı mezbur mühimmât umûrdandır ana göre mukayyed olub ihmal ve müsâheleden ve Şark cânibinden gafletle bakır gitmekden hazer eyleyesiz.

31. BOA.MD.7/ H. N: 2450/ s. 893

Kastamonu kadısına hüküm ki, Sivas ve Tokat ve Amasya kazalarında vâki' olan Kazgancı Tâifesi taht-ı kazanızda olan işlenmiş evânî almalu olduklarında kimesne mâni' olmamasını emr idüb buyurdum ki, vardukda emrim üzere zikr olunan kadılıklarda vâki' olan Kazgancı Tâifesi taht-ı kazanızda olan işlenmiş evânî almalu olduklarında mâni' olmayasız ammâ mukayyed olasız ki, bu bahâne ile Şark cânibine bi'l-cümle hâriç vilâyete bakır gitmeye husus-ı mezbur mühimdir gereği gibi mukayyed olasız.

32. BOA.MD.9/ H.N: 102/ s. 38

Yazıldı. Kapukethüdâsu Ahmed'e virildi Fî 29 Ramazan sene 977. Rûm beğlerbeğisine hüküm ki, mektub gönderüb Amasya Sancağı'nda Yukaru Kızılbaş'a mâil ve muhib olan melâhidenin hüccetleri gönderilüb haklarından gelinmesi fermân olunmuş emr üzere haklarından gelinür ammâ hüccetleri okunub otuzyedi neferinin Kızılbaş ve nâ-meşrû' fi'ilde oldukları sâbit olub ammâ yirmi iki neferinin hüccetleri tahrir olunan husus için şöyle işidiriz deyu haber virilüb Kızılbaş ve nâ-meşrû' fi'ilde

görmedik deyu haklarında kimesne şehâdet itmedüğün ‘arz itdüğün ecilden buyurdum ki, ol asılların ahvâllerin toprak kadıları ma’rifetiyle dikkat ve ihtimâm ile şer’le teftiş idüb vech-i meşrûh üzere Kızılbaş ve nâ-meşrû’ fi’ilde olanlardan üzerlerine yaramazlıkları şer’le sâbit ve zâhir olanlara şer’le haklarından gelüb sâbit olmayub ammâ müslümanlar haklarında eyilük üzere olduklarına şehâdet itmeyenleri südde-i sa’âdetime gönderesiz ki, küreğe kona ammâ bu bâbda tamam mukayyed olub bu bahâne ile kendü hallerinde olanlara mücerred celb ve ahz için dahl ve ta’arruz olunmakdan ve şenâ’at üzere olanlar mücerred celb ve ahz için dahl ve ta’arruz olunmakdan ve şenâ’at üzere olanlar himâye olunub halâs olmakdan hazer eylesiz hakk-ı harîme tâbi’ olasız.

33. BOA.MD.10/ H.N: 279/ s. 189

Yazıldı. Koyluhisar kadısına hüküm ki, sen ki, kadısın südde-i sa’âdetime mektub gönderüb bindokuzyüz akçe timar ile Ca’fer nâm karye sipahisi olan Bayram bin Pîrzâde ve karye-i mezbûreden ba’zı kimesneler için Kızılbaşlardır ve Tat Cemâ’ati’nden Eşref Halife dinmekle ma’ruf kimesnenin önünde Cihar-yâre sebb(?) itmişlerdir ve Şah Mehmed’in paşmağından su içmişlerdir ve ‘avretlerinin gümüş yüzüklerini ve bilezüklerini Sürh-serlere nezir göndermişlerdir deyu südde-i sa’âdetimden emr-i şerîf îrâd olub mezkurlar sâbık mal kadısı huzurunda teftiş olunub gıbbe’s-suâl mezburlar inkâr ile haberler virüb mezkurların ahvâlleri ‘udûl-i müslümanlar şehâdetleri ile üzerlerine sâbit olub sicil-i mahfûza kayd olunmuşdur deyu ‘arz eyledüğün ecilden buyurdum ki, Behlül Oğlu Mehmed Çavuş mübâşir olub ihzâr idüb gaybet iderlerse buldurması lâzım olanlara buldurdub getürdüb göresin ‘arz olduğu gibi vâki’ olanı sicilleri ile kayd u bend ile gönderesin Astâne’ye bile götürenlere(?) tenbih idesin hıfz ideler.

34. BOA.MD.12/ H.N: 619/ s.302

Amasya beğine ve Merzifon kadısına hüküm ki, mektub gönderüb hükm-i şerîf vârid olub Kızılbaş nâmına ba’zı melâhide teftişi fermân olunmağın nefsi-i Merzifon’dan mazanne olan Vehhab Dede ve Mehmed ve Veli nâm kimesnelerin ahvâli şer’le teftiş olunub görüldükde fi’l-vâki’ şer’-i şerîfe muhâlif ef’âl-i kabîha ve evzâ’-i fazîha irtikâb idüb Kızılbaş oldukları hususu ‘udûl-i müslimîn şehâdetleriyle sâbit olub mûcibi ile hüküm olunub üzerlerine sâbit olan mevâdd ‘aynı ile sicil olduğun i’lâm itdükleri

ecilden mezkûrları yarar adamlara koşub südde-i sa'âdetime göndermenizi emr idüb buyurdum ki, vüsul buldukda te'hir eylemeyüb mezkurları yarar adamlara koşub südde-i sa'âdetime irsâl eyleyesiz ammâ adamlarınıza muhkem tenbih ve te'kid eyleyesiz yolda ve izde ve menâzil ve merâhilde onat vechile görüb ve gözedüb gaflet ile kaçırub gaybet itdirmekden ziyâde hazer eyleyeler şöyle ki, ihmâl ve müsâhele idüb bir tarîk ile kaçırub gaybet itdireler mezkurlara olacak 'ukûbet anlara olmak mukarrerdir ana göre basîret üzere olub gaflet ve ihmâl eylemeyeler. Bir sûreti dahî müşârunileyh Amasya kadısına yazıla ki, sen ki, kadısın nâibin Seyyid Ahmed sûret-i sicil gönderüb taht-ı kazanda Karye-i İnmeler'den(?) Erdost nâm kimesne. Bir sûreti dahî müşârunileyh Kara(?) kadısına sen ki, kadısın nâibin Hüsam sûret-i sicil gönderüb taht-ı kazanda Karye-i Gedil'den(?) Halil nâm kimesne.

35. BOA.MD.12/ H. N: 674/ s. 329-330

Yazıldı. Musul'da sâkin olan Müteveli Hacı Kâsım'a virildi. Şehrizol beğlerbeğisine ve Musul kadısına hüküm ki, hâlâ nefsi Musul'da sâkin (olub) Yukaru Cânib (ile) mu'âmele idüb ve nuzur ve sadakât cem' eyleyüb gönderenlerden Necef Lebudi ve Maksud Lebudi ve Nizameddin ve 'Abd-i 'Ali ve Ni'me Saffar ve Melik Kassâb ve 'Abbas Mâcid ve diğeri Haydar ve Melik Zâyîğ ve Hızır Çelebi ve Yezdankulu Hayyat ve İbrahim Seyyid Ahmed ve Halef ve Yunus ve Cârullah ve Mehmed bin Süleyman ve Necef Keyyal ve 'Ali Cârullah ve Maksud Makâmîdî ve Mehmed ve Gulâm 'Ali ve Cemal ve Yunus Mehmed bin 'Abdulgaffar tevâbi'i ve levâhıklar ile dâyimü'l-evkât Yukaru Cânib ile mu'âmeleden hâlî olmadıklarından gayri rafz ve ilhad ile müte'âref olub izâleleri lâzım olduğu ve yine nefsi Musul'da sâkin Haydar ve diğeri Haydar emri şerîfim olmadan ulak ile seğirdüb re'ayâ ve berâyâyâ te'addî eylemekden hâlî olmadıkların i'lâm olunmağın mezburların ahvâlin onat vechile teftiş eylemen emr idüb buyurdum ki, vüsül buldukda mezburları ihzâr eyleyüb bi'z-zat ahvâllerin muktezâ-yı şer-i şerîf üzere teftiş eyleyüb göresin kazıyye i'lâm olduğu gibi olub mez(burlar) fi'l-vâki' Rafz ve ilhad ile meşhur ve müte'âref olub Yukaru Cânibe nuzur ve sadakât cem' idüb mu'âmeleleri ol(duğu) şer'le sâbit olursa ol yerlerden 'alâkaların kat' idüb Kıbrıs'a sürgün (ey)leyesin ve mezbûrân Haydarlar ulak ile seğirttüğü vâki' ise habs idüb 'arz iyleyesin ammâ bu bâbda tamam hakk üzere olub nisbet ve ta'assub ile kimesneye te'addî olunmaktan ve ehl-i fesada

himâyet olunmaktan ve ahz u celb olmaktan hazer idüb cadde-i ‘adâlet ve hakk üzere olasız. fî 3 Saferi’l-muzaffer sene 979.

36. BOA.MD.12/ H.N: 816/ s. 416

Yazıldı. Karye-i mezbûre halkından Hızır’a virildi fî 8 Rebi’ülevvel sene 979. Kastamonu beğine ve Küre ve Taşköprü kadılarına hüküm ki, hâliyâ Kaza-i Taşköprü’ye tâbi’ Hamidbükü nâm karye halkı tarafından İlyas nâm kimesne dergâh-ı mu’allâma gelüb karye-i mezbûre kurbünde Hacıyülük ve Karacakaya ve Kızılcaviran nâm karyelerde Kızılbaş nâmına nice kimesneler vardır hattâ mezkur Hacıyülük nâm karyeden Kara Receb nâm kimesne dahî Kızılbaş olub hatunu meclis-i şer’e gelüb mezkur Receb için Kızılbaşdır kendü emsâli Kızılbaşlar ile cem’ olub gice ile bir tenha eve girüb saz ve çalgu ve sâir âlât-ı hevâ ile muhtelitler olub ba’de şem’i söndürüb birbirinin ‘avretin tasarruf iderler deyu mezkur zevci muvâcehesinde kelimât itmeğin kayd-ı sicil olundu deyu bildirüb sûret-i sicilli ibrâz itmeğin buyurdum ki, vardukda bu bâbda gereği gibi mukayyed olub bu hususu onat vechile tetebbu’ ve tefahhus eyleyüb dahî anın gibileri vech-i mestur üzere meclis iken ele getirüb habs idüb isimleri ve resimleri ile yazub vâki’ olan ahvâllerin sūdde-i sa’âdetime ‘arz eylesiz.

37. BOA.MD.12/ H.N: 822/ s. 420

Yazıldı. Erzurum beğlerbeğisine hüküm ki, Ardahan beği Mirzâ ‘Ali dâme ‘ızzuhû sūdde-i sa’âdetime mektub gönderüb bundan akdem mecruh oldukda Yukaru Cânib’den fehm idüb tecessüs için Gazvin’e değin adamlar gönderüb sancağında Ekrek nâm karyede sâkin olur Oltu sipahilerinden Piltioğlu Mehmed nâm sipahi ve kendüye tâbi’ Mihrâb nâm kimesne Şürh-ser’e tâbi’ Kızıldere nâm mahalde sâkin olur yine mezbur Mehmed yanından gitmiş Pîr Nazar ve Pîr ‘Ali nâm kimesneler kibeline(?) mezbur harâmîlerin mukaddemâ beğleri olan Mansur ve Maksud nâm mülhidlerin oğulları Timurhan ve gayrileri vasıtasıyla müşârunileyhin katline kasd idüb sehm-nâk olduğu esnâda mezkur Timurhan mezbur Mehmed’in evine gelüb ol dahî ana bir toğan virdüğü haberlerin getürmekle mezkur Mehmed ve Mihrâb mazannemiz olub getürdülüb şer’-i şerîfe mürâca’at olunub mâcerâdan su’âl olundukda merkur Mehmed mezbur Timurhan’ın ol esnâda evine gelüb toğan virdüğün ve mezkur Mihrâb’ı defe’âtle Kızılbaş’a gönderdüğün ikrâr idüb sicil olundukdan sonra mezbur Mehmed’e sen benüm mazannemsin lâkin vâkıf olduğun üzere haber viresin ki, husûmetden ferâğat

ideyim deyu ümîd ve istimâlet virilüb yedi güne deġin bana mühlet viresiz ok ile uranı bulayım diyüb ol dahî sicil olub Revan hâkimi ile mezkurların ahvâlini söyleşüb dahî ol asıl ehl-i fesadın haklarından gelinmek bâbında sa'y ve ihtimam eyleyesiz ve bu cânibde olanların ahvâlini dahî muktezâ-yı şer'-i şerîf üzere teftiş eyleyüb göresiz 'arz olunduġu üzere fesad eyledikleri sâbit olursa sipahiler ise habs ve 'arz eyleyüb deġiller ise şer'le lâzım geleni icrâ idüb yerine koyub şer'-i şerîfe muhâlif kimesneye iş itdirmeyesiz lâzımü'l-'arz olanı yazub bildiresiz.

38. BOA.MD.12/H.N: 880/ s. 457

Yazıldı. Mezburun âdemîsi 'Osman'a virildi fi 27 Rebi'ülevvel sene 979. Çerkes beġine Budaközü ve Yüzdepâre ve Hüseyinâbâd kadılarına hüküm ki, Şah Hüseyin ve oġlu Mehmed ve Pîrkulu ve Hasan ve Hüseyin ve Şahkulu ve Şâhidürrahman ve Eryitdi ve Veli ve Şah 'Ali ve Sevindik ve Şeyhî nâm kimesneler Kızılbâş ve ehl-i fesad olub birkaç def'a ahvâlleri görölüb südde-i sa'âdete fesad ve şenâ'atleri 'arz olunub haklarından gelinmesine ahkâm virilmişken girü ele gelmeyüb her dâyim müslümanların mâl ü menâllerin gâret idüb ehl ü 'ıyâllerine tecâvüzden hâlf olmadıkları südde-i sa'âdetimde istimâ' olunmaġın buyurdum ki, vardukda göresin mezburlar anun gibi fesad ve ilhad üzere oldukları sâbit ve zâhir olub vech-i meşruh üzere 'arz olunub haklarından gelinmesine ahkâm-ı şerîfe vârid olub girü zabta kâbil olmadıkları vâki' ise mezburları buldurması lâzım olanlara buldurub ele getürüb dahî ne makûle fesadları sâbit olmuştur ve ilhad üzere oldukları mukarrer midir ve a'yân-ı vilâyet haklarında ne dir mufassal ve meşruh yazub 'arz eyleyesiz.

39. BOA.MD.14/H.N:42/ s. 27

Şehrizol Beylerbeyisine ve Musul kadısına hüküm; Nefs-i Musul'da sakin olub İran ile muamele eden ve İran'a nüzur ve sadaka toplayıp gönderen isimleri yazılı eşhas ile etrafa ulak ile seġirdüb reaya zulm ve taaddi eden eşhasın ahvali adalet üzere teftiş olunarak bu cürümleri ve dinsizlik ile istiharları var ise habsedilüb bildirilmesi ve fakar gazez ve nefسانيye veyahut himayet edilmemesi hakkında. 10 Muharrem 979

40. BOA.MD.14/H.N: 488/ s. 341

Baġdat Beylerbeyisine hüküm; Musul kadısı mektub gönderüb Musul sipahilerinden Kôr Hüseyin ve Kasım ve hacı nam sipahiler ehl-i fesad, bi-namaz ve bed-mezheb ve sarhoş olduklarını ve halkın evlerine girüb evlad ve iyallerini darb

ittiklerini bildirmekle tımarları alınb başkalarına virildiği ve kendileride derdest edilib cürümleri tebeyyün ettikte hak sahiblerinin hakları alınb sicillerinin merkeze gönderilmesi hakkında 12 Rebiülevvel 978

41. BOA.MD.14/H.N: 709/ s. 508

Yazıldı. Sübaşısının (Fî Gurre-i Rebi'ülâhir sene 978). Amasya kadısına hüküm ki, bundan akdem Rûm beğlerbeğisi ba'zı melâhide ele getürüb nâ-meşrû' fi'ilde olub ve Yukaru Cânib'le ittihad üzere oldukları sâbit olanların şer'le haklarından gelinüb andan mâ'adâ yirmiyeedi neferin dahî beş neferinin hakkında eyü işitmeziz ammâ bâkîsinin kemliklerin görmedik ol asıl hallerini görmedik ve işitmedik deyu vilâyet halkı şehâdet itdiklerini nâibin 'arz idüb temessükde zikr olunan beş nefer küreğe virilüb bâkîsi habs olunub mezkur nâibin 'arzının sıhhati ma'lûm olmak lâzım olub buyurdum ki, bu hususa mukayyed olub mezkurların ahvâllerin a'yân-ı vilâyetden Sünni ve mu'temedü'n-'aleyh kimesnelerden tefahhus ve tetebbu' idüb göresiz nâib-i mezbur 'arz itdüğü üzere müslümanlar mezkurların hakkında ol vecihle şehâdet iderler ise sıhhat üzere yazub bildiresiz ammâ hilâf-ı vâki' 'arz idüb ehl-i fesâdı himâyetden ve 'inâyet ve şefi'den hazer eyleyesiz mezburların isimleri yazılıb mühürlü kise ile sana gönderilmiştir mezburların ahvâllerin teftiş eyleyüb haklarında bunun gibi şehâdet olursa vukû'u üzere yazub bildirmekte olasız.

42. BOA.MD. 14/H.N: 849/ s. 594

Erzum Beylerbeyisine hüküm ki; Hala yukaru canibe bazı tacir ve gayri Pasinabad canibinden bakır ve tunç ve altın ve gümüş ve gurus geçürüb alup gittikleri ilan olunmağın buyurdum ki; vusul buldukda Pasin Sancağı beyine muhkem tenbih ve tekid eyleyesin ki emr-i şerifime muhalif yukarı canibe eğer tüccar taifesidir ve eğer gayrıdır asla bir ferde eğer bakır ve tunç ve altın ve gümüş ve gurus ve gayrı memnu' olan ve eğer at ve yarak ve sair meta'dır ki nesne alıb gitmeye koymayub men' ve def' eyleye anun gibi emr-i şerifime muhalif kimesne zikrolunan nesneleri ve gayri memnu' olan meta'ı alub giderse anun gibileri girift eyleyüb ve makule nesne oldugun ve alub iden ne asıl adamlar idüğün mufassal yazub südde-i saadetime ilam eyleyesin 5 Cumadelahire 978.

43. BOA.MD.14/ H.N: 946/ s. 652

Diyarbakir beylerbeyisine hüküm ki; Hala bazı tacir ve gayri yarar atlara ve katırlara semer urub bu bahane ile yukarı canibe alub gidüb ve bazı memnu' olan meta'dan ve yarak ve gümüşden hile ile yukarı caniblere alub gitmekten hali olmadıkları ilam olundu. İmdi memnu' olan meta'dan eger gümüş ve gayri ve eger at ve katır ve yarakdır yukarı canibe gittiğine asla rıza-i şerifim yokdur buyurdum ki; vusul buldukda bu babda tamam basiret üzere olub eger tacir taifesidir ve eger gayrıdır yarar at ve katırlara vechi meşruh üzere eğer semer ile eğer ayru gayru tarih ile hile ederlerse salı vermeyüb asla yarar at ve katır alub gittiklerine rıza vermeyüb men' eyleyüb vey arak ve gümüş ve sair bunların emsali memnu' olan meta'ı alub gitmekden hazer eyleyüb bab-ı ikdam ve ihtimamda dakika fevt eylemeyüb basiret üzere olasin anun gibi emr-i şerifime muhalif eğer at ve eğer katır ve eğer sair memnu' olan meta'dan nesne alub giderlerse nesne nesne alub gidenleri ve dahi satanları dahi ele götürüb at ve katır ve sair esbab ne ise girift eyleyüb anları ve satanları habseyleyüb kimler idüğün ve ne makule nesne alub gittiklerin mufassal yazub bildiresin. 19 Receb 978

44. BOA.MD.16/H.N: 532/ s. 277

Mufassal ve meşruh yazub Dergâh-ı Mu'allâma bildiresiz sonra emrim ne vecihle sâdır olursa mücebiyle 'amel eylesiz. Amasya beğine ve Amasya ve Lâdik kadılarına hüküm ki, hâliyâ Amasya Sancağı'nda olan Yuvalak nâm karyeden Sülün(Tuluk?) Himmet ve Pîroğlu ve Kôr Bâlî Kethüdâ ve Satioğlu dimekle ma'ruf Sefer ve Kırımoğlu ve Çıkrıkçoğlu Yusuf ve mezbur Sülün(Tuluk?) Himmet'in akrabâsından olan Pîr Bende(?) ve Lâdik Kazası'nda Kamlık nâm karyede Piç Receb nâm kimesneler hırsuz yatağı ve kovan ve koyun sârikleri olub püzevenklik ile ma'ruf ve müsecceldir ve bunlardan gayrı ve Taviloğlu Hasan dimekle ma'ruf bir muhızır vardır Kızılbaş tarafından yaranledir cümle kadılıkda sâkin olan kimesnelerin 'avretlerin ve kızların ve oğlanların şedenüb(?) sohbetine ve kadı nâibler sohbetlerine eylenüb ve cemi'-i zamanda ehl-i İslâma tâbi' olmamışdır Sünnet-i Resûlü tahfif idüb nicedir bu hezeyân söyleyüb zulmünün nihâyeti yokdur ve Kara Sinan dimekle ma'ruf bir nâib vardır mezbur Taviloğlu Hasan'ın şerikidir her karye ki, varurlar her ne murâd idiyorlarsa kimesne mâni' olmağa kâdir değildir deyu 'arz olunmağın mezburların

ahvâllerin teftiş olunub şer'le üzerlerine lâzım gelen hukuk ashâbına red olunmak emr idüb buyurdum ki, vüsul buldukda şöyle ki, mezburlardan kimesne gelüb da'vâ-yı hakk iderlerse bir def'a şer'le fasl olunmuş olmayub onbeş yıl geçmiş değil ise ihzâr-ı husemâ kılub gaybet idenleri buldurması lâzım olanlara buldurub getürdüb muktezâ-ı şer'-i kavîm üzere teftiş ve tefahhus idüb göresiz üzerlerine şer'le zâhir olan hukuku ashâbına alıvirdikden sonra ne mikdar kimesnelere hakları alıvırilüb ve üzerlerine ne makûle mevâd sâbit olduğunu mufassal ve meşruh yazub sûret-i memhûriyle Dergâh-ı Mu'allâma gönderesin ki, küreğe konula ammâ bile koşub gönderdiğün kimesnelere tenbih ve te'kid eylesin ki, gaflet ile gaybet itdirmekden hazer eylesin.

45. BOA.MD. 25/ H.N: 2983/ s. 324

Koyun Baba dimekle ma'ruf Bünyad nâm mülhid haşr u neşri inkâr idüb rafz ve ilhâd üzere olduğu Hoca mülâzımlarından Sinan (ve) merhum Müfti mülâzımlarından Ya'kub (ve) Kınalızâde mülâzımlarından Halil ve Hocazâde dânişmendlerinden 'Alâeddin şehâdetleriyle Dîvân-ı 'Âlî'de sâbit olmakla At Meydanı'nda recm olunmak buyruldu.

46. BOA.MD. 26/ H.N: 78/s. 28

Van Beylerbeyisine hüküm ki; Saruhan Beyinin mıntikasındaki Haledi nam cemaatin yukarı canibe göçdüğü işidildiğinden bu zamana kadar hukuk ve rüsumlarını bu tarafa veren mezkur cemaatin ahde mugayir olarak öte canib topraklarında tavattunlarına müsaade edilmesi caiz olmadığını serhadde olan İran hâkimine bildirerek iradelerinin temin eyleneceği. 28 Safer 982.

47. BOA.MD.26/H.N: 589/ s. 210

Mektub getüren Halil nâm kimesneye virildi fi 26 Cemâziyelevvel sene 982. Rûm beğlerbeğisine ve Sivas kadısına hüküm ki, sen ki, Sivas kadısı mektub gönderüb Yörük Tâifesinden Bakkal Pîrkulu bin Zeynüddin nâm kimesne nefsi-i Sivas'da sâkin olandan beru dâ'imâ şirret ve şekâvetden hâlî olmayub ba'zı hususa vekîl ve ba'zına vasî nasb olunub telbis ve tezvîr ile müslümanları hilâf-ı şer'-i şerîf rencide ider deyu 'arz eyledüğün ecilden buyurdum ki, mezkûrun ahvâlin hakk üzere teftiş ve tefahhus idüb göresiz 'arz olunduğu üzere mezkurun ehl-i tezvîr ve telbis olub yaramazlığı şer'le sâbit olursa sûret-i sicilleriyle yazub bildüresiz hîyn-i teftişde hakk üzere olub tezvîr ve

telbis ve şühûd-ı zordan sebab-i ta'assubla hilâf-ı vâki' kazıyye 'arz olunmakdan hazer idesiz.

48.BOA.MD.26/H.N: 627/ s. 221

Erbâb-ı timardan Hacı Kasım'a virildi fi 3 Cemâziyelevvel sene 982. Musul kadısına hüküm ki, bundan akdem ilhadları istimâ' ve 'arz olunmağla nefsi Musul'dan Vilâyet-i Rûmilinde Filibe nâm kasabaya sürgün olan Seyyid Mehmed ve karındaşı Murtaza (ve) Seyyid 'Ali oğlu Seyyid Kasım ve Seyyid Cemal ve Seyyid Galib nâm kimesneler Âsitâne-i Sa'âdetime gelüb rafz ve ilhadlarına istiğfâr ve tevbe idüb min ba'd 'âşûra cem'iyeti itmemek şartıyla Hasankeyf'de sâkin olmalarıçün emr-i şerîf virilmişiken mezkur girü Hasankeyf'de sâkin olmayub yine Musul'a varub 'alâniyen cemiyet-i 'âşûra itdükleri istimâ' olunmağın yine mezkûrûn seyidler Hasankeyf'de sâkin olmaların emr idüb buyurdum ki, vardukda mezkûrûn seyidlere muhkem tenbih ve te'kid idüb eylesin ki, bir an ve bir sa'at te'hir ve tevakkuf itmeyüb yine Hasankeyf'e varub 'âşûra cem'iyeti itmeyüb kendü hallerinde sâkin ve mütemekkin olalar şöyle ki, min ba'd ol makûle vaz'ları istimâ' oluna yine nefsi-i beled olmaları mukarrerdir ana göre mukayyed ve mütenebbih olalar.

49. BOA.MD.26/ H.N: 628/ s. 221

Bu dahî Musul beğine ve kadısına hüküm ki, nefsi Musul'da 'âşûra olunmaya deyu mukaddemen emr-i şerîfim virilmişiken hâlâ ba'zı kimesneler ol emr-i şerîfime muğâyir girü 'âşûra idüb rafz 'âdeti üzere hilâf-ı şer' evzâ' idüb Ehl-i Sünnet ve Cemâ'ate ihanet ve te'addî itdükleri i'lâm olunmağın buyurdum ki, vüsul buldukda göresiz 'arz olunduğu üzere ise hükm-i sâbık mücebince min ba'd kimesneye 'âşûra itdirmeyesiz şöyle ki, bu def'a dahî hilâf-ı emr girü 'âşûra iderler ise her kim ise habs idüb ismi ve resmi ile yazub 'arz eylesiz.

50. BOA.MD. 27/ H.N: 259/ s. 108

Şehrizol Beylerbeyisine Musul ve Kerkük kadılarına hüküm; rafizi oldukları bildirilen isimleri yazılı sipahilerin rafizi ve teberraya olduklarını şer'en sabit olursa dirlikleri alınub mahbusen İstanbula gönderilmeleri 19 Şaban 983

51. BOA.MD.27/H.N:403/ s. 177

Mehmed Çavuş'a virildi fi 23 Ramazan sene 983. Sivas kadısına hüküm ki, südde-i sa'âdetime 'arz-ı hâl sunulub Rûm nâzırı olan Dergâh-ı Mu'allâm

müteferrikalarından Mü'min için sâbıkan Kızılbaşlar teftîşinde küllî ahz ve celb idüb ve bu def'a dahî Kefe câniblerine tereke ile gemiler gönderilüb buğdayı ziyâde behâ ile bilâ emr âher vilâyete satdı deyu i'lâm olunmağın teftîş olunmak emr idüb buyurdum ki, geldikde kalkub ol mahalle varub müşârunileyhi Kızılbaşlar teftîşi bahânesiyle akçem aldı deyüb da'vâ-yı hakk idenler ile beraber idüb bir def'a şer'ile fasl olunmuş olmayub ve onbeş yıl geçmiş değil ise onat vechile teftîş ve tefahhus kılub göresin fi'l-vâki' müşârunileyh teftîş bahânesiyle Kızılbaşlık ile meşhur ve müte'ârif olmayub Sünnî ve pâk mezheb olanlara Kızılbaşsız deyu iftirâ idüb ahz ve celb itdüğü sâbit olursa mecâl virmeyüb sübût bulan hakların bî-kusur alıvirüb andan mâ'adâ südde-i sa'âdetimden ve Han ve Kefe beği iltimaslarıyla hükm-i şerîfim alub Kefe'ye tereke alub gidenlerden mâ'adâ fuzûli kendü bilâ emr mîrî buğdayından Kefe'ye buğday ve arpa gönderüb ziyade behâ ile satduğı dahî vâki' ise bî-garaz müslümanlardan tefahhus idüb gavırına erişüb kaç gemi olub ve ne mikdar buğday olduğu sıhhati ve vukû'u üzere yazub 'arz eylesiz bu hususlarda hakk üzere olub hiçbir tarafa meyl ve mehâbâ itmeyüb şer'-i kavîm üzere göresiz hilâf-ı vâki' kazıyye 'arz itmekden ve şühûd-ı zordan ve nesne ve mufassal şey ile hilâf-ı şer' iş olmakdan ihtiyat eylesiz.

52. BOA.MD.27/H.N: 938/ s. 392

Şah Veli nâm 'ışka virildi fi 29 Zilhicce sene 984. Akdağ kadısına hüküm ki, Hacı Bektaş kudresi sırruhû dervişlerinden Şah Veli, Benlubaş nâm derbendde bir tekye vaz' idüb ol mahalde bir çiftlik olub âyende ve revendeye ve bi'l-cümle ebnâ-i sebîle zarar ve ziyan olmamak şartıyla mu'af ve müsellemler olub ve 'âşârdan dahî mu'af olmak recâ itmeğın buyurdum ki, göresiz fi'l-vâki' tekye vaz' olunan mahal mahûf ve muhâtare derbend midir ve zikr olunan çiftlik dahî anda mıdır ve hıfz ve hırâset lâzım iden olmağa mahal midir nicedir ehl-i vukûfdan tefahhus idüb dahî vukû'u üzere yazub 'arz idesiz ki, sonra emr-i şerîfim ne vecihle sâdır olur ise mûcibi ile 'amel oluna.

53. BOA.MD.27/H.N: 957/ s. 399

(Sâdât?) hazretlerinin casuslarından Kara Ya'kub'a virildi fi 22. Rûm beğlerbeğisine hüküm ki, Ulus kadısı Dergâh-ı Mu'allâm'a sûret-i sicil gönderüb kaza-i mezburede Hamân(?) tâifesinden Marsi(?) Fakih ve Pîri fakih ve Pasin(?) Kazası'ndan Hub Mehmed nâm kimesnede rafza müte'allik ba'zı kitablar olmağın ahvâlleri tefahhus olundukda mukaddemâ Veli Fakih nâm râfizînin Sivas ve Ortapâre kazalarında kırk cild

kitabı olub dört cildini ben alub mâ'adâsı mezbur Hub Mehmed'de emânetdir deyu istimâ' olunub teftiş olundukda fi'l-vâki' zikr olunan kitablar bir yıl mikdarı bende emânet konulub lâkin emânet koyan Veli Fakih fevt olub karındaşı oğlu Selim Fakih'e teslim etdim deyu cevap virdüğün bildirdi imdi zikr olunan kitablar merkur Selim Fakih'den taleb olunub bulunub Dergâh-ı Mu'allâm'a gönderilmesini emr idüb buyurdum ki, vardukda bu hususu teftiş idüb mukaddemâ aldugun dört pâre kitabı kimden alub mâ'adâsı dahî kimdedir merkur Selim Fakih'de midir mufassalan teftiş idüb zikr olunan kitabları tahsil idüb Dergâh-ı Mu'allâm'a gönderesiz ammâ kitablar her kimin elinde bulunursa kendülerini kayd u bend ile ve elinde bulunan kitablar bile gönderesiz bu bâbda kimesneye himâyet itmeyüb din ve diyânetin muktezâsınca sa'y-ı ikdâmda dakika fevt itmeyesiz.

54. BOA.MD.28/H.N: 773/ s. 308

Bu dahî Müşârunileyhe hüküm ki, Bozok ve Akdağ ve Hüseyinâbâd kadılarına hüküm ki, bundan akdem Bozok Kazası'nda Yarar nâm karyeden hurûc iden Celal Beğ evleri yerine Seyyid Bestam oğlu Seyfi nâm kimesne bir tekye binâ idüb ba'zı kimesneler gelüb gidüb mezbur Seyfi Râfızî mezheb olub yerlerinde ihtilâl itmekle yakında bir fesad şürû' itmek ihtimâli olmağın buyurdum ki, hükmi-şerîfim vüsûl buldukda bu bâbda her biriniz gereği gibi mukayyed olub mezbur Seyfi hüsn-i tedâikle ele getürüb dahî ahvâlin a'yân-ı vilâyetden ehl-i vukûf-ı bî-garaz kimesnelerden hakk üzere teftiş idüb göresiz mezbur fi'l-vâki' Râfızî mezheb olub tekyesine ba'zı kimesneler gelüb gitedüğü vâki' midir nicedir tamam sıhhati ve hakikati ile gavırına vâkıf olub dahî ahvâlin vukû'u üzere yazub 'arz eylesesiz amma hîyn-i teftişde hakk üzere olub tezvîr ve telbîsden ve şühûd-ı zordan ve hilâf-ı vâki' kazıyye 'arz olunmakdan kemâl-i ihtiyât üzere olasız.

55. BOA.MD.28/H.N: 859/ s. 340

Divandan Çavuşbaşına virildi. Karaman beğlerbeğisine hüküm ki, mektub gönderüb Kara Beğ dimekle ma'ruf kimesnenin ilhadı hususunu bildirmişsiz 'arz olunub ma'lûm-ı şerîfim oldu mezkur teftiş bahanesiyle ele getürülüb mukayyed ve mahbus Kıbrıs'a gönderilmesin emr idüb buyurdum ki, varıcak asla te'hir itmeyüb mezburu emrim mücebince teftiş bahanesiyle ele getürüb dahî yarar adamların koşub

Kıbrıs'a gönderesiz ve Kıbrıs'a varub teslim olduğuna beğlerbeğisinden temessük alub gönderesiz. Fî 20 Şa'ban sene 984.

56. BOA.MD.28/H.N: 883/ s. 349

Mezkûr Kara Ya'kub'a virildi. Çorum beğine ve Ortapâre kadısına hüküm ki, Casus Kara Ya'kub bundan akdem Râfizî ahz olunan Minaş(?) Fakih nâm kimesne tarafından 'arz-ı hâl getürüb Ortapâre Kazası'na tâbi' Haman(?) Cemâ'atinden Veli Fakih nâm kimesne Kızılbaşdan geldiği zamanda otuzdört aded mücelled Râfizî kitabları getürüb benim yanımda emanet koyub ba'de fevt oldukda mezkur Kara Ya'kub beni tutub habs eyleyüb lâkin zikr olunan kitablar şimdiki halde benim yanımda olmayub yine cemâ'at-i mezbureden Ekinözü nâm kışlakda Selim Fakih nâm kimesneye virüb ol dahî Yunus ve Gülâbi'ye virüb hâliya memleketi idlâl itmek üzere oldukların haber virmeğin mezkurlar ve zikr olunan kitablar hafiyeten ele getirilüb südde-i sa'âdetime 'arz olunmasın emr idüb buyurdum ki, hük-m-i şerîfimle mezkur Casus Kara Ya'kub vardukda bu bâbda gereği gibi mukayyed olub mezkurları hüsn-i tedârikle hafiyeten ele getirüb fi'l-vâki' zikr olunan kitabları mezkur Minaş(?) Fakih mezbûrûn Selim Fakih ve Yunus ve Gülâbi'ye virdüğü sahih midir yohsa gayri vâki' midir netice tamam gavrına irişüb zikr olunan kitablar her kangıda ise ele getürüb mezkurları habs idüb vukû'u üzere yazub 'arz idesiz ammâ bu bâbda tamam hakk üzere olub bu bahane ile kimesneye zulm ve te'addî ve ahz ve celb olunmakdan ve hilâf-ı vâki' kazıyye 'arz olunmakdan ziyade ihtirâz üzere olasız. fî 19 Ramazan sene 984.

57. BOA.MD.28/H.N: 968/ s. 374

Hüseyin Hâkime virildi . Çorum beği Yusuf Beğ'e hüküm ki, mektub gönderüb Çorum Sancağı'nda vâki' olan kasabât ve kurâda sâkin olan Etrâk Tâifesi yarar atlar besleyüb âlât-ı harb ile binüb sipahi tarzında gezüb ve ekseri Kızılbaş nâmına olub bir fesada mübâşeret eylemekden hayf olunmağın Etrâk Tâifesi yarar atlar beslemeyüb ve âlât-ı harb ile yürümeyüb ve Kızılbaş nâmına olanlar teftiş olunub ref' olunmak için hük-m-i şerîf virilmesin bildirmişsiz imdi Etrâk Tâifesi yarar atlara binüb yarak kullanmağa emrim yokdur buyurdum ki, vusul buldukda bu bâbda mukayyed olub mukaddemâ muhkem tenbih ve te'kid eyleyesiz ki, Etrâk Tâifesi çiftlerin sürüb yarar atlara binmeyüb ve yarak kullanmayalar ba'de'l-yevm eslemeyüb Etrâkden her kimde

yarar at ve yarak bulunursa toprak kadıları ma'rifetleriyle sipahilere değer bahâlarıyla akçe ile satdırub Etrâk ve re'âyâda yarar at ve yarak ve tüfenk komayasız husus-ı mezbur mühimdir ihmâl ve müsâheleden hazer eyleyesiz şöyle ki, min ba'd Etrâk ve re'âyâda yarar at ve yarak ve tüfenk bulunduğu istimâ' oluna neticesi sana 'âid olur ana göre mukayyed olasız amma bu bahâne ile kendü hallerinde olanlara dahl olunmaktan hazer eyleyesiz. Fî 8 Ramazan sene 984

58. BOA.MD.29/H.N: 49/ s.21

Mehmed Çavuş'a virildi Rûm beğlerbeğisine ve Artukâbâd kadısına hüküm ki, sâbıkan Rûm beğlerbeğisi Behram mektub gönderüb bundan akdem kaza-i mezbura tâbi' Efkitas(?) nâm karyede Hamza Halife nâm kimesne için bir öküz boğazlayub etrafda ba'zı Kızılbaşlar cem' idüb konuklayub hâşâ ashâb-ı güzîn rıdvânu'llâhi Te'âlâ ecma'îne dil uzatmaktan ahvâli teftiş olunmak için gönderilen emr-i şerîf mücebince mezkûrun ele getirülüb habs olundukda ba'zı kimesneler mezkur için Sünnîdir deyu mezkurların ... kapu... önünde evkât-ı hamse edâ idüb geleni gideni konuklayıcı bir devletlü kimesnedir bir oğlunun ismin Ömer ve birinin Osman deyu tesmiye eyledüğü sâbit ve sicil olunduğun bildirmeğın buyurdum ki, vüsul buldukda göresiz fi'l-vâki' mezburun rafz ve ilhadı ile ve Öte Cânibe meyl ve mehâbâ ile ma'ârif olub şer'-i şerîfe muhâlif vaz'ları sâbit oldukdan sonra üzerinde rafz ve ilhâdına müte'allik mevâddan sâbit olan maddelerinin sicil itdirüb dahî şer'le haklarından gelüb vücûd-ı habâset-alûdların sahife-i ruzgârdan izâle eyleyüb ol cânibleri tathir ve pâk eyleyesiz. fî 23 Ramazan sene 984

59. BOA.MD. 29/ H.N: 155/ s. 66

Müşârunileyhin âdemîsine virildi müsveddesi kâğıd üzerindedir. Canik Sancağı beği Semender Beğ'e hüküm ki, hâlâ mektub gönderüb sancağında ba'zı ehl-i fesad ve kuttâ'-i tarîk zuhur idüb evler basub ve ebnâ-i sebîlin yoluna gelüb adamlar katl idüb ve esbâb ve emvâllerin gâret idüb ahvâlleri şer'le teftiş olunmak için ele getirülmek murad olundukda ba'zı evkâf ve emlâk ve serbest tımarlara ve hâss-ı hümâyûna varub ilticâ idüb ele girmemekle fesad ve şenâ'atlerin ziyade olduğun bildirmişsiz buyurdum ki, hükm-i şerîf vüsul buldukda anın gibi sancağında fesad ve şenâ'at üzere olanları ele getirüb firar idüb evkâf ve emlâk ve serbest tımarlara ve hâss-ı hümâyûna ilticâ idenleri

ashâbından taleb idüb getürdüb dahî da'vâ-yı hakk idenler ile beraber idüb toprak kadıları ma'rifetleri ile bir def'a şer'le fasl olunub onbeş yıl terk olmayan hususların ber müceb-i şer'-i şerîf teftiş idüb göresin fesad ve şenâ'atleri ve adam katl idüb hırsuzluk eyledikleri sâbit olanlardan sipahi olanları habs ahvâllerin yazub 'arz eyleyesiz değıller ise ol serbest tımar ashâbının ma'rifetleri ile günahları sâdir olduğı mahalde şer'le lâzım geleni icrâ itdirüb yerine koyub hârice alub gitmeğe komayub ve bedel-i siyaset deyu akçelerin aldırmayub ve bu bahâne ile mücerred ahz ve celb için kendü hallerinde olanlara dahl olunmakdan ve ehl-i fesada himâyet olunmakdan ve rüsûm-ı serbestiyelerine dahl ve tecâvüz olunmakdan ve şer'-i şerîfe ve kanuna muhâlif iş olmakdan ziyâde hazer eyleyesiz şöyle ki, serbest ve evkâf ve emlâk sahipleri ve hâss-ı hümâyûn eminleri ehl-i fesadı ele virmeyüb himâyet iderler ise himâyet idenleri isimleri ile yazub 'arz eyleyesiz. fi 23 Şevval sene 984

60. BOA.MD.29/H.N: 231/ s. 96

Amasya beğine ve kadısına hüküm ki, hâlâ südde-i sa'âdete 'arz-ı hâl sunub nefsi Amasya'dan Müezzîn Tosun Mustafa ve Kilerci 'Abdülkadir ve bir berber ve bir ütücü ve bir pabuçcu ve bir dellak ve Dolabcı Ramazan ve Paşmakçı 'Ali ve 'İsa oğlu 'İsa nâm kimesneler için tarîk-i dalâlete dâhil olub hâşâ kimi Hazreti 'İsa Peygamberin ve kimi Mehdiyim deyu da'vâ idüb 'avâmdan olan müslümanları idlâl eyledüklerin ve mezburların başı ve buğları olan mezkûr 'İsa olduğı i'lâm olunmağla mezkûrlar ele getirülüb ahvâllerin teftiş olunmak emr idüb buyurdum ki, vüsul buldukda bu bâbda mukayyed olub mezkûrları ele getirüb ahvâllerin ber müceb-i şer'-i şerîf teftiş eyleyüb göresiz fi'l-vâki' vech-i meşrûh üzere da'vâ idüb şer'-i şerîfe kavilleri ve misâlleri olub mu'temedün leh ki, şer'le sâbit ve zâhir ola, habs eyleyüb üzerlerinde şer'le sâbit olan nâ-meşrû' akvâlleri ile yazub 'arz eyleyesiz ki, sonra mezburlar hakkında emrim ne vechile sâdir olur ise mûcibi ile 'amel eyleyesiz.

61. BOA.MD.29/H.N: 488/ s. 209

Okcu Ca'fer Çavuş'a virildi. Zülkadir beğlerbeğine hüküm ki, hâlâ vilâyet-i mezbûrede Yukaru Cânibe nuzur ve sadakât gönderüb mu'âmele ider ba'zı melâhide olduğı südde-i sa'âdetime i'lâm olunmağın ol asıl melâhide birer töhmet ile ele getirülüb haklarından gelmeni emr idüb buyurdum ki, vüsul buldukda bu bâbda mukayyed olub anun gibilerin ahvâllerin hafiyiyeten tettebbu' ve tecessüs idüb göresin

Yukaru Cânib ile ‘alâka idüb nuzur sadakât gönderüb haberin eksik itmeyen melâhideden şunlar ki, sahih adamları varub geldüğü ve Yukaru Cânib ile mu’âmeleleri olduğu sâbit ve muhakkak ola birer bahâne ile ele götürüb dahî aslâ mecâl virmeyüb hakkından gelüb vücûd-ı habâset-alûdın sahife-i ruzgârdan nâbûd eyleyesiz ammâ sahih Yukaru Cânib ile mu’âmesi olduğu sâbit olmayub ancak vâsi’ mezheb olmayub Yukaru Cânibe mâil olub rafz ve ilhad ile iştiârları olursa ol asılları dahî birer tarîkle ele götürüb bir âher töhmet ile habs idüb adların yanında sâbit olduğu üzere südde-i sa’âdetime mufassal yazub ‘arz eyleyesiz ki, ol yerlerden ‘alâkaları kat’ olunub ehl ü ‘ıyâlleriyle Kıbrıs’a sürgün olalar husus-ı mezbur ziyâde mühimdir kimesneye ifşâ itmeyüb hafıyyeten ahvâllerini görüb tedârik eyleyesiz ammâ bu bahâne ile kendü hâlinde olanlara tecâvüz olunmaktan ihtirâz eyleyesiz. Müsveddesi kâğıd üzerindedir Efendi hazretleri hattıyla. Bir sûreti Haleb beğlerbeğine Okçu Ca’fer Çavuş’a virildi fi 14 Zilhicce sene 984.

62. BOA.MD.29/H.N. 489/s. 209

Okçu Ca’fer Çavuş’a virildi fi 15 Zilhicce. Basyan ve Pozyan beği Behlül Beğ’e hüküm ki, hâlâ senin sancağına tâbi’ olan tâifeden ba’zının Yukaru Cânib ile ittihad ve ittifakı olduğu i’lâm olunub buyurdum ki, vardıkda bu bâbda mukayyed olub sancağına tâbi’ olan tâifeyi hafıyyeten tecessüs ve tetebbu’ eyleyüb göresiz anın gibi ol cânib ile ittihad ve ittifakı olub adamları varub gelmekden hâlî olmayub veyâhud rafz ve ilhadları mukarrer ve mahakkak olub Yukaru Cânibe meyl iden kimesneleri eğer Cemâ’at-i Şîrîdir(?) ve eğer sâir A’yânîdir(?) hüsnü tedbir ve tedârikle ele götürüb aslâ mecâl virmeyüb âher bahâne ile her birinin muhkem haklarından gelesiz tâife-i mezbûre ahvâlin onat mukayyed olub gereği gibi mukayyed olasız.

63. BOA.MD.29/H.N. 490/ s. 210

Mehmed Çavuş’a virildi fi 15 Zilhicce sene 984. Bozok beği Çerkes Beğ’e hüküm ki, sancağına tâbi’ olan yerlerde Yukaru Cânib ile ittihad ve ittifakı ve rafz ve ilhâdları mukarrer ba’zı kimesneler olduğu i’lâm olundu buyurdum ki, varıcak bu hususu kimesneye ifşâ itmeyüb sancağına tâbi’ eğer köy kethüdâları ve eğer cemâ’at kethüdâları ve sâir ehl-i karye ve cemâ’atden Yukaru Cânib ile ittihad ve ittifakları olub adamları varub gelmekden hâlî olmayub müttefik oldukları mukarrer ve muhakkak olan kimesneleri ki, yanında tamam ma’lum ve zâhir ola irişüb bir tarîk ile ele götürüb dahî

aslâ mecâl virmeyüb âher bahâne ile haklarından gelesiz ammâ Yukaru Cânib ile ittihadı ve ittifakı olmayub lâkin rafz ve ilhâd ve Yukaru Cânib'e meylleri meşhur ve müte'ârif ola anın gibileri dahî ele götürüb habs eyleyüb 'arz idesiz ki, ehl ü 'ıyâlleri ile Kıbrıs'a sürüle bu bâbda onat mukayyed olub tamam basîret üzere bir vecihle tedârik eylesesiz ki, vaz'ından haberdâr olub bir tedârike mübâşeret itmeleri ihtimâli olmaya hakk-ı harîmden dahî 'udûl itmeyüb bu bahâne ile mücerred celb ve ahz için kendü hâlinde olanlara dahl ve tecâvüz olunmakdan hazer eylesesiz. Müsveddesi kâğıd üzerindedir hattıyla. Bu dahî. Bir sûreti Kırşehir beği Memiş Beğ'e

64. BOA.MD.29/H.N: 491/s. 210

Mehmed Çavuş'a virildi. Rûm beğlerbeğine hüküm ki, hâlâ Yukaru Cânibden casus gelüb Vilâyet-i Rûm'a müte'allik Sivas'a karîb yerlerde Kangallı ve 'Alıpınarı ve ol etrâfin ahâlisi ve sınırının berü cânibi Amasya ve Çorum ve Hüseyinâbad ve Merzifon Ovası ve sâir ol havâlide olan halkın ekseri rafz ve ilhad ile meşhur olub Yukaru Cânibe meyl ve muhabbetleri ve 'alâkaları ve adamları muttasıl varub geldüğü ve nuzur sadakât götürdüklerin i'lâm eyledi imdi ol cevânibde olan melâhideden gaflet câiz değildir buyurdum ki, vüsul buldukda bu bâbda bizzat mukayyed olub ol cevânibde olan melâhidenin ahvâlin hafiyeten tetebbu' tecessüs idüb göresiz anun gibi Yukaru Cânib ile mu'âmeleleri ve adamları varub gelüb 'alâkaları olduğu sâbit olanları birer tarikle ele götürüb dahî âher töhmet ile haklarından gelüb vücûd-ı habâset-alûdların sahife-i rûzgârdan mahv nâbûd eylesesiz ammâ Yukaru Cânib ile mu'âmeleleri fi 15 Zilhicce sene 984

65. BOA.MD.29/H.N: 492/ s. 211

Mehmed Çavuş'a virildi. Van beğlerbeğisine hüküm ki, hâlâ Yukaru Cânib'den casus gelüb Şah-ı gümrâh Gazvin kurbünde bi'l-fi'il beğlerin ve korucuların ve askerleriyle cem'iyet üzere olduğun i'lâm eyledi imdi bundan akdem bir iki def'a ahkâm-ı şerîfe yazılıub Yukaru Cânib'den gaflet eylemeyüb Van'a tâbi' olan ümerâ ve zuemâ ve gönüllü ve sâir 'asâkir ile nân ve yarağınız ile dâimâ hâzır ve ol taraflara nâzır olasız ki, anun gibi bir hareket olursa fırsat el virüb mahall-i iktizâ itdüğüne göre siz dahî memlekete müte'allik yerlere akın salub bir vecihle hüsn-i tedârik eylesesiz ki, memâlik-i mahrûse nezdinde kalub kendü memleketin hıfzı ile mukayyed ola ve vilâyet-i mezbûra tâbi' olan kılâ'in yât ve yarakların ve barut ve zehâirin yoklayub

kusur ve noksan üzere olanların tekmîl eyleyüb aslâ bir hususda noksan komayub mezîd ve mükemmel hâzır ve amâde olman emrim olmuş idi ol emr-i şerîfim kemâkân mukarrer olmağın Yukaru Cânib'den gaflet câiz değildir buyurdum ki, vüsul buldukda bu bâbda mukayyed olub evâmir-i şerîfe-i sâbika mûcebince Van'a tâbi' olan ümerâyâ muhkem tenbih ve te'kid eylesesiz ki, her biri sancaklarına mukayyed olasız. fî 25 Zilhicce

66. BOA.MD.29/H.N: 499/ s. 216

Okçu Ca'fer Çavuş'a virildi . Bağdad beğlerbeğisine hüküm ki, Yukaru Cânibden casus gelüb bi'l-fi'il Şah beğler ile ve korucuları ve bi'l-cümle 'asker ile Gazvin'de cem'iyet üzere olub fikr-i fâsidi kangı cânibe olduğu ma'lum olmayub lâkin Meşhed-i 'Ali Kerreme'llâhu Vechehûde sâkin Etyemez dimekle ma'ruf kimesne ve Bağdad'da Seyyid Gümâne'nin ve Kara Lâtif'in adamı 'Ali'nin ve Musul'da medfun olan Hazreti Yunus ileyhi 'aleyke's-selâm türbedârının dahî Yukaru Cânib ile mu'âmeleleri olub adamları varub gelmekden hâlî olmaduğın ve bunların emsâli halife nâmına dahî ba'zı kimesneler olduğın i'lâm eyledi imdi bundan akdem bir iki def'a ahkâm-ı şerîfe gönderilüb Yukaru Cânibden gaflet itmeyüb Bağdad'a tâbi' olan ümerâ ve zü'amâ ve sâir 'asâkir ile yât ve yarâğınız ile müretteb ve mükemmel hâzır olub ol cânibde nâzır olasın anun gibi beru cânibe 'azimeti olub Bağdad taraflarına teveccüh iderse Bağdad'da olan gemileri öte yakada komayub beru yakaya geçüresin ammâ anlar öteden gelmek ve tulum ve sâir gemi cinsin(?) tedârik idüb beru yakaya geçmek isterlerse kayık ve sandallara darbezen ve tüfenk koyub mümkün olduğu üzere beru yaka geçmekte men' eyleyüb 'asker ile ol tarafları gereği gibi hıfz ve hirâset eylemen bâbında envâ'-i ihtimâm zuhûra getüresiz eğer Bağdad üzerine varmayub bir âher cânibe teveccüh iderse sen dahî beğlere istimâlet virüb memleketine müte'allik yerlere iktizâ eyledüğü üzere ta'aruz eyleyüb bir vecihle mukayyed olasın ki, memâlik-i mahrûseye dahl eylemekden kalub kendü başın tedârikine meşgul ola deyu emrim olmuş idi ol evâmir-i şerîfe 'alâ-mâkân mukarrer olmağın buyurdum ki, vüsul buldukda bu bâbda sâbikan bulan ahkâm-ı şerîfe mûcebince tamam basîret üzere olub Bağdad'a tâbi' olan ümerâ ve zü'amâ ve sâir erbâb-ı tımar ve gönüllü ve yeniçeri tâifesiyle müretteb ve mükemmel yâre ve yarâğınız ile hâzır olub taraflara dâimâ nâzır olasın ki, anun gibi Yukaru Cânibden 'ahd u emâna muhâlif hareket idüb Bağdad üzerine gelirse

emrim üzere cümle gemi cinsin(?)beru yakaya geçürüb melâhideyi beru yakaya geçürmeyesin ammâ eğer anlar öteden gelmek ve tulum ve sâir gemi cinsi(?) tedârik idüb beru yakaya geçmek isterlerse sen dahî vech ve münâsib gördüğün üzere kayıklar üzerine darbezen ve tüfenk ve sâir münâsib olan yarâkdan ve âher yarâk koyub beru cânibe geçürmeyüb men' u def'ine ihtimâm eyleyesin asıl geçid yeri olan İmam nâm mahalde dahî ziyade gemi tedârik idüb hıfz idesiz ve eğer ol taraflarda olan memâlik-i mahrûse(ye) müte'allik yerlere ta'arruz iderse sen dahî firsant el virüb mahall-i iktizâ itdüğüne göre ol cânibe müte'allik olan ümerâ ile memleketine ta'arruz eyleyüb bir vecihle tedârik idesin ki, memâlik-i mahrûse ta'arruzundan ferâgat idüb kendü memleketi hıfzı ile mukayyed ola ve Bağdad Kal'ası'nın ve sâir ol cevânibde olan kılâ'ın yât ve yarâkların ve zehâirini yoklayub görüb noksan üzere olanların tekmîl. fi 14 Zilkâde sene 984.

67. BOA.MD.29/H.N: 500/ s. 217-218

Bu dahî, Karaman beğlerbeğisine hüküm ki, Yukaru Cânibden casus gelüb Vilâyet-i Karaman'da mukaddemâ Yukaru Cânibe giden Aksak(?) Seyfeddin akrabâsı Yukaru Cânibden cerlerin eksük eylemeyüb ve bunların ..... Vilâyet-i Karaman'da ba'zı melâhidenin dahî mu'âmeleleri olduğun i'lâm eylemeğin ol asıl melâhide(y)i birer bahâne ile ele getürüb haklarından gelmeni emr idüb buyurdum ki, vüsul buldukda bu bâbda bizzat mukayyed olub mezkurların ahvâllerin hafıyyeten tetebbû' idüb göresin anun gibi Yukaru Cânib ile mu'âmeleleri olan melâhideden şunların ki, sahih adamları varub geldüğü sâbit ola, aslâ mecâl virmeyüb haklarından gelüb vücûd-ı habâset-alûdların izâle eyleyesin, ammâ sahih mu'âmeleleri olduğu sâbit olmayub ancak(?) Yukaru Cânibe mâil olub ..... olub rafz ve ilhâd ile iştihârları olursa ol asılları dahî birer tarikle ele getürüb bir âher töhmet ile habs eyleyüb ahvâllerin ..... sâbit olduğu üzere mufassal yazub 'arz eyleyesin ki, ol yerlerden evleri ve barklarıyla alâkaları kat' olunub ehl ü 'ıyalleriyle Kıbrıs'a sürgün olalar, husus-ı mezbur mühimdir bu hususu kimesneye ifşâ eylemeyüb hafıyyeten ahvâllerin görüb tedârik eyleyesin ammâ bu bahâne ile kendü hallerinde olanlara tecâvüz olunmakdan hazer eyleyesin.

68. BOA.MD.29/H.N: 502/ s. 218

Bu dahî Hakkâri hâkimi Seyyid Mehmed'e hüküm ki, mektub gönderüb Yukaru Cânibe müte'allik ba'zı ahvâl i'lâm itmişsin her ne ki, dimiş isen 'arz-ı huzûra

‘arz olunub ‘ilm-i şerîfim muhît olmuşdur buyurdum ki, varıcak min ba’d dahî Yukaru Cânibe yarar casuslar gönderüb ahvâl ve etvârlarına tamam ittilâ’ tahsil idüb dahî vâkıf ve muttali’ olduğun ahbâr-ı sahîha(y)ı i’lâm itmekden hâlî olmayasız.

69. BOA.MD.30/H.N: 319/ s. 132

Mecidözü kadısına virildi. Rûm beğlerbeğisine Mecidözü ve Çorum kadılarına hüküm ki, sen ki, Mecidözü kadısının mektub gönderüb Mecidözü’ne tâbi’ Mürsi(?) nâm karyeden Habil Halife ve Mehmed ve Orunca nâm karyeden Mahmud Baba ve ... Kasım ve Karye-i Virancık’dan Hasan nâm kimesneler zâhiren Sünnîler sûretinde gezüb ammâ Kızılbaşlar olub gice ile cem’iyetler idüb âyin-i bâtılları üzere ‘avretleri ve kızları ve oğulları ile cem’ olub şürb-i hamr idüb aslâ menâhîden perhizleri olmayub muttasıl ehl-i hevâ olanları cem’iyetlerine getirürler mezburun ahvâli küllî fesadı mü’eddâ olur deyu bildirmişsin buyurdum ki, vardukda bu bâbda gereği gibi dikkat ve ihtimâm üzere olub mezburların ahvâlin bî-garaz müslümanlardan hafiyeten tetebbu’ idüb göresin vâkı’an vech-i meşrûh üzere şer’-i şerîfe muhâlif vaz’ları olub müslümanlar ol vecihle şehâdet iderlerse hilâf-ı şer’-i kavîm vaz’ları zâhir olub o makûle menâhîden ictinâb itmeyen mübâğîleri(?) ele getirüb şer’le haklarından gelesin ki, sâirlerine mûcib-i ‘ibret ola ve üzerlerine şer’le ne makûle mevâd sâbit ve zâhir olub ve ne vecihle haklarından gelindüğün yazub ‘arz eylesin. fi 13 Safer sene 985

70. BOA.MD.30/H.N: 488/ s. 207

Kethüdâsı Yahya’ya virildi. Bozok beği Çerkes Beğ’e hüküm ki, bundan akdem hükm-i şerîfim gönderilüb ba’zı müfsidler Kızılbaş âyini üzere olub ashâb-ı güzîne buğz ve sebb idüb ve Yukaru Cânib’den nuzur alub giden kimesneleri teftiş idüb ‘arz eylesin deyu emr olmuşidi hâlâ mektub gönderüb ba’zı kurâdan yirmialtı nefer kimesne için müfsid olub abâ an cedd Kızılbaş oğlu Kızılbaşlar olub ma’lumun olduğundan gayrı sâlih ve mütedeyyin kimesneler şehâdet itdüklerin bildirmişsiz imdi gönderdiğün defterin bir sûreti ihrâc olunub sana gönderildi buyurdum ki, varıcak mezkûrları hüsn-i tedârikle ele getirüb dahî ahvâllerin toprak kadıları ma’rifetleriyle ehl-i vukufdan ve bî-garaz ve mu’temedü’n-‘aleyh kimesnelerden teftiş idüb ‘arz itdüğün üzere ol kimesnenin üzerine husus-ı mezbur şer’le sâbit ve zâhir olursa aslâ mecâl virmeyüb şer’le haklarından gelesiz şer’le sâbit olmayub ammâ zikr olunan töhmet ile müttehem idüğü zâhir olursa ol asılları Kıbrıs’a gönderüb cezâyere vâsıl

olduğun beğlerbeğinden temessük alub dahî ne mikdar kimesne gönderildiğün yazub bildiresiz bu bahâne celb ve ahzdan ve hilâf-ı vâki' kimesneye te'addiden hazer eyleyesiz. fî 9 Rebi'ülevvel sene 985.

71. BOA.MD.31/H.N: 32/ s. 13

Kethüdâsı Kaya'ya virildi fî't-tarihi'l-mezbur. Rûm beğlerbeğisine hüküm ki, Vilâyet-i Sivas'dan Veled-i Babay dimekle ma'ruf kimesne ve sulbî oğlu Pîr Civan nâm kimesneler rafz ve ilhâdlarıyla meşhur olub ve Yukaru Cânib'e dâimâ nuzur ve sadakât cem' idüb alub gidüb ve vâkıf oldukları ahbârı muttasıl Yukaru Cânib'e bildirirler deyu i'lâm olunmağın mezburların ahvâllerin hafıyyeten tefahhus olunmasını emr idüb buyurdum ki, vardukda mezburların ahvâllerin hafıyyeten ehl-i vukuf ve bî-garaz mu'temedü'n-'aleyh kimesnelerden onat vechile hakk üzere teftiş idüb göresiz fi'l-vâki' mezburlar Yukaru Cânib'e varub gelüb nuzur ve sadakât cem' idüb alub gitdükleri vâki' midir nicedir tamam gavrına ve hakikate muttali' olub dahî vukû'u üzere yazub 'arz eyleyesiz sonradan emrim ne vecihle sâdır olur ise mücebince 'amel eyleyesiz.

72. BOA.MD.31/H.N: 76/ s. 30

Kethüdâsı Rüstem'e virildi. Van beğlerbeğine hüküm ki, Yukaru Cânibe gönderdiğün Mirza nâm adamından sana gelen mektubu 'aynı ile Dergâh-ı Mu'allâma gönderüb her ne i'lâm ve iş'âr eylemiş ise ma'lûm-ı şerîfim olmuşdur buyurdum ki, vüsûl buldukda ol didüği halifelerin birine mektub gönderüb mezbur müstakil ilçî olmayub bir haber ile gönderilmişken bu cânibe gelmeğe icâzet virilmemeğin aslı nedür deyu istifsâr tarîkiyle inhâ ve i'lâm eyleyesiz ve min ba'd dahî Yukaru Cânibe müte'allik vâkıf olduğun ahbâr-ı sahîhayı i'lâmdan hâlî olmayasız. Fî14 Rebiülevvel sene 985.

73. BOA.MD.31/H.N: 517/ s. 234

Hacı Paşa Hazretlerinin hidmet-i şerîflerinde olan Fazlullah Kethüdâya virildi. Çorum beğine Çorum ve 'Osmancık kadılarına hüküm ki, sen ki, sancakbeğisin mektub gönderüb Çorum Kazası'na tâbi' Tola nâm karyeden Beğ nâm kimesne üzerine karye-i mezburdan ve âher karyeden nice kimesneler cem' olub Kızılbâş tavrı üzere kendüsiyle 'avreti ve oğlanlarıyla şürb-i hamr ve mu'âşeret idüb ve nice yerden dahî mezbura nezir ve çerağ ve kurban cem' olub bu minvâl üzere envâ'î fi'l-i şenî' eylediğün karye-i mezbûre sipahilerinden Emir ve Mehmed ve gayrıları (haber) virmeğin kendü

dileyüb(?) keyfiyet-i ahvâli a'yân-ı vilâyetden ve bî-garaz müslümanlardan su'âl olundukda vech-i meşruh üzere olduğun haber virdüklerin bildirdüğün ecilden buyurdum ki, vardıkda te'hir itmeyüb mezkûru ele götürüb dahî Meclis-i Şer'de ahvâlin a'yân-ı vilâyetden ve bî-garaz kimesnelere hakk üzere teftiş idüb göresin hakkında ne vechile şehâdet iderler ise sicil idüb sûret-i sicil ile 'arz eylesin eğer vech-i meşruh üzere mülhid olduğu şer'le sâbit olur ise habs eylesin sonra emrim ne vechile sâdir olursa mûcibi ile 'amel eylesin. fî 24 Cemâziyelâhir sene 985

74. BOA.MD.33/H.N: 188/ s. 91

Bu dahî, Şehrizol beğlerbeğine hüküm ki, Kerkük kadısı mektub gönderüb Nâhiye-i Dakof'a tâbi' 'Arabkendü nâm karyede sâkin Ferruh ve Nasreddin bin Abdulmecid ve 'Ali bin 'Abdul... ve Receb bin Şihâb ve Hüseyin nâm kimesneler için Kızılbaş Şah İsmail şah olalıdan er ve 'avret ve kız ile bir yerde mahlût el ele alub 'alâmât-ı rafzı zâhir ve peydâ eylemişlerdir deyu haklarından gelinmek recâsına 'arz itmeğın şer'le teftiş ve tecessüs olunmasın emr idüb buyurdum ki, vardukda bu bâbda mukayyed mezkurların ahvâllerini şer'le teftiş eyleyüb göresin fî'l-vâki' 'arz olunduğu gibi ise ki, vech-i meşruh üzere fesad ve şenâ'atleri ve hilâf-ı şer' vaz'ları sâbit ola, şer'le sâbit olan nâ-meşrû' etvârların yazub ve sicil-i mahfuza kayd idüb vukû'u üzere 'arz eylesin.

75. BOA.MD.33/H.N: 413/ s. 204

Müşârunileyhin kethüdâsı Kaya'ya virildi. Rûm beğlerbeğisine hüküm ki, mektub gönderüb makeddemâ vârid olan emr-i şerîf mücebince Kızılbaş nâmına olanların haklarından gelinürse küllî telef-i nefis olmak lâzım gelür deyu i'lâm eyledüğün ecilden buyurdum ki, vüsul buldukda anun gibi Sünnî mezheb olmayub mülhid ve râfizî olan Kızılbaşları evleri ve barklarıyla 'alâkaların kat' idüb hisar erlerine koşub Kıbrıs'a sürgün eyleyüb halife nâmına olanların haklarından geldiresiz. fî 29 Şevval sene 985.

76. BOA.MD.35/H.N. 390/ s. 153

Amasya beğine ve kadısına ve Lâdik kadısına hüküm ki, Havza Kazası ahâlisi rik'a sunub bi'l-fi'il Havza kadısı olan Hızır Şah ve Rûm beğlerbeğisi sübaşlarından Mehmed nâm kimesne gelüb bunların üzerine şer'le nesne sâbit olmadan mücerred celb ve ahz için kimine *suhte yatağı* ve *hırsuz harâmî şeriki* ve kimine *kızılbaş* ve *mülhidsiz*

deyu ahz idüb der-zincir idüb ve dahî habs idüb her bir mahbusdan otuzar kırkar altun alub ve şikâyete varmayasız deyu *üçer talâka* şart virüb ve bunların yedinden südde-i sa'âdetime tezallüme geldiklerin istimâ' idüb evlerin basub Hamza nâm kimesneye ikiyüzelli çabrast urub envâi' zulm ve hayf eylemişlerdir deyu şekvâ itmeğin buyurdum ki, vüsul buldukda mezkûrları ihzâr idüb bir def'a şer'le fasl olmuş da'vâ değil ise hakk üzere teftiş idüb göresin 'arz olunduğu gibi ise ki, şer'le sâbit ola ol bâbda muktezâ-yı şer' ne ise edâ idüb yerine koyasız.

77. BOA.MD.35/H.N: 433/ s. 169

Kethüdâsı Ali'ye virildi. Bozok beğine hüküm ki, mektub gönderüb Şah İsmail nâmına zuhur eyleyen ehl-i fesâdı ele getürmek için adamlar gönderildüğü Şah İsmail nâmına olan müfsidin halifesi adına olan Çevşid(?) oğlu Hüseyin nâm müfside rast gelüb muhkem cenk idüb mezbûru ele getürüb kayd u bend ile sana getürdüğün bildirmişsiz ol bâbda her ne dimiş isen ma'lum oldu imdi halife nâmına olub ele gelen Çevşid oğlu Hüseyin'e siyaset emr idüb buyurdum ki, vardukda mezkûru emrim üzere siyaset eyleyüb hakkından gelesiz ve emrim yerine varduğun yazub bildiresiz ve Şah İsmail nâmına olan müfsidi dahî ele getürmeğe sa'y idesiz.

78. BOA.MD.35/H.N: 445/ s. 174

Beğin kethüdâsı 'Ali'ye virildi. Bozok beğine Yeniil ve Türkmân kadılarına hüküm ki, sen ki, Bozok beğisin mektub gönderüb Türkmân tâifesinden Şah İsmail nâmına zuhur iden müfsidin ba'zı tevâbi'i olan eşkiyâ ile ele getürmen için irsâl olunan hükm-i şerîf mücebince Yeniil Kazası'na tâbi' Bıyıklu Yaylağında Sürhevler ve Kiniselü Yunus nâm bir mülhid dahî yanlarına ba'zı eşirâyı cem' idüb fitne ve fesâd üzere hurûc eylemek kasdında iken ılgar ile üzerine adam gönderirlerken haber alub cümlesi perişan olub vilâyet emn ü emân üzere olduğun bildirmişsiz imdi mezbur müfsid Vilâyet-i 'Acem'den Şah İsmail nâmına gelüb Yeniil'e tâbi' Kemperlü ve Behlü İmam cemâ'atlerin içinde sâkin olub Arabistan'dan yaylağa zikr olunan cemâ'atler ile bile geldiği i'lâm olunmağın mezkur cemâ'atlerin kethüdâlarından ve cemâ'atbaşlarından ve sâir yatak ve duraklarından bulunub zuhûra getürülmek mühimmâtdan olmağın buyurdum ki, vüsul buldukda te'hir itmeyüb bizzat bu hususa mukayyed olub zikr olunan cemâ'atların kethüdâların ve cemâ'atbaşların ve sâ'ir yatak ve durakların ihzâr eyleyüb mezbur müfsidi ve sâir tevâbi'lerin taleb eyleyüb beherhâl

‘alâ eyyi tarîkin-kân zuhura getürdüb anun gibi mezburlardan ele getirmek bâbında envâ’-i ikdâm eyleyesiz.

79. BOA.MD.35/ H.N: 473/ s. 188

Müşârunileyhin kethüdâsı Pîr ‘Ali’ye virildi. Malatya beğine hüküm ki, liva-i mezbura tâbi’ İzlü ve Rişvan ve Eşkânlu ve Solaklu ve Şeyh Hüseyinlü ve Soydanlu ve Eğribüklü ve Adaklu ve Kalaçaklu ve Bezki ve Çakallu ve Mihriman ve Karasaz ve Kömürlü nâm cemâ’atler Şah İsmail nâmına zuhûr iden şakîye nezir gönderüb mütâba’at iderler deyu içlerinden ele getürülüb Dergâh-ı Mu’allâma gönderilen Mehmed ta’zîr idüb içlerinden nezir gönderenler kimlerdir ben bilürem dimeğin mezbur Mehmed kayd u bend ile ol cânibe gönderilmişdir buyurdum ki, vüsul buldukda te’hir itmeyüb zikr olunan cemâ’atlerin içlerinden rafz ve ilhad ile ma’ruf olub şakî-i mezbura sadakât ve nezir gönderenler her kimler ise tamam ma’lûmun oldukdan sonra ele getürüb dahî ahvâllerin toprak kadılarıyla hakk üzere teftiş idüb göresin rafz ve ilhadları ve nezir gönderdikleri şer’le sâbit olursa sicil itdirdükden sonra siyaset itdirüb dahî emrim yerine varduğun yazub bildüresin ve ammâ bu bahâne ile kendü hallerinde olanlara dahl itdirmeyesin.

80. BOA.MD.35/ H.N: 528/ s. 210

Beğ kethüdâsı ‘Ali’ye virildi fi 21 Receb sene 986. Bozok beği Çerkes Beğ’e hüküm ki, Yeniil kadısı müfettiş ‘Abdulmuhyi ile Yeniil hâsları zâbiti olan Kasım mektub gönderüb Şam-Bayadı Cemâ’ati’nden Yunus Halife ve Cemâ’at-i Pehlüvanlu’dan Düşeroğulları nâm mülhidler kendülere muvâfık bir nice melâhide ile cümle kırk mikdarı evinde cem’ olub hâss-ı hümâyûn dâhilinde Mescidlü Akdere nâm mevzi’de onbeş onaltı mikdarı evleri olub mahall-i mezbûra gelince yüz mikdarı ehl-i fesad cem’ olub etraftan muttasıl dahî cem’ olmak üzere olmağla re’âyâdan kendü hallerinde olanlar havf-târî olub dahî(?) Gemici ‘Ali nâm kimesne ba’zı cemâ’atden emr-i şerîf mücebince ‘avârız cem’ iderken üzerlerine uğrayub ışık şeklinde şarkî adlu kimesneler görüb ne idersiz deyu su’al eylemek sadedinde iken otuz kırk nefer adam ..... silah ile hücum idüb mezkuru bağlayub ‘âkıbet-i halâsı için fâsid mezheblerine mütâba’at şeklinde görünmek ile halâs olduğu haber vâsıl olmağın mevcut bulunan adamlar ve sipahiler ve sipahizadelerden ve emr ile hâss-ı hümâyûn hizmetinde olan İskender ve İsmail ve sâir ile varub Düşeroğullarıyla Yunus Halife ve ışık Pehlüvanlu

Cemâ'ati içine girüb sâiri etrafa perâkende olub Pehlûvanlu Cemâ'ati'nden mezburlar taleb olundukda virmeyüb 'Arab beği Mehmed Beğ yirmi otuz nefer mikdarı atlu ve nice piyade ile karşı gelüb virmeziz deyu cevap virüb küllî fesada mübâşeret eylemek ihtimali olmağın emr-i şerîf olmadan ikdâm olundu deyu bildirmişsin imdi zikr olunan ehl-i fesad beherhâl ele gelüb haklarından gelinmek mühimmâtdan olmağın bu bâbda sâbıkan dahî hükm-i hümâyûnum yazılıb irsâl olunmuşdur buyurdum ki, vüsul buldukda mukayyed olub emr-i şerîfim mücebince ol taraflarda muhafazaya kalan sipahiler ve sipahizâde ve adamlarınla ve bi'l-cümle il erinden müstevfâ adam ile zikr olunan ehl-i fesadın üzerine varub dahî melâhide(y)i taleb eyleyüb ele virürlerse alub haklarından gelesin virmeyüb cenge mübâşeret iderlerse demleri hederdir her ne tarîk ile olursa ehl-i fesadı ele getürüb hükm-i sâbıkım mücebince haklarından gelüb ol cevânibi şer ve şorlarından tathîr ve pâk itdiresin.

81. BOA.MD.35/ H.N: 583/ s. 233

Halil Voyvodaya virildi. Bozok beğine hüküm ki, Şah İsmail nâmına zuhur iden bedbaht nice kimesneleri idlâl idüb hâlâ ol câniblerde gaybet üzere olduğu i'lâm olunmağın buyurdum ki, vüsul buldukda müfsid-i mezburu her kande ise hüsnü tedbir ve tedârikle ele getürüb muhkem habs eyleyüb dahî halife nâmına olanları ba'de's-sübût kadı ma'rifeti ile mecâl virmeyüb gereği gibi haklarından gelesin ki, sâir eşkıyâya mücib-i 'ibret ola.

82. BOA.MD.35/ H.N: 931/ s. 366

Mahmud nâm kimesneye virildi. Rûm beğlerbeğisine hüküm ki, mektub gönderüb bundan akdem emr-i şerîf vârid olub Vilâyet-i Rûm'da ba'zı kimesne rafz ve ilhad ile meşhur olub ve ba'zıları Yukaru Cânibe varub gelüb müslümanları idlâl iderler imiş anın gibileri teccessüs idüb ele getürüb haklarından gelesin deyu buyurulmağla husus-ı mezbur teftiş olundukda Çorum Kazası'ndan Beşir bin Rüstem ve Hasan bin 'Ali ve Nur 'Ali bin İlyas ve Salbaş Hızır nâm kimesneler rafz ve ilhad üzere dâimâ fesaddan hâlî olmayub ehl-i fesad suhtelerin(?) önlerine düşüb müslümanların akçe ve esbâbın gâret itdirüb şekâvet itdükleri toprak kadısı huzurunda sâbit olub mezburlar habs olunmuşlar iken zincir bozub gaybet idicek tekrar ele getürüldüklerinde her biri envâ'i tezvîr ve telbîsi sülûk idüb celb-i mal için bize envâ'i zulm olmuşdur deyu şikayete varub bir tarîk ile emr-i şerîf alub bundan akdem bu husus vukû'u üzere Der-

sa'âdete 'arz olundukda anın gibi mülhid ve râfiz olanları evleri ve barklarıyla 'alâkaların kesüb hisar erlerine koşub Kıbrıs'a sürgün idüb ve halife nâmına olanların haklarından gelesin deyu fermân olunmuşken diyâr-ı şarka sefer-i hümâyûn vâki' olmağla görölmek mümkün olmamağla mezkurların haklarında olan sûret-i siciller 'aynı ile irsâl olundu deyu bildirmişsin imdi şer'le Kızılbaşlıkları sâbit olanların haklarından gelinmesin emr idüb buyurdum ki, vardukda mezburlar 'arz olunduğu üzere râfizî ve mülhid olub dâimâ fesad üzere oldukları sâbit olursa şer'le haklarından gelüb re'âyâya zulm olunmaktan hazer eyleyesin.

83. BOA.MD.36/ H.N: 393/ s. 140

İbrahim nâm kimesneye virildi. Bozok beğine ve Budaközü ve Artukâbâd ve Tokat kadılarına hüküm ki, sen ki, Artukâbâd kadısısın, südde-i sa'âdetime mektub gönderüb Kara Ya'kub nâm kimesne kaza-i mezburda Sulusaray nâm karyeden Kabil oğlu Seydi ve Aygud ve Canvirdi ve Mustafa nâm kimesneler için Yukaru Cânib ile mu'âmele idüb râfizîlerdir deyu i'lâm olunmağın hüsnü tedbir ile ele getirülüb ahvâllerin mu'temedü'n-'aleyh kimesnelerden tefahhus olunmak emrim olduğu ecilden ihzâr olunub mezbur Kabil oğlu Seydi'den su'al olundukda yirmi yıldan ziyadedir meşâyih önünde menhiyâtdan tevbe itdim deyu cevap virüb ve mezburların ahvâli dahî su'al olundukda anlar dahî eben 'an ceddin Sünnî ve müslümanlardan olub a'yân-ı vilâyetden dahî cemâ'at-i kesîre mezburların eyülüklerine şehâdet idüb Sünnî ve müslümanlardır deyu haber virmişler iken itâ'at itmeyüb alub kendüleri bi'l-fi'il mahbuslardır deyu bildirmeğın buyurdum ki, vardukda bu bâbda gereği gibi mukayyed olub mezburların ahvâllerin toprak kadısı ma'rifetiyle hakk üzere teftiş idüb göresin fi'l-vâki' mezbur râfizî ve ilhâd ile meşhur ve Yukaru Cânib ile mu'âmeleleri olmayub 'arz olunduğu üzere Sünnî mezhebinde müslümanlar olub hâlâ mezbur Kara Ya'kub hilâf-ı şer'-i şerîf habs eyledüğü vâki' ise itlak eyleyesiz ve eğer akçelerin dahî almış ise aliviresiz.

84. BOA.MD.36/H.N: 394/ s. 141

İbrahim nâm kimesneye virildi. Bozok beğine Budaközü ve Artukâbâd ve Tokad kadılarına hüküm ki, ze'âmete müstehak olub Amasya Sancağı'nda Gedeğra Nahiyesi'nde Köprüpazarı nâm karyeden onyedibin tımarı olan Hamza oğlu İbrahim nâm sipahi 'arz-ı hâl sunub Artukâbâd Kazası'ndan Emir 'Ali Halife'nin akrabasından

İhtiyar oğlu Mansur Halife ve Budaközü Kazası'ndan Helkeri(?) oğlu dimekle meşhur kimesneler ve gayrı ol cevânibde ba'zı râfızî ve mülhidler halife nâmına olub Yukaru Cânib ile mu'âmeleleri olub kendü mübâşeretiyle ele götürülmek kâbildir deyu bildürmekle buyurdum ki, vardukda mezkûrun mübâşeretiyle eğer zikr olunan kimesneleri ve eğer sâir halife nâmına olanları her kangınızın taht-ı kazasında ise ele getirüb ahvâllerin teftiş idüb mezburları habs idüb 'arz eylesesiz.

85. BOA.MD.36/ H.N: 450/ s.164

Bozok Sancağı beğine hüküm ki, Artukâbâd kadısı mektub gönderüb Kara Ya'kub nâm kimesne ve kaza-i mezburdan Sulusaray nâm karyeden Kabil oğlu Seydi ve Aygud ve Canvirdi ve Mustafa nâm kimesnelerin Yukaru Cânib ile mu'âmele idüb râfızîlerdir deyu istimâ' olunmağla hüsnü tedbir ile ele getirülüb vâki' olan ahvâllerin mu'temedün 'aleyh kimesnelerden tefahhus olunmak emr olunmakla ihzâr olunub mezbur Kâbil oğlu Seydi'den su'al olundukda yirmi yıldan ziyâdedir ki meşâyih önünde menhiyâtdan tevbe itdim deyu cevâb ve mezbûrun ahvâli dahî su'al olundukda anlar dahî eben an ced sünnî ve müslümanlardır deyüb a'yân-ı vilâyetden dahî cemm-i gafir mezbûrun eyülügüne şehâdet idüb Sünnî ve Müslümandır deyu haber virmişler iken itâ'at itmeyüb alub gidüb bi'l-fi'il mahbuslardır deyu bildirmeğın buyurdum ki, vardukda bu bâbda mukayyed olub mezburların ahvâllerin toprak kadıları ma'rifetiyle hakk üzere teftiş idüb göresin fi'l-vâki' isnâd olunan hususlar sahih olub Yukaru Cânib ile mu'âmeleleri ve rafz (ve) ilhadları var mıdır yohsa kendü hallerinde Sünnîyü'l-Mezheb Müslümanlar iken bilâ sebep habs olunmuş mudur hakikat-i hallerine vâkıf ve muttalî' olub vukû'u üzere yazub 'arz eylesesin ahz ve celbden ve hilâf-ı vâki' kazıyye 'arz olunmakdan hazer eylesesin.

86. BOA.MD.36/ H.N: 734/ s. 280

Hasan nâm kimesneye virildi. Rûm beğlerbeğine Artukâbâd kadısına hüküm ki, Kaza-i Artukâbâd'dan Süleyman ve biraderi ve Aygud ve Kara Yaşmakçı ve Hızır Halife ve Oruç ve Kara İbrahim nâm kimesneler Yukaru Cânible mu'âmele üzere olub Kızılbaş idikleri zâhir olub anda ..... idikleri i'lâm olmağın buyurdum ki, vüsul buldukda Yukaru Cânib ile 'alâkaları olub Kızılbaş idikleri vâki' ise haklarından gelüb ve tevâbi'inden her kimi haber alub Kızılbaşlıkları zâhir olursa habs idüb 'arz idesiz.

87. BOA.MD.36/H. N: 735/ s. 280

Bu dahî Bozok beğine hüküm ki, Rûm beğlerbeğisi mektub gönderüb Yukaru Cânible ‘alâkaları olanlardan ba’zıları ele götürülüb kal’ada habs olunub mezburlardan Usta Divane Mahmud Halife ve Hüseyinâbâd Kazası’ndan İç(?) Haydar ve Oruç(?) nâm kimesneler gaybet idüb haklarında bî-garaz müslümanlar eyü kimesneler değildir deyu haber virdiklerin bildirmeğin buyurdum ki, vardukda mezburları kangı tarikle olursa ele götürüb ahvâllerin muktezâ-yı şer’le teftiş idüb göresiz mezburların Yukaru Cânib ile ‘alâkaları olub ve Kızılbaş oldukları sâbit olursa habs idüb vukû’u üzere yazub ‘arz idesiz.

88. BOA.MD.36/H.N: 750/ s. 285

Mehmed Çavuşa virildi selh-i Rebiülevvel. Rûm’da Defter Kethüdâsı’na ve Artuk(âbâd) kadısına hüküm ki, sen ki, defter kethüdâsısın südde-i sa’âdetime mektub gönderüb bundan akdem Casus Kara Ya’kub elinden emr-i şerîf vârid olub Yukaru Cânible ile mu’âmelesi olan ehl-i fesadın ele götürülmesi fermân-ı şerîfim olmağın müşârunileyhin yanınca(?) adam koşulub gönderildikde ba’zıların ele geterülüb kal’aya urulub bâkîleri için dahî haber gönderilmiş idi hâlâ mezbur Casus Kara Ya’kub sana mektub gönderüb Artukâbâd Kazası’nda sâkin İbrahim nâm sipahi için ehl-i fesaddan ba’zısın evinde saklayub taleb olundukda inkar ile cevap virdükden sonra nice evinde bulunub alınub habs olundukdan sonra girü mütenebbih olmayub ba’zıların himaye idüb ve ba’zılarına akçe virüb şikayete gönderdiğün i’lâm eyledüğün bildirmişsin imdi mezkur sipahi fi’l-vâki’ ol makûle ehl-i fesada mu’în olub evinde sakladuğu vâki’ ise ele götürülüb hakkından gelinmek emr idüb buyurdum ki, Dergâh-ı Mu’allâm çavuşlarından Mehmed vusul buldukda bu bâbda bizzat mukayyed olub mezkur sipahi(y)i ihzâr eyleyüb dahî ahvâlin onat vechile ber müceb-i şer’-i şerîf teftiş eyleyüb göresin fi’l-vâki’ rafz ve ilhad ile meşhur olub Yukaru Cânib ile mu’âmeleleri olan ehl-i fesada himâyet idüb ele virmeyüb evinde sakladuğu ve sâir eşkiyaya akçe virüb şikayete gönderdiğü şer’le sâbit olursa şer’le hakkından gelesin şöyle bilesin.

89. BOA.MD.36/H. 779/ s. 294

Er oğlu mezbur Serdar İn’âm .... Efendi’ye virildi. Çorum Sancağı’nda vâki’ olan kadılara ve dizdarlara hüküm ki, zikr olunan sancaklarda Softa ve Kızılbaş nâmına ba’zı ehl-i fesad ve haramzâde ve hırsuz zuhûr idüb yola ve bele inüb katl-i nüfus ve gâret-i emvâlden hâlî olmamağın nefsi Sivas’a götürülüb haklarından gelinüb ve nicesi

dahî ele gelmeyüb muttasıl ol vilâyetlerde fesad ve şenâ'atden hâlî olmayub te'addî eyledikleri i'lâm olundu ve Liva-i Çorum sipahilerinden Er oğlu İn'am zîde kadruhûnun ehl-i fesad ele getürmekde yararlığı ve ziyade yoldaşlığı 'arz olunub anın gibi ehl-i fesad ve haramzâde ve Kızılbaş zuhûr itdükde üzerlerine varılıb haklarından gelinmek için sipahi-i mezbur il üzerine baş ve buğ ta'yin eyleyüb buyurdum ki, hükm-i şerîf-i vâcibü'l-ittibâ'im vardukda siz ki, kadılsız bu bâbda gereği gibi mukayyed olub anın gibi taht-ı kazanuzda Suhte ve Kızılbaş ve sâir haramzâde nâmına ehl-i fesad zuhûr idüb her ne mahalde olursa aslâ te'hir ve tevakkuf itmeyüb yât ve yarâğla mükemmel kifâyet mikdarı kılâ' müstahfizları ve il erleri ile varub her ne tarîkle mümkün ise ele getürüb muktezâ-yı şer'-i kavîm üzere haklarından gelesiz şöyle ki, üzerlerine varıldıkda itâ'at itmeyüb cenge mübâşeret iderlerse demleri hederdir ana göre vilâyet halkına tenbih itdüresiz ki, lâzım geldükde sipâh-ı mezbûrânın üzerlerine başbuğ olub vech ve münâsib görüldüğü üzere ehl-i fesadın ele getürülmesinde ikdâm ve itmâm(ihtimâm) üzere olası ammâ bu bahâne ile ehl-i fesaddan ve Kızılbaş nâmına olan mülhidlerden ahz ve celb olunmağla himâyet olunub (kendi) hallerinde olan fukarâya 'arz(garaz(?) ve nisbet ile zulm ve te'addî olmakdan ziyade hazer üzere olası ve ne makûle ehl-i fesad ele getürülüb ve ne makûle mevâd sâbit olursa ne vecihle haklarından gelündüğün yazub bildiresiz ve sipahi-i mezbur, lâzım olub hisar eri taleb eyledükde sancak beğinin kâim-i makâmı te'allül itmeyüb kifâyet mikdarı hisar eri koşub ehl-i fesadın ele getürülmesinde mu'âvenet eylesiz şöyle bilesiz.

90. BOA.MD.37/ H.N: 350/ s. 33

Ortapâre ve Hüseyinâbâd kadıları mektub gönderüb zikr olunan kadılıklardan cemm-i gafîr Meclis-i Şer'e gelüb içimizde Kızılbaş nâmına ba'zı kimesneler vardır ve ba'zı ehl-i fesad dahî ata binüb ok ve kılıç takınub yollarda ve tenhâ yerlerde biz havâle ve sübaşyız deyu Müslümanların birer behâne ile malların alurlar deyu teftiş olunub Bozok beği mübâşeretiyle haklarından gelinmesin 'arz eylediklerinden müşârunileyh mübâşeretiyle teftiş olunub şer'le haklarından gelinmek için hükm-i şerîf virilmek buyruldu.

91. BOA.MD.42/H.N: 332/ s. 77

Müşârunileyhin kethüdâsına virildi fi selh-i Cemâziyelâhir sene 989. 'Arz üzerine efendi hattı ile buyruldu fi 22 Cemâziyelâhir sene 989. Van beğlerbeğisine

hüküm ki, mektub gönderüb Vilâyet-i Van serhad olub gice ve gündüz Kızılbâş-ı bed-fi'âl ile cenk u cidâl ve harb u kîtâlden hâlî olmamak ile etraf ve cevânibden ata ve dona mâlik harb ve darbe kâdir Rûm yiğitleri ve sâir kılıca yarar beğlerbeğiler kulları dirlik ümidiyle gelib hizmet ve mülâzemet idüb yoldaşlık itmekden hâlî değildir deyu bu makûlelere boş gedik tevcih olun(ma?)mak içün izn-i hümâyûnum virilmek recâsın 'arz eylediğin ecilden buyurdum ki, vüsul buldukda anun gibi mahlûl olan gedikleri tat(?) ve 'arab ve çepni tâifesine virmeyüb 'arz eylediğün üzere ata ve dona kâdir yarar Rûm yiğitlerine tevcih eyleyüb deftere kayd itdirüb vech ve münâsib gördüğün üzere ihtimam eylesin.

92. BOA.MD.42/ H.N: 420 / s. 123

Merkum çavuşun biraderi Hasan'a virildi. Amasya kadısına ve Amasya beğine ve Çorum ve Zile ve Turhal ve İskilib ve 'Osmancık ve Artukâbâd ve Hüseyinâbâd ve Gümüş ve Ortapâre ve Eynebazarı ve Mecidözü ve Kazâbâd ve Katar(?) ve Karahisar-ı demürlü ve Koca(?) kadılarına hüküm ki, zıkr olunan kasabât ve kurâda ba'zı mülhid ve Kızılbâş tâifesi olub Çâr-yâr-ı Güzîn Rıdvânü'llâhi Te'âlâ 'aleyhim ecma'in'e sebb ve şetm idüb müslümanlara 'alâniyen Yezid geldi deyu kelimât idüb ve gice ile cem'iyet idüb 'avretlerin ve kızların meclislerine getirüb birbirlerinin 'avretlerin ve kızların tasarruf idüb salât ve savm bilmeyüb ve oğullarına Ebubekir ve 'Ömer ve 'Osman isimleri itlak itmeyüb ve içlerinde dahî bu isimler ile müsemmâ kimesne olmamağla mülhid oldukları zâhir olub ve içlerinde halife nâmına olan kimesneler Yukaru Cânibden Şâhlarından çizme ve esbâb getirüb birbirlerine gezdirüb ziyaret idüb ve tâife-i mezbûreden Celal Halife ve Resul Halife din uğuruna çıkub cem'iyetler eylemişlerdir biz dahî idelim deyu fitne ve fesada mübâşeret idüb ve bi'l-cümle dahî bunların emsâli şer'-i şerîfe muhâlif ef'âl-i kabâyihden hâlî olmadıkları istimâ' olunmağın bu bâbda dergâh-ı mu'allâm çavuşlarından kıdvetiü'l-emâsil ve'l-akrân Ahmed Çavuş zîde kadruhû mübâşeretiyile ahvâlleri teftiş olunub görülmesin emr idüb buyurdum ki, vüsul buldukda müşârunileyh çavuşum mübâşeretiyile taht-ı kazânızda ol asıl kimesnelerin ahvâllerin teftiş idüb göresiz fi'l-vâki' zıkr olunan kasabât ve kurâda ol makûle kimesneler olub vech-i meşruh üzere şer'-i şerîfe muhâlif ef'âlleri olub hâşâ Çâr-yâr-ı Güzîn rıdvânü'llâhi te'âlâ 'aleyhim ecma'in şer'-i şerîfe muhâlif itâle-i lisân eyledikleri bi-garaz ve mu'temedü'n-'aleyh kimesnelerin bi'l-muvâcehe şehâdetleri ile

bi-hasebi'ş-şer' sâbit ve zâhir olur ise üzerlerine sâbit ve zâhir olduğu gibi sicil idüb dahî anın emsâli mülhidleri muhkem habs idüb vukû'u üzere 'arz eylesiz sonra haklarında emr-i şerîfim ne vechile sâdir olur ise mûcebiyle 'amel idesiz ammâ bu bahâne ile kendü hallerinde olanları mücerred celb ve ahz için rencide ve remîde itdirmeyüb dahî hîyn-i teftişde tamam hakk üzere olub tezvîr ve telbisten ve şühûd-ı zordan ve nisbet ve ta'assub ile kendü hallerinde olanlara zulm ve te'addi olunmaktan ziyade hazer idesiz.

93. BOA.MD. 42/H.N: 781/ s. 251

Bu dahî. Beğşehir beğine Seydişehir kadısına hüküm ki, kaza-i mezbûreden Hüseyin nâm kimesne kendü 'avretin istihlâlen nâ-mahremden kaçurmayub ve kendü dahî nâ-mahrem 'avretler ile hilâf-ı şer'-i şerîf bir yerde cem' olub gice ve gündüz sohbet idüb niçün hilâf-ı şer' vaz' idersiz didiklerinde bu makûle vaz' üzerine olub Kıbrıs'a fermân olunan Muharrem için şeyhimizdir ana bi'at eyledik bizim tarîkimiz böyledir deyu 'alâniyen söyleyüb Kızılbaş olduğu i'lâm olunmağın buyurdum ki, vardukda bu bâbda gereği gibi mukayyed olub mezkûru hüsnü tedbir ile ele götürüb gaybet iderlerse şer'le buldurub lâzım olanlara buldurdub getürdüb ahvâlin dikkat ve ihtimâm üzere şer'le teftiş eyleyüb göresiz fi'l-vâki' mezkur vech-i meşruh üzere kendü 'avretin istihlâlen nâ-mahremlerden kaçurmayub ve nâ-mahrem olan 'avretler ile kendüsü dahî bir yerde cem' olub sohbet eyleyüb hilâf-ı şer'-i şerîf vaz' eylediği şer'le sâbit olursa sicil idüb bi-hasebi'ş-şer'i'ş-şerîf iderse habs eyleyüb sûret-i sicil ile vâki' hâli Âsîtâne-i sa'âdetime gönderesiz yine sonra emrim ne vechile sâdir olursa mûcibi ile 'amel idesiz ammâ hîyn-i teftişde hakk üzere olub tezvîr ve telbisten ve ahz ve celb sebebi ile ehl-i fesada himâyet olunmaktan ve hilâf-ı şer' kazıyye 'arz olunmaktan hazer idesiz.

94. BOA.MD.43/H.N: 70/ s. 33

Rûm İli beğlerbeğisine ve mevlânâ Sivas kadısına hüküm ki, Sivas kadısı nâibi Abdurrahman ve Divriği kadısı Mustafa Dergâh-ı Mu'allâma mektub gönderüb Divriği sâkinlerinden Kızılbaş nâmıyla meşhur olur olub Yukaru Cânib ile mu'âmesi olan Çini Mehmed'in teftişine emr-i şerîf virilmişiken gaybet eylemişdir deyu bildirmekle buyurdum ki, vardukda mezbûru her ne vechile mümkün olursa ele götürüb dahî ahvâlin emr-i sâbık mûcebince hakk üzere teftiş idüb göresin bî-garaz müslümanlar mezbûrun

hakkında ne vechile fi'l-vâki' Yukaru Cânible mu'âmelesi var mıdır nice dir hakikat-i hâline vâkıf ve muttali' olub sicil itdirüb dahî sûret-i sicilleriyle vukû'u üzere yazub bildüresin ammâ bu bahâne ile ahz ve celbden ve hilâf-ı vâki' kazıyye 'arz olunmakdan hazer idüb hakk-ı sarîha tâbi' olasin.

95. BOA.MD.46/H.N: 300/ s. 146

Molla Halil Beğ hattıyla olan buyruldu sâhib-i sa'âdetden gelen Mahmud Çavuş ile gönderildi. Rûm çavuşlarından Mehmed Çavuş'a virildi. Bâ hatt-ı L. Rûm beğlerbeğine hüküm ki, südde-i sa'âdetim çavuşlarından Ahmed Çavuş bana Kızılbaş teftişi emr olunmuşdur deyu emr-i şerîf ibrâz idüb bu bahâne ile ol cânibde kendü hallerinde olan müslümanlara dahl olunub ahz ve celb olmağla zulm ve te'addisi olduğu i'lâm olunmağın mezbur teftiştenden ref' olunub o hükm ile kendüsü südde-i sa'âdetime gelmek emr idüb buyurdum ki, vüsul buldukda müşârunileyhe tenbih eyleyesiz ki, elinde olan hükm-i şerîfi südde-i sa'âdete götürüb teslim eyleye ve şer'-i şerîfe ve emr-i şerîfe muğâyir ahz ve celb itdüğü vâki' ise vukû'u üzere 'arz eyleyesiz.

96. BOA.MD.46/H.N: 483/ s. 223

Tâcirzâdeye virildi. Rûm beğlerbeğine hüküm ki, bundan akdem Kızılbaş nâmına olanların teftişine .... kimesne ol hususdan men' olunub ve kimesneden nesne almış ise ba'de's-sübût ashâbına alıvirdikden sonra bu cânibe göndermeni emr idüb buyurdum ki, vardukda bu hususu onat vechile hakk üzere teftiş idüb göresin bunun gibi Kızılbaş teftişi bahânesiyle varub şer'-i şerîfe ve emr-i hümâyûnuma muğâyir kimesneden ahz ve celb itmiş ise bir def'a şer'le fasl olunmayan da'vâlarını kadı muvâcehesinde onat vechile hakk üzere teftiş idüb göresin şer'-i şerîfe ve emr-i hümâyûnuma muğâyir kimesneden ahz ve celb itdüğü şer'le sâbit ve zâhir olursa şer'le sâbit olan hukuku bî-kusur ashâbına alıvirdikden sonra mezkuru bu cânibe gönderesiz şöyle ki, mezbur kimesne teftiş hususunda ahz ve celb için hiyle ve hud'a ve tezvîr ve telbîse sülûk itmiş olub ol makûle nesnesi zuhur iderse vukû'u üzere sicil itdirüb sıhhat ve hakikat ile 'arz eyleyesiz.

97. BOA.MD.47/H.N: 112/ s. 44

Merkum Rızâeddin'e ... tâbi' Hoca ..... fi 10 Rebi'ülevvel sene 990. Cebele beği Me'mun Beğ'e ve Şehriban kadısına hüküm ki, Bağdad kadısı mektub gönderüb Şehriban Kazası'na tâbi' Nâhiye-i Tarîk-i Horasanî sâkinlerinden olub erbâb-ı timardan

olan dârende Rızâeddin bin Hacı Mekdi için her vecihle sâlih ve mütedeyyin Ehl-i Sünnet ve Cemâ'atden dindar kimesne iken mukaddemâ Mehmed ve Salahaddin ve Kâzım ve Süveyd nâm kimesnelere rafz isnâdını idüb ehl-i örfe gammaz itmekle nice zaman habs itdirüb sâbıkan Bağdad kadısı olan Mevlânâ Mirza Mahdum dâmet fezâiluhû ahvâlin ehl-i vukuf ve mu'temedü'n-'aleyh müslümanlardan teftiş ve tefahhus idüb isnâd olunan husus gayri vâki' olmağın habsden ıtlak olunub Ehl-i Sünnet ve Cemâ'atden olduğu Sicil-i Mahfuz'a kayd olunmuş iken yine mezburlar merkum Rızâeddin evinde hâzır değil iken bir tarikle evine tâc birağub sonra evinde Kızılbaş Tâcı vardır deyu evini basub içinde bulunan cemî'-i mal u menâlin gâret ve yağma eyleyüb envâ'i zulm ve te'addî olmuşdur deyu 'arz itdüğü ecilden husus-ı mezbur sıhhati üzere teftiş ve 'arz olunmasını emr idüb buyurdum ki, vardukda bu hususda onat vecihle mukayyed olub fi'l-vâki' Rızâeddin'e isnâd olunan mevâddı ehl-i vukuf ve mu'temedü'n-'aleyh ve bî-garaz müslümanlardan dikkat ve ihtimamla teftiş ve tefahhus eyleyüb göresiz mezburun hakkında isnâd olunan husus vâki' midir yohsa ol mevâd için üzerine şer'le nesne sâbit olmuş değil iken mücerred hilâf-ı vâki' isnâd ile evi basılıb emvâl ve eşyâsı gâret olunduğu sâbit olursa müteveccih olanlardan alıvirüb 'arz idesiz.

98. BOA.MD.49/H.N: 423/ s. 125

Liva-i mezbûrede sâkin olan 'Ömer'e virildi. Bâ hatt-ı 'Osman Efendi. Rûm beğlerbeğisine hüküm ki, sâbık İskilib kadısı mektub gönderüb kaza-i mezbûra tâbi' İbik nâm karye ahalisi(?) girü(?) zikr olunan karyeden Pîr Nazar nâm kimesne(y)i Meclis-i Şer'e ihzâr idüb mezbur için Kızılbaş olub dâ'imâ melâhîde tâifesi buna halife deyu gelüb müşâvere eyledüklerinden gayri şeyh dervişi haklarında ve şer'-i şerîfde Şaha la'net eyle deyu teklif olundukda i'râz idüb ve cemâ'at ile niçün namaz kılmazsın deyu su'âl olundukda imamın ismi 'Ömer olmağla namaz kılmam didüğü şer'le sâbit ve zâhir olmuşdur deyu i'lâm itmeğın buyurdum ki, mezbûru hüsnü tedbir ile ele götürüb gaybet iderse şer'le buldurması lâzım olanlara buldurub getürdüb muhkem kayd u bend ile yarar adamlara koşub Astâne-i Sa'âdetime ber vech-i isti'câl irsâl eylesin ammâ bile koşub gönderdüğün kimesnelere muhkem tenbih ve te'kid eylesin ki, yolda ihmal ve gaflet veya ahz ve celb sebebi ile gaybet itdirilmekten hazer ideler.

99. BOA.MD.53/H.N: 419/ s. 145

Rûm defterdârı karındaşının âdemîsine virildi. Çorum ve Göl kadılarına hüküm ki, Çorum Kazası'ndan Ahmed ve Turak ve Turhan ve Dede(?) ve Aydın(?) ve Hâbil(?) ve 'Ademcan(?) nâm kimesneler Ehl-i Sünnet olmayub Kızılbaş olub hâşâ Cehâr-yâr-ı Güzîne ve müslümanlara ihânet üzere oldukları şâyi' olub muttasıl fitne ve fesaddan hâlî olmadıkları istimâ' olunmağın ahvâlleri teftiş olunub 'arz olunmasın emr idüb buyurdum ki, vüsul buldukda mezburları meclis-i şer'e ihzâr idüb dahî ahvâlleri bî-garaz mu'temedü'n-'aleyh kimesnelerden hakk üzere teftiş idüb göresin mezburların fi'l-vâki' rafz ve ilhadları şer'le sâbit ve zâhir olursa üzerlerine sâbit olan mevâddı sicil idüb dahî muhkem habs idüb sûret-i sicilleri ile ahvâllerini yazub 'arz eylesin ammâ hîyn-i teftişde hakk üzere olub tezvîrden ve şühûd-ı zordan ve hilâf-ı vâki' kazıyye i'lâmından ziyâde hazer eylesin.

100. BOA.MD.58/H.N: 683/ s. 268

Bâ hatt-ı hümâyûn müşârunileyh defterdârın kapukethüdası Rıdvan nâm adama virildi fi 22 Ramazan sene 93. Çorum beğine ve kadısına hüküm ki, hazine-i âmiremin Rûm cânibi defterdârı mektub gönderüb Amasya ahali adam gönderüb kaza-i mezbûra tâbi' Bolnu(?) nâm karyede sâkin olan Şeyh Haydar nice zamandır gaybet idüb hâlâ gelüb etrâf ve eknâfda Kızılbaş olan karyelerde cem'iyet idüb ben Şâhın yanında idim bu cânibden kırkbin adam kaldırmağa müte'ahhid oldum heman hâzır olun Şah bu cânibe gelse gerekdir deyüb gayret-i hurûc üzeredir vilâyet ise hâlîdir deyu feryad itdükleri ecilden hâlâ hazine-i Rûmda istihdamda olub Dergâh-ı 'Âlî çavuşlarından Ahmed Çavuş otuz nefer yarar adam koşub ve hâlâ Amasya'da muhafazaya kalan Amasya Alaybeğisi ile mezbur Şeyh Haydar'ı karye-i mezbûre kurbünde bir tarîk ile ele götürüb ahz itdiklerinde etrâfda olan karyelerden âlât-ı harb ile vâfir adam cem' olub mezbur Şeyh Haydar'ı almağa hücum idüb alamayub her birisi yerlü yerine varub mezbur Çorum Kal'asında habs olunub tekrar kaza-i mezburdan bî-garaz müslümanlardan cemâ't-i kesîre gelüb mezbur Şeyh Haydar bu vilâyetde ve Bozok Vilâyetinde olan Kızılbaşların halifesi olub her yıl şaha nezirlerin iletüb bu yıl gelüb şimdi her karyeden cem'iyetler idüb etrâf ve eknâfdan kırkbin adam nan ve yarâğıyla

hurûc itdürmek tedârikin gördüğü beyne'n-nâs şâyi' olub mukaddemâ mezbur Şeyh Haydar'ın babası Şeyh Türabî dahî bunun gibi Kızılbaş olub envâ'i fesadı zâhir olmağın salb olunmuş idi eğer mezbur dahî gafletle ahz olunmayub ihmal oluna idi 'an-karîb hurûc idüb nazm-ı fitne olmak mukarrer idi mezbûrun her ne vechile hakkından gelinmek lâzımdır deyu mezbur Şeyh Haydar'ın muvâcehesinde şehâdet idüb ve mezbûrun ahvâli sırran dahî tefahhus olundukda mezbur Şeyh Haydar Kızılbaş oğlu Kızılbaş olub hakkından gelinmek lâzım olmağın mezbur Şeyh Haydar Çorum Kal'asında habs olunduğun bildirüb buyurdum ki, vüsul buldukda mezbûrun ahvâlin tetebbû' idüb göresin fi'l-vâki' 'arz olunduğu üzere rafz ve ilhadı sâbit olub Yukaru Cânib ile mu'âmelesi var ise hakkından gelinüb emrim yerine varduğun yazub bildüresin.

101. BOA.MD.58/ H.N: 893/ s. 349

Bâ hatt-ı hümâyûn 'arz ve sûret-i sicil getüren –boş- kimesneye virildi.Çorum beğine ve Çorum ve Osmancık kadılarına hüküm ki, sen ki, Çorum kadısısın, Dergâh-ı Mu'allâma 'arz ve sûret-i sicil gönderüb kaza-i mezbûra tâbi' Paşan nâm karye sâkinlerinden telbis ve tezvîr üzere olub şirret ve şekâvet ile meşhur olan Bekir bin Cevher nâm kimesne müslümanları nâ-hak yere ehl-i örfе gammaz itmekle hilâf-ı şer' rencide itdirmekden ve hilâf-ı vâki' müslümanlara kazıyye isnâd itmekden hâlî olmayub ve sâir ef'âl ve akvâl-i kabîhası sicil-i mahfuzda mukayyed olub müslümanlar mezburun fesadından muztarib olub fisk u fücûrdan ve gammazlıktan hâlî olmayub Râfiz ve Kızılbaş ve her vechile yaramazlığına mu'temedün 'aleyh bî-garaz kimesneler şehâdet itmeğın küreğе konulmak için emr-i şerîf virilmek recâsına 'arz eyledüğün ecilden küreğе konulmak emr idüb buyurdum ki, -boşluk- mezbûru hüsn-i tedârikle ele getirüb ahvâlin bî-garaz müslümanlardan şer'le teftiş ve tefahhus idüb göresin fi'l-vâki' ol vechile fesadı ve rafz ve ilhadı şer'le sâbit olur ise mukayyed ve mahbus yarar adamlara koşub üzerine sübut bulan mevâddın sûret-i sicilleriyle südde-i sa'âdetime gönderesin ki, küreğе konula hilâf-ı vâki' kazıyye 'arz eylemekden ve garaz ve nisbetden ziyâde hazer eyleyesiz. fi 13 Şevval sene 93.

102. BOA.MD.59/ H.N: 23/ s. 6

Sâhib-i sa'âdetün kapucıbaşısı Mehdi Ağa'ya virildi Bâ tesvîd-i Y. Efendi, Sahib-i sa'âdetden gönderildi Canik beğine ve Behrâmşâh-ı Karahisâr kâdîsına hüküm

ki: Sen ki Karahisâr kâdîsısın Dergâh-ı mu‘allâ‘ma mektûb gönderüb nefsi kal‘ada sâkin Kanber ve Ganem ve Benad ve Oni ve Koli ve Tilmaş ve Mazhar ve Bellüoğlu Ali nâm kimesneler Kızılbaşlar ve eşirrâ tâifesinden olub evlerine Kızılbaş tarafından tâç ve yaşmak olub iki üç yılda bir şâh için nüzûr ve sadaka devşirüb gönderüb ta‘ayyüşleri için emr vârid oldukda mezkûrlar inâyet idüb meclis-i şer‘a geldükleri ecilden a‘yân-ı vilâyetden ahvâlleri suâl olunub vâkı‘â mezbûrlar sahîh kızılbaş ve şerîrler olub şâh için nüzûr devşirüb götürdükleri mukarrerdür diyü şehâdet itdüklerin arz itdüğün ecilden mezbûrların ahvâlleri şer‘le teftîş ve arz olunduktan sonra sûret ve sicilleri ile kayd ü bend ile südde-i sa‘âdetüme gönderilmesin emr idüb buyurdum ki (boş) vardukda bu bâbda bi‘z-zât mukayyed olub mezkûr şakîleri her kande ise meclis-i şer‘a getürdüb gaybet iderler ise şer‘le buldurması lâzım olanlara beher hâl buldurub ve getürdüb evkat-ı vechile hak üzere şer‘le teftîş idüb göresiz fi‘l-vâkı‘ kazıyye arz olunduğı gibi ise mezkûrları kayd u bend ile yarâr âdemlere koşub südde-i sa‘âdetüme gönderesin ammâ koşub gönderdüğün kimesnelere muhkem tenbîh ü te‘kîd eyleyesiz ki yolda ve izde gaflet itmekden hazer eyleyeler.

103. BOA.MD.69/H. 115/ s. 59

Bâ hatt-ı hümâyûn kadıasker efendi hazretleri canibinden Niksar kadısına hüküm ki, Niksar Kazası‘ndan ba‘zı kimesneler südde-i sa‘âdetime gelüb nefsi Niksar‘da ‘Ali Kulu Abdal ve kaza-i mezbûreden Katurcı Deli İbrahim ve Emin Koca nâm kimesneler el-‘iyâzü bi‘llâh bizim tanrımız ‘Ali‘dir ve namaz ve oruc Yezid‘e gelmişdir ve namazımız kılınmışdır ve orucumuz tutulmuşdur ve bizim ka‘bemiz İmam Hüseyin‘in merkadidir deyu bu makûle nâ-meşrû‘ kelimât idüb ve bu i‘tikâdda olanlar katli müstehakdır deyu müfti-i zemândan fetvâları olduğun bildirdükleri ecilden ahvâlleri şer‘le teftîş olunub ‘arz olunmasın emr idüb buyurdum ki, vardukda ahvâllerin bî-garaz ve müsellemler ve mütedeyyin kimesneler mahzarında teftîş idüb göresin kazıyye i‘lâm olunduğı üzere olub mezkûrların ol vechile nâ-meşrû‘ kelimât eyledükleri şer‘le sâbit olursa ve ellerinde şer‘î fetvâları var ise mücebince ‘amel idüb haklarında şer‘le lâzım geleni icrâ eyleyesin ve kazıyye nice olduğun yazub ‘arz eyleyesin ammâ hakk üzere olub garaz ve ta‘assub ve ahz ve celb sebebiyle kimesneye himâyet ve zulm olunmakdan ve hilâf-ı vâkı‘ kazıyye ‘arz olunmakdan ihtiyat eyleyesin.

104. BOA.MD.69/H.N:445/ s. 223

Bâ hatt-ı hümâyûn Mahmud nâm kimesneye virildi. Çorum Sancağı beğine ve kadısına hüküm ki, sen ki, kadısın mektub gönderüb kaza-i mezbûra tâbi' Hızır Beğ nâm karyede sâkin 'Ali nâm kimesne ile Mehmed nâm oğlu Tâife-i Revâfızdan olub el- 'ıyâzü bi'llâh sebb-i Nebî ve sebb-i Çehâr-yâr idüb ve karındaşının hatununa fi'l-i şenî' idüb ve sikke kazdırub şâhî kat' eyleyüb mukaddemâ Galata'da tutulub sicil olunub hakkından gelinmek üzere iken halâs olub ve istedikleri kimesnenin kızın ve 'avretlerin çeküb dâ'imâ fesad ve şenâ'atden hâlî değıllerdir deyu şer'le haklarından gelinmek bâbında emr-i hümâyûnum recâsına 'arz eyledüğün ecilden mezburların ahvâlleri şer'le görölmesin emr idüb buyurdum ki, -boş- vüsul buldukda mezburları ihzâr idüb gaybet iderler ise şer'le buldurması lâzım olanlara buldurdub getürdüb ahvâllerin hakk üzere teftiş idüb göresin fi'l-vâki' 'arz olunduğu üzere ahvâlleri Ehl-i Sünnet (ve) Cemâ'at olanlardan onat vechile dikkat ve ihtimamla teftiş idüb hakk üzere göresin fi'l-vâki' 'arz olunduğu üzere mezkurların ahvâl ve etvârın şer'-i şerîfe muhâlif idüğü şer'le sâbit ve zâhir olursa habs idüb ahvâllerin sıhhat üzere yazub bildiresin ammâ hakk üzere olub mücerred ehl-i garaz sözü ile hilâf-ı vâki' nesne bildirmekden hazer eyleyesin cadde-i hâkdan 'udul itmeyesin.

105. BOA.MD.69/H.N: 512/ s. 357

Bâ hatt-ı hümâyûn 'Ali'ye virildi. Anadolu beğlerbeğisine (ve) Kütahya kadısına hüküm ki, Kastamonu'da medfun olan müteveffâ Şeyh Şa'ban kuddise sırruhûnun kendü yerinde ve üç halifesi dahî etrâfda şeyh olub yanlarında olan fukarâ-yı sûfiyûn hâlet-i zikrullahda deverân iderler haramdır deyu bir tarikle i'lâm olunub o makûle kimesneler katl oluna deyu Şeyh Hacı Bayram neslinden bir kimesne emir ihrâc itmekle varub fukarâyı rencide itdüğü istimâ' olunub imdi o makûle katloluna deyu emir virilmez aslı yokdur buyurdum ki, -boş- vardukda min ba'd mezbûru elimde bu vechile emr-i şerîf vardır deyu fukarâya dahl itdirmeyüb ve elinde bu vechile emir var ise alub mühürleyüb südde-i sa'âdetime gönderesiz.

106. BOA.MD.71/H.N:239/ s. 118

Müceddeden bâ hatt-ı hümâyûn. Fî 12 Safer 1002. Rûm beğlerbeğisi Mehmed Paşa'ya hüküm ki, mektub gönderüb bu diyârın ekserî halkı Kızılbaş olub vâki' olan nezirlerin Kızılbaş'a gönderüb Öte Cânib'den dahî hilâfetnâmeler gelüb yer yer halifeler ta'yin olunmağla bu diyârlarda dâimâ Celâlî hurûc itmekden hâlî olmadukları haber alınub tetebbu' olundukda ol makûle ba'zı kimesneler gelüb bu sene-i mübârekede 'asker-i İslâm küffâr üzerine gazâda olub vilâyeti hâlîdir Şahı seven şimdi ma'lum olur deyu mektublar gelen adamlar iki bölük olub biri Çorum ve Kastamonu taraflarına gidüb ve biri Sivas etrâfında olmağın yarar adamlar gönderilüb ılgar ile varduklarında Şahın bir paşmağını vâki' dört halifelik mektubunu ve ba'zı mektublar ile bir kimesnei tutub getürüb su'al olundukda vech-i meşruh üzere ba'zı kimesneler mektublar getürüb kimini virüb ve kimini dahî herbir yoldaşı dahî ba'zı yerlere mektublar ile varduğunu haber virmeğın mektublar virdüğü kimesneleri ele getürmek için Kızılbaş'dan gelen adam alıkonulub Şahın paşmağını ve elinde bulunan mektubları Âsitâne-i Sa'âdetime gönderildüğü bildirmişsiz eyü tedârik eylemişsiz sende dahî me'mûl olan bunun emsâli evzâ'-i pesendîde idi ki, zuhûra getürmişsiz berhudâr olasız imdi buyurdum ki, vüsul buldukda min ba'd dahî mukayyed olub ol makûleleri hüsn-i tedârikle ele getürüb ellerinde bulunan temessüklerini ve sâir ifsâd ve idlâle müte'allik ahvâllerini mufassal ve meşruh yazub i'lâm eylesin ki, haklarında emr-i şerîfim ne vecihle zuhur iderse mücebiyle 'amel eylesiz ammâ bu bahâne ile kendü hallerinde olanlara dahl ve tecâvüz olunub ahz ve celb olunmakdan dahî ihtiyat üzere olasız ve dâimâ bunun gibi ahvâli hafiyeten ve 'alâniyyeten tetebbu' ve tecessüs idüb vukû'u ve sıhhati üzere i'lâm itmekden hâlî olmayasız.

107. BOA.MD.71/H.N: 324/ s. 163

Bâ hatt-ı hümâyûn fi 25 Rebi'ülevvel sene 1002. Rûm beğlerbeğisine ve Amasya kadısına hüküm ki, kıdvetü'l-ümerâi'l-kirâm Amasya sancağibeği Mehmed dâme 'ızzuhû südde-i sa'âdetime mektub gönderüb Şah Beğ nâm sipahi Şark seferine me'mur iken varmamağın tımarı âhere virildikde Kızılbaş neslidir ana kılıç çeken müslim değıldir didüğü hüccet olunub ve ehl-i fesâd suhteler ile yekdil ve yekcihet olub re'âyâyâ salgun salub altun ve akçelerin alub ve evlerin basub ehl ü 'ıyâllerini rencide idüb ve Uygur nâm karyenin boyahânesini basub içinden altıyüz donluk bezlerin alub ve kendü adamları ile Gedeğra Çeribaşısının evin basub ehl-i 'ıyâli çeküb ve onbin

akçelik esbab ve erzâkın gâret idüb ve cebren Hasan nâm kimesnenin kızını âhere virüb ve nice kızların bekâretini eşkıyâya aldırub bunlardan mâ'adâ envâ'i fesâd ve şekâ(vet)den hâlî olmamağın şer'-i şerîfe da'vet olundukda itâ'at-i şer' itmeyüb âlât-ı harb ile üzerlerine gelüb vâcibü'l-hizmetdir deyu a'yân-ı vilâyete şekvâ eylediklerini 'arz itmekle mezbur her kande ise ele getirülüb aslâ aman virilmeyüb şer'le hakkından gelinmek emr idüb buyurdum ki, vardukda mezbûru beher hâl her kande ise hüsnü tedbir ile ele getirüb dahî da'vâ-yı hakk idüb ... idenlerin bir def'a şer'le fasl olmuş olmayub üzerinden onbeş sene mürur itmiş olmayan da'vâların hakk üzere teftiş idüb göresin kazıyye 'arz olunduğu gibi ise şer'le üzerine sâbit olan hukuku ba'de's-sübût hükm idüb ashâbına alıvirdikden sonra aslâ aman ve mecâl virmeyüb hakkından gelesiz ki, sâir eşkıyâya mûcib-i 'ibret ola.

BULGARİSTAN BELGELERİ

1-BOA.MD. 3 H.N. 418/s. 186

Varna Kadısına Keligra hisarındaki Sarı Saltık Zâviyesi Işık tâifesinin ehl-i sünnetten olub olmadığının bildirilmesine dair yazıldı. Za'im Mehmed Çelebi'nin oğlu Mustafa'ya virildi. Varna Kadısına hüküm ki ; Kasaba-i Balçık nâ'ibinün imzasıyla südde-i sa'âdetüme suret-i sicil sunulub taht-ı kazana tâbi' Keligra nâm hisarda vâkı' olan Sarı Saltık Zâviyesinde ışık ta'ifesinden Mehmed nam kimesne şer-i şerife ve din-i İslâma muhalif ba'zı kelimat itdügin bildürmüş. İmdi bundan akdem memâlik-i mahruse'me hüküm-i şerifüm gönderilüb anun gibi zaviyelerde şer'-i şerife mugayir ehl-i bid'at olan ışık taifesin koymayasın diyü buyurulmuşdu. Eyle olsa buyurdum ki varıcak bu hususa mukayyed olub gönderesin mezkûr ışığın arz olunduğu üzere şer'a muhalif kelimat itdügi vâkı'midür yoksa ehl-i sünnet cemâ'tat kendü hallerinde midür, nicedür yazub bildüresiz. Fi 10 Safer sene 967.

2- BOA.MD.3/ H.N. 473/ s. 209

Yazıldı. Za'im Mehmed Beğ bin Mustafa'ya virildi. Varna kadısına ve ze'âmet tasarruf iden Nâzır-ı Emvâl olan Mehmed'e hüküm ki, cânib-i taht-ı kazânda olan tekyelerde ba'zı ehl-i bid'at ışıklar cem'iyet üzere olub dalâlet ile fesad ve şenâ'atden hâlî olmadıkları istimâ' olundu imdi bundan akdem memâlik-i mahrûsemde Ehl-i Sünnet ve Cemâ'tat şî'ârı üzere olmayub bid'at ve dalâlet üzere olan ışıklarun men'i için ahkâm-ı şerîfe irsâl olunmuş idi imdi ol emr-i hümâyûnum kemâkân mukarrerdir buyurdum ki, vardukda bu hususa dikkat ve ihtimamla mukayyed olub kazâ-i mezburda anun gibi tekyelerde Ehl-i Sünnet ve Cemâ'tat Mezhebi üzere olmayub bid'at ve dalâlet ve hilâf-ı şer' vaz' üzere olan ışıkları men' u def' eyleyesiz hilâf-ı şer' kimesneye iş itdirmeyesiz memnû' olmayanları ismi ve resmi ile yazub 'arz idesiz sonra anlar hakkında emr-i celîlü'l-kadrim ne vechile sâdır olursa mûcibi ile 'amel idesiz ammâ bu bahâne ile kendü halinde salâh üzere olan kimesnelere hilâf-ı şer' dahl ve tecâvüz

olunmakdan ve kimesneden bu bahâne ile ahz u kabz olunmakdan ziyade hazer idüb tamam hakk üzere olasız. Fi 10 Muharrem sene 967.

3. BOA.MD.3 / H.N. 1644/ s. 732-733

Varna kadısına Tekkeleri etrafına üzüm dikip içki yapan ışıkların İstanbul'a gönderilmeleri hakkında. Yazıldı. Mezbûr Haseki Mehmed Çelebî'ye virildi.

Varna kâdîsına hüküm ki: Hâliyâ Za'îm Mehmed ile mektûb gönderüp Varna kazâsına tâbi' Sebki (?) nâm mevzî' da Akyazılı Baba Tekyesi'nde sâkin olan eşkiyâların ahvâlî emr-i şerîf mücebince teftîş olındukda zikr olunan kimesneye karîb olan kurâ ahâlîsinden niçe Müslimânlar tekye-i mezbûreye serhad begleri hıdmet için vâfir kullar gönderüp zikr olunan kullar tekyenün etrâfında bağlar diküp ve üzüm sıkup hamr idüp fisk u fücûrdan hâlî olmaduklarından gayrı, gelen levendâta hamr diyüp satup niçe fesâda sebep olur diyü haber virdüklerinden mâ'adâ, tekye-i mezbûrede Ehl-i Sünnet ve Cemâ'at vaz'ı üzre olan dervîşler dahî vech-i meşrûh üzre haber virüp ale'l-husûs içlerinden Karaca Ali nâm ışık harâm- zâde olup cem'î-i zamânda fesâddan hâlî olmayup ehl-i fesâd olmağın te'dîb olunup birkaç günden sonra pervâne ve birkaç ışık ile tekyenün şeyhi kul tâ'ifesinden olmak gerek diyü fâcir kullar ile ittifâk idüp ahâlî-i tekye-i mezbûre emr-i riyaseti mezbûra bıragup küllî fesâda bâ'is olmuşdur diyü arz itdüğü ecilden buyurdum ki: Mezbûrları yarar âdemlere koşup Südde-i sa'âdet'üme gönderesin. Fî Rebî'u'l-evvel sene 968

4. Ahmet Refik, On altıncı Asırda Rafizilik ve Bektaşîlik, İstanbul, 1932, s.20-21

Ahyolu kadısına hüküm ki mektub gönderüp Ahyolu kazasında Hatun ili nahiyesinde dalâlet üzre ışık tayifesi dürlüb Bağçeli nam reisleri Tur nam ışık hakkında hâşâ peygamberdir deyu itikad etdüğünden gayri ehli sünnet ve cemaatden ibadet üzre Müslümanlar yoh yere ac yürüsüz ve başınız yere döğersiz deyüb ve feraiz kitablarına saman ve kepek dürdür Samanı hayvan soyun ve kepeği kelb yir anı okıyan dahi hayvan ve kelbdır deyu taan üzre olub makabiri müslimine yezidler makberesidir deyüb kendü meyitlerine ahar makbere ihdas idüb bunun emsali küfrü tamle hâliyyuzihın ümmî kavmi idlâl üzere olub nahiyeyi mezburda halkının ekseri mezburlara tâbi olub bigayri hakkın katli nüfusa ve ahzi male sâiler olub kendü halinde zenciri za'f üzre olub anların

şerrinden rahatleri olmayub sırran ve alâniyyen tefahhus olundukda kazıyye veçhi meşruh üzre müşahade olundukda gayreti hak hücum idüb mezbur Bağçeli ve müridlerinden Resul ve İsâ ahiz olunub kâfirler idük hâlâ İslâma geldük deyu mezburlar tövbe ve istiğfar etmekle kefile virülüb mezbur Bağçeli müridlerinden ve bazı hırsuzlarından hassa reislerinden kereste almağa gelen Hüsam Reis ile ele getirilüb gönderilmek üzere iken gaybet idüb öte yaka kızılbaşlarından gelüb bunların arasında tevattun etmiş bir kara sakallu sureti hakda Boyacı Ahmed nam kimesnenin katine cem olub dururlar ol tuğyan (u) dalâlet üzre olanlar tahammül idameyüb südde-i saadetime müteveccih oldukların arz eylemişsin İmdi ol gaybet idenler dahi ele gelüb ahvalleri teftiş olunub arz olunan hususlar sabit olursa habs olunmaların emir idüb buyurdum ki vusul buldukda bu babda bizzat mukayyed olub mezkurları ve gaybet edenleri behemal yataklarına ve duraklarına ve bilcümle şer' ile buldurması lazım olanlara buldurub getirüb ahvalleri hak üzre teftiş idüb göresin arz etdiğin üzre anın gibi ahvalleri sabit olanları mühkem habs idüb sureti sicillerin süddei saadetime gönderesin sonra emrim nevecihle sâdır olursa mucibi ile amel oluna fi 15 Saferül muzaffer 975 (Laz İbrahim Çavuşa virildi.) 1567.

5. Ahmet Refik, On altıncı Asırda Rafızilik ve Bektasılık, İstanbul, 1932, s.22-23

Ahyolu'daki Işıklara dair. Ahyolu kadısına hüküm ki Haliyâ bazı ışıklar olub Müslümanları idlâl edüb zararı âm oldukları arz olunmuş teftişi çün bundan akdem dergâhı mualla çavuşlarından İbrahime hükmü şerif gönderilmiş idi Ol zamanda ele gelmayüb haliya geru gelüb halkı idlâl oldukları isma' olunmagın buyurdum ki hükmü şerifimle müşarünileyh vardukda mezkûrları ele getirüb emri sabık üzre ahvallerin göresin fi 7 c 975 (Kırk Sinan oğlu Hasan Çavuş'a virildi) (1567)

6. BOA.MD. 12 / H.N. 784/ s. 51-52 (157-1571)

Mehmed Çavuş'a virildi. Fî 18 Ramazân, sene: 978. Varna kâdısına hüküm ki: Hâlâ taht-ı kazânda ba'zı Sınavnalı ve hırsuz u harâmî ve ehl-i fesâd olup anun gibileri teftiş eyleyüp sahîh Sınavnalı olup şer'-ı şerîfe muhâlif vaz'ı olanları ve hırsuz u harâmîlikleri ve sâyir fesâdları zâhir olanları cem' eyleyüp Ahyolu'da binâ olunan gemilere kayd ü bend ile küreğe gönderilmesin emridüb buyurdum ki: Vardukda, te'hîr eylemeyüp taht-ı kazânda anun gibi Sınavnalı olup şer'-ı şerîfe muhâlif vaz'ları olduğu şer'le sâbit olanları ve sâyir fesâd ü şenâ'at üzre olup hırsuzlukları ve harâmîlikleri sâbit

olanları üzerlerine sübût bulan cerîmelerin mufassal ü meşrûh yazup ve sûret-i sicillerin Südde-i Sa'âdetüm'e gönderüp dahı ol asıl ehl-i fesâdı kayd ü bend ile Ahyolı'da binâ olunan gemilere gönderesin ki, küreğe konıla. Ammâ; bu bâbda mukayyed olup kendü hâllerinde olanlara dahlolunmakdan ve ehl-i fesâda himâyet olunmakdan hazer idüp hakk-ı sarîha tâbi' olasin.

7. Ahmet Refik, On altıncı Asırda Rafızilik ve Bektaşîlik, İstanbul, 1932, s.31-32

Filibe taraflarındaki hurufî tevkıyf edilmelerine dair. Filibe ve Tatar pazarı kadılarına hüküm ki Hâlâ Filibe nahiyesinde Umur Oyaş dimekle maruf kariyyede İsâ Halife ve Osman Halife nam kimesneler ve şeyhleri olub ve Tatar Pazarı kazasına tâbi Mendis nam kariyyede Mustafa Işık dimekle maruf Işık Hurufî mezhebi olub müslümanları idlâl eylemekden hâli olmadıkları ilâm olunmagin mezkur her kande ise hüsnü tedbir ve tedarikle ele getürüb dahi olvechile müslümanları idlâl iderse mukayyed ve mahbus süddei saadetime göndermen emir idüb buyurdum ki vusul buldukda bu hususa her birinüz tahtı kazânzıda olan müfsidlere bizzat mukayyed olub hüsnü tedbir ve tedarikle ele getürüb ol taraflarda şer'ile mühkem teftiş idüb ilhaletе müteallik husus zâhir olur ise mühkem kaydü bend idüb ve yarar âdemlere koşub bilhasleşşer'işşerif üzerlerinde sübut bulan mevadlarının sureti sicilleri ile süddei saadetime mukayyed ve mahbus göndermeyince olmyasın mezburların ele gelmesi ziyade mühim olmuşdur Şöyleki ihmaliniz sebebi ile gaybet ideler asla bu babda beyan olunan özrinüz Kabul olmak ihtimali olmayub mülhidlere himayet eylemiş olursuz Ol takdirce azil ile konulmayub müstehakkı itab ve ikab olursun ana gore hüsnü tedbir ve tadirle ele getürmek babında envai sa'yü ikdamınız zuhure getürüb babı ihtimamda dakika fevt eylemiyesiz (Süleyman Efendiye virildi) Fi 14 za 980 (1572)

8. Ahmet Refik, On altıncı Asırda Rafızilik ve Bektaşîlik, İstanbul, 1932, s. 33-34.

Burgas'ta Hamze nam mülhide tâbi müritlerin tecziyelerine dair; Rodoscuk ve Hayrebolı ve Burgas kadılarına hüküm ki Hâlâ Hamze nam mülhidin ahibbasından Burgas kazâsına tâbi Demürce Yahşi nam kariyyenin imamı ve cemaati ve iki nefer sipahi ve Hayrebolı kazâsına tabi Alaca Oğlu nam kariyye halkı ve bazı kimesnede davarları olduğı ve Rodoscuk kazâsına tâbi İlbasdı nam kariyyede Veli ve Dutalı nam kariyye yatağı olduğı ve Götecli nam kariyyede dahi ahibbası çokolduğı ve Kılıclı nam kariyye imami ve Rodoscuklu kapucu Mehmed nam kimesne dahi ahibbasından olduğı

ilâm olunmağın zikrolunan mülhidin eğer şehirde ve haric şehirlerde tevabii bulunursa mertebeli mertebesince tazir tevabii her kangınızın tahtı kazâsında bulunursa mezbur Ören Çavuş mübaşeretü ile şer'le teftiş eyliyüb mülhidi mezbura mürid olub muhabbet ve tebaiyyet üzere olanları emrim üzere mertebelü mertebesince şer'le tazir idesiz Ve bulunan ve davarın mirî için çavuşuma zabt etdiresiz (Ören Çavuşa virildi) Fi 11 s 980 (1572)

9. Ahmet Refik, On altıncı Asırda Rafizilik ve Bektaşîlik, İstanbul, 1932, s. 35-36

Nevrekop kadısına hüküm ki Bundan akdem nefsi Nevrekop'da Küçük Mehmed nam şakıy Hazreti resalet penah hakkında hâşâ bazı nameşru' ve naseza kelimat etdüğü sebebden ahiz olunub sual olundukda kablel ahiz tövbe ve istiğfar eyledim deyu cevap eylemeğın hususu mezbur şer'le teftiş olunub eğer kablel ahiz tövbe idüb tekrar iade etmedi ise tecdidi iman olundukdan sonra küreğe gönderilüb eğer kablel ahiz tövbe etdüğün isbat idemeyüb ve ya tekrar iade idüb eyledüğü naseza kavline mukır ise te'hir olunmıyub şer'le katl eyliyesin deyu hükmü şerifim gönderilmiş iken Paşa sancağında Nevrekop nahiyesinde Kotuş nam kariyye ve gayriden on yedi bin yediyüz doksan akçe timara mutasarrıf olan mirîmiran çavuşlarından Mustafa bin Kasım nam bedbaht dahi mezkur şakıye muavenet üzere olduğu istima olunmağın buyurdum ki vardukda bu babda bizzat mukayyed olub filvaki çavuşu mezburun mezkur müfside muin ve zahîr olub muavenet üzere olduğu sahih ise mezbur çavuşun ahvalini sıhhati üzere alettacil yazub arz eyliyesin Hususu mezbur mühimmatı umurdandır gereği gibi mukayyed olub hilâfi vaki kazıyye ilâmından ihtiyat eyleyesin (Hasan çavuşa virildi) Fi 25 c 984 (1576)

10. Ahmet Refik, On altıncı Asırda Rafizilik ve Bektaşîlik, İstanbul, 1932, s. 36-37.

Filiba kadısına hüküm ki hâlâ filibe mahkemesinde naibüşşer' olan mevlâna Mehmed mektub gönderüb bundan akdem hükmü serif varid olub kazâi mezbura tâbi Umur Obası dimekle maruf kariyyede İsâ Halife ve Osman nam kimesnelere esma ve ama olub Tatar bazarından mad nam kariyyeden Mustafa ışık dimekle maruf ışık hurufî mezheb olub müslümanları idlâl etmekden hâli olmadıkları ecilden kaydü bend ile irsal olunmak ferman olmağın mezburların ahvali teftiş olundukda merkuman İsâ halife ve ışık Mustafa mürd olmuş bulunub ve Osman halife ele getirilüb Simav şeyhi idüğü sübut buldukdan sonra kendü dahi iftirak idüb altı yıldır ki bu ilhad ve dalâlete düdüm

deyicek kendü hevasına tâbi olan ve hurufî mezhebler tefahhus olundukda olmakule töhmetleri olanlar sicil olunub ve sureti defteri mühürlü Dergâhı muallâma irsal olunduğın ilâm idüb ve mezburların hevasına tâbi bazı müfsidler dahi olub şer'le ilhad ve dalâletleri sübut bulanlara siyaset olunmak hususunda arz itmeğın buyurdum ki Hüseyin çavuş vardukda müşarünileyh çavuşum mübaşeretile olmakule ilhadı hurufî itmekle töhmetleri olanları teftiş ve tefahhus idüb sübut bulanlar hakkında şer'le lâzım geleni icra idüb sipahi olub muhtacı arz olanları yazub bildiresin Lâkin bu behane ile vechi meşruh üzre töhmetleri olmıyanlar mücerred celb ve ahiz itmek için tutub hilâfi şer'i serif iş olmakdan hazer idesin (Kurd Efendi'nin âdemine virildi) Fi 4 za 984 (1576)

11. Ahmet Refik, On altıncı Asırda Rafizilik ve Bektaşılık, İstanbul, 1932, s. 36-37.

Sarı Saltuk Baba zaviyesine dair; Baba kadısına hüküm ki Kasabai mezburda Sarı Saltuk Baba zaviyesine ceddin Sultan Bayezid Han vakıf eyledüğü yerlerin üzerine hîni iktizada bina olunandan maada bazı kimesneler sadakatı müslimîn kendülere olmak ümidi ile vakıf yerlere halvethane ve zaviye bina etmekle tekyeyi mezburde hidmet iden mücavir dervişlere dahi ayende ve revendeyi iskân olacak yerler bulunmıyub küllî zaruret çekilüb muzayeka olmağla tekyede durub hidmet dien mücavirin dahi perakende olub vakfa ziyade zarar olmağla sonradan ihdas olunan zaviye ve halvethane men olunmak meşru idüğüne fetvayı şer'iyeye ibraz olunmağın fetva mucibince amel olunması emir idüb buyurdum ki vusul buldukda bizzar zaviyeyi mezburenin üzerine varub teftiş idüb ve bu babda olan fetvaya dahi nazar idüb göresin vechi meşruh üzre vaz'ı kadime muhalif sonradan zaviye halvethanebina olunmak ile zarar ve müzayeka olduğu vaki ise fetvayı şer'iyeye mucibince amel idüb şer'le zarar ve teaddisin def eyliyesin (Mehmed nam sofiye virildi) Fi 2 şaban 991 (1584)

12. BOA.MD.14/H.N:1310/s.890

Varna kadısına hüküm ki; Hala tahat-ı kazanda bazı Simavnalı ve hırsız ve harami ve ehl-i fesat olub anun gibilerin teftiş eyleyüb sahih Simavnalı olub şer'i şerife muhalif vaz'ı olanları ve hırsız ve haramilikleri ve sair fesadı zahir olanları cem' eyleyüb Ahyolu'nda bina olunan gemilere kayt ve bend ile küreğe gönderilmesin emr edüb buyurdum ki; vusul buldukda tehir eylemeyüb taht-ı kazanda anun gibi Simavnalı olub şer'i şerife muhalif vaazları olduğu şer'le sabit olanları ve sair fesad ve şenaat

üzere olub hırsızlıkları ve haramilikleri sabit olanları üzerlerinde sübut bulunan cerimelerin mufassal ve meşruh yazub suret-i sicillerin südde-i saadetime gönderüb dahi ol asıl ehl-i fesadı kayt ve bent ile Ahyolu'nda binâ olunan gemilere gönderesin ki küreğe konula amma bu babda mukayyet olub kendü hallerinde olanlara dahlolunmakdan ve ehl-i fesadı himayet olnumakdan hazer edüb hakkı sarihe tabi olasin.

13. BOA.MD.68 / H.N. 65/ s. 32

Bâ-hatt-ı Yahyâ Çelebi, Üsküb Beğne ve Kadısına hüküm ki, Üsküb müftisî Mevlânâ Mehmed ile südde-i sa'detime mektub gönderüb Tebrizden firar idüb nefsi-Üsküb'e gelüb tavattun iden Hoca Ahmed nâm Acem, hâşâ sebb-i şeyheyn-i mükerremi idüb ve harama helâl diyüb Kelâm-ı şerif üzerine oturub ve sâyir ilhâd ve zındıkaya müte'allik hususlar sâdır olub şer'le sabit olub sicil olub katline fetvâ-yı şerif virülüb şer' ile hakkından gelinmek istenüldükçe hevâsına tâbi' ba'zı mazul kadılar mani' olduğın arz eyledüğün ecilden buyurdum ki, vusul buldukda husus-ı mezbûru hal ve adil üzre teftiş ü tefahhus idüb göresin mezkûr sebb-i şeyheyn idüb ve harama helal didüğü ve sair fezâyih ü ilhadın ser'le müvacehesinde sabit olursa ol bâbda emr-i şerîf-i kavimle amel idüb hakkında şer'le lazım geleni mahallinde icra idesin dahi vukû'ı üzre yazıp arz eylesin. Lakin teftiş temâm hakk üzre olub gazez ve ta'zirde ve hilâf-ı vâki iş olmakdan be gayet ihtiyat eylesin Fi L. 999 (1589-1590).

III-Tekke ve Zaviyeler

Tablo 1. XV-XVI. yüzyıllarda Sivas Zaviyeleri³⁷⁸

	Zaviyenin Adı	1454-1455	1519-15120	1553-1554	1574
1.	Abdulvahab Gazi	X	X	X	X
2.	Hacı Abdurrahman	X	X	X	X
3.	Hacı Arif	X	X	X	-
4.	Hacı Şahin	X	X	X	-
5.	Baba Şahin	-	-	-	X
6.	Ahi Mehmed Külâhdüz	X	X	X	X
7.	Şeyh Hasan	X	-	X	-
8.	Şeyh Erzurum	X	X	X	X
9.	Şeyh Çoban	X	X	X	X
10.	Ahi Carullah	X	X	X	-
11.	Ahi Mecdüddin	X	-	-	-
12.	Akbaş	X	-	-	X
13.	Ahmed Çelebi	X	X	X	X
14.	Hutayâr	X	-	-	-
15.	Hoca Areste	X	X	X	X
16.	Mahmud Çelebi	X	-	-	-
17.	Hangâh-ı Tokmak	X	X	X	-
18.	Melik Acem	X	X	X	X
19.	Hangâh-ı Hâkî	X	-	-	-
20.	Dârurrâha	-	X	X	X
21.	Ahi Emir Ahmed	-	X	X	X
22.	Şeyh Adil	-	X	X	-
23.	Elmalu	-	-	X	-
24.	Alakilisa	-	-	X	-
25.	Yakavıran	-	-	X	-
26.	Şeyh Merziban	-	-	-	X
27.	Büyük Ali Baba	-	-	-	X

³⁷⁸ Savaş, 16. Asırda Sivas'ta Kurulan Ali Baba Zaviyesi'nin Dinî Sosyal ve Ekonomik Fonksiyonları Hakkında Bir Araştırma, s. 23-24.

28.	Ahi Ali Çelebi	-	-	-	X
29.	Ali Uryan	-	-	-	X
30.	Özemiş	-	-	-	X
31.	Çeltik	-	-	-	X
32.	Emirci	-	-	-	X
33.	Deliklükaya	-	-	-	X
34.	Kurucakul	-	-	-	X
35.	Tatlucuk	-	-	-	X

Tablo 2. 1530 Yılında Amasya Livası Zaviyeleri³⁷⁹

	Zaviyenin Adı	Sayfa numarası
1	Şeyh Abdurrahman	92
2	Derviş Ali	128
3	Çağırğan Mahmud Veli	135, 136
4	Çomaklu Baba	154
5	Urban Abdal	167
6	Şeyh Yusuf	171, 172
7	Saru Şeyh	202
8	Hüseyin Baba	205
9	Mahmud Abdal	215
10	Şeyh İvaz	356
11	Hızır Paşa	357
12	Ece Zaviyesi	357
13	Hasa	357
14	Hacı Mahmud Ağa	357, 358
15	Hacı Mahmud Çelebi	357, 373
16	Mahmud Çelebi	358
17	Mehmed Paşa bin Hamza Bey	358
18	Elvan Çelebi	359,360
19	Şeyh Osman	359
20	Çadırcı	359, 363, 364
21	Ahi Fethu'd-din	361
22	Şeyh Nusret	361

³⁷⁹ Rum Eyaletindeki zaviyelerin tespiti için 1530 tarihli 387 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Karaman ve Rum Defterine başvurulmuştur.

23	Şeyh Sinan	361
24	Ahi Saadeddin Zaviyesi	361
25	Seyyid Ali	362
26	Seyyid Yahya	363, 366
27	Alâaddin Mevlevîhanesi	365
28	Seyyid İzzu'd-din	368
29	Hordaz	369
30	Hacı Mahmud	370,382
31	Hacı Dede	370, 372
32	Şeyh Bayezid	371
33	Yahya Paşa	371,373
34	Seyh Savcı	373
35	Hoca Ali	375, 376
36	Şeyh Şadi	375
37	Ahi Yusuf Pirende	376
38	Hayreddin Fakih	380
39	Şeyh Cûi	380
40	Fakih	380
41	Hacı Ali	380
42	Ahi Darb-hane	381
43	Selamet Hatun	382,383
44	Nurvende	382
45	Daru'd Darbi	384
46	Ahi Darü'l Hadis Zaviyesi	384
47	Hamza Bey	385
48	Ahi Nusret	389
49	Sülemişoğlu Derviş Zekeriya	443
50	Şeyh Süleyman	575
51	Şeyh Sinan	578
52	Şeyh Kara yakub Gâzi	586
53	Şeyh Hasan	596

Tablo 3. 1530 Yılında Çorumlu Livası Zaviyeleri

	Zaviyenin Adı	Sayfa numarası
1.	Süheyl	390, 398
2.	Cami Bey	392
3.	Abdal Ata	392, 395, 420
4.	Sadru'd-din Paşa	392
5.	İn'am Çelebi	392, 393, 401, 405, 394
6.	Ahi Menteşe	394
7.	Hacı Hayru'd-din	394
8.	Hasan Bali	395, 396, 420
9.	Baba Mehmed	396
10.	Hasan Balım	396
11.	Şeyh Aşık	396
12.	Şeyh Bayezid	396
13.	Baba Şadi	397
14.	Temacı Köyü	397, 404
15.	Koyun Baba	398, 399, 406
16.	İbrikdar	399, 401, 402
17.	Akbel Bey	401
18.	Murad Seydi	401
19.	Keremu'd-din bin Ebu Said	402, 405
20.	Ahi Burak	404
21.	Beyler Çelebi	404
22.	Darü'l Hayr	404
23.	Hacı Halil	404
24.	Şeyh Ali	409
25.	Ahmed Bey	415
26.	Dede Paşa	417
27.	İl-aldı	418
28.	Ahi İlyas	420
29.	Derviş yakub	420
30.	Ziyaret	420

31.	Paşa Mehmed	421
32.	Şeyh Deniz	422
33.	Ahi Mecdu'd-din	427

Tablo 4. 1530 Yılında Sivas-Tokat Zaviyeleri

	Zaviyenin Adı	Sayfa numarası
1.	Abdal Ata	469
2.	Abdul Vehab Gazi	463, 484
3.	Abdurrahman	506, 513
4.	Acebşir	460
5.	Ağca Hoca	443, 467
6.	Ahi Ali Çelebi	507, 509, 515, 517
7.	Ahi Ali Çelebi Veled-i Carullah	505
8.	Ahi Carullah	496
9.	Ahi Dayı	434
10.	Ahi Emir Ahmed	497, 496, 501
11.	Ahi Evren	433, 436, 461,483, 456,482, 484
12.	Ahi Hacı Ahmed	457, 484
13.	Ahi Kamil	506
14.	Ahi Kūlahdüz	507, 511, 513
15.	Ahi Muhiddin	436
16.	Ahi Paşa	431, 452, 482, 483
17.	Ahi Receb	452, 475
18.	Ahi Yusuf Perende	452, 475, 454, 476, 477
19.	Ahmed Çelebi	458, 459, 496, 497
20.	Ak-bel	453
21.	Alemdar	433
22.	Ali Ağa	475, 476
23.	Ali Kamil	438
24.	Ali Şir	467
25.	Baba Şahin	518
26.	Balım Sultan	478
27.	Bulgunciye	434
28.	Daru'r Rahat	499, 501
29.	Derviş İlyas	450
30.	Doğan Eymirci	460

31.	Ebna-i İsa	465
32.	Edhem Çelebi	451, 456, 457, 458
33.	Emir Ahmed	502, 504, 511, 512
34.	Emir Ali	445
35.	Engürün	452
36.	Şeyh-i Erzurum	469,497
37.	Fatma Hatun Binti Mehmed Paşa Yıldızı	449
38.	Feth-abad Hankahı	434
39.	Gök-Deniz Abdal	438
40.	Gül Abdal	514
41.	Hacı Abdurrahman	497
42.	Hacı Arif	497, 507,512
43.	Hacı Halil	456
44.	Hacı İvaz Paşa	450, 451
45.	Hacı Lülü	475, 449, 450
46.	Hacı Şahin	497
47.	Hamza Bey	435
48.	Hankah-ı Halef	433
49.	Helvai	456
50.	Hoca Ali	483, 437, 461
51.	Hoca Areste	497
52.	Hoca Rüzbe	439
53.	Hoca Sünbül	464,448
54.	Hüseyin Bey	468
55.	İvaz Dede	464
56.	Kablu	433, 437, 448
57.	Kara Bıyık	465
58.	Lahoriyye	434
59.	Lütfullah veled-i Şeyh Mahmud	443
60.	Malul Seydi	485
61.	Mehmed Çelebi bin Cemal	450
62.	Melik Acem	496, 498, 501
63.	Melik Danişmend	440, 447
64.	Mevlevihane	463
65.	Misafir Bey	433
66.	Miyane Sultan Mezarı	479

67.	Murad veled-i İbrahim Şeyh	445
68.	Ömer Çelebi	456
69.	Ömer Zinde	438
70.	Pir Ahmed bin Ahmed Bey	500, 504, 506, 513
71.	Pir Ahmed Dede bin Ahi Ali	475
72.	Pir Havend	439,422,440
73.	Saltuk	480
74.	Selim Abdal	477
75.	Seydi Alişir	465
76.	Seydi Ömer	483, 485
77.	Şeyh Adil	451, 480, 497
78.	Şeyh Ali	433
79.	Şeyh Aydın	465
80.	Şeyh Bahadır	459
81.	Şeyh Bahşayış bin Seydi Gazi	467, 468
82.	Şeyh Bayram	461
83.	Şeyh Burunduruk	452
84.	Şeyh Çerzergen	478
85.	Şeyh Çoban	441, 497, 485, 515
86.	Şeyh Dede	460
87.	Şeyh Erzurum	496, 497
88.	Şeyh Eylük	461
89.	Şeyh Halil	444
90.	Şeyh Halil	444
91.	Şeyh Hasan Bey	497
92.	Şeyh Kulu	456
93.	Şeyh Kutluca	479
94.	Şeyh Mahmud	475, 453
95.	Şeyh Nusret	457, 458, 461
96.	Şeyh Ömer	444
97.	Şeyh Polad	478
98.	Şeyh Şadi	460, 461, 475
99.	Şeyh Şahin	496
100.	Şeyh Salsal	461
101.	Şeyh Şihabuddin	475
102.	Şeyh Tayfur	451

103.	Seyyid Hüseyin bin Seydi Ali	503
104.	Sultan Ahmed Validesi	468
105.	Sultan Mahmud Gaznevi	438
106.	Tokmak	497
107.	Veled-i Kani	483, 485
108.	Vezir	482
109.	Yahya Paşa	496
110.	Yalnız Şeyh	459

Tablo 4. 1530 Yılında Sonisa-Niksar Zaviyeleri

	Zaviyenin Adı	Sayfa numarası
1.	Ahi Mustafa	528
2.	Ahi Nahcivan	552
3.	Ahi Pehlivan	531, 548, 552, 556,
4.	Ahi Şahin	548, 553
5.	Baş Çiftlik	548
6.	Çaşnigir Hacı	537
7.	Enbiya veled-i Şeyh Nimetullah	529
8.	Fahrüddin	550
9.	Hacı ivaz	535
10.	Hankah	548
11.	Hızır İlyas	527, 533
12.	Kadı	536
13.	Kalender-hane	548
14.	Mehmed Paşa bin Hızır Paşa	538
15.	Melik Danişmend	548, 553
16.	Mustafa Bey	529
17.	Nahcivan	530, 531
18.	Sazluca	529
19.	Seyyid İbrahim	528
20.	Seyyid Nureddin	529, 536, 537
21.	Sunkuriyye	554, 556
22.	Şerefeddin	533, 537
23.	Şeyh İbrahim	528
24.	Şeyh Mahmud	542

25.	Şeyh Mihman	527
26.	Şeyh Murad	552
27.	Şeyh Mustafa veled-i Kasım	536
28.	Şeyh Mustafa veled-i Mehmed	536
29.	Şeyh Misafir	529
30.	Şeyh Nureddin	530
31.	Şeyh Polad	560
32.	Şeyh Şerefeddin	530
33.	Şeyh Şirmerd	527
34.	Ziyad	528, 533

Tablo 5. 1530 Yılında Kara-Hisar Şarki Zaviyeleri

	Zaviyenin Adı	Sayfa numarası
1.	Abdülkerim	573
2.	Ahmed	567
3.	Behlül	596
4.	Yol-Beyi	596
5.	Buğra Paşa	596
6.	Çitak Abdal	596
7.	Çomaklı Baba	582
8.	Kara Abdal	573
9.	Kara Yakub	586, 596
10.	Pardı	596
11.	Seydi Baba	596
12.	Sofu Baba	573
13.	Şah Kulu	573
14.	Şeyh Hasan	596
15.	Şeyh Hasan Abdal	573
16.	Şeyh Hüseyin	596
17.	Şeyh Osman	596
18.	Şeyh Sinan	575, 578, 590
19.	Şeyh Süleyman	575
20.	Şeyh Yaramış	596
21.	Taşkın Abdal	573
22.	Urban Abdal	596

Tablo 6. Dobruca Bölgesindeki Zaviyeler³⁸⁰

1.	Akyazılı Baba Zaviyesi	BOA TD nr. 542, s.186
2.	Ali Koçi Zaviyesi	BOA TD nr.370, s. 523
3.	Baba Mahmud Şah Zaviyesi	BOA TD nr.542, s. 84
4.	Baba Şahi Zaviyesi	BOA TD nr.542, s. 46, BOA TD nr.561, s. 36
5.	Bali Bey Zaviyesi	BOA TD nr.542, s. 285
6.	Derviş Hamza Zaviyesi	BOA TD nr.370, s. 397
7.	Emir Ali veled-i Kutluca Zaviyesi	BOA TD nr.370, s. 361
8.	Eski Köy Zaviyesi	BOA TD nr. 370, s. 329
9.	Hasan Baba veled-i Yağmur Zaviyesi	BOA TD nr. 370, s. 342
10.	Hızır Baba Veled-i Timurtaş Bey	BOA TD nr.370, s. 325
11.	Hızır Baba Zaviyesi	BOA TD nr.370, s.326
12.	Kutbuddin Şeyh Muharrem Zaviyesi	BOA TD nr. 542, s. 286; BOA TD nr.561, s. 187
13.	Nasuh Baba bin Yusuf Zaviyesi	BOA TD nr. 542, s. 86; BOA TD nr.561, s. 63
14.	Otman Baba Zaviyesi	BOA TD nr.370, s. 341
15.	Pircan Baba Zaviyesi	BOA TD nr. 86, 168
16.	Şah Kulu Baba Zaviyesi	BOA TD nr.370, s. 433
17.	Sarı Saltuk Baba Zaviyesi	BOA TD nr. 86, s. 26
18.	Şeyh Seyid Abdüssamed Zaviyesi	BOA TD nr. 542, s. 84
19.	Sigar Kulu (Cengar) Baba Zaviyesi	BOA TD nr.542, s. 287
20.	Şu'ca Dede Zaviyesi	BOA TD nr.370, s. 325
21.	Takyacı Şuca' Zaviyesi	BOA TD nr.370, s. 397
22.	Tubali bin Mehmed Zaviyesi	BOA TD nr.542, s. 86; BOA TD nr.561, s. 63
23.	Umur Bey Zaviyesi	BOA TD nr.370, s. 325
24.	Umur Fakih bin Dede Zaviyesi	BOA TD nr.561, s. 187
25.	Yıldırım Bayezid Han Zaviyesi	BOA TD nr.370, s.547

³⁸⁰ Ayrıca detaylı bilgi için bkz: 370 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rum-İli Defteri (937/1530), C. II; Ayşe Kayapınar, "Dobruca Yöresinde XVI. Yüzyılda Gayr-i Sünni İslam'ın İzleri", s. 85-103.